

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЄВРОПЕЙСЬКА ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

Навчальний посібник

Луцьк
РВВ Луцького НТУ
2016

УДК 339.92 (075.8)

ББК 65.5 я 73

Є 22

*Рекомендовано до друку вченою радою
Луцького національного технічного університету
(протокол №12 від 24 травня 2016 року)*

Рецензенти:

Антонюк Лариса Леонтіївна – доктор економічних наук, професор кафедри міжнародної економіки, директор Інституту вищої освіти ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Черленяк Іван Іванович – доктор наук з держ. управління, професор, завідувач кафедри міжнародного бізнесу, логістики та менеджменту Ужгородського національного університету;

Павліха Наталія Володимирівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки.

Є 22 **Європейська та євроатлантична інтеграція:** навчальний посібник / О.В.Баула, Т.В. Божидарнік, Т.М. Вісіна, Н.М. Галазюк, О.М. Зелінська, О.Я.Кравчук, П.Я. Кравчук, Л.В. Корольчук, О.М. Лютак, Т.Л. Никитюк, Л.В. Савош, О.А.Урбан. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2016. – 328 с.

Науковий редактор – кандидат економічних наук, доцент Лютак О.М.

Збережена авторська орфографія, пунктуація та стилістика. Відповідальність за зміст матеріалів несуть автори.

У посібнику розглядаються історичне та геополітичне підґрунтя європейського та євроатлантичної інтеграції, особливості співробітництва України з Європейським Союзом та Організацією Північноатлантичного Договору. Проаналізовано реалізацію різних напрямів діяльності органів законодавчої та виконавчої влади ЄС, сучасні тенденції розвитку валютної системи та шляхи забезпечення стабільності нової світової фінансової архітектури, особливості реалізації євро інтеграційних можливостей та критерії вступу до ЄС. Особливу увагу зосереджено на концепції нової безпекової політики на європейському та євроатлантичному просторі.

Книга розрахована на науковців, керівників та спеціалістів управлінських структур, аспірантів, студентів навчальних закладів і стане в нагоді всім, хто цікавиться процесами європейської та євроатлантичної інтеграції.

УДК 339.92 (075.8)

ББК 65.5 я 73

ISBN 978-617-672-135-2

© Колектив авторів

© Луцький НТУ, 2016

Колектив авторів:

Баула Олена Вікторівна – к.е.н., доц., Луцький національний технічний університет – Розділ 2 та Розділ 3.

Божидарнік Тарас Вікторович – д.е.н., проф., Луцький національний технічний університет – Розділ 5, пункт 5.4.

Вісина Тетяна Миколаївна – к.і.н., доц., Луцький національний технічний університет – Розділ 8.

Галазюк Наталія Миколаївна – к.е.н., доц., Луцький національний технічний університет – Розділ 7.

Зелінська Ольга Миколаївна – к.е.н., доц., Луцький національний технічний університет – Розділ 6.

Кравчук Олег Ярославович – к.е.н., доц., Луцький національний технічний університет – Розділ 3.

Кравчук Павло Ярославович – к.е.н., доц., Луцький національний технічний університет – Розділ 10.

Корольчук Леся Валеріївна – к.е.н., доц., Луцький національний технічний університет – Розділ 1.

Лютак Олена Миколаївна – к.е.н., доц., Луцький національний технічний університет – Передмова, Розділ 4.

Никитюк Тетяна Леонтіївна – к.е.н., доц., Луцький національний технічний університет – Розділ 2.

Савош Лариса Вікторівна – к.е.н., доц., Луцький національний технічний університет – Розділ 5.

Урбан Оксана Анатоліївна – к.е.н., доц., Луцький національний технічний університет – Розділ 9.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	8
1.1. Суть поняття міжнародної економічної інтеграції та передумови розвитку даного процесу у світі	8
1.2. Теорії міжнародної економічної інтеграції	13
1.3. Еволюція процесів міжнародної економічної інтеграції	16
1.4. Економічні ефекти міжнародної інтеграції	22
1.5. Переваги та недоліки участі країн в інтеграційних угрупованнях в умовах сучасності	28
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ІНТЕГРАЦІЇ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ	36
2.1. Передумови зародження інтеграційних процесів у Європі	36
2.2. Початковий та перехідний періоди європейської інтеграції	44
2.3. Другий етап європейської інтеграції	50
2.4. Третій етап європейської інтеграції	54
2.5. Новітній (четвертий) етап європейської інтеграції	59
РОЗДІЛ 3. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВАЛЮТНИЙ СОЮЗ	67
3.1. Генезис та еволюція європейської валютної інтеграції	67
3.2. Діяльність Європейського валютного союзу	77
3.3. Сучасні тенденції розвитку світової валютної системи та шляхи забезпечення стабільності нової світової фінансової архітектури	84
РОЗДІЛ 4. ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ В ЄС: ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНА СТРУКТУРА	95
4.1. Основні принципи європейського управління	95
4.2. Історія створення управлінських інституцій та сучасна структура основних органів управління в ЄС	104
4.3. Характеристика інституційного трикутника управління ЄС: Європейської Комісії, Ради ЄС та Європейського Парламенту	113
РОЗДІЛ 5. ПОЛІТИКА ЄС В РІЗНИХ СЕКТОРАХ ЕКОНОМІКИ	126
5.1. Особливості реалізації промислової та підприємницької політики в ЄС	126
5.2. Політика щодо досліджень, технологій та енергетики у європейських державах	132

5.3. Спільна політика співтовариства щодо внутрішнього транспорту	141
5.4. Досвід регулювання ринку сільськогосподарської продукції в країнах-членах Європейського Союзу та його адаптація до вітчизняних реалій	145
5.5. Регіональна і соціальна політики як інструмент забезпечення сталого розвитку країн ЄС	159
РОЗДІЛ 6. КРИТЕРІЇ ЧЛЕНСТВА ТА УМОВИ ВСТУПУ ДО ЄС	168
6.1. Особливості запровадження безвізового режиму на шляху до вступу в Європейський Союз	168
6.2. Використання Копенгагенських критеріїв членства при прийнятті країн до складу ЄС	176
6.3. Механізм виконання умов Маастрихтської угоди в сучасних умовах	188
РОЗДІЛ 7. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС	197
7.1. Становлення відносин між Україною та ЄС	197
7.2. Євроінтеграція, як пріоритетний напрямок зовнішньої політики України	206
7.3. Перспективи співробітництва між Україною та ЄС	213
РОЗДІЛ 8. ПЕРЕДУМОВИ ТА ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ НАТО	224
8.1. Історичні передумови створення НАТО	224
8.2. Особливості поглиблення співпраці в рамках договору північноатлантичного альянсу	231
8.3. Трансформація НАТО на рубежі ХХ і ХХІ ст.	237
РОЗДІЛ 9. ЕТАПИ РОЗШИРЕННЯ ТА ПОГЛИБЛЕННЯ СПІВПРАЦІ В РАМКАХ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ	255
9.1. Розширення НАТО в період протистояння і холодної війни	255
9.2. Критерії розширення НАТО в сучасних умовах	265
9.3. Три хвилі розширення Альянсу після закінчення «холодної війни»	278
РОЗДІЛ 10. СУЧАСНА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ	289
10.1. Система колективної безпеки НАТО в сучасних умовах	289
10.2. Миротворчі операції за участю НАТО	297
10.3. НАТО у боротьбі з тероризмом та сучасна безпекова доктрина	306
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ	316

ПЕРЕДМОВА

В сьогоденнішніх умовах європейська та євроатлантична інтеграція залишається стратегічним напрямом розвитку та поглиблення співпраці між розвинутими країнами. Їх приклад може слугувати зразком у вирішенні внутрішніх та зовнішніх політичних, економічних і соціокультурних проблем суспільного розвитку країн не лише європейського континенту. Набір історичних та геополітичних факторів, врахування загроз і терористичних викликів щодо безпеки призвели до визначення єдиного стратегічного курсу для розвинутих країн. Розвиток інтеграційних процесів став закономірним результатом зростання міжнародного руху товарів і факторів їх виробництва, що потребувало створення більш надійних виробничо-збутових зв'язків між країнами. Це виявилось можливим зробити тільки в рамках міждержавних інтеграційних об'єднань на основі багатосторонніх економічних та політичних угод.

Вагоме значення співробітництва України з європейською та євроатлантичною спільною націями не повинне створювати ілюзії ролі цього співробітництва як єдиного засобу входження України в євроінтеграційні процеси. Фактично реалізація кінцевої інтеграції повинна базуватись на ключових внутрішніх змінах у державі, які спрямовані на зменшення тінізації економіки, інституційний розвиток, підвищення соціальних стандартів, макроекономічна стабільність, безпека кордонів. Виконання цих завдань суттєво підвищить рівень розвитку нашої держави та відповідає критеріям вступу до ЄС.

Основною метою навчального посібника стало формування комплексного підходу до визначення сутності інтеграційних процесів, їх історичних та економічних перебудов, інституційного забезпечення та регулювання. Виходячи з визначеної мети завдання даного навчального посібника полягає у розгляді наступних основних проблем міжнародної економічної діяльності як самостійної частини сучасної економічної теорії:

аналіз теоретичних та історичних передумов інтеграції у європейському просторі, проблем та наслідків міжнародної економічної, валютної та політичної інтеграції;

вивчення еволюції органів управління в ЄС, особливостей реалізації різних видів політик в об'єднаному співтоваристві та

визначення відповідності потенціалу України критеріям членства в умовах реалізації євроінтеграційного курсу;

розгляд сучасних проблем безпеки в рамках Організації північноатлантичного договору.

Поставлені цілі й завдання підпорядковані головній меті – сприяти формуванню способу мислення та економічної поведінки адекватного реаліям сучасного світу і тим самим забезпечити підготовку в Україні фахівців-економістів, котрі знали б, що потрібно робити, щоб досягти успіху на світовому економічному просторі; знали б нові принципи конкуренції, перспективні сфери і форми взаємодії економіки України зі світовою економікою; могли б адаптувати західний досвід до умов України та реалізувати намір інтегруватися до світової спільноти.

Навчальний посібник складається з 10 розділів, які об'єднують взаємопов'язані параграфи. Опрацювання таких тем, як суть поняття міжнародної економічної інтеграції та передумови розвитку даного процесу у світі, передумови зародження інтеграційних процесів у Європі, сучасні тенденції розвитку світової валютної системи та шляхи забезпечення стабільності нової світової фінансової архітектури, історія створення управлінських інституцій та сучасна структура основних органів управління в ЄС, особливості реалізації промислової та підприємницької політики в ЄС, регіональна і соціальна політики як інструмент забезпечення сталого розвитку країн ЄС допоможуть сформуванню напрями критичного мислення щодо перспектив інтеграції України до ЄС, вибудувати чітку структуру необхідних кроків та принципів щодо успішної реалізації євроінтеграційного курсу України. Вивчення етапів розширення та поглиблення співпраці в рамках Організації північноатлантичного договору та системи колективної безпеки НАТО в сучасних умовах підвищать рівень інформаційного забезпечення та позбавлять від значного кола міфів, що стосуються даної організації і дісталися нам у спадок від Радянського Союзу.

Слід також підкреслити міждисциплінарний характер навчального курсу «Європейська та євроатлантична інтеграція», оскільки інтеграційні процеси на теренах Європи мають не лише політичні та економічні передумови, а й соціальні, правові та інші аспекти, що знайшло відображення у посібнику.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Суть поняття міжнародної економічної інтеграції та передумови розвитку даного процесу у світі.

1.2. Теорії міжнародної економічної інтеграції.

1.3. Еволюція процесів міжнародної економічної інтеграції.

1.4. Економічні ефекти міжнародної інтеграції.

1.5. Переваги та недоліки участі країн в інтеграційних угрупованнях в умовах сучасності.

1.1. Суть поняття міжнародної економічної інтеграції та передумови розвитку даного процесу у світі

Розвиток інтеграційних процесів став закономірним результатом зростання міжнародного руху товарів і факторів їх виробництва, що потребувало створення більш надійних виробничо-збутових зв'язків між країнами та усунення численних перешкод на шляху міжнародної торгівлі і пересування факторів виробництва. Це виявилось можливим зробити тільки в рамках міждержавних інтеграційних об'єднань на основі багатосторонніх політичних угод. З другої половини ХХ століття внаслідок швидкого економічного розвитку провідних індустриальних країн і удосконалення засобів міжнародного транспорту і комунікацій відбувся бурхливий розвиток міжнародної торгівлі товарами і послугами.

Міжнародна торгівля стала все більш доповнюватися різними формами міжнародного руху факторів виробництва (капіталу, робочої сили і технології), в результаті чого за кордон стали переміщатися вже не тільки готовий товар, але й фактори його виробництва. Прибуток, що закладений в ціні товару, став створюватися вже не тільки в рамках національних кордонів, але і за кордоном. Закономірним результатом розвитку міжнародної торгівлі товарами і послугами та міжнародного руху факторів виробництва стала економічна інтеграція.

Економічна інтеграція (economic integration) – процес економічного взаємодії країн, що приводить до зближення господарських механізмів, приймає форму міждержавних угод і є узгоджено регульований міждержавними органами. Інтеграційні

процеси призводять до розвитку економічного регіоналізму, в результаті якого окремі групи країн створюють між собою більш сприятливі умови для торгівлі, а в ряді випадків і для міжрегіонального пересування факторів виробництва. Незважаючи на очевидні протекціоністські риси, економічний регіоналізм не рахується негативним фактором для розвитку міжнародної економіки, тільки якщо група країн, що інтегруються, лібералізуючи взаємні економічні зв'язки, не встановлює менш сприятливі, ніж до початку інтеграції, умови для торгівлі з третіми державами. Іншими словами, економічний регіоналізм, спрощуючи економічні зв'язки між країнами однієї групи, не повинен призводити до їх ускладнення з усіма іншими країнами. Доти поки регіоналізм, принаймні, не погіршує умови для торгівлі з рештою світу, він може вважатися позитивним чинником розвитку міжнародної економіки.¹

Передумови інтеграції наступні:

- *Близькість рівнів економічного розвитку і ступеня ринкової зрілості країн, що інтегруються.* За рідкісним винятком міждержавна інтеграція розвивається або між індустріальними країнами, або між країнами, що розвиваються. Навіть у рамках індустріальних та в рамках країн, що розвиваються інтеграційні процеси проходять найбільш активно між державами, що знаходяться на приблизно однаковому рівні економічного розвитку. Спроби об'єднань інтеграційного типу між індустріальними і державами, що розвиваються, хоча і мають місце, але знаходяться на ранньому етапі становлення, що не дозволяє поки зробити однозначні висновки про ступінь їх ефективності. У цьому випадку через початкову несумісність господарських механізмів вони зазвичай починаються з різного роду перехідних угод про асоціації, спеціальне партнерство, торгові преференції тощо, термін дії яких розтягується на багато років доти, поки в менш розвиненій країні не будуть створені ринкові механізми, які відповідають за ступенем зрілості механізмам більш розвинених країн.

Яскравим прикладом затяжного підготовчого етапу інтеграції до ЄС є Україна, яка з 1994 року підписавши Угоду про партнерство та співробітництво, започаткувала співпрацю з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань з

¹ Киреев А.П. Международная экономика. В 2-х ч. - Ч. I. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие для вузов. / А.П. Киреев/ - М.: 416 с.

країнами ЄС, а також розпочала підготовку до вступу в дане інтеграційне угруповування. Не зважаючи на той факт, що західний кордон України з 2004 року став безпосереднім кордоном з ЄС завдяки набуттю членства в ЄС Польщі, Угорщини та Словаччини, а також Румунії у 2007 році, українська сторона підписала Угоду про асоціацію між Україною та ЄС лише в 2014 році, а Угода про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС набула чинності з 1 січня 2016 року. Така довготривалість взаємовідносин ЄС з Україною на умовах добросусідства без набуття членства пояснюється не лише розбіжністю макроекономічних показників соціально-економічного розвитку країн, але й демократичною незрілістю політичних інститутів України, неготовністю владних структур співпрацювати на міжнародній арені виключно на ринкових умовах на основі справедливої конкуренції.

• *Географічна близькість країн, що інтегруються, наявність у більшості випадків спільного кордону та історично сформованих економічних зв'язків.* Більшість інтеграційних об'єднань світу починалися з кількох сусідніх країн, розташованих на одному континенті, у безпосередній географічній близькості одна від одної, які мають транспортні комунікації і нерідко розмовляють на одній мові. До початкової групи країн – інтеграційного ядра, що стало ініціатором інтеграційного об'єднання, приєднувалися інші сусідні держави.

Наприклад, спільний ринок країн Південної Америки МЕРКОСУР (исп. Mercado Común del Sur, порт. Mercado Comum do Sul, гуар. Ñemby Ñemuha, англ. Southern Common Market), який був утворений в результаті угоди про вільну торгівлю між сусідніми Бразилією та Аргентиною у 1986 році. В 1990 році до даної угоди приєднались Уругвай та Парагвай, а у 2012 році – Венесуелла. Основоположним в історії розвитку МЕРКОСУР вважається підписаний 26 березня 1991 року в Асунсьоні (Парагвай) чотирьохсторонній договір, який визначав основні цілі функціонування даного інтеграційного угруповування:

1. вільний рух товарів, послуг і робочої сили, якого потрібно досягти через ліквідацію митних тарифів та нетарифних обмежень;
2. встановлення спільного зовнішнього тарифу та ведення спільної зовнішньоторговельної політики стосовно третіх країн чи їх груп та координація позицій на регіональних та міжнародних економічних конференціях;

3. координацію макроекономічної, фіскальної, монетарної та секторальної політики в галузях міжнародної торгівлі, сільського господарства, промисловості, транспорту і комунікацій та в будь-яких інших галузях для забезпечення вільної конкуренції між сторонами договору.²

Проте, найважливішою метою МЕРКОСУР є забезпечення автономного розвитку, збереження національного суверенітету і національної культурної ідентичності латиноамериканських країн, що потрапило під загрозу внаслідок подій 80-х років. Мова йде про розчарування латиноамериканських країн в допомозі США після війни Аргентини та Великобританії за Фолклендські острови, в результаті чого і виникла ініціатива про зближення латиноамериканських держав на регіональній основі, економічну співпрацю та взаємну інтеграцію економік в рамках вільного ринку.

• *Спільність економічних та інших проблем, що стоять перед країнами в галузі розвитку, фінансування, регулювання економіки, політичного співробітництва, безпеки тощо.* Економічна інтеграція покликана вирішити набір конкретних проблем, які реально стоять перед країнами, що інтегруються. Очевидно тому, що, наприклад, країни, головна проблема яких – створення основ ринкової економіки, не можуть інтегруватися з державами, в яких розвиненість ринку досягла такого рівня, що вимагає введення спільної валюти. Також країни, у яких головною є проблема забезпечення населення водою і їжею, не можуть об'єднуватися з державами, що обговорюють проблеми свободи міждержавного руху капіталу.

Наприклад АСЕАН (англ. Association of South East Asian Nations, ASEAN) створена як геополітична та економічна міжнародна організація 1967 року Філіппінами, Малайзією, Індонезією, Сінгапуром і Таїландом, які прийняли Бангкокську декларацію. Згодом до них приєдналися Бруней, Камбоджа, Лаос, М'янма та В'єтнам. Союз було закріплено на папері у вигляді Договору про дружбу та співробітництво АСЕАН в Південно-Східній Азії 1976 року на Балі. Дана організація створена в результаті розпаду колоніальних імперій, що призвело до отримання незалежності Філіппінами, Малайзією та Індонезією. Лідери новостворених держав

² Інтеграційне об'єднання країн Меркосур. Геоінфоцентр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/23-countries-styding-tourism/762-integratsijne-obednannya-krajn-erkosurgeograf.com.ua/geoinfocentre/23-countries-styding-tourism/762-integratsijne-obednannya-krajn-merkosur>.

бажали бути впевненими у тому, що лідери сусідніх держав не будуть втручатися у внутрішні справи. Найбільше цього побоювались такі невеликі країни, як Сінгапур та Бруней. У результаті основними засадами нової регіональної організації стали невтручання у внутрішні справи, консенсус, невикористання сили та неконфронтація.

В основу Економічної спільноти АСЕАН покладено Зону вільної торгівлі (АФТА), яка надала систему тарифних преференцій для сприяння вільного потоку товарів в межах АСЕАН. АФТА – це угода між країнами-учасниками АСЕАН щодо виробництва товарів у країнах АСЕАН. Угоду було підписано 28 січня 1992 в Сінгапурі. Спочатку учасниками були Бруней, Малайзія, Індонезія, Сінгапур та Таїланд. 1995 року до угоди приєднався В'єтнам, 1997 – М'янма, 1999 – Камбоджа.³

- *Демонстраційний ефект.* У країнах, що створили інтеграційні об'єднання, зазвичай відбуваються позитивні економічні зрушення (прискорення темпів економічного зростання, зниження інфляції, зростання зайнятості та інше), що здійснює певний психологічний вплив на інші країни, які, звичайно, стежать за змінами, що відбуваються.

Найяскравішим прикладом демонстраційного ефекту є ЄС (Євросоюз, англ. European Union, EU), очевидні економічні та політичні успіхи якого мають великий мотиваційний вплив на сусідні країни, які прагнуть якнайшвидше стати членами даного інтеграційного угруповування. Підтвердженням сказаного є значні розміри союзу, який об'єднує на сьогодні 28 держав-членів, та 20 асоційованих членів, серед яких з 2014 року є і Україна.

- *«Ефект доміно»*. Після того як більшість країн того чи іншого регіону стали членами інтеграційного об'єднання, інші країни, що залишилися за його межами, неминуче відчують деякі труднощі, пов'язані з переорієнтацією економічних зв'язків країн, що входять в угруповування, один на одного. Це нерідко призводить навіть до скорочення об'ємів торгівлі країн, що опинилися за межами інтеграції. Деякі з них, навіть не маючи суттєвого інтересу до інтеграції, висловлюють зацікавленість в підключенні до

³ Асоціація держав Південно-Східної Азії Асоціація держав Південно-Східної Азії – АСЕАН. Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

інтеграційних процесів просто через побоювання залишитися за її межами.

В якості прикладу дії «ефекту доміно» можна розглядати Північноамериканську зону вільної торгівлі – НАФТА («North American Free Trade Area»), утворену в результаті угоди між США, Канадою та Мексикою у 1994 році. Появу НАФТА обумовлено географічною близькістю країн-учасниць та елементами взаємодоповнення структур національних економік, тісними торговими зв'язками між ними, збільшенням кількості підприємств американських ТНК в Канаді та Мексиці та Канадських ТНК в США, а також посиленням позицій інтеграційного угруповування Євросоюзу на світовому ринку. Створення НАФТА можна вважати своєрідною відповіддю США на інтеграційні процеси, що інтенсивно розвивалися в 90-ті роки минулого століття у світі.

Крім того, показовим моментом для країн, що розвиваються було залучення до НАФТА слаборозвиненої порівняно з США та Канадою Мексики, що не стало на заваді для ефективного функціонування зони вільної торгівлі, а також значні диспропорції в соціально-економічному розвитку країн-учасниць не поставили Мексику в нерівні умови з високорозвиненими партнерами, натомість дали поштовх та нові можливості для нарощення економічного потенціалу. Саме тому сьогодні Карибський та Центральноамериканський регіони вважаються більш інтегрованими в НАФТА, ніж зі своїми партнерами по угруповуваннях, не лише в сфері торгівлі та фінансів, але й на більш глибокому рівні промислової інтеграції, а НАФТА в перспективі може стати основою майбутньої Міжамериканської зони вільної торгівлі.

1.2. Теорії міжнародної економічної інтеграції

У теорії економічної інтеграції виділяється ряд напрямів, що відрізняються насамперед різними оцінками інтеграційного механізму. Це неолібералізм, корпоратіоналізм, структуралізм, неокейнсіанство, дирижистські напрямки та ін.

Представники раннього неолібералізму (1950-1960 рр.) – швейцарський економіст Вільгельм Ріпке і француз Моріс Алле під повною інтеграцією розуміли створення єдиного ринкового простору в масштабі кількох країн, функціонування якого здійснюється на

основі дії стихійних ринкових сил і вільної конкуренції незалежно від економічної політики держав та існуючих національних і міжнародних правових актів. Втручання ж держави у сферу міжнародних економічних відносин призводить, на їх думку, до таких негативних явищ, як інфляція, розбалансованість міжнародної торгівлі, розлад платежів.

Однак розвиток міжнародної економічної інтеграції, формування регіональних міждержавних союзів при активній участі держав виявили недосконалість поглядів ранніх неолібералів. Представник пізнього неолібералізму американський вчений Бела Баласс розглядав проблему інтеграції в дещо іншій площині: чи веде економічна інтеграція до більш інтенсивної участі держави в економічних справах. Велика увага приділялася еволюції інтеграції, яка відбувається на основі як економічних, так і політичних процесів.⁴

У середині 60-х рр. виник напрямок корпоративізм, представники якого американські економісти Сідней Рольф і Юджин Ростоу виявили новий стержень інтеграції. Вони вважали, що на противагу ринковому механізму і державному регулюванню функціонування ТНК здатне забезпечити інтеграцію міжнародної економіки, її раціональний і збалансований розвиток.

Представники структуралізму – шведський економіст Гуннар Мюрдаль та інші критично поставилися до ідеї повної лібералізації руху товарів, капіталу і робочої сили в інтегрованому просторі, вважаючи, що вільне функціонування ринкового механізму може призвести до певних диспропорцій у розвитку і розміщенні виробництва, поглиблення нерівності в доходах. Економічна інтеграція розглядалася ними як глибокий процес структурних перетворень в економіці країн, що інтегруються, в результаті яких виникає якісно новий інтегрований простір, більш досконалий господарський організм. На їхню думку, полюсами розвитку інтеграції є великі фірми, промислові компанії, цілі галузі промисловості.

У 70-х рр. набули поширення ідеї неокейнсіанства, представники якого американський економіст Річард Купер та інші, зокрема, вважали, що центральна проблема міжнародного економічного співробітництва полягає в тому, як уберегти різноманітні вигоди широкої міжнародної економічної взаємодії від обмежень і в той же

⁴ Balassa B. The Theory of Economic Integration. / B. Balassa / - Homewood, 3.: Irwin, 1961.

час зберегти максимальну для кожної країни ступінь свободи. Неокейнсіанці висунули два можливих варіанти розвитку міжнародної інтеграції: перший – інтеграція з подальшою втратою національної свободи, але обов'язковим погодженням економічних цілей і політики; другий – інтеграція з умовою збереження якомога більше національної автономії. Припускаючи, що жоден з цих варіантів не може бути представлений у чистому вигляді, вони вважали необхідним їх оптимальне поєднання шляхом узгодження внутрішньої і зовнішньої господарської політики сторін, що інтегруються.

Різновидом неокейнсіанського напрямку є дирижизм, теоретики якого також заперечують вирішальну роль в інтеграційних процесах ринкового механізму і вважають, що створення і функціонування міжнародних економічних структур можливе на основі розробки країнами, що інтегруються загальної економічної політики, узгодження соціального законодавства, координації кредитної політики. Даний напрям економічної думки представлено голландським ученим Яном Тінбергеном.

В свою чергу, російський економіст М.П. Шмельов пов'язує витоки світових інтеграційних процесів з потребами сучасного міжнародного поділу праці, розвитком науково-технічного прогресу, поглибленням міжнародної спеціалізації і кооперації господарських структур окремих країн. Найбільш важливими характеристиками інтеграції він вважає міждержавне регулювання економічних процесів, поступове формування інтеграційного господарського комплексу із загальними пропорціями і загальною структурою відтворення; усунення адміністративних і економічних бар'єрів, що перешкоджають вільному пересуванню в межах регіону товарів, капіталу і робочої сили; вирівнювання рівнів економічного розвитку країн, що інтегруються.⁵

Така значна варіативність підходів до оцінки інтеграційного механізму пояснюється насамперед невизначеністю у світовій економічній науці у єдиному погляді на ефективність державного регулювання економіки держави порівняно з ринковими механізмами. Однозначно можна сказати, зважаючи на досвід функціонування інтеграційних угруповувань у світі, що найкращі результати реалізації інтеграційних процесів мають місце за умови

⁵ Булатов А.С., Мировая экономика: Учебник / А.С. Булатов, Е.Б. Рогатных, Р.Ф. Волков, В.В. Виноградов, С.А. Бартенев. – М.: Юрист, 2003.

найбільшого сприяння співробітництву усіх країн-учасниць у всіх сферах суспільного життя при непорушності основного принципу міжнародного права – повага державного суверенітету з метою запобіганню ситуації, в якій би міжнародна економічна інтеграція набула б ознак нової загрози для національної безпеки держав-учасниць.

1.3. Еволюція процесів міжнародної економічної інтеграції

Міжнародна економічна інтеграція має здатність до еволюції форм взаємовідносин між її учасниками. Практика міжнародних економічних відносин фіксує наступні етапи міжнародної економічної інтеграції, які подано у таблиці 1:

1. *Зона вільної торгівлі* утворюється на основі міждержавної угоди між країнами-учасницями. Кожен член зони вільної торгівлі (ЗВТ) залишає за собою право на ведення самостійної економічної політики. Сфери співробітництва визначаються угодою про ЗВТ. Для координації діяльності і розгляду розбіжностей у ході вирішення питань технічного характеру, як правило, створюється Секретаріат ЗВТ. Можливе також створення окремого органу (Ради) з наданням йому права прийняття обов'язкових рішень, що стосуються питань технічного характеру. Єдиний митний тариф не встановлюється. Кожний член визначає митний збір відповідно до економічних потреб третьої сторони. Необхідною умовою є використання країнами-учасницями ЗВТ єдиної номенклатури опису і кодування товарів. Функціонування зон вільної торгівлі є досить поширеним явищем у світовій економіці.⁶

Так, у 1994 році утворено Північноамериканську зону вільної торгівлі – НАФТА між США, Канадою та Мексикою; в 1992 році підписано Угоду про свободу торгівлі країн АСЕАН між Брунеєм, Малайзією, Індонезією, Сінгапуром та Таїландом, пізніше приєдналися В'єтнам, М'янма та Камбоджа; Австралія та Нова Зеландія стали учасниками Австралійсько-Новозеландської торговельної угоди про поглиблення економічних зв'язків у 1983 році; і нарешті з 1 січня 2016 року діє Угода про зону вільної торгівлі між ЄС та Україною та ін.

⁶ Козик В.В. Міжнародні економічні відносини. Навчальний посібник /В.В. Козик, Л.А. Панкова, Н.Б. Даниленко. – К.: Знання, 2008. – 406 с.

2. *Митний союз* (МС) має єдиний митний кордон. Митниці зберігаються, але діють тільки на зовнішніх кордонах союзу. На території МС діють єдині митні закони і правила щодо ввезення усіх видів товарів у будь-яку з країн-учасниць. В рамках Митного союзу провадиться єдина торгова політика, яка формується усіма країнами-учасницями. Для розробки законів ведення торгівлі усередині союзу та з третіми країнами створюється наддержавний орган. Між країнами-учасницями МС є вільний доступ до товарів, зроблених у цих країнах, здійснюється вільне просування товарів з однієї країни в іншу, немає митних зборів з товарів. Товари, імпортовані з третіх країн на територію МС будь-якою з країн-учасниць, проходять митний контроль у першій країні, куди вони потрапляють. Як правило, країнами-учасницями встановлюється єдиний митний тариф по відношенню до третіх країн.

На засадах митного союзу було створено у 1964 році Арабський спільний ринок за участю Єгипту, Іраку, Йорданії, Лівії, Мавританії, Сирії та Ємена; у 1991 році – Організацію східно-карибських держав, куди ввійшли Антигуа и Барбуда, Доминика, Гренада, Монтсеррат, Сент-Китс и Невис, Сент-Люсія, Сент-Винсент и Гренадини; з 2010 року функціонує Митний союз Білорусії, Казахстану та Росії та ін.

3. *Спільний ринок* передбачає скасування перешкод для вільного переміщення між країнами товарів, послуг та факторів виробництва (капіталу і робочої сили) а також узгодження наступного кола питань: розробка спільної політики розвитку окремих галузей та секторів економіки; формування спільних фондів сприяння соціальному та регіональному розвитку, орієнтованих на задоволення «потреб на місцях» , які б дозволили реально відчувати переваги інтеграції; впровадження системи заходів для запобігання порушенню норм, які регулюють конкуренцію. Координація економічної політики потребує частих нарад глав держав та урядів країн-членів, а також очільників профільних міністерств цих країн, спираючись на роботу постійно діючого наддержавного органа.

Прикладом спільного ринку у світі є Рада співробітництва арабських країн Персидської затоки створена у 1981 році за участю Бахрейна, Кувейта, Омана, Катару, Саудівської Аравії та ОАЕ, Спільний ринок південного конуса МЕРКОСУР заснований 1991 року Бразилією, Аргентиною, пізніше Уругваєм, Парагваєм і Венесуеллою, Андський спільний ринок 1990-го року створення, теперішніми членами якого є Болівія, Колумбія, Еквадор, Перу.

4. *Економічний союз* передбачає разом зі спільним митним тарифом і свободою пересування товарів та факторів виробництва також і координацію макроекономічної політики та уніфікацію законодавства в ключових сферах економіки. На даному етапі виникає потреба в органах, які б могли не лише здійснювати координаційну функцію та спостерігати за економічним розвитком, але й приймати колективні оперативні рішення. Уряди узгоджено відмовляються від частини своїх повноважень і передають їх на користь наддержавних органів. Такі міждержавні органи з наддержавними функціями наділені правом приймати рішення з організаційних питань без узгодження з урядами країн-членів.

Таблиця 1.1.

Етапи економічної інтеграції⁷

Етапи інтеграції	Характеристика
<u>Зона вільної торгівлі</u>	Відміна тарифних та нетарифних бар'єрів у взаємній торгівлі; вільний рух товарів та послуг між країнами-членами
<u>Митний союз</u>	Єдине тарифне та нетарифне регулювання по відношенню до третіх країн
<u>Спільний ринок</u>	Свобода руху факторів виробництва (капіталу та робочої сили)
<u>Економічний союз</u>	Узгодження економічної політики; створення міждержавних органів з функціями наддержавного регулювання
<u>Політичний союз</u>	Уніфікація правової бази; реалізація спільної зовнішньої та безпекової політики; переважання права союзу над правом країн-членів

Для досягнення повної економічної інтеграції необхідно не просто узгодження, а проведення практично єдиної економічної політики, яка потребує уніфікації законодавчої бази з таких напрямів:

⁷ Складено за: Киреев А.П. Международная экономика. В 2-х ч. - Ч. I. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие для вузов. / А.П. Киреев/ - М.: 416 с.

- податкового, що передбачає ідентичні рівні податків у всіх країнах, що входять до інтеграційного угруповання;
- стандартизації (наприклад, для консервантів, що входять до складу продуктів харчування, вимог щодо токсичності вихлопних газів, розміру обладнання тощо);
- спільних правил техніки безпеки;
- трудового права (правила прийому на роботу та звільнення, єдиний пенсійний вік тощо);
- антимонопольного законодавства;
- правил створення і реєстрації нових фірм;
- відмова в рішеннях, що приймаються відповідними урядовими структурами, від протекціонізму і будь-яких форм преференції щодо національних суб'єктів господарювання.

У світовій практиці існують приклади функціонування економічних союзів, наприклад Економічний союз – Бенілюкс (Belgium, Netherlands, Luxemburg Economic Union – BENILUX), створений у 1948 році між Бельгією, Нідерландами та Люксембургом, плани якого після появи у 1952 році Європейського Об'єднання Вугілля і Сталі співпали із засадами заснування Європейського Економічного Союзу; у 1991 році засновано Співдружність Незалежних Держав – СНД, членами якої стали республіки колишнього Радянського Союзу. Такий економічний союз мав стати альтернативою об'єднанню республік, що розпалося для підтримання економічних взаємовідносин, які вже історично склалися на засадах поваги суверенітету усіх незалежних держав-членів. Проте на практиці даний союз досі не виправдав себе.

Економічний союз в перспективі може еволюціонувати у валютний (монетарний) союз, який поряд з повною економічною інтеграцією передбачає конвергенцію (злиження) макроекономічних показників держав-членів, введення єдиної валюти, створення наднаціональних емісійних центрів та реалізацію спільної валютної політики.

Прикладом економічного та валютного союзу є Західноафриканський економічний и валютний союз – ЗАЕВС (фр. Union économique et monétaire ouest-africaine, англ. *The West African Economic and Monetary Union (UEMOA)*) – торгово-економічний союз країн Західної Африки. Створений в 1994 році на базі Західноафриканського валютного союзу. Членами союзу є Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуар, Малі, Нігер, Сенегал, Того, з 1997 року

Гвінея-Бісау. Основна мета союзу – координація економічної політики країн-учасниць, розбудову в рамках альянсу умов для вільного переміщення товарів, капіталу і трудових ресурсів між країнами-учасницями, здійснення єдиної митної політики щодо третіх країн, гармонізація законодавчих норм. В рамках союзу використовується загальна валюта – франк КФА (фр. *Franc CFA, Franc de la Communauté financière africaine*). У 2006 році з метою інтеграції фінансового простору валютного союзу, Центральний банк держав Західної Африки запустив розрахункову систему в режимі реального часу.

Проте, найяскравішим прикладом економічного та валютного союзу є Євросоюз, який у своєму розвитку пройшов усі етапи економічної інтеграції, що проілюстровано на рис. 1.1.

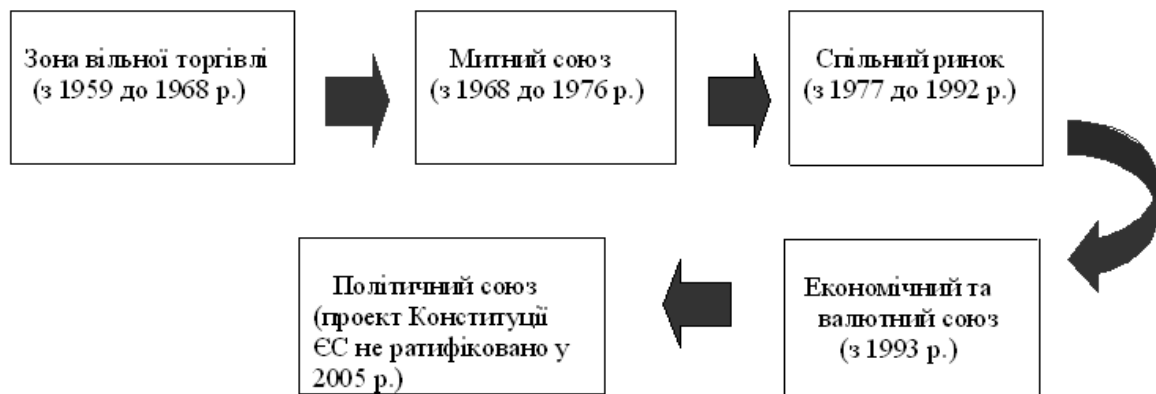

Рис. 1.1. Етапи Європейської економічної інтеграції⁸

Економічний та валютний союз започатковано у 1993 р. в результаті ратифікації Маастрихтського договору, згідно якого було створено Європейський Союз та задекларовано так звані Маастрихтські критерії вступу до валютного союзу, у 1997 році укладено Шенгенської угоду про вільне (безвізове) пересування громадян у межах Європейського Союзу (станом на початок 2016 року до Шенгенської зони входять 22 країни ЄС), у 1999 році було введено у безготівковий обіг єдину європейську валюту євро, а у 2002 році євро почало циркулювати у готівковому обігу (станом на початок 2016 року до зони євро входять 19 країн-членів ЄС).

⁸ Побудовано за: 1. The Economics of the European Union / Ed. by Mike Artis, Frederick Nixon. — Oxford: University Press, 2001. — Р. 21—26.; 2. Мокій А. І. Міжнародні організації. Навч. посіб./ А. І. Мокій, Т. П. Яхно, І. Г. Бабець/ - К.: Центр учбової літератури, 2011.

5. *Політичний союз* – це об'єднання країн з метою проведення спільної політики у всіх сферах суспільного життя, що передбачає інституційну реформу, основними напрямками якої є:

- уніфікація правової бази (спільний простір свободи, безпеки, справедливості, співпраця у сфері юстиції, внутрішніх справ, боротьба з тероризмом, ставлення до громадян третіх країн);
- реалізація спільної зовнішньої та безпекової політики (формування спільних цілей і засобів, вироблення спільних стратегій, координування діяльності у міжнародних організаціях, створення відповідної інституційної структури).

Слід зазначити, що сутність та форма практичної реалізації політичного союзу є дискусійним питанням, так як сама дефініція поняття передбачає створення держави над державами, як наприклад свого часу Радянський Союз утворений суверенними соціалістичними республіками у 1922 році, або створення нової держави Сполучені Штати Америки в результаті інтеграції 13 розрізнених колоній після ратифікації так званих Статей конфедерації у 1781 році.

Проте, метаморфози міжнародних економічних відносин відкривають нові можливості, підтвердженням чого свідчить Договір про започаткування Конституції для Європи (Конституція ЄС), підписаний 29 жовтня 2004 року представниками двадцяти п'яти країн-членів ЄС, який на думку його авторів мав би посприяти появі загальноєвропейської самосвідомості і зробити ЄС моделлю нового світового порядку. Вже 12 січня 2005 року Європейський парламент висловив підтримку цьому проекту, прийнявши відповідну резолюцію. Проект Конституції для Європи упорядковував всі підписані раніше договори членами ЄС і містив преамбулу, чотири частини та 448 статей. Серед основних положень цього документу варто відзначити наступні:

- закріплено примат права ЄС над правом держав-членів (ст.6);
- Європейському Союзу надано власну правосуб'єктність (ст.7);
- містить гасло ЄС – «Єдність в різноманітті» (ст. 8);
- для здійснення компетенції ЄС, інститути ЄС отримували можливість ухвалювати наступні акти: Європейські закони, Європейські рамкові закони, Європейські регламенти, Європейські рішення. Рекомендації та думки не мали зобов'язуючої сили (ст. 33);
- вводився посади союзного міністра закордонних справ (ст. 28);
- зменшення кількісного складу Європейської комісії;

- збільшення ролі Європейського парламенту;
- розширення сфер голосування Радою відповідно до процедури кваліфікованої більшості. Так, для того щоб рішення було ухвалено, його повинні були підтримати 55% від членів Ради, не менш 15, та які представляють не менше 65% населення ЄС;
- Хартія про основні права розміщувалась у розділі II, стаючи частиною установчого договору;
- введення посади президента Європейської ради.⁹

Як відомо даний проект Конституції не пройшов ратифікацію: після негативних результатів референдумів на підтримку Конституції у Франції (29 травня 2005 року) та Нідерландів (01 червня 2005 року), було вирішено призупинити процес ратифікації, і шукати інші форми реалізації інтеграційного потенціалу. Аналізуючи причини провалу процесу ратифікації, можна зробити висновок, що держави-члени не були готові до введення єдиної для Європи Конституції та впровадження посади союзного міністра закордонних справ. Також, велика кількість держав-членів ЄС була не згодна з законодавчим закріпленням принципу «примату» права ЄС над правом держав-членів.

1.4. Економічні ефекти міжнародної інтеграції

Спроби пояснення наслідків інтеграційних процесів, їх переваг і ризиків, відображають численні теоретичні концепції міжнародної економічної інтеграції, розроблені представниками різних течій економічної думки.

Зокрема *теорія «другого кращого»* англійського економіста, лауреата Нобелівської премії з економіки Дж. Міда акцентувала увагу на перевагах політики свободи торгівлі, яка чинить виключно позитивний вплив на міжнародний добробут, тоді як інтеграційна альтернатива торговельної політики може супроводжуватися як позитивними, так і негативними впливами.

Теорія домінуючих неекономічних чинників (Л. Кеохане, П. Робсон, М.Дюватріон) виходила з того, що у мотивації створення інтеграційних об'єднань домінують позаекономічні фактори, а вступ

⁹ 1. A Constitution for Europe [Electronic resource] // EU official site. Mode of access: http://europa.eu/scadplus/constitution/index_en.htm; 2. Рудік О.М. Конституція ЄС: етапи розробки та основні положення. – Д: ДРІДУНАДУ, 2005 – 84 с.

до інтеграційного об'єднання розглядала як членство в «елітному клубі», яке є справою національного престижу. Відтак інтеграційні угруповання передусім дозволяють країнам покращити свій міжнародний імідж, підвищити міжнародну безпеку.

Згідно з *теорією подолання «фактора обмеженості»* (П. Робсон, А. Рюгман) країни інтегруються задля одержання додаткових джерел сировини, інших виробничих ресурсів. Позитивним ефектом інтеграції стає збільшення масштабів і підвищення технологічного рівня виробництва, диференціація продукції.¹⁰

Серед множини теоретичних концепцій інтеграції найбільш популярною у поясненні її ефектів стала *теорія митних союзів* канадського економіста Якоба Вайнера («Проблеми митних союзів», 1950). Вона ґрунтується на порівнянні станів суспільного добробуту країн до і після створення ними митного союзу. Згідно з висновками вченого, створення митного союзу чинить вплив на торговельні потоки і розподіл ресурсів, викликаючи два види ефектів – статичні і динамічні, впливи яких можуть бути як позитивними, так і негативними.

1) **статичні** ефекти внаслідок перерозподілу існуючого капіталу, праці та інших ресурсів економік-учасниць, які проявляються відразу ж після створення митного союзу;

2) **динамічні** ефекти, що впливають на виробничі потужності, продуктивність і зростання економік країн-учасниць і які проявляються на віддаленіших стадіях функціонування митного союзу.

У результаті взаємного усунення мит можуть виникнути два види взаємно протилежних статичних ефектів:

а) *ефект створення торгівлі* (trade creation) – переорієнтація місцевих споживачів з менш ефективного внутрішнього джерела постачання товару на ефективніше зовнішнє джерело (імпорт), що стало можливим внаслідок усунення імпортних мит у межах митного союзу;

б) *ефект відхилення торгівлі* (trade diversion) – переорієнтація місцевих споживачів із закупівлі товару у ефективнішого позаінтеграційного джерела постачання на менш ефективне внутрішньоінтеграційне джерело, що відбулося внаслідок ліквідації

¹⁰ Гронтковська Г.Е. Міжнародна економіка: Навч. пос./ Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська / - К.: ЦУЛ, 2014. – 384 с.

імпортних мит у межах митного союзу.

Розглянемо механізм виникнення ефектів створення і відхилення торгівлі на рис. 2. Згідно з теорією митного союзу розглядають три ситуації:

- 1) за відсутності інтеграції;
- 2) після утворення митного союзу між країнами 1 та 2;
- 3) після утворення митного союзу між країнами 2 та 3.

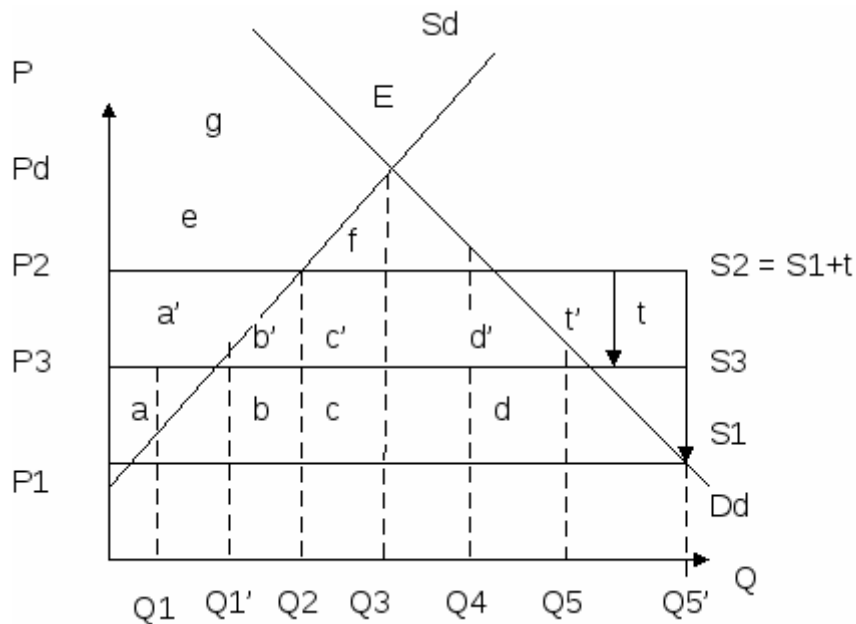

Рис. 1.2. Економічні наслідки утворення митного союзу за теорією Якоба Вайнера¹¹

За відсутності інтеграції країни 1,2,3 виробляють товар X, при чому країна 1 лідирує у його виробництві у співвідношенні ціна-якість P_1 , у країні 2 ціна – P_2 , у країні 3 – P_3 , при чому $P_1 < P_2$, $P_1 < P_3 < P_2$. До утворення митного союзу в країні 2 існує єдине імпортне мито t , яким оподатковується імпорт товару з країни 1 та країни 3. Розмір мита є різницею цін $P_2 - P_1$. Тоді ціна імпорту товару з країни 1 становитиме $P_1 + t = P_2$, а з країни 3 $P_3 + t > P_2$, тому країні 2 доцільніше імпортувати товар з країни 1. В умовах митного регулювання країна 2 виробляє та споживає товар у точці перетину кривих попиту Dd та пропозиції Sd E . Якщо $P_1 + t = P_2$, то країна 2 виробляє товару у обсязі $Q_0 - Q_2$, а споживає – у обсязі $Q_0 - Q_4$,

¹¹ Побудовано за: Козик В.В. Міжнародні економічні відносини. Навчальний посібник /В.В. Козик, Л.А. Панкова, Н.Б. Даниленко. – К.: Знання, 2008. – 406 с.

імпортує – Q_2 Q_4 з країни 1. Існування тарифу забезпечує країні 2 ефект доходів у розмірі бюджетних надходжень від оподаткування імпорту ($c+c'$).

Після утворення митного союзу між країною 1 та країною 2 відбудеться переорієнтація попиту споживачів країни 2 з товарів національного виробництва на імпортовані товари за рахунок більш прийнятної ціни (при відсутності митного тарифу буде зберігатись нерівність $P_1 < P_2$). Країна 3 не входить до митного союзу і тому імпорт її товарів оподатковується митним тарифом t . У результаті створення митного союзу обсяг споживання товару X в країні 2 становитиме Q_0 Q_5 , обсяг внутрішнього виробництва скоротиться до Q_0 Q_1 , а обсяг імпорту виросте до Q_1 Q_5 . За таких умов споживачі можуть споживати будь-який обсяг товару, обмежений кривими внутрішнього попиту D_d і кривими внутрішньої і зовнішньої пропозиції S_1 , тобто $(a+a'+b+b'+c+c'+d+d')$. Виробники продукції у країні 2 зазнаватимуть збитків через не конкурентоспроможність власної продукції порівняно з імпортною ($a+a'$), тобто виникає ефект переділу. Статичний ефект країни 2 від утворення митного союзу становитиме суму ефекту споживання ($d+d'$) та ефекту захисту ($b+b'$), які вважаються ефектами створення торгівлі. При чому, ефект споживання показує вигідність придбання імпортного товару за більш вигідною ціною ніж вітчизняного. Отже, наслідками утворення митного союзу між країнами 1 та 2 є:

- збільшення імпорту країни 2 на $(Q_1Q_2 + Q_4Q_5)$, тобто виникає ефект створення торгівлі;
- часткова переорієнтація споживачів країни 2 з національного джерела постачання на імпортне;
- збільшення обсягу споживання за рахунок більш прийнятної ціни імпортованого товару;
- підвищення добробуту в країні 2.

Після утворення митного союзу між країнами 2 та 3 виникає ефект відхилення торгівлі, оскільки джерело постачання імпортованого товару з країни 3 не є ефективним через збереження нерівності $P_1 < P_3$

- якщо $c > (b' + d')$, то добробут країн знижується;
- якщо $c < (b' + d')$, то добробут країн зростає.

Для країни 1 створення митного союзу між країнами 2 та 3 має нетривні наслідки, оскільки виникає ефект відхилення торгівлі.

Аналіз динамічних ефектів, які проявляються через певний проміжок часу після утворення митного союзу, можуть бути як позитивними, так і негативними. До позитивних слід віднести:

- зростання конкуренції між виробниками різних країн;
- економія масштабу, яка сприяє зростанню обсягів виробництва та скорочення витрат;
- збільшення обсягів іноземного інвестування, особливо з третіх країн, для збереження певного сегменту ринку.

До негативних наслідків можна віднести:

- можлива олігополізація ринку між підприємствами країн-учасниць;
- можлива непропорційність виробничих і збутових зв'язків у митному союзі;
- зниження контролю за функціонуванням інтеграційного угруповання, який полягає у зіставленні ефекту відхилення та ефекту створення торгівлі.

Отже, однозначно виокремити позитивні та негативні наслідки утворення інтеграційного об'єднання досить важко. Особливо це стосується статичних і динамічних ефектів, досить часто позитивний статичний ефект у подальшому функціонуванні інтеграційного об'єднання трансформувалася у негативний, що вимагає від кожної з країн-учасниць виваженої оцінки власного потенціалу та економічних інтересів, які вона намагається реалізувати за допомогою інтеграції з іншими країнами.

Окрім ефектів створення торгівлі та її відхилення до статичних ефектів інтеграції також відносять скорочення адміністративних витрат, пов'язаних зі здійсненням торговельних операцій, та поліпшення умов торгівлі з третіми країнами. Внаслідок скасування в інтеграційному об'єднанні торговельних бар'єрів, спрощення процедур митного оформлення зменшується або зникає потреба у складній системі контролю за рухом товарів і послуг, що перетинають взаємні кордони країн-членів, що дозволяє скоротити адміністративні витрати на утримання митних та прикордонних органів. Крім того кожен учасник інтеграційного об'єднання завдяки членству в ньому може посилити свої ринкові позиції у міжнародній економіці, що призводить до поліпшення умов торгівлі з третіми країнами.

Чинниками, котрі визначають величини та співвідношення статичних ефектів інтеграції, виступають:

- *рівень митних тарифів* – чим вищим був рівень митного захисту країн до інтеграції, тим більшою є імовірність, що зі скасуванням тарифів ефект створення торгівлі буде більшим, ніж ефект відхилення; і навпаки за нижчого до інтеграційного рівня тарифів;

- *рівень спільних митних тарифів відносно третіх країн* – чим нижчим є цей рівень, тим меншою є імовірність переважання ефекту відхилення торгівлі над ефектом створення; і навпаки за вищого рівня спільного тарифу;

- *число країн, що інтегруються та розмір ринку* – чим більшим є число учасників інтеграційного об'єднання та розмір їх ринків, тим вищою є імовірність переважання ефекту створення торгівлі над ефектом відхилення;

- *відповідність рівнів економічного розвитку країн-учасниць та ступінь розвитку конкуренції між ними* – чим ближчими є рівні економічного розвитку країн, що інтегруються, і сильнішою конкуренція між ними, тим вищою є імовірність переважання ефекту створення торгівлі над ефектом відхилення;

- *розвиток торговельних зв'язків* – чим більшим був обсяг торгівлі між країнами-учасницями до створення інтеграційного об'єднання, тим вищою є імовірність переважання ефекту створення торгівлі над ефектом відхилення;

- *величина транспортних та трансакційних витрат* – чим нижчими є транспортні та трансакційні витрати, тим вищою є імовірність переважання ефекту створення торгівлі над ефектом відхилення.

Крім статичних ефектів, країни, що входять до митного союзу, отримують ряд динамічних переваг, які проявляються в процесі розвитку інтеграції у довгостроковому періоді.

До позитивних **динамічних ефектів** міжнародної економічної інтеграції належать:

- розширення ринку збуту для виробників країн-учасниць внаслідок усунення обмежень щодо доступу на ринки країн-партнерів;

- збільшення можливостей використання переваг ефекту масштабу, який не міг бути досягнутий у рамках національних економік;

- посилення конкуренції, що стимулює впровадження нових технологій, підвищення якості продукції, розробку нових її видів, зниження витрат виробництва та цін;
- розширення взаємного доступу до технологій і ресурсів, збільшення інвестицій у перспективні галузі, що визначають науково-технічний прогрес, та наукові дослідження і розробки;
- збільшення притоку іноземних інвестицій;
- розвиток інфраструктури (транспорт, телекомунікації, постачання енергії та ін.);
- зниження ризиків підприємницької діяльності;
- розширення можливостей спільного вирішення соціально-економічних проблем.

У довгостроковому періоді не виключається імовірність виникнення й негативних ефектів інтеграції – односторонніх переваг для більш розвинених країн-партнерів, підвищення цін внаслідок олігополістичних змов ТНК країн-учасниць, проявів спадного ефекту масштабу (втрат на масштабі). Однак в цілому позитивні ефекти інтеграції, як статичні, так і динамічні, перевищують негативні.

1.5. Переваги та недоліки участі країн в інтеграційних угруповуваннях в умовах сучасності

Сьогодні, в руслі сучасних подій, нової актуальності набуває дискусія щодо розстановки сил на світовій політичній арені, щодо ефективності розвитку процесів глобалізації та інтеграції. Нівелювання кордонів та зближення національних економік країн – це шлях до процвітання та відкриття нових перспектив, чи шлях до занепаду та виникнення нових загроз для національної безпеки країн, що інтегруються.

Як показує досвід функціонування інтеграційних угруповувань у світі, міжнародна інтеграція відкриває нові можливості для країн-членів. Багаточисельні інтеграційні об'єднання, що виникають і розвиваються в сучасній міжнародній економіці, ставлять перед собою схожі задачі ¹²:

¹² Киреев А.П. Международная экономика. В 2-х ч. - Ч. I. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие для вузов. / А.П. Киреев. – М.: 416 с.

- *Використання переваг економії на масштабах.* Забезпечити розширення розмірів ринку, скорочення трансакційних витрат і використання інших переваг на основі теорії економії на масштабах. Це, у свою чергу, дозволить залучити прямі іноземні інвестиції, які більшою мірою приходять на ринки значних розмірів, на яких має сенс створювати самостійні виробництва, що задовольняють їх потреби. Цілі збільшення регіональних масштабів особливо чітко виражені в інтеграційних угрупованнях Центральної Америки і Африки.

- *Створення сприятливого зовнішньополітичного середовища.* Найважливішою метою більшості інтеграційних об'єднань є зміцнення взаєморозуміння та співробітництва країн, які беруть участь у політичній, військовій, соціальній, культурній та інших неекономічних областях. Для країн, розташованих географічно близько одна від одної, що мають схожі проблеми в галузі розвитку, наявність добрих відносин із сусідами, підкріплених взаємними економічними зобов'язаннями, є найважливішим політичним пріоритетом. Країни Південно-Східної Азії та Близького Сходу, створюючи інтеграційні об'єднання, чітко ставили перед собою саме цю мету.

- *Рішення задач торгової політики.* Регіональна інтеграція нерідко розглядається як спосіб зміцнити переговорні позиції країн, що беруть участь у СОТ. Вважається що узгоджені виступи особи від блоку країн більш вагомі і ведуть до більш бажаних наслідків в області торговельної політики. Більше того, регіональні блоки дозволяють створити більш стабільне і передбачуване середовище для взаємної торгівлі, ніж багатосторонні торгові переговори, інтереси учасників яких дуже сильно різняться. Інтеграційні об'єднання в Північній Америці, Латинській Америці і Південно-Східній Азії покладають особливі надії на колективні зусилля у рамках багатосторонніх торговельних переговорів.

- *Сприяння структурній перебудові економіки.* Приєднання країн, що розбудовують ринкову економіку або здійснюють глибокі економічні реформи, до регіональних торговельних угод країн з більш високим рівнем економічного розвитку розглядається як найважливіший канал передачі ринкового досвіду, гарантія незмінності обраного курсу на ринок. Більш розвинені країни, підключаючи своїх сусідів до процесів інтеграції, також зацікавлені в прискоренні їх ринкових реформ і створенні там повноцінних і

об'ємних ринків. Такі цілі переслідували багато західноєвропейських країн, приєднуючись в тій чи іншій формі до ЄС.

• *Підтримка молодих галузей національної промисловості.* Навіть якщо інтеграційне об'єднання не передбачає дискримінаційних заходів стосовно третіх країн, воно нерідко розглядається як спосіб підтримати місцевих виробників, для яких створюється більш об'ємний регіональний ринок. Такі протекціоністські настрої переважали свого часу в країнах Латинської Америки і в країнах Африки на південь від Сахари, особливо в 60-70-і роки.

Отже, економічна інтеграція являє собою процес економічного взаємодії країн, в результаті якої відбувається зближення господарських механізмів, приймає форму міждержавних угод і регулюється міждержавними органами. Її передумовами є вирівнювання показників економічного розвитку країн, що беруть участь, їх географічна близькість, наявність спільних проблем, прагнення прискорити ринкові реформи і не залишитися осторонь від інтеграційних процесів. Інтеграційні угруповання створюються з метою використання переваг об'єднаного ринку, створення сприятливих зовнішніх умов для національного розвитку, зміцнення міжнародних переговорних позицій країн з економічних питань, обміну досвідом проведення ринкових реформ і підтримки національної промисловості та сільського господарства.

Аналіз досвіду функціонування інтеграційних угруповувань показує, що зближення економік країн несе за собою і *негативні наслідки*, до яких можемо віднести:

- посилення взаємозалежності національних економік призводить до зменшення стабільності міжнародної фінансової системи;

- різні рівні конкурентоздатності країн-учасниць інтеграції внаслідок послаблення митних бар'єрів призводять до нездатності виробників країн, що розвиваються, конкурувати з виробниками економічно розвинутих країн;

- поглиблення спеціалізації національних господарств на окремих видах продукції призводить до створення потужних транснаціональних монополій та зменшення мобільності державних економік.

Проте, зважаючи на події, що відбуваються у світі сьогодні, основною проблемою відкритості кордонів у разі інтеграції країн вважаємо зниження національної безпеки країн-учасниць інтеграційних угруповувань, адже в даному випадку пріоритетною

стає так звана «колективна» безпека, тобто контроль із внутрішніх кордонів переноситься на зовнішні кордони інтеграційного утворення. Як показує досвід, такий підхід вимагає єдності щодо вирішення багатьох суспільно необхідних питань, досягнення якої ускладнюється разом із зростанням кількості членів інтеграційного об'єднання.

Так, наприклад, несподіваний тиск на європейські кордони біженців з охоплених війнами країн Африки і Близького Сходу яскраво продемонстрував складність миттєвого колективного реагування на зовнішні загрози, так як виникла проблема у досягненні консесусу щодо вирішення цього питання: Німеччина та Франція, яка дуже потерпає від значної кількості біженців, виступають за квоти в розподілі мігрантів, але проти цього виступають менші країни, особливо часто Угорщина та інші східноєвропейські країни (4 вересня 2015 року країни Вишеградської групи відмовилися прийняти принцип квоти).

Актуальною для ЄС є і проблема масових терористичних актів. У міжнародних відносинах тероризм становить гостру загрозу міжнародній безпеці, дестабілізує відносини між державами і групами держав та провокує міжнародні конфлікти. Тероризм виступає інструментом втручання у внутрішні справи держави, грубо порушує права людини, міжнародний правопорядок.

Активна інтернаціоналізація тероризму розпочалася у 60-70-ті роки нашого століття. Їй сприяли:

По-перше, процеси інтернаціоналізації капіталу, структурна перебудова економічних систем, країн що розвиваються, зміна їх місця в системі капіталістичного господарювання як наслідок процесу деколонізації, що і призвело до вивільнення нагромадженого потенціалу соціальної енергії у країнах світової периферії з подальшим утворенням національно-визвольних рухів, у тому числі терористичного спрямування.

По-друге, глобалізація політичної та економічної діяльності транснаціональних компаній, що в окремих випадках сприяла організації терористичних груп, які, окрім іншого, спеціалізувалися на обслуговуванні інтересів монополій.

По-третє, нерівномірність розвитку держав світу, яка обумовлювала поділ країн на «сильних» та «слабких», а з цим –

зростання ролі націоналізму та релігійного фундаменталізму у міжнародному житті.¹³

Як бачимо зі сказаного вище, розвитку тероризму сприяють як процеси глобалазації та інтеграції, так і дезінтеграції та відусоблення країн від світової спільноти. Мета терористів – порушення світового правопорядку, зміна зовнішньополітичного курсу провідних країн та отримання певних політичних преференцій. Тому відсутність політичної реакції і натомість зміцнення віри у колективні цінності, зміцнення економічних позицій на світовому ринку та зміцнення єдності щодо забезпечення колективної безпеки буде гідною відповіддю терористам.

На тлі останніх подій, що відбуваються у світі, можна вести мову про боротьбу між підходами до набуття конкурентних переваг та політичної гегемонії у світі: з одного боку – демократично-гуманний підхід, що базується на застосуванні прогресивних методів підвищення ефективності економіко-політичних процесів, наукових методів оптимізації та раціоналізації, який застосовується провідними капіталістичними країнами, а з іншого боку – тоталітарно-силовий підхід, що полягає у використанні методів насильства, залякування та знищення, політичної маніпуляції, економіко-політичного тиску та спекуляції, що проповідують деякі неосоціалістичні держави.

Таким чином, можна зробити висновок, що інтеграційні угруповування, зважаючи на переваги економічної інтеграції, стоять на шляху до саморозвитку та зміцнення позицій на світовій економічній та політичній арені, а зовнішні загрози – це лише привід до подальшого самовдосконалення. Незважаючи на скептичні прогнози, досвід функціонування ЄС показує, що інтеграція не означає асиміляцію та втрату національної самовизначеності, а навпаки зняття політичних та торговельних бар'єрів дозволяє просувати національні бренди та отримати нові можливості для соціально-економічного процвітання. Єдине, вважаємо, відкрим залишається питання оптимальності розмірів інтеграційних угруповувань, ефективності критеріїв добору держав-членів та вибору між економічним раціоналізмом та політичним прагматизмом у питаннях розширення.

¹³ Кожушко Е.П. Современный терроризм: Анализ основных направлений. – Минск: Харвест, 2000.

Ключові поняття

Міжнародна економічна інтеграція	Статичні ефекти
Інтеграційне угруповування	Динамічні ефекти
Зона вільної торгівлі	Ефект створення торгівлі
Митний союз	Ефект відхилення торгівлі
Спільний ринок	Митний тариф
Економічний союз	Торгова політика
Економічний і валютний союз	Інтернаціоналізація
Політичний союз	Глобалізація
Економічна конвергенція	Регіоналізм

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення економічної інтеграції.
2. Назвіть передумови розвитку інтеграційних процесів у світі.
3. В чому полягає суть демонстраційного ефекту міжнародної економічної інтеграції?
4. Охарактеризуйте теорії міжнародної економічної інтеграції.
5. В чому полягає різниця в поглядах представників раннього та пізнього неолібералізму?
6. Перечисліть етапи економічної інтеграції.
7. Дайте характеристику зони вільної торгівлі та наведіть приклади.
8. Охарактеризуйте особливості функціонування митного союзу та наведіть приклади.
9. Що таке спільний ринок? Наведіть приклади.
10. Розкрийте суть економічного союзу як етапу інтеграції та наведіть приклади.
11. Дайте характеристику економічного і валютного союзу та наведіть приклади.
12. Назвіть основні ознаки політичного союзу.
13. Перечисліть основні положення проекту Конституції для Європи від 2004 року.
14. Чому Конституція для Європи від 2004 року не пройшла етап ратифікації?
15. Які економічні ефекти може викликати створення митного союзу?
16. В чому полягає суть ефекту створення торгівлі?
17. Що таке ефект відхилення торгівлі?

18. Охарактеризуйте суть позитивного впливу динамічних ефектів міжнародної економічної інтеграції.

19. Опишіть всі можливі переваги від участі країн в інтеграційних об'єднаннях.

20. Дайте характеристику основних загроз від розвитку процесів економічної інтеграції у світі.

Тестові завдання

1. Що не належить до передумов економічної інтеграції?

- 1) близькість рівнів економічного розвитку і ступеня ринкової зрілості країн, що інтегруються;
- 2) близькість країн, що інтегруються;
- 3) можливість впливу ресурсів від менш економічно розвинених до більш розвинених країн;
- 4) спільність економічних та інших проблем;
- 5) демонстраційний ефект.

2. Ланцюжок етапів міжнародної економічної інтеграції у послідовності від найнижчого до найвищого має такий вигляд:

- 1) зона вільної торгівлі – митний союз – політичний союз – економічний союз;
- 2) зона вільної торгівлі – спільний ринок – митний союз – економічний союз – політичний союз;
- 3) спеціальна економічна зона – спільний ринок – митний союз – економічний союз;
- 4) митний союз – спільний ринок – зона вільної торгівлі – економічний союз;
- 5) зона вільної торгівлі – митний союз – спільний ринок – економічний союз – політичний союз.

3. Що відноситься до теорій економічної інтеграції?

- 1) неолібералізм, корпоративізм, структуралізм, неокейнсіанство, дирижизм;
- 2) неолібералізм, корпоративізм, плюралізм, неокейнсіанство, дирижизм;
- 3) корпоративізм, структуралізм, неокейнсіанство, плюралізм;
- 4) консерватизм, плюралізм, структуралізм, неокейнсіанство, дирижизм;
- 5) консерватизм, корпоративізм, структуралізм, неокейнсіанство, дирижизм.

4. На якому етапі інтеграції перебуває об'єднання НАФТА?

- 1) митний союз;
- 2) спільний ринок;
- 3) зона вільної торгівлі;

- 4) валютний союз;
- 5) економічний союз.

5. На якому етапі інтеграції перебуває об'єднання МЕРКОСУР?

- 1) митний союз;
- 2) спільний ринок;
- 3) зона вільної торгівлі;
- 4) політичний союз;
- 5) економічний союз.

6. Яке інтеграційне об'єднання не є прикладом економічного і валютного союзу?

- 1) Євросоюз;
- 2) НАФТА;
- 3) АСЕАН;
- 4) ЗАЕВС;
- 5) відповіді 2) і 3) є правильними.

7. Коли було підписано проект Конституції для Європи?

- 1) у 2000 році;
- 2) у 2002 році;
- 3) у 2004 році;
- 4) у 2008 році;
- 5) у 2012 році.

8. Які види ефектів викликає створення митного союзу?

- 1) короткострокові, довгострокові;
- 2) статичні, динамічні;
- 3) первинні, вторинні;
- 4) економічні, політичні;
- 5) зовнішні, внутрішні.

9. Переорієнтація місцевих споживачів з менш ефективного внутрішнього джерела постачання товару на ефективніше зовнішнє джерело (імпорт), що стало можливим внаслідок усунення імпортних мит у межах митного союзу – це?

- 1) ефект стимулювання експорту;
- 2) ефект імпортозаміщення;
- 3) ефект створення торгівлі;
- 4) ефект відхилення торгівлі;
- 5) ефект розширення торгівлі.

10. Що не відноситься до переваг міжнародної економічної інтеграції?

- 1) використання переваг економії на масштабах.
- 2) створення сприятливого зовнішньополітичного середовища.
- 3) рішення задач торгової політики.
- 4) сприяння структурній перебудові економіки.
- 5) немає правильної відповіді.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ІНТЕГРАЦІЇ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ

- 2.1. Передумови зародження інтеграційних процесів у Європі.
- 2.2. Початковий та перехідний періоди європейської інтеграції.
- 2.3. Другий етап європейської інтеграції.
- 2.4. Третій етап європейської інтеграції.
- 2.5. Новітній (четвертий) етап європейської інтеграції.

2.1. Передумови зародження інтеграційних процесів у Європі

Нинішній Європейський Союз - це результат п'ятдесятирічної інтеграційної діяльності в Європі. Біля його витоків лежать Європейські Співтовариства, створені ще в 50-их роках минулого сторіччя. Однак для того, щоб з'явилися Співтовариства, Європа та її мешканці повинні були до цього «дозріти», на що вплинуло багато різних чинників як політичних, так і економічних¹⁴, які беруть свій початок ще з часів середньовіччя.

В політичному плані період середньовіччя характеризується в основному процесами силового вирішення міжнаціональних та територіальних проблем. В умовах розпаду та занепаду Римської імперії виникла можливість по-новому перебудувати карту Європи. Створення та існування з 768 по 843 рр. *імперії Карла Великого* сприяло силовому об'єднанню значної частини Західної Європи. За масштабами імперія Карла Великого в Європі наближалася до розмірів Римської імперії. Якщо б нащадкам імператора вдалось зберегти цілісність даного державного утворення, сьогодні ми б мали практично єдину Європу: в імперію входили території всіх західноєвропейських країн за винятком Англії, Іспанії, Португалії і південної частини Італії¹⁵.

На теренах Східноєвропейського регіону мало місце ще одне інтеграційне об'єднання, яке залишилося після падіння Римської імперії: *Візантійська імперія* (час існування – IV –XV ст.). Вона включала до себе всі країни Балканського півострова та Грецію.

¹⁴ Історія Європейської інтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.com.ua/ekonomika/1814/index.html>.

¹⁵ Геген Даніель. У лабіринті Європейського Союзу. – К.: Основи, 1995. – С.27.

Процеси феодального подібнення, які є характерними для середньовіччя, сприяли розділенню Європи. Імперія Карла Великого, а за нею і Візантійська імперія, занепали та були розділені. До відносно миролюбних інтеграційних процесів можна віднести тільки створення в цей час *Священної Римської імперії* (962 – 1806), яка включала до себе території Германії, Північної Італії, Австрії, Чехії, Нідерландів. Проте Священна Римська імперія не мала міцності внутрішніх зв'язків і ефективного централізованого управління¹⁶.

Однак, на заключному етапі Середньовіччя європейська спільнота виявилась не інтегрованою, а практично розділеною численними кордонами, яка супроводжувалась серйозними політичними та економічними протиріччями.

Період середньовіччя в основному характеризується веденням натурального господарства. В натуральному господарстві продукти виробляються не на продаж, а для власного вжитку, причому в масштабах такого господарства практично вироблялися усі необхідні для його життєдіяльності продукти. Функціонування натурального господарства характеризувалося замкненістю та обмеженістю у просторі. Відсутність товарного виробництва не сприяв інтернаціоналізації господарського життя Європи.

З розвитком феодальних відносин відбувався поступовий перехід від натурального до товарного виробництва. В більш пізній період середніх віків спостерігається поживлення товарних відносин в країнах Європи, розвиток торгівлі.

Значний поштовх в розвитку торгівлі надали Великі географічні відкриття XV – XVI ст. Купці з різних країн нерідко об'єднувалися для сумісного ведення справ. Їх товари продавалися в усіх країнах Європи.

Розвиток ремесел, мануфактурного виробництва наприкінці епохи Середньовіччя сприяв певній спеціалізації країн у виробленні та продажі товарів: Англія – вовна, тканини, предмети залізної обробки; Франція – одяг, вина, прикраси; Німеччина – вугілля, зброя. Це спричинило розвиток торгово-економічних відносин між державами, проте економічне господарство країн в більшій мірі залишалось суто національним¹⁷.

¹⁶ Кухта Б., Ткаченко Г., Старецька Л. Основи політичної науки. Міжнародная політика. Курс лекцій. 4-та частина. Львів: Кальварія, 1999. – С.118.

¹⁷Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу. - К.:Вікар, 1999. – С. 125.

З розвитком феодальних відносин відбувалося формування товарного виробництва, яке сприяло розвитку ремесел і торгівлі. Здійснювався перехід від натурального господарства до ринкового. На ранньому етапі Середньовіччя торгівля через відсутність дієвих захисних механізмів велась в невеликих масштабах і, в основному, в середині країни. Щоб захиститися від грабіжників торгівці самостійно об'єднувалися в союзи – *гільдії*. В подальшому, з посиленням центральної влади, умови для торгівлі становилися більш сприятливими: в країнах виникали правоохоронні структури, будувалися шляхи, розвивалося мореплавство.

Значний дохід приносила торгівля між Сходом і Заходом. Через Середземне море європейці мандрували до країн Азії, Африки, через Чорне море – до берегів Криму і Кавказу. Східні товари (а особливо прянощі) розпродавалися в усіх європейських країнах. Новий етап в розвитку торгівлі розпочався з відкриттям Колумбом Америки (1492). Боротьба за панування на морі стала причиною значних міждержавних конфліктів і воєн (найголовніший – між Іспанією і Англією у 1588 році)¹⁸.

Важливий торговий шлях проходив по Північному та Балтійському морях. В цій торгівлі приймали участь купці держав Північної Європи – від Новгороду до Лондона. В ході конкуренції купці більш 70 німецьких міст об'єдналися у *Ганзу* – торговий і політичний союз (XIV – XVI ст.). Цей союз очолювало місто Любек. Володіючи великим і сильним флотом, Ганза нерідко добивалася для себе вигідних умов для торгівлі.

Найбільш пошанованими місцями Європи для торгівлі були *ярмарки* – щорічні торги, участь в яких приймали купці з різних країн. Найбільш відомим в XIII ст. був ярмарок в графстві Шампань (Франція).

У пізній період середньовіччя (XIV–XVI ст.) в Європі постали феодальні монархії, найбільшими з яких були Англія, Франція, Іспанія. Політика цих країн була спрямована головним чином не на інтеграцію між собою, а на зміцнення та централізацію влади в середині країни та пануванні держави на європейському континенті. Всі політичні проблеми між собою монархи Європи вирішували силовими методами.

¹⁸Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. Том 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе. – К.: Основи, 1995. – С. 268-270.

Характерним для становлення феодальних монархій було інтегрування населення країн в єдину національну спільноту. В середині самих монархій в ході просування їх до централізованих держав відбувалися процеси інтеграції різноманітних національних, державних, етнічних, культурних, релігійних суб'єктів суспільного життя в єдину спільноту – націю. Так відбулося у Франції, Англії, де відбулося об'єднання різних етнічних областей. Подібне сталося і на Піренейському півострові, де до XVст. відбулося об'єднання декількох держав у два королівства – Іспанію та Португалію.

В деякій мірі міждержавному зближенню сприяла наявність міждинастичних зв'язків між країнами. Володарі різних держав мали між собою родинні зв'язки через утворення династичних шлюбів. Тридцятилітня війна в Європі (1618–1648) показала силу коаліційних утворень між монархіями на династичній основі: Іспанія, Австрія, Німеччина, Річ Посполита виступили єдиним блоком проти Франції, Швеції, Данії, Англії. Зближенню в господарчому житті монархій сприяла торгівля, яка велася не тільки в середині самої країни, а й між країнами, між Сходом та Заходом. Централізація влади в європейських державах сприяла розвитку торгівлі, відповідно до цього міцнили та ширилися торгові та економічні зв'язки між країнами.

Промисловий переворот, що почався в останній третині XVIII ст. і завершився в 60-80-х роках XIX ст., охопив Великобританію, США, Німеччину, Францію, інші європейські країни. **Промисловий переворот** – це перехід від мануфактури з її ручною ремісничою технікою до великого машинного фабрично-заводського виробництва, який забезпечував впровадження у промислове виробництво і транспорт системи робочих машин, парових двигунів, створення самостійної машинобудівної галузі. У соціальному плані головну роль почали відігравати фабриканти та люди найманої праці. Завершення промислового перевороту знаменувало остаточну перемогу індустріальної цивілізації над аграрною (феодалізмом). В ході промислового перевороту було сформовано аграрно-промислове господарство, створено економічні передумови для утвердження індустріальної цивілізації¹⁹.

Важливим підсумком промислового перевороту було створення національних фінансово-кредитних систем, що забезпечували

¹⁹ Промисловий переворот у Англії, Франції та Німеччині. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/econom_history/24828/

потреби індустріального розвитку. У Великобританії провідна роль залишалася за Англійським банком (1694р.), що був не лише урядовим банком, а й приватним. У Франції фінансовий капітал розвивався швидше порівняно з промисловістю і торгівлею. Паризька біржа перетворилася на грошовий ринок європейського масштабу. Позиковий капітал Франції за кордоном становив 10 млрд. франків²⁰.

В ході промислового перевороту почали інтенсивно розвиватися торговельно-економічні зв'язки між європейськими державами. Посилився потік товарів з одної країни в іншу, міцніли промислові зв'язки між виробниками продукції.

Промисловий переворот призвів до значного зростання виробництва та його *концентрації*. Відбувалася *монополізація* – створення монополій, тобто об'єднань виробників для ведення успішної конкуренції з дрібними та середніми підприємцями. Як правило, монополії контролювали значну або переважну частину певних галузей економіки. До кінця ХІХ – початку ХХ ст. монополії значно посилювалися та стали грати провідну роль в господарствах країн Європи. Подальший процес монополізації призвів до створення *міжнародних монополій*. На 1910р. їх кількість досягла сотні. Це стало початком нового ступеня *всесвітньої концентрації капіталу*. Наприклад, дві фінансові групи – Рокфеллера і Ротшильда-Нобеля – розподілили між собою світовий ринок гасу. В 1907р. був заключений договір про переділ *всесвітнього ринку* між іншими двома найкрупнішими монополіями: «Всезагальної електричної компанії» (США) і «Всезагальним співтовариством електрики» (Німеччина)²¹.

Усі монополії для збільшення своїх прибутків надавали перевагу вивозу капіталу за кордон, ніж вкладення його в економіку своєї країни. Вивіз товарів та продаж їх за кордоном, особливо в колоніальних країнах, приносили величезні прибутки. До 1910 р. в руках фінансової олігархії Великобританії, США, Франції, Німеччини було зосереджено більш 80% всіх акцій.

На початок ХХ ст. фінансовий капітал зосередився в руках порівняно невеликої кількості найкрупніших підприємців – магнатів фінансового капіталу. Їх вузькі групи – *фінансова олігархія* –

²⁰Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу. - К.: Вікар, 1999. – С. 154.

²¹Шевченко В.Г. Світ на початку ХХ століття / В.Г.Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/milana0110/Home/vsesvitna-istoria/lekcii/svit-na-pocatku-xx-stolitta>.

добивалися керівництва не тільки в економіці, але й в політиці, ідеології.

На початку ХХ ст. змінилося співвідношення сил на міжнародній арені. Розподіл сфер впливу, колоній, ринків збуту, що сформувався ще у ХІХ ст., не задовольняв найбільші імперіалістичні держави. На початку ХХ ст. загострилися міжнаціональні та соціальні конфлікти. Крім того, розвиток мілітаризму спричинив створення нових, могутніших видів озброєння та засобів знищення людей. Він охопив усі сфери діяльності: економіку, політику, науку, ідеологію.

Перша світова війна (1914-1918) стала наслідком впровадження імперіалістичними країнами загарбницької політики. Кожна з держав домагалася досягнення тільки своїх власних цілей за рахунок інших країн. *Німеччина* розраховувала покласти край пануванню Англії на морі, захопити колонії та ринки збуту інших європейських держав. Вона мала намір загарбати північно-східні райони Франції та Прибалтику, Крим, Приазов'я, Кавказ, що належали до Росії. *Австро-Угорщина* планувала захопити Сербію, зміцнити своє панування на Балканах, відібрати у Росії частину Польщі, Поділля й Волинь. *Туреччина*, яка вступила у війну на боці Німеччини восени 1914 р., мріяла захопити російське Закавказзя й поновити свій вплив на Балканах. *Англія* прагнула зберегти своє панування на морі, не втратити колонії. За вдалого розвитку подій вона охоче відібрала б у Туреччини Месопотамію й частину Аравійського півострова. *Франція* сподівалася повернути собі Ельзас та Лотарингію, втрачені ще в ході франко-пруської війни, захопити лівий берег Рейну й Саарський вугільний басейн. *Царська Росія* ставила на меті збереження свого впливу на Балканському півострові, оволодіння чорноморськими протоками Босфор та Дарданелли²².

Антанта – імперіалістичний блок Великобританії, Франції і Росії, який оформився у 1904-1907 рр. і об'єднав проти німецької коаліції більше 20 держав (серед них США і Японія). До німецької коаліції входили Німеччина, Австро-Угорщина і Болгарія, пізніше до них приєдналася Туреччина. Після Другої світової війни система міжнародних відносин зазнала суттєвих змін. Головна зміна полягала у трансформації системи міжнародних відносин з мультиполярної до біполярної. Міжнародні відносини в Європі у 40-50 рр. ХХ ст.

²²Характер та цілі Першої світової війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://idetperformance.com/lekczy-mzhnarodn-vdnosini/547-xarakter-ta-cili-pershoi-svitovoi-vijni.html>.

розвивалися в ключі геополітичних змін. Переважно характер міжнародних відносин визначався встановленням біполярної системи міжнародних відносин на полюсах якої були США та СРСР, що значним чином впливали на формування європейської політики відносин.

Початок «холодної війни» .5 березня 1946 р. колишній прем'єр-міністр Великобританії У.Черчілль у присутності президента США Г.Трумена виступив з промовою у м. Фултон. Він стверджував, що почалася епоха протистояння двох систем: демократичної й тоталітарної. СРСР перегородив Європу «залізною завісою», створивши собі сфери впливу у Центральній та Східній Європі. Він використовує для розширення сфери своєї експансії «п'яту колону», тобто комуністичні партії. На думку Черчілля, Радянському Союзу повинна протистояти асоціація англословянських народів, а США і Великобританія мають взяти на себе основний тягар боротьби з комунізмом²³. Друга світова війна підірвала економіку всієї Європи. На 25% впав європейський ВВП, зростало безробіття та відчувався сильний брак інвестицій. Через це, а також через ряд політичних міркувань, США почало розробляти план економічної допомоги Європі.

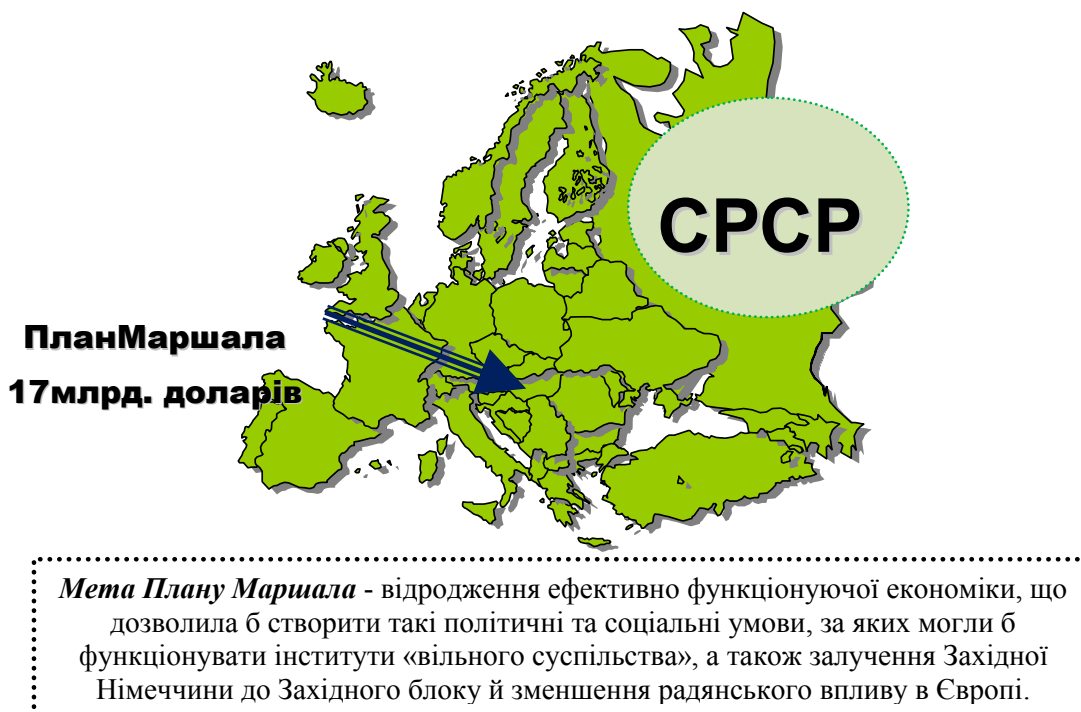

Рис. 2.1. План Маршала

²³ Журавель Т.М. Міжнародні процеси в повоєнній Європі. Початок «Холодної війни» / Т.М.Журавель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gimnaziya1.at.ua/publ/istorija_vid_zhuravel_tm/pochatok_quotkholodnoji_vijniquot/2-1-0-6.

5 червня 1947р. державний секретар США Джордж Кетлет Маршалл уперше повідомив про програму відновлення післявоєнної Європи шляхом надання їй економічній допомозі з боку США (рис. 2.1).

Маршалл обґрунтовував свій план об'єктивною необхідністю для США такої програми: відсутність стабільності в Європі відбивалася як на економічній ситуації в Америці, так і на світовій економіці в цілому.

Програма відновлення європейської економіки («план Маршалла») була підтримана Великобританією і Францією. Літом 1947 р. на міжнародній конференції в Парижі 16 країн дали згоду на участь в плані - Великобританія, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швеція, Норвегія, Данія, Ірландія, Ісландія, Португалія, Австрія, Швейцарія, Греція, Туреччина. Від участі в плані Маршалла відмовилися СРСР, Албанія, Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, Чехословаччина, Югославія і Фінляндія. Країни-учасниці плану Маршалла уклали конвенцію про створення Організації європейського економічного співпраці, яка повинна була розробити спільну «програму відновлення Європи» .

План почав здійснюватися з квітня 1948р. Допомога надавалася з федерального бюджету США у вигляді безвідплатного постачання товарами, субсидій і позик.

З квітня 1948 по грудень 1951р. США витратили за планом Маршалла біля 17 млрд доларів, причому основну частку отримали Великобританія, Франція, Італія і Західна Німеччина, на яку також був поширений план Маршалла в грудні 1949р. 30 грудня 1951 року план Маршалла офіційно припинив свою дію і був замінений законом «про взаємне забезпечення безпеки» , що передбачав одночасне надання економічної, а також військової допомоги.

За чотири роки реалізації Плану Маршала ВВП західноєвропейських країн зріс майже на 32%. У 1953р. Джорджу Кетлету Маршаллу як автору програми «Відновлення і розвитку Європи» була присуджена Нобелівська премія миру ²⁴.

²⁴Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник/ За ред. Б.Д. Лановика. — К.: Вікар, 1999. — 737 с.

2.2. Початковий та перехідний періоди європейської інтеграції

Після Другої світової війни західноєвропейські країни поставили перед собою питання майбутнього Європи, що, власне, і вважається початком європейської інтеграції. Інтеграція - була єдиною відповіддю, яку знайшли європейські політики та дипломати 50-их років ХХ сторіччя. Найважливіші причини європейської інтеграції зображено на рис. 2.2.

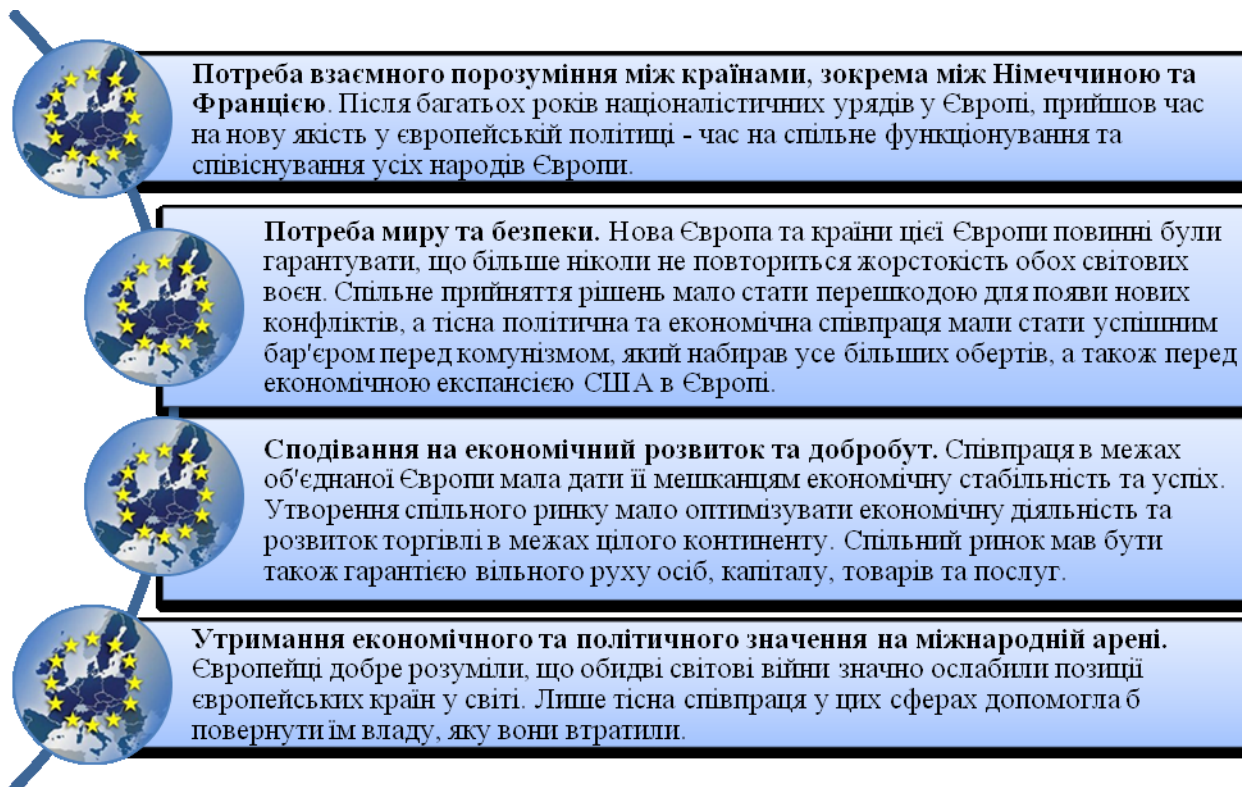

Рис. 2.2. Основні першопричини європейської інтеграції ²⁵

Ідею створення «Сполучених Штатів Європи» уперше висловив у вересні 1946 року прем'єр-міністр Великобританії Уїнстон Черчілль у Цюриху. Першим кроком до цього мало стати утворення Ради Європи. Черчілль висловлювався за союз усіх європейських країн під керівництвом Франції та Німеччини, застерігаючи водночас, що його країна не інтегруватиметься у цей союз, а візьме на себе роль

²⁵Побудовано за: 1.Яковюк І. , Трагнюк Л. , Меделяев В. Азбука європейської інтеграції. –Харків, Апекс, 2006. – 168с. 2.Історія Європейської Інтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://bibl.com.ua/ekonomika/1814/index.html>.3.Європейська інтеграція: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. — 464 с.

спостерігача. У травні 1948 року на конгресі в Гаазі, скликаному за ініціативи європейських політиків та інтелектуалів, була прийнята Політична Декларація, яка закликала усі європейські країни до об'єднання. Результатом цього документу стало створення 5 травня 1949 року Ради Європи - першої європейської організації співпраці (рис. 2.3).

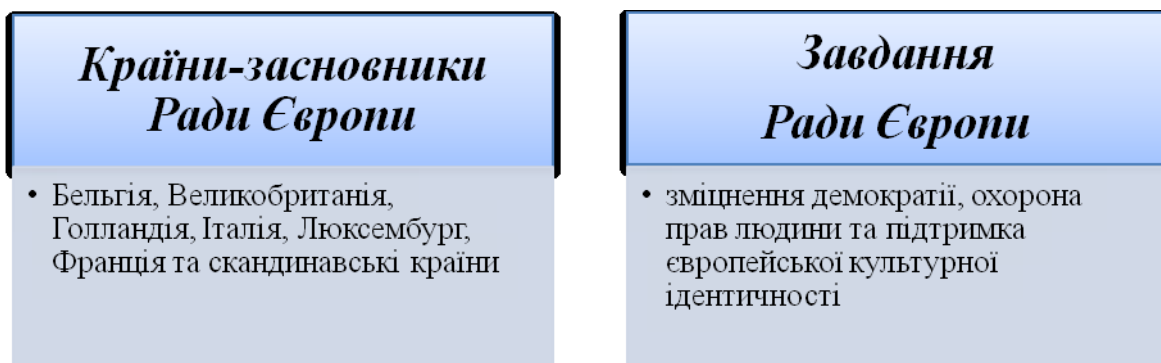

Рис. 2.3. Завдання та країни – засновники Ради Європи

Однак Рада Європи не виконувала до кінця поставлених перед нею завдань з огляду на інтереси країн-членів, які часто не співпадали²⁶.

«Холодна війна» та слабкість Ради Європи призвели до того, що з'явилися пропозиції звуження економічної та політичної співпраці. Йшлося насамперед про економічне «зв'язування» Франції та Німеччини, що гарантувало би мир у Європі. Серед інших, такий погляд мали члени французького уряду Жан Моне та Роберт Шуман.

Міжнародна ситуація, яка склалася на початку 50-их років, призвела до того, що все частіше почали вести мову про економічну інтеграцію. США все більше і більше домагалися швидкої відбудови Німеччини та приєднання цієї країни до Західного блоку. Це було пов'язано із багатьма подіями у світі. У 1948р. СРСР запровадив блокаду Берліна, тоді ж утворилися Федеративна Республіка Німеччини та Німецька Демократична Республіка. Крім того, у 1950р. вибухнула війна в Кореї. Американські політичні кола вважали, що відбудована Німеччина становитиме протидію комунізму. Водночас, новий канцлер ФРН Конрад Аденауер заявив, що його країна має намір стати членом Ради Європи та НАТО. Ріст значення

²⁶ Історія Європейської Інтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.com.ua/ekonomika/1814/index.html>.

Німеччини не був у планах французьких політиків. Поява нової економічно розвиненої Німеччини, зокрема з розвинутою військовою промисловістю, викликала побоювання не лише у Франції.

У травні 1950 року в Парижі міністром закордонних справ Франції Робертом Шуманом було запропоновано новий план часткової економічної інтеграції (рис.2.4).

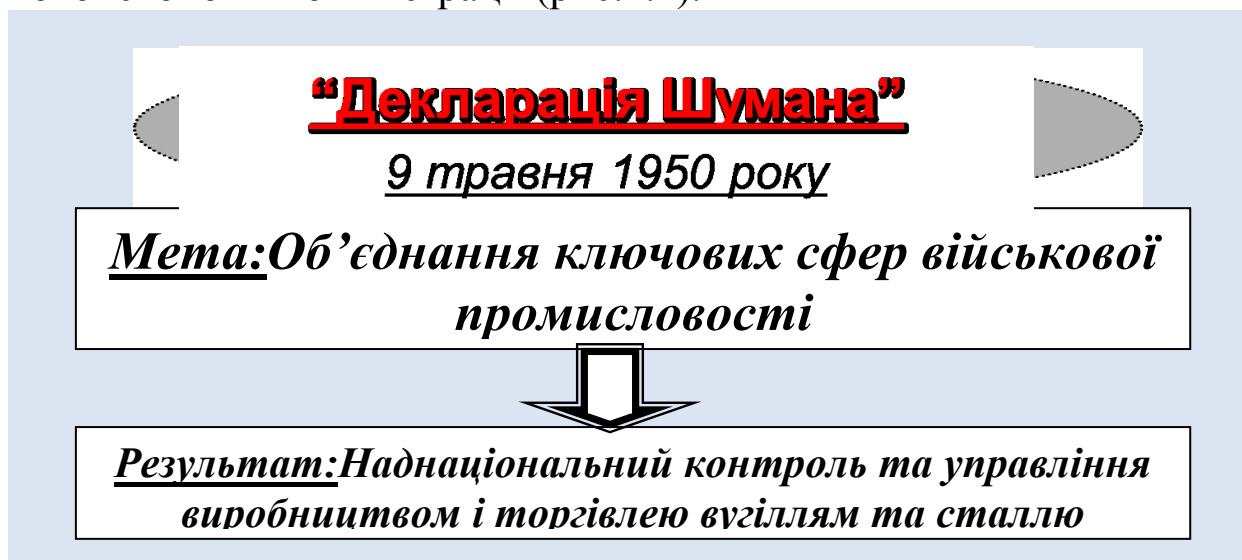

Рис. 2.4. Декларация Шумана²⁷

Ініціатором цього плану був Жан Моне. Декларация проголошувала пропозиції зображені на рис. 2.5.

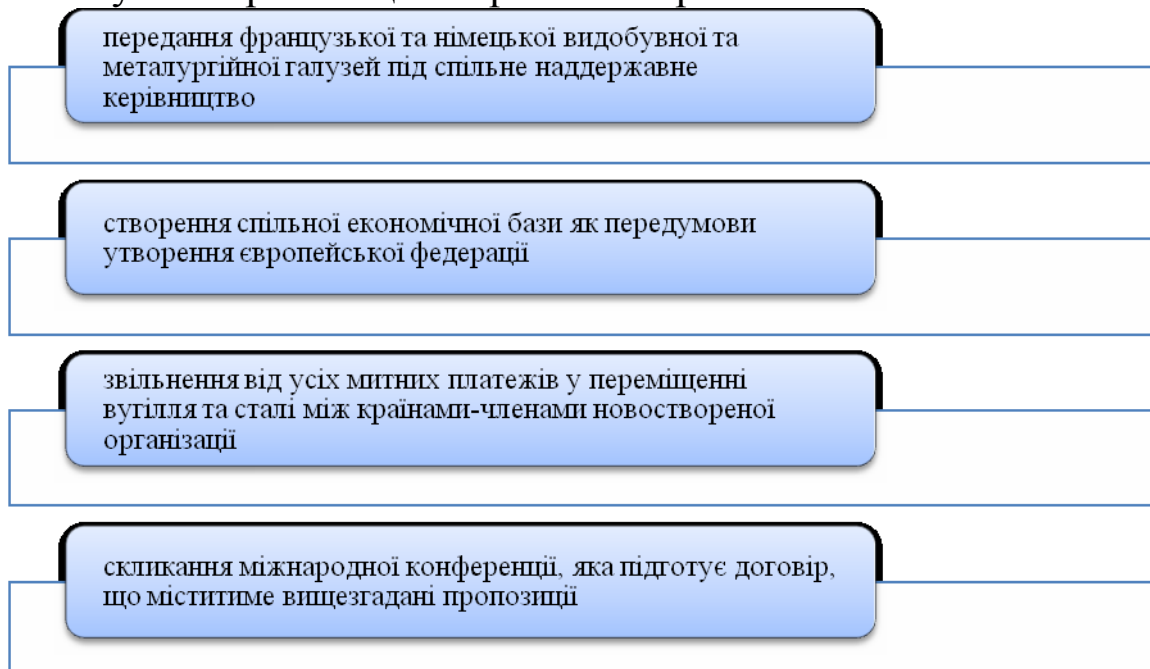

Рис. 2.5. Пропозиції Декларации Шумана²⁸

²⁷Побудовано за: История экономики: Учебник / Подбщ. ред. проф. О.Д.Кузнецовой и проф. И.Н.Шапкина. – М.:ИНФРА-М, 2002. – 384 с.

²⁸Побудовано за: Ван дер Вее Г. История мировой экономики: 1945-1990 гг. – М.: Наука, 1994. – 412 с.

Декларація про солідарність галузей Німеччини та Франції мала на меті забезпечити Європі та світу тривалий мир, а країнам-членам - економічний розвиток. Було досягнуто консенсусу щодо національних інтересів: з одного боку, Франція отримала можливість брати участь у контролі німецьких вугільної та металургійної галузей, а з іншого - ФРН змогла стати рівноправним партнером для інших держав. План Шумана та Моне був реалізований 18 квітня 1951 року, коли було підписано **Паризький Договір** про створення **Європейського Співтовариства Вугілля і Сталі** (рис. 2.6), який набрав чинності у липні 1952р. Договір був підписаний на 50-річний термін.

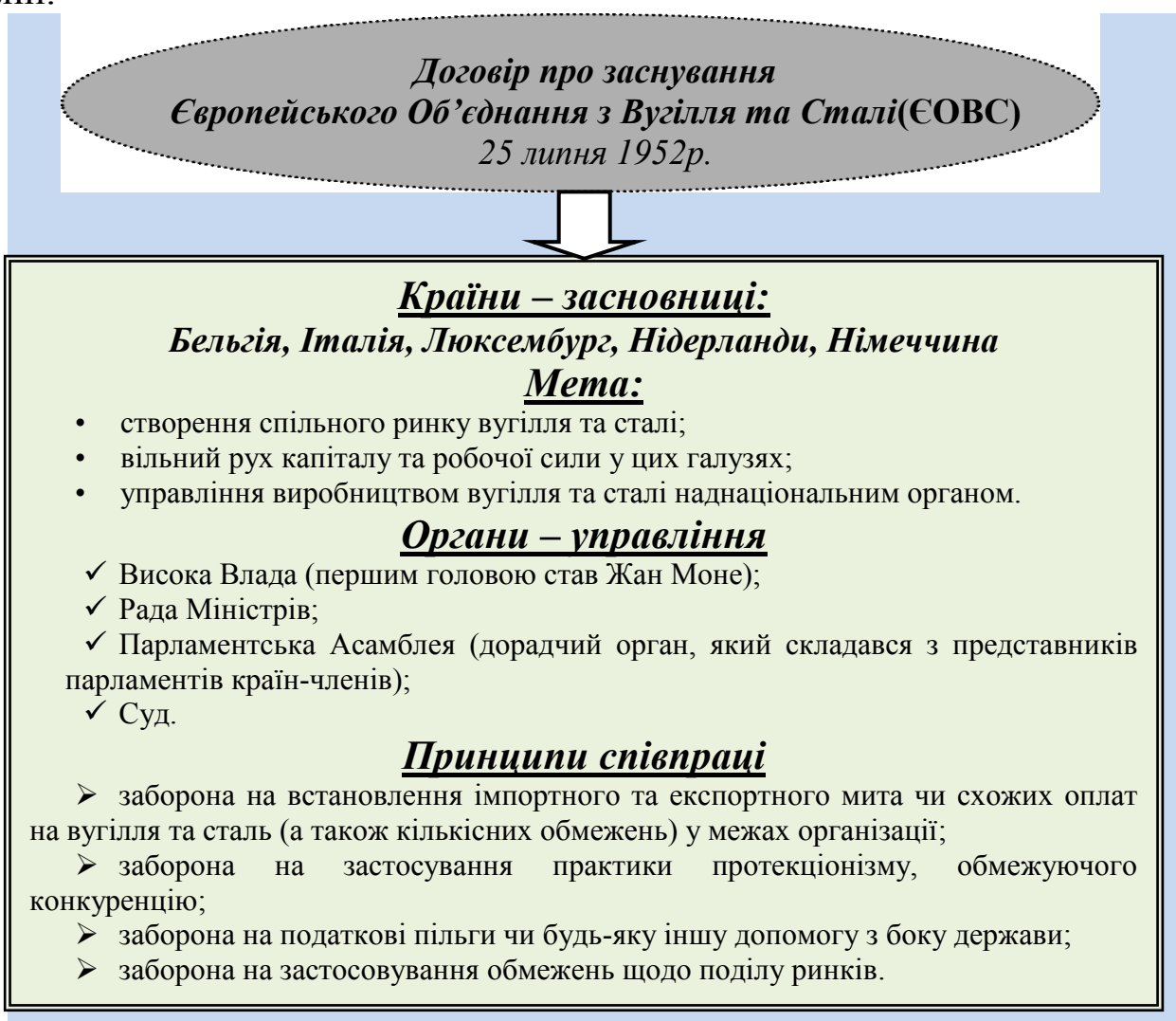

Рис. 2.6. Основні положення Договору про заснування Європейського Об'єднання з Вугілля та Сталі²⁹

²⁹Побудовано за: 1. Історія Європейської Інтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://bibl.com.ua/ekonomika/1814/index.html>. 2. Історія світової економіки: Учебник для вузів / Под ред. Г.Б.Поляка, А.Н.Марковой. – М.: ЮНИТИ, 2003. – 723 с.

Спільний ринок вугілля, залізних руд і металобрухту був утворений у лютому 1953 р., а сталі - у серпні 1954 р. Процес утворення спільного ринку був завершений 9 лютого 1958 року. Діяльність Об'єднання та його економічні успіхи заохотили країни-члени до поглиблення процесів інтеграції, і не лише економічної.

Наступні роки принесли ряд інтеграційних ініціатив у різних площинах (таблиця 2.1, рис. 2.7).

Таблиця 2.1

Характеристика договорів щодо створення інтеграційних об'єднань на західноєвропейських теренах (1952 – 1957рр.)³⁰

Рік	Характеристика договорів щодо створення інтеграційних об'єднань
1952 р.	<p>У Парижі був підписаний <i>Договір про створення Європейського Оборонного Союзу (ЄОС)</i>.</p> <p>Ідею цього договору Франція висловлювала ще в 1950 році - План Плевена (Pleven).</p> <p>Членами нового Співтовариства мали стати країни-члени ЄСВС, а його структура була схожа до структури Об'єднання з вугілля та сталі.</p> <p>Основні положення:</p> <ul style="list-style-type: none"> - солдати ЄОС мали мати єдину військову форму, а військові частини були б перемішані з огляду на національність; - передбачалось також одноосібне керівництво над 40 військовими частинами Спільноти. <p><i>Однак, після підписання Договору, Франція його не ратифікувала. Унаслідок бурхливих дебатів, головним аргументом яких було обмеження суверенітету, парламент Франції не ратифікував Договору про ЄОС, результатом чого була відмова від цілої ініціативи.</i></p>
1954р.	<p>23 жовтня 1954р. був підписаний договір про утворення <i>Західноєвропейського Союзу (ЗЕС)</i> (ініціатор Міністр закордонних справ Великобританії Ентоні Еден). Це мала би бути міжнародна організація, яка би займалася військовими справами, водночас не будучи пов'язаною з ЄСВС та з утвореним згодом Європейським Економічним Союзом.</p>
1955р. - 1957р.	<p>Учасниками конференції в Мессині (Італія), якими були міністри закордонних справ країн-членів ЄСВС. На конференції утворено групу експертів (з бельгійцем Паулем Генрі Спааком на чолі), яка мала підготувати доповідь про можливість розширення інтеграції. Доповідь була представлена на черговій зустрічі «шістки» у Венеції. Доповідь Спаака стала основою для подальших розмов про інтеграцію. Після декількох зустрічей міністрів закордонних справ та голів урядів країн-членів ЄСВС, 25 березня 1957р. у Римі ці країни підписали два договори: Договір про <i>створення Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС)</i> та <i>Договір про</i></p>

³⁰Побудовано за: 1.Історія Європейської Інтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.com.ua/ekonomika/1814/index.html>. 2.Леоненко П.М., Юхименко П.І. Економічна історія. Навч. посібник. - К.: Знання-Прес, 2004. - 570с.

створення Європейського Співтовариства з питань Атомної Енергії (Євратом). Також підписано Конвенцію про Деякі Спільні Інституції. Було утворено Європейський Парламент та Європейський Суд.

*25 березня 1957 року підписано
“РИМСЬКІ ДОГОВОРИ”
набули чинності 1 січня 1958 року*

Європейське Економічне Співтовариство

Країни-засновниці («шістка»):

Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція, ФРН

Договір про ЄЕС:

- створення зони вільної торгівлі
- заснування митного союзу

Європейське Співтовариство з атомної енергії

Договір про Євратом:

- створення спільного ринку для ядерних матеріалів та обладнання
- створення спільного законодавства в ядерній галузі
- впровадження спільної системи контролю за використанням атомної енергії

Рис. 2.7. Основні характеристики «Римських договорів»³¹

Метою ЄЕС визначалися створення митного союзу, усунення внутрішніх торговельних бар'єрів усередині Співтовариства і врешті — створення спільного ринку. Водночас ідея створення Євратому полягала у налагодженні співпраці у використанні ядерної енергії у мирних цілях. Під час роботи над створенням ЄЕС, британці запропонували створити економічну організацію, яка би базувалася на меншій, ніж у ЄСВС, кількості зобов'язань. Виникає запитання: «Для чого і навіщо?», адже вже існувала одна організація, а робота над створенням чергових тривала. Однак англійська еліта мала свої міркування. Навіщо пов'язувати себе тісною співпрацею в рамках Співтовариства, наражаючи себе на небезпеку втрати частини суверенітету та «послаблення» взаємин зі США? Англійська

³¹Побудовано за: Етапи економічної інтеграції в Європі. Фінансова політика у контексті поглиблення європейської інтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studopedia.su/10_28456_etapi-ekonomichnoi-integratsii-v-yevropi-finansova-politika-u-konteksti-pogliblennya-ievropeyskoi-integratsii.html.

пропозиція була такою: створити сферу вільної торгівлі, де немає внутрішніх мит, але кожна країна-член самостійно і незалежно проводить торгівлю з третіми країнами. Ця пропозиція не зацікавила членів ЄСВС, які прагнули до тіснішої співпраці. Але Великобританія вирішила «власноруч» реалізувати свій план і 1960 р. разом із Австрією, Данією, Норвегією, Португалією, Швейцарією та Швецією утворила **Європейську Зону Вільної Торгівлі (EFTA)** - це зона вільної торгівлі, яка об'єднує митні території чотирьох європейських країн, які не вступили до Європейського Союзу, зокрема, Республіки Ісландія, Князівства Ліхтенштейн, Королівства Норвегії та Швейцарської Конфедерації. Зона вільної торгівлі забезпечує країнам-членам режим вільної торгівлі товарами та послугами, а також гарантує вільний рух капіталів та фізичних осіб. Ця організація, однак, не підняла міжнародного престижу Великобританії і не сповільнила стагнації англійської економіки, на що Лондон дуже сподівався. У подальшому успіхи ЄЕС призвели до того, що країни-члени EFTA почали помічати за собою небезпеку економічної ізоляції та падіння конкурентоздатності своїх продуктів і, відповідно, зменшення впливу на ситуацію в Європі³².

Таким чином, кінець 1950-х – початок 1960-х стали роками економічного буму, що на тлі сприятливої загальносвітової економічної кон'юнктури значно полегшило досягнення Співтовариствам поставлених перед ними завдань.

2.3. Другий етап європейської інтеграції

Наступним етапом євроінтеграційних процесів стало підписання 8 квітня 1965 р. Об'єднавчого Договору (набрав чинності 1 липня 1967р.), згідно з яким утворилася спільні для трьох Співтовариств інституційні утворення (рис. 2.8): у результаті була створена єдина структура інститутів, що забезпечують розвиток європейської інтеграції, основними серед яких були Європейська Комісія, Рада ЄС, Європейський Парламент і Суд Європейських Співтовариств. Практично одночасно у 1968 р. завершується створення митного союзу ЄС.

³²Історія Європейської Інтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.com.ua/ekonomika/1814/index.html>.

У грудні 1969р. в Гаазі відбувся самміт глав держав та урядів держав-членів, на якому було ухвалено низку рішень з метою посилити інтеграцію. Зокрема, було погоджено дослідити можливість побудови політичного союзу та економічного і валютного союзу.

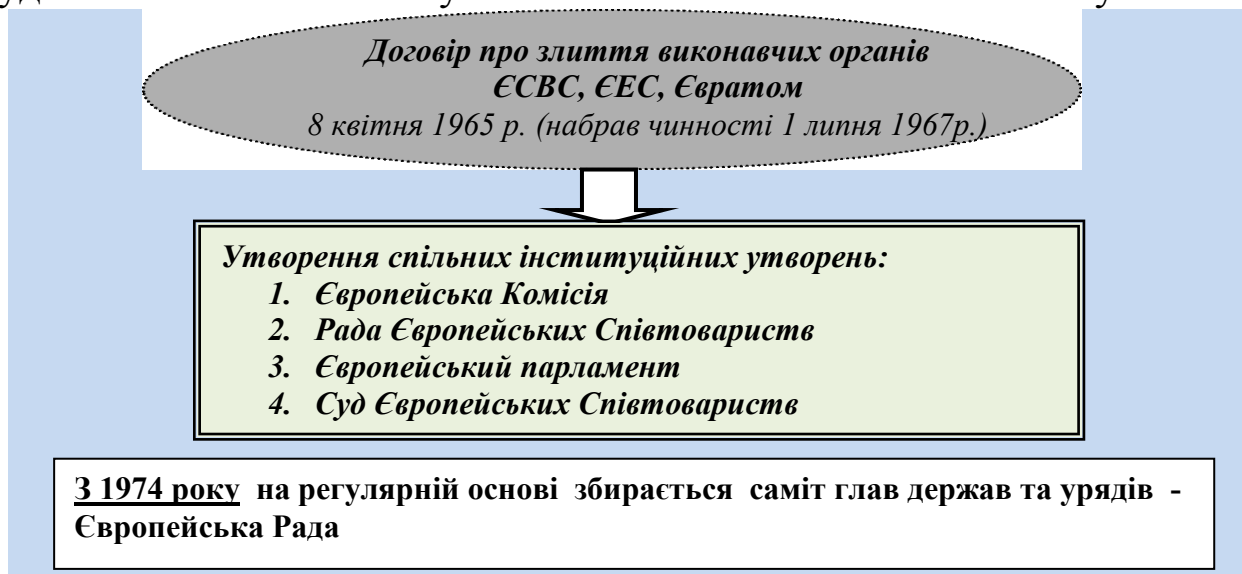

Рис. 2.8. Об'єднавчий договір 1965р.³³

Головною причиною проблем стала загальна рецесія світової економіки, викликана енергетичними кризами 1973р. і 1978р., коли ціни на нафту зросли в кілька разів. Також далися взнаки валютно-фінансові потрясіння внаслідок скасування у 1971р. золотого паритету долара США, і проблеми, спричинені збільшенням кількості держав-членів. За таких умов держави-члени були вимушені вдаватися до відновлення протекціоністських заходів захисту національних ринків. Тому запропоновані у 1970-х роках проекти оживлення співробітництва у Співтовариствах були приречені на провал, незважаючи на їхню об'єктивну необхідність. У 1970-ті роки розпочалося запровадження різноманітних форм міжурядової співпраці в галузі зовнішньої політики, що допомагало Співтовариствам виступати як одне ціле на міжнародній арені. Держави-члени також розпочали налагоджувати співпрацю правоохоронних і судових органів з питань боротьби з тероризмом, організованою злочинністю, незаконною міграцією. Таке співробітництво, що обмежувалося переважно обміном інформації і

³³Побудовано за: Етапи економічної інтеграції в Європі. Фінансова політика у контексті поглиблення європейської інтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studopedia.su/10_28456_etapi-ekonomichnoi-integratsii-v-yevropi-finansova-politika-u-konteksti-pogliblennya-ievropeyskoi-integratsii.html.

взаємними консультаціями, ґрунтувалося на спеціальних домовленостях держав-членів, а не нормах установчих договорів, оскільки перебувало поза межами правопорядку Співтовариств³⁴.

Початок 70-их рр. приніс Співтовариству багато користі, особливо в економічному плані. Створення «валютної змії» (механізм, що регулює коливання національних валют країн-членів) та Європейського Фонду Валютної Співпраці в 1973р., а в 1978р. створення Європейської Валютної Системи мало визначити нову якість економічної інтеграції європейських держав. У 1975р. було створено чергову інституцію Співтовариств - Суд Аудиторів, завданням якого був контроль над реалізацією бюджету Співтовариств.

Друга половина 70-их рр. відзначилася світовою економічною кризою, яка зачепила також Співтовариство. Виникли труднощі з бюджетом, із сільськогосподарською політикою та функціонуванням спільного ринку. Усе частіше й частіше проявлялися національні інтереси окремих країн-членів.

На даний період припадає перше розширення Європейського Співтовариства, яке відбулось 1 січня 1973 року, коли до шістки приєднались *Великобританія, Данія та Ірландія*. Для всіх трьох країн був передбачений чотирирічний перехідний період, щоб ввести загальний митний тариф ЄЕС у торгівлі із третіми країнами й повністю скасувати мита в торгівлі промисловими товарами з партнерами по Співтовариству. Переговори про вступ тривали досить довго, а разом із цими країнами переговори проводила і Норвегія. Найбільше проблем мала Великобританія, проти вступу якої виступала Франція. Президент Франції Шарль де Голль використав право вето, аргументуючи своє рішення тим, що прийняття Великобританії ослабить Співтовариства економічно і змінить їх внутрішньо. Насправді де Голль дбав не про добробут Співтовариств, а про утримання домінуючої позиції Франції в них. Таким чином, уперше політичні інтриги загальмували розширення Співтовариств. Переговори були припинені зі всіма країнами.

У 1967р. англійці знову подали заявку про вступ - і знову Франція її відкинула. Лише в 1969 році, коли де Голль заступив Джордж Помпиду, уряд Франції дав згоду на початок переговорів, які успішно закінчилися для всіх вищезгаданих кандидатів. Договір про

³⁴Передумови інтеграційних процесів в Західній Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.com.ua/pravo/362/index.html?page=2>

приєднання був підписаний з ними 22 січня 1972 р. і набрав чинності 1 січня 1973р., але лише для трьох країн. Норвегія, у зв'язку з негативними результатами внутрішнього референдуму, не ратифікувала Договору і, відповідно, дорога до Співтовариств перед нею зачинилася. Для шести країн-членів ЄЕС скасовано всі мита на промислові товари та запроваджено єдиний зовнішній тариф. Напочатку 80-их рр. вдалося залагодити проблеми і розпочати роботу над внутрішніми реформами. З цією метою було створено два комітети, один з яких, *Комітет Дуга* (Dooge), мав зайнятися питанням інституційних змін, а інший, *Комітет Адонніно* (Adonnino), - питаннями створення «Європи Громадян» .

У червні 1985 року Європейською Комісією була представлена «Біла книга» у справі внутрішнього ринку. Цей документ, разом із підготовленими доповідями вищезгаданих комітетів, став основою для Єдиного Європейського Акту (ЄЄА), підписаного в лютому 1986р., який модифікував Римські Договори і подав програму переходу до 1993року до єдиного внутрішнього ринку (рис. 2.9).

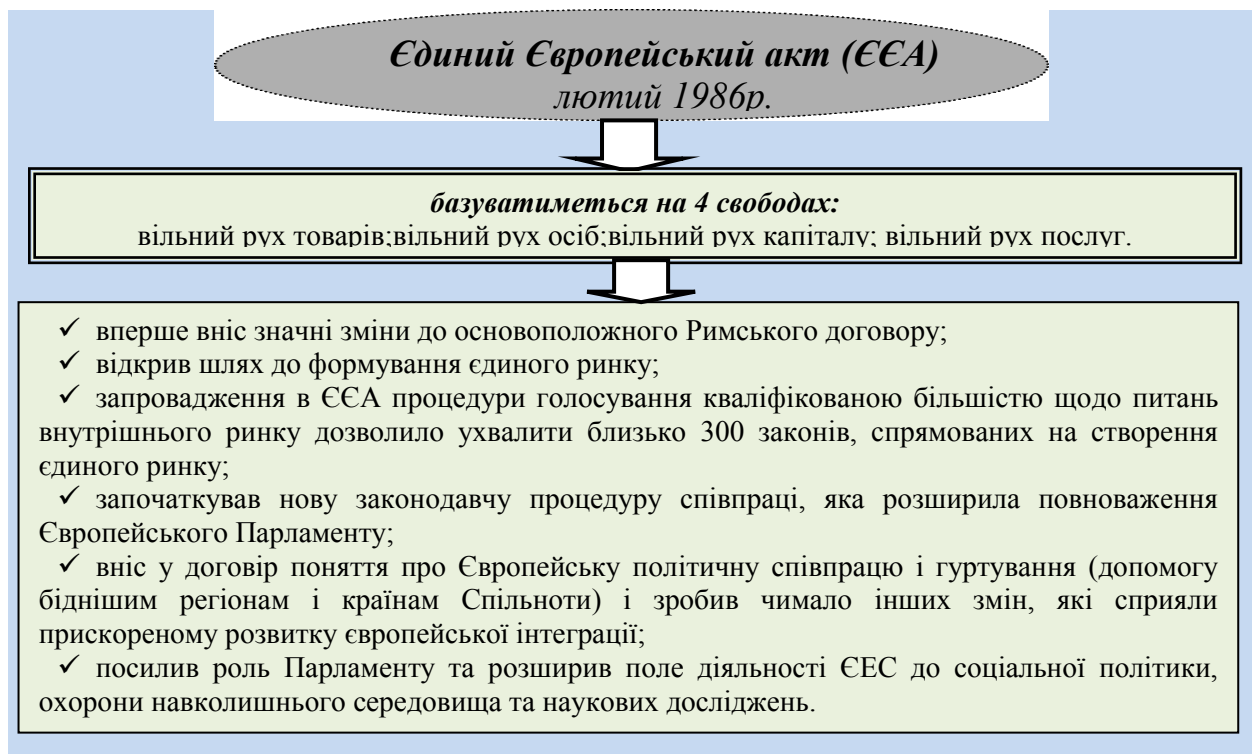

Рис. 2.9. Характеристика Єдиного Європейського Акта ³⁵

³⁵Побудовано за: 1.Историямировойэкономики: Учебник для вузов / Под ред. Г.Б.Поляка, А.Н.Марковой. – М.: ЮНИТИ, 2003. – 723с. 2.Историяэкономики: Учебник / Подобщ. ред. проф. О.Д.Кузнецовой и проф. И. Н. Шапкина. – М.:ИНФРА-М, 2002 – 384 с.

Загалом виокремлюють три групи найважливіших змін до установчих договорів ЄЕС (рис.2.10).

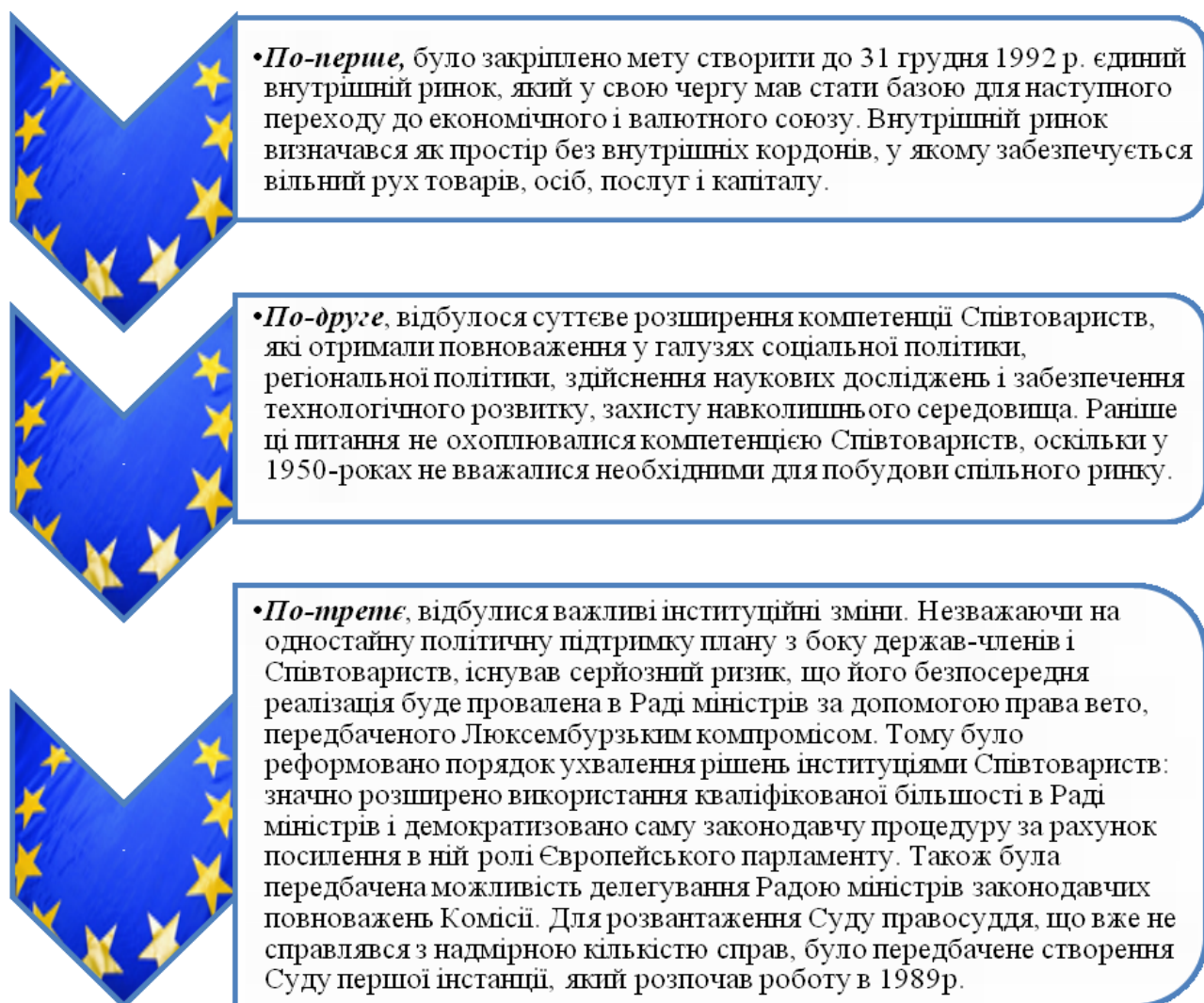

Рис. 2.10. Змін до установчих договорів ЄЕС декларовані ЄЄА ³⁶

В цей же ж період Португалія та Іспанія подали заявки в 1977 і стали членами ЄЕС з 1 січня 1986.

2.4. Третій етап європейської інтеграції

Політичні зміни, спричинені засіданнями «круглого столу», падіння Берлінської стіни та об'єднання Німеччини призвели до того,

³⁶Побудовано за: Передумови інтеграційних процесів в Західній Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.com.ua/pravo/362/index.html?page=2>.

що політична інтеграція набрала обертів. У 1990р. Бельгія запропонувала організувати конференцію, на якій можна буде напрацювати принципи для поглиблення політичного союзу та впровадження спільної валюти (ЕКЮ). Ця конференція розпочалася в грудні 1990р. у Римі і завершилася 7 лютого 1992 р. у Маастрихті підписанням Договору про створення Європейського Союзу. У цьому документі читаємо: «Європейський Союз будується на основі Європейських Співтовариств, доповнюючись політикою та формою співпраці встановленими у цьому Договорі (...). Європейський Союз базується на принципах свободи, демократії, поваги до прав людини та основних свобод, а також верховенства права; ці принципи є спільні для усіх країн-членів»³⁷. Під час підписання Договору було визначено, що в 1996 р. відбудеться чергова міжнародна конференція, на якій буде обговорено реалізацію Договору та буде ухвалено рішення щодо переходу до наступної фази інтеграції.

В червні 1990р., Європейська рада домовилась провести ще одну міжурядову конференцію – з питань політичного союзу. Випала добра нагода повернутися до обговорення і втілення ідей політичної інтеграції, що були запропоновані в попередні десятиліття, але лишилися нереалізованими. З 1 січня 1993р. на основі Маастрихтського договору (1992р.) ЄЕС стало називатися ЄС. Інтеграційний процес у ЄС йде двома напрямками - всередину і розширення. Інтеграція «розширення» означає збільшення кількості повноправних членів Союзу й асоційованих членів.

Інтеграція всередину означає формування регіонального господарського механізму Західної Європи і розширення сфер, що піддаються міждержавному регулюванню та уніфікації.

Внесок Маастрихтського договору зображено на рис. 2.11.

Згідно з Маастрихтським Договором, ЄС базується на трьох стовпах (опорах) (таблиця 2.2).

В 1994 в Австрії, Фінляндії, Норвегії та Швеції проводяться референдуми про вступ до ЄС. Більшість норвежців знову голосує проти Австрія, Фінляндія (з Аландськими островами) та Швеція стають членами ЄС з 1 січня 1995. Крах комуністичного табору в Європі, економічні та суспільні зміни в посткомуністичних країнах та їх бажання стати членами Співтовариства змусили ЄС виробити

³⁷Історія ЄС і Маастрихтської угоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historiasiglo20.org/europe/maastricht.htm>

стратегію на майбутнє. Відповідний документ був прийнятий на саміті в Гессені в 1994 році.

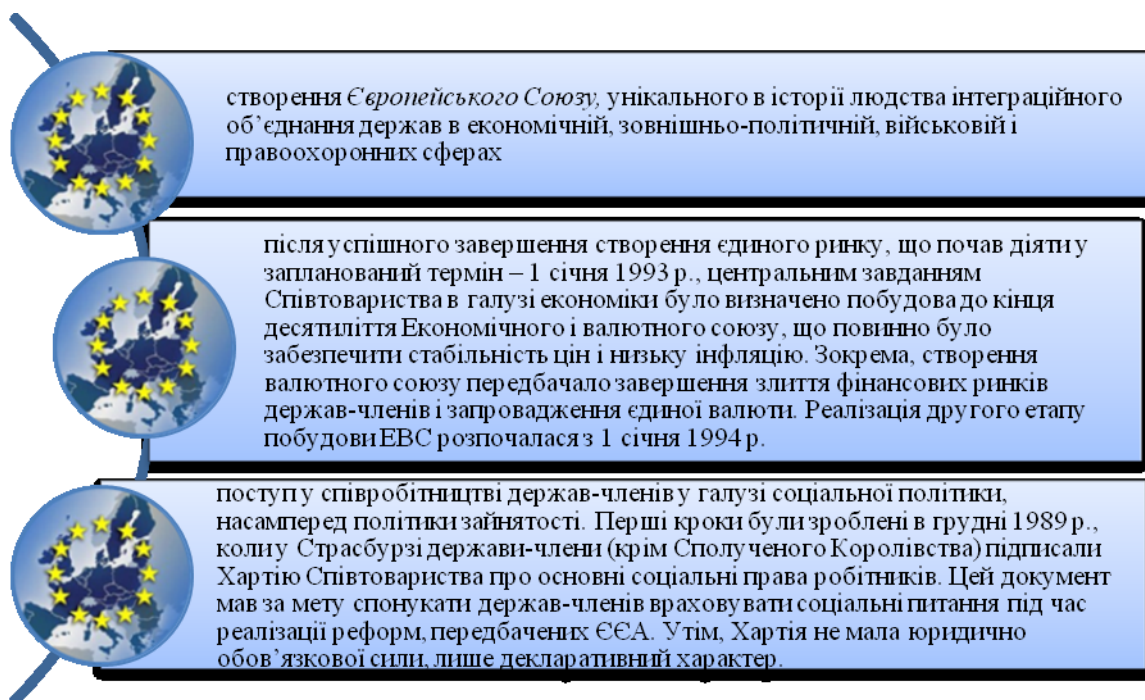

Рис. 2.11. Внесок Маастрихтського договору у процес розширення євроінтеграційних процесів³⁸

Вирішено проводити інституційні та правові реформи таким чином, щоб підготувати ЄС до розширення на Схід. Підготовка до чергової міжнародної конференції була розпочата вже в грудні 1995р. Офіційно ця конференція почалася 29 березня 1996р. у Туріні, а її результатом стало рішення про вдосконалення системи інституцій з огляду на майбутнє прийняття нових членів, наближення ЄС до його громадян, а також надання ЄС нових функцій у сфері юстиції та внутрішніх справ. Усі ці питання були включені до *Амстердамського Договору* (рис.2.12). Формально цей договір було підписано 2 жовтня 1997р., і він набрав чинності 1 травня 1999р.

Після того, як Амстердамський договір почав діяти, стало зрозуміло, що функціонування ЄС буде неможливим без загальної та ґрунтовної зміни його діяльності. Країни-члени запропонували Комісії, щоб вона якнайшвидше підготувала проект нової реформи. У відповідь, 13 грудня 1997 р. Європейська Комісія представила План

³⁸Побудовано за: 1.Буряк П.Ю., Гупало О.Г. Європейська інтеграція та глобальні проблеми сучасності. Навчальний посібник. - Хай-Тек Прес, 2007. – С.16-18. 2.Маастрихтський договір двадцять лет спустя [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://newsland.com/news/detail/id/1271964/>.

дій 2000, де представила стратегію зміцнення ЄС перед розширенням, передбачаючи також потребу реформування систем спільної сільськогосподарської політики, інституцій, соціальної політики, охорони навколишнього середовища та наукових досліджень.

Таблиця 2.2

Опори ЄС згідно Маастрихтського договору³⁹

<i>Перший стовп ЄС</i>	<i>Другий стовп ЄС</i>	<i>Третій стовп ЄС</i>
<p>Спільний внутрішній ринок, тобто вільний рух осіб, капіталу, товарів та послуг: митний союз; спільна торговельна політика; спільна сільськогосподарська політика та політика рибальства; спільна транспортна та енергетична політика; Європейський Соціальний Фонд; спільна політика з питань охорони навколишнього середовища; захист конкуренції; підтримка наукового та технологічного розвитку; охорона здоров'я та споживачів; цивільна оборона; туризм та спорт.</p>	<p>Спільна Зовнішня Політика та Політика Безпеки (СЗПБ). Її завданням є зміцнення єдності та незалежності Європи, що повинно сприяти збереженню миру, безпеки, прогресу на цілому континенті та в світі. Цілі СЗПБ: охорона спільних цінностей, життєвих інтересів; незалежності та цілісності ЄС, згідно з принципами Хартії Об'єднаних Народів; зміцнення безпеки ЄС та його членів; збереження миру та зміцнення міжнародної безпеки; підтримка міжнародної співпраці; розвиток та зміцнення демократії.</p>	<p>Співпраця у сфері юстиції та внутрішніх справ. У рамках третього стовпа, ЄС зобов'язується: забезпечити громадянам ЄС високий рівень охорони з питань свобод, безпеки та юстиції, запобігати расизму і ксенофобії, а також боротися з цими явищами, запобігати організованій злочинності та боротися з ними, боротися з тероризмом, торгівлею людьми, торгівлею наркотиками, торгівлею зброєю, корупцією та зловживаннями.</p>

План дій був прийнятий Радою ЄС під час її засідання в Берліні 24-25 березня 1999р. У червні 1999р. на саміті в Кельні було прийняте рішення про організацію міжнародної конференції, присвяченої справам інституцій та прийняттю нових членів. Як і було заплановано, конференція розпочалася 14 лютого 2000 р. і завершилася зустріччю Європейської Ради в Ніцці, яка тривала з 7 до 11 грудня 2000р. Міжнародна конференція завершилася підписанням у ніч з 10 на 11 грудня 2000 року нового Договору. Положення **Ніццького Договору** були офіційно визнані такими, яких цілком

³⁹Складено за: Історія ЄС і Маастрихтської угоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historiasiglo20.org/europe/maastricht.htm>

достатньо для потреб розширення ЄС. Після підписання Договору підлягав процедурі ратифікації як в національних парламентах, так і в Європейському Парламенті⁴⁰.

Йшло про основні права громадян, поступове встановлення зони свободи, безпеки та справедливості, містяться декларації про політичну співпрацю та судову співпрацю в кримінальних справах, впроваджуються нові положення з питань працевлаштування, соціальної політики, охорони навколишнього середовища, здоров'я та споживачів, піднімається проблематика європейського громадянства, підкреслюється важливість дотримання принципів субсидіарності та пропорційності, містяться положення, які зміцнюють II-ий стовп ЄС, а також впроваджуються досить обмежені зміни, якщо йдеться про інституції ЄС та зобов'язальний процес прийняття рішень.

Передбачається можливість використання в певних ситуаціях формули „тіснішої співпраці“ окремими країнами-членами задля реалізації спільних цілей. Виконуючи положення Амстердамського Договору у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗПБ), визначено кандидатуру Високого Представника у справах СЗПБ, яким став Хав'єр Солана.

Нерозглянутими залишилися питання, пов'язані зі вступом нових членів, а зокрема:

- створення нового принципу „урівноваження“ голосів у Раді,
- визначення кількості членів Комісії та депутатів Європейського Парламенту для кожної країни-члена, зі врахуванням новопринятих.

Рис. 2.12. Особливості Амстердамського договору⁴¹

У Декларації, доданій до Ніццького Договору, передбачені подальші дебати щодо майбутнього ЄС, а зокрема: як встановити та контролювати детальніший поділ повноважень між ЄС та країнами-членами; статус Хартії Основних Прав ЄС, прийнятої на саміті в Ніцці; спрощення Договорів з метою легшої їх читабельності; ролі національних парламентів у майбутній європейській конструкції⁴². Були розширені склад та компетенція Суду першої

⁴⁰ Передумови інтеграційних процесів в Західній Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.com.ua/pravo/362/index.html?page=2>.

⁴¹ Побудовано за: 1. Киселёв Н.В. Право європейського союзу [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://userdocs.ru/pravo/10545/index.html>. 2. Європейська інтеграція: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. — 464 с.

⁴² Treaty of Nice. Amending the Treaty of European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts. «Official Journal of the European Communities». – 2001. – 10 March.

інстанції. Він став автономною судовою установою, і кількість його членів збільшилася. Цей Суд міг створювати палати для вирішення окремих спорів, а також гранд-палату для вирішення основних категорій справ. До компетенції Суду першої інстанції було віднесено розгляд питань про законність актів, ухвалених інститутами ЄС, розгляд звернень держав-членів та інститутів Європейського співтовариства про бездіяльність інших інститутів об'єднання, вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням збитків у випадку позадоговірної відповідальності Європейського співтовариства, а також винесення преюдиціальних рішень. Договір закріпив додаткові можливості для більш тісної співпраці окремих країн-членів Євросоюзу, які були започатковані Амстердамським договором.

Також 1 червня 1998 року розпочав роботу Європейський центральний банк.

2.5. Новітній (четвертий) етап європейської інтеграції

Розроблений у 2004 році Договір про запровадження Конституції для Європи ⁴³ був покликаний сприяти функціонуванню розширеного Євросоюзу. Його метою було підвищення ефективності функціонування інституцій Союзу завдяки більшій прозорості, залученню громадян до процесу вироблення рішення, а також запровадженню нових форм законодавчих актів. Цієї мети не вдалося досягти, оскільки негативні результати референдумів у Франції та Нідерландах означали припинення процесу його ратифікації. Проблема законодавчого забезпечення шляхів розвитку ЄС залишилася нерозв'язаною.

Новим важливим етапом розвитку європейської інтеграції стало підписання у 2007р. **Лісабонських договорів про Євросоюз** (рис.2.13) і про функціонування ЄС. Договори набрали чинності 1 грудня 2009р. Обидва документи внесли кардинальні зміни до структури і змісту Амстердамських і Ніццького договорів⁴⁴.

⁴³Treaty establishing a Constitution for Europe // Official Journal. Series. – C.2004. – Vol. 47. – № 310. – P.1. – 474.

⁴⁴Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00014.en07.pdf>.

Лісабонський договір розділив рівні компетенції у різних сферах політики між державами-членами та ЄС за трьома категоріями: **виключна, спільна та допоміжна**. Згідно з договором ЄС матиме **виключну компетенцію** у сфері митного союзу, запровадження правил конкуренції, необхідних для функціонування внутрішнього ринку, збереження морських біологічних ресурсів у рамках спільної політики у сфері рибальства, а також спільної комерційної (торговельної) політики.

Лісабонський договір

- **Європейський Союз замінив Європейське співтовариство** і став його правонаступником. Було ліквідовано поділ ЄС на три опори. Хоча СЗППБ разом із Європейською політикою безпеки і оборони (ЄПБО) становлять окремий напрям діяльності ЄС, що регулюється Договором про Євросоюз і не має суто міждержавного характеру. Особливість цієї діяльності полягає насамперед у окремій процедурі ухвалення рішень;
- містить засадничі положення діяльності ЄС, а також **змінені положення про зовнішню спільну політику і політику безпеки (СЗППБ)**;
- до установчих договорів було додано самостійний документ - **Хартію Європейського Союзу про основні права**;
- з'явилась ціла низка **нових сфер правового регулювання, підпорядкованих ЄС**: космос, спорт, туризм, енергія, цивільна оборона, адміністративне співробітництво, гуманітарна допомога тощо;
- **Євросоюз отримав додаткові повноваження у сфері СЗППБ та спільної торговельної політики (СТП)**;
- **вперше в практиці ЄС в установчих договорах передбачено чіткий розподіл компетенцій Євросоюзу на виключну, спільну з державами-членами, доповнюючу та спеціальну**;
- **розширено коло інститутів ЄС**. Замість п'яти їх стало сім. До Європейського парламенту, Ради, Комісії, Суду та Рахункової палати додалися Європейська рада і Європейський центральний банк. **В їх діяльності посилились елементи наднаціональності**. Окрім допоміжних органів, до нього входить чимало установ з такими сферами компетенції, як фінанси, промисловість, медицина, захист прав людини, охорона навколишнього середовища, транспорт, спільна зовнішня політика і політика безпеки, інтелектуальна власність, простір свободи безпеки і правосуддя тощо;
- **ліквідація поліструктурного характеру Євросоюзу і наділення його міжнародною правосуб'єктністю**;
- **надання громадянам права громадянської ініціативи**. Громадяни отримують можливість висувати пропозиції до парламенту та Ради щодо зміни законодавства. Кожен громадянин матиме право звернутися до європейського Омбудсману. Крім того, у договорі міститься перехресне посилання на Хартію основоположних прав Європейського Союзу.

Рис.2.13. Положення Лісабонського договору ⁴⁵

⁴⁵Складено за: Лісабонський договір — новий етап європейського конституціоналізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1259/>.

Спільна компетенція передбачає таке: держави не можуть реалізовувати компетенцію у сферах, де це вже зробив ЄС, зокрема таких, як внутрішній ринок, економічна, соціальна та територіальна з'єднаність, сільськогосподарська політика та політика у сфері рибальства, за винятком збереження морських біологічних ресурсів, де Союз має виключну компетенцію, довкілля, захист прав споживачів, транс'європейські мережі, транспорт, енергетика, простір свободи, безпеки та правосуддя, питання, що стосуються охорони здоров'я. У рамках **допоміжної компетенції** Євросоюз може здійснювати діяльність, спрямовану на підтримку, координацію та доповнення дій держав-членів. Вона охоплює такі сфери: охорона та поліпшення здоров'я, промисловість, культура, туризм, освіта, молодь, спорт та професійне навчання, цивільний захист (запобігання лихам) та адміністративна співпраця.

Попри переважно позитивне ставлення до Лісабонського договору з боку керівництва та правлячих кіл держав-членів, представників керівних інституцій ЄС, широкомасштабних заходів із його пропаганди серед населення, доля цього документа залишається невизначеною. Причиною є те, що референдум в Ірландії мав негативний результат. Було прийнято рішення про повторний референдум, і знадобиться ще чимало зусиль, щоб переконати громадян Ірландії дати «зелене світло» документу та продовжити процес ратифікації в інших країнах. Ще однією серйозною перешкодою є несхвалення Лісабонського договору в Чеській Республіці, президент якої заявив, що не підпише його, доки цього не зробить Ірландія.

Залишається сподіватися на усвідомлення європейськими громадянами та посадовцями країн, що блокують схвалення Лісабонського договору, потреби в нагальному реформуванні нинішньої системи, варіант якої пропонує цей документ. Лісабонський договір є прийнятним компромісом, який допоможе Європейському Союзу здійснити необхідні внутрішні реформи та вийти на новий, якісно кращий рівень функціонування⁴⁶.

1 січня 2007 року відбулося чергове розширення Євросоюзу — входження в нього Болгарії та Румунії. Євросоюз перш попереджав, що Румунії та Болгарії належить ще чимало зробити в області

⁴⁶Лісабонський договір — новий етап європейського конституціоналізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1259/>.

боротьби з корупцією та реформування законодавства. У цих питаннях Румунія, на думку європейських чиновників, відставала, зберігаючи пережитки соціалізму в структурі економіки, які не відповідаючи стандартам ЄС.

2005 року офіційний статус кандидата на вступ в ЄС було надано Македонії.

У цьому ж році Європейський союз підписав план дій з Україною.

На даний час ЄС включає 28 країн-учасниць (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Хронологія розширення ЄС ⁴⁷

Рік	Країна	Загальна кількість членів
1957	 Бельгія Італія Люксембург Нідерланди Франція ФРН	6
1973	 Велика Британія Данія Ірландія	9
1981	 Греція	10
1985	 Гренландія (автономна територія Данії) покинула союз	10
1986	 Іспанія Португалія	12
1990	 НДР (Об'єдналась із ФРН, надалі як єдина Німеччина)	12
1995	 Австрія Фінляндія Швеція	15
2004	 Естонія Кіпр Латвія Литва Мальта Польща Словаччина Словенія Угорщина Чехія	25
2007	 Болгарія Румунія	27
2013	 Хорватія	28

У 2012 році Європейський Союз отримав Нобелівську премію миру «За внесок впродовж більше шести десятиліть у просування миру і примирення, демократії та прав людини у Європі» ⁴⁸.

⁴⁷ Європейський Союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7

⁴⁸Євросоюз став лауреатом Нобелівської премії миру-2012 *Deutsche Welle*, 12.10.2012/

Для вступу до Євросоюзу країна-кандидат повинна відповідати Копенгагенським критеріям. **Копенгагенські критерії** — критерії вступу країн в Європейський союз, які були прийняті в червні 1993 року на засіданні Європейської Ради в Копенгагені і підтвержені в грудні 1995 року на засіданні Європейської Ради в Мадриді. Критерії вимагають, щоб в державі дотримувалися демократичні принципи, принципи свободи і пошани прав людини, а також принцип правової держави (ст. 6, ст. 49 Договору про Європейський союз). Також в країні має бути конкурентоздатна ринкова економіка і повинні визнаватися загальні правила і стандарти ЄС, включаючи прихильність цілям політичного, економічного і валютного союзу.

Ключові поняття

Промисловий переворот	Міжнародні монополії
План Маршала	Європейська інтеграція
Ради Європи	Декларація Шумана
Паризький Договір	ЄОВС
План Плевена	Договір про створення
Римський договір	Європейськог о Оборонного
Західноєвропейський Союз	Союзу (ЄОС)
Європейське Економічне	Європейське Співтовариство з
Співтовариство (ЄЕС)	питань Атомної Енергії (Євратом)
Об'єднавчий договір	Європейська Зона Вільної
Комітет Дуга (Dooge)	Торгівлі (EFTA)
Єдиний Європейський акт	Комітет Адонніно (Adonnino)
(ЄЄА)	Маастрихтський договір
Виключна компетенція	Амстердамський договір
Спільна компетенція	Ніццький Договір
Допоміжна компетенція	Лісабонський договір

Питання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте передумови зародження інтеграційних процесів на європейських теренах.
2. Розкрийте вплив Першої світової війни на інтеграційні процеси в Європі.
3. Яке значення мала допомога США Європі?

4. Якими були особливості євроінтеграції в умовах «холодної війни»? Для чого потрібна була підтримка Німеччини західними державами в цей період?
5. Чому європейська інтеграція в 50-х рр. ХХ ст. відбувалася без Великобританії?
6. Проаналізуйте особливості інтеграційних процесів у Європі у період після Другої світової війни.
7. Хто і чому вперше висловив ідею створення «Сполучених Штатів Європи»?
8. Коли і в результаті чого була створена перша європейська організація співпраці - Ради Європи? Що було її завданнями?
9. У чому полягала суть Плану Р. Шумана?
10. Яка мета підписання Договору про заснування Європейського Об'єднання з Вугілля та Сталі? Які принципи співпраці декларувались?
11. Розкрийте основні характеристики Римських договорів.
12. Яка мета створення Європейської Зони Вільної Торгівлі (EFTA)?
13. Яка роль Об'єднаних договорів 1965р. в європейській інтеграції?
14. Охарактеризуйте інтеграційні процеси 70-80-их років ХХст.
15. Розкрийте принципи Маастрихтського договору та опори ЄС, які він визначав.
16. Охарактеризуйте причини підписання Амстердамського Договору та його основні положення.
11. Розкрийте особливості конституційної кризи в ЄС 2003 – 2007 років.
12. Охарактеризуйте новітній етап розвитку інтеграційних процесів у Європі.

Тестові завдання

1. Якщо дві країни укладають угоду, за якою експортно-імпортні операції резидентів цих країн не оподатковуються митами, то така форма інтеграції називається:

- а) зоною вільної торгівлі;
- б) спільним ринком;
- в) митним союзом;
- г) економічним союзом;
- д) немає правильної відповіді.

2. До передумов інтеграції належить:

- а) сприяння структурній перебудові економіки;
- б) вплив ресурсів від менш економічно розвинених до більш розвинених країн;
- в) територіальна віддаленість країн;
- г) близькість рівнів економічного розвитку та ступеня економічної зрілості країн, що інтегруються;
- д) немає правильної відповіді.

3. Процес інтеграції, що приводить до зближення господарських механізмів, набирає форми міждержавних угод і узгоджено регулюється міждержавними органами, називається:

- а) зоною вільної торгівлі;
- б) спільним ринком;
- в) митним союзом;
- г) економічним союзом;
- д) немає правильної відповіді.

4. З 1993р. ЄС - це:

- а) Європейське Співтовариство;
- б) Європейське економічне співтовариство;
- в) Європейський Союз;
- г) Європейський економічний союз;
- д) Європейський економічний і митний союз.

5. ЄОВС було створено на основі:

- а) «плану Жана Монне» ;
- б) «плану Маршалла» ;
- в) «плану Шумана» ;
- г) «Римського договору» ;
- д) немає правильної відповіді.

6. Договір про Європейський Союз почав діяти з:

- а) 01.01.1991р.;
- б) 01.01.1993р.;
- в) 31.12.1995р.;
- г) 01.01 .1992р.;
- д) немає правильної відповіді.

7. Коли набрав чинності Амстердамський договір:

- а) 31 грудня 1998р.;
- б) 1 травня 1999р.
- в) 2 жовтня 1997р.

- г) 31 травня 1998р.;
- д) немає правильної відповіді.

8. Яка категорія компетенції передбачає, що держави не можуть реалізовувати компетенцію у сферах, де це вже зробив ЄС, зокрема таких, як внутрішній ринок, економічна, соціальна та територіальна з'єднаність тощо:

- а) виключна;
- б) спільна;
- в) допоміжна;
- г) порівняльна;
- д) абсолютна?

9. У якому році були підписані Лісабонські договори про Євросоюз:

- а) 2009р.;
- б) 2007р.;
- в) 2006р.;
- г) 2005р.;
- д) немає правильної відповіді?

10. Єдиний Європейський акт затверджував:

- а) вільний рух товарів;
- б) вільний рух осіб;
- в) вільний рух капіталу;
- г) вільний рух послуг;
- д) усі відповіді правильні.

РОЗДІЛ 3. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВАЛЮТНИЙ СОЮЗ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ВАЛЮТНОЇ СИСТЕМИ

- 3.1. Генезис та еволюція європейської валютної інтеграції.
- 3.2. Діяльність Європейського валютного союзу.
- 3.3. Сучасні тенденції розвитку світової валютної системи та шляхи забезпечення стабільності нової світової фінансової архітектури.

3.1. Генезис та еволюція європейської валютної інтеграції

В останні десятиліття у світовому господарстві прискорюються та поглиблюються інтеграційні процеси, що характеризуються зближенням та взаємопереплетінням національних економік кількох країн з метою побудови єдиного господарського механізму. Поглиблення інтеграційних процесів та коопераційних зв'язків між країнами забезпечує сприятливі умови для валютної гармонізації і згодом до створення валютного союзу.

Найвищого рівня монетарна інтеграція досягла в країнах Західної Європи, а Європейський Союз є прикладом високоінтегрованого економічного та валютного простору. Дослідження генезису європейської валютної інтеграції є корисним з позиції прогнозування становлення та розвитку валютних союзів в інших регіонах планети. Зокрема про такі наміри вже висловлювались в країнах Північної Америки, регіону Перської затоки, Азії та Африки. Тому вивчення еволюції становлення Європейського валютного союзу дасть змогу екстраполювати тенденції розвитку валютних союзів в інших регіонах планети.

Валютна інтеграція як невід'ємний елемент економічної інтеграції являє собою послідовність кількох основних стадій організації валютних відносин (рис. 3.1).

Перехід до кожного наступного ступеня інтеграції має супроводжуватися формуванням наднаціонального механізму валютного регулювання, створенням інституціональної інфраструктури – міждержавних валютно-кредитних і фінансових організацій.

Рис.3.1. Стадії організації валютних відносин⁴⁹

Валютна інтеграція як процес відбувається через дію механізму валютної інтеграції – сукупності валютно-кредитних методів регулювання, спрямованих на поступовий перехід до вищого ступеня інтеграції. Зрілі форми економічної інтеграції вимагають адекватного ступеня інтеграції валютних відносин. Так, уніфікація валютної політики країн-учасниць може мати місце за умов вільного руху товарів, послуг, капіталу між ними, що, в свою чергу, передбачає досягнення економічного та валютного союзу.

Економічна та монетарна інтеграція є значущими доповненнями один одного, але економічну інтеграцію легше реалізувати, ніж монетарну. Під *монетарною інтеграцією розуміють процес координації грошової та валютної політики, створення міждержавних валютно-кредитних та фінансових організацій, формування наднаціональних механізмів валютного регулювання*⁵⁰.

Об'єктивна потреба валютної інтеграції країн Західної Європи була зумовлена чинниками зображеними на рис. 3.2.

⁴⁹Побудовано за:1.Європейська та євроатлантична інтеграція України. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 172с. 2.Кержковська Д.Р. Проблеми і перспективи розвитку світової валютної системи в умовах глобальної економічної кризи / Д.Р.Кержковська // Механізм регулювання економіки. – 2010. – №1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/9041/1/15.pdf>

⁵⁰Міжнародна економіка. Навч. посіб. / За ред. Г.Е. Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 384с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://pidruchniki.com/1343041462505/ekonomika/mizhnarodna_ekonomika

Формування Європейського валютного союзу органічно пов'язане з утворенням в Європі єдиного економічного простору, що був започаткований у 1951 р. як Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) і об'єднав шість держав: три країни Бенілюксу (Бельгію, Нідерланди, Люксембург), ФРН, Франція та Італія.

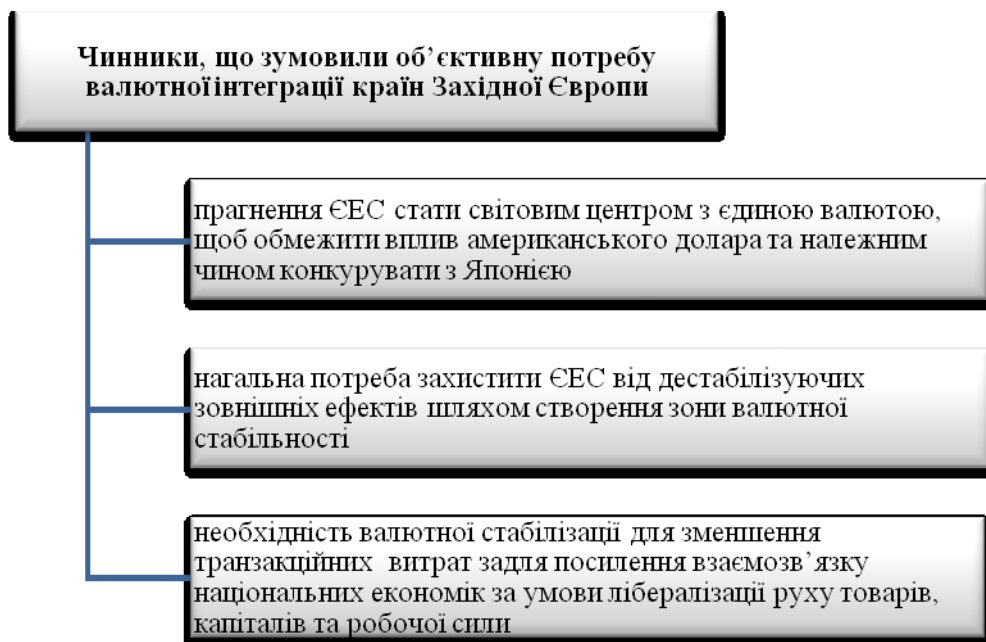

Рис.3.2. Чинники, що зумовили об'єктивну потребу валютної інтеграції країн Західної Європи

У 1955 році країни Бенілюксу запропонували для обговорення меморандум з європейської інтеграції. Діставши згоди щодо «розвитку спільних інститутів, поступового злиття національних економік, створення Спільного ринку та успішного узгодження соціальної політики», цей меморандум став підґрунтям Римської Угоди, підписаної 25 березня 1957р. Римська угода засвідчила появу Європейської економічної спільноти (ЄЕС) та Європейської спільноти з атомної енергії (Євратом) і набула чинності з 1 січня 1958 р.⁵¹

Римська угода 1957 року про створення Спільного ринку не передбачала стратегії формування європейського валютного простору. До початку 1960-х років у рамках цієї угоди функціонував тільки консультативний орган - Валютний комітет, метою якого було координування внутрішньої та зовнішньої грошової політики країн-членів Спільного ринку. З 1964 р. було запроваджено процедуру

⁵¹ Европейская интеграция: учебник / под ред. О.В.Буториной. — М.: Издательский Дом «Деловая литература», 2011. — 720 с.

консультування щодо змін валютних курсів та створено Комітет керуючих центральних банків. У 60-ті роки також запроваджено європейські розрахункові одиниці для Європейського інвестиційного банку, сформовано бюджет ЄЕС та вироблено загальну концепцію сільськогосподарської політики.

Визначною подією стала позачергова зустріч на вищому рівні голів держав та урядів у грудні 1969р. у Гаазі, де було прийнято рішення про поетапний перехід до економічного та валютного союзу. У жовтні 1970р. у Копенгагені було затверджено план поетапного створення економічного та валютного союзу – так званий план Вернера, за яким цілями Європейської економічної спільноти було визначено: повну і безповоротну конвертованість валют, ліквідацію меж коливань валютних курсів, безперечне фіксування валютних паритетів та повна лібералізація руху капіталів. План Вернера був розрахований на завершення створення валютного союзу у 1980р.⁵² (рис.3.3).

Однак кризові процеси 70-х років ХХст., що супроводжувались енергетичними «шоками» та девальвацією національних валют провідних країн світу, відсутністю координації валютно-економічної політики, розходженням між національним суверенітетом та спробами наднаціонального регулювання всередині ЄВС в повній мірі завадили реалізації плану Вернера.

Після розвалу Бреттон-Вудської системи європейські країни доклали максимум зусиль задля звуження меж коливання валютних курсів: було встановлено що максимальна різниця між двома європейськими валютами може дорівнювати 4,5%, якщо одна з них котирується за своїм найнижчим курсом, а інша досягає верхньої межі свого курсу, оскільки визначені межі коливань становили 2,25% відносно долара. За Базельською угодою від 10 квітня 1972 р. коливання своїх валют на 2,25% в обидва боки прийняли шість країн-членів ЄЕС та чотири країни-кандидати до вступу (Великобританія, Ірландія, Данія, Норвегія). Між валютами країн ЄЕС виникли особливі зобов'язання – так звана «валютна змія в тунелі». «Змія», утворена спеціальними межами коливань європейських валют відносно одна одної, знаходилася всередині «тунелю», що був

⁵²Міжнародна економіка. Навч. посіб. / За ред. Г. Е. Гронтковської / Г. Е. Гронтковська, О. І. Ряба, А. М. Венцурик, О. І. Красновська. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 384 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1343041462505/ekonomika/mizhnarodna_ekonomika

обмежений максимальними коливаннями валют відносно долара. Ширина «тунелю» , таким чином, становила 4,5%, «змії» - 2,5%. Рішення про створення Європейської валютної системи було прийнято 5 січня 1978р., функціонувати стала роком пізніше⁵³.

Рис. 3.3. План Вернера - поетапне створення економічного та валютного союзу в європейському економічному просторі⁵⁴

Через відсутність у цей період порядку у міжнародній валютній системі деякі країни почали залишати «змію» . З червня 1974р. внаслідок спекуляцій було у вільне плавання відпущено фунт стерлінгів, за ним – ірландський фунт, з лютого 1973р. італійську ліру. У березні 1973р. європейські країни скасували «тунель» , тобто дотримання меж коливань своїх валют відносно долара. У січні 1974р. «змію» покинула Франція. Після невдалої спроби повернутися, франк остаточно вийшов з системи у березні 1976р. Відтоді до «змії» входило лише чотири валюти: німецька марка, гульден, бельгійський франк, датська крона. Пізніше до цього механізму періодично приєд-

⁵³Тимченко М.Н. История введения единой европейской валюты и его последствия / М.Н. Тимченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.finman.ru/articles/2001/1/577.html>

⁵⁴Побудовано за:Понін Ф.А. Європейський валютний союз: від Маастрихтського договору до боргової кризи / Ф.А. Понін // Фінанси і кредит. – 2012. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fin-izdat.ru/journal/fc/detail.php?ID=47409>.

нувалися інші валюти (деяких скандинавських країн, австрійський шилінг, швейцарський франк)⁵⁵.

«Валютна змія» функціонувала до запровадження у 1979 р. Європейської валютної системи.

Рішення про створення Європейської валютної системи (ЄВС) було прийняте Радою Європи 5 грудня 1978 р. Функціонування ЄВС розпочалося 13 березня 1979р. Створення ЄВС переслідувало три основні цілі (рис.3.4).

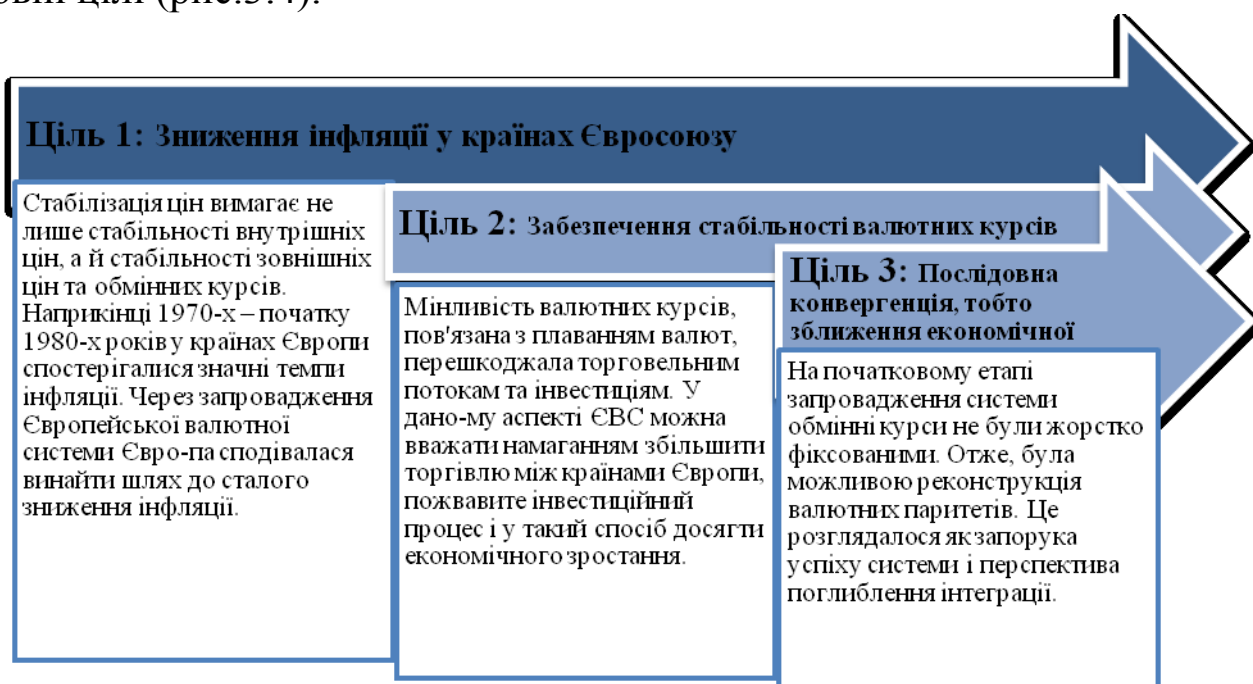

Рис. 3.4. Цілі створення ЄВС⁵⁶

ЄВС складалася з трьох головних елементів: Європейської грошової одиниці - ЕКЮ (ECU), Механізму валютних курсів і Фонду Європейського валютного співробітництва, характеристика яких наведена у таблиці 3.1⁵⁷.

⁵⁵Лозовицький О. Європейська валютна інтеграція – основа створення загальноконтинентальних геополітичних структур / О.Лозовицький. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soskin.info/print/ea/new/2007/9-10/200702.html>.

⁵⁶Побудовано за: Уайт У. Європейський валютний союз і євро: вплив на європейську банківську систему / У.Уайт// Проблеми теорії і практики управління. - 1998. - №5. - С. 9-11.

⁵⁷Складено за: 1. Міжнародна економіка. Навч. посіб. / За ред. Г. Е. Гронтковської / Г. Е. Гронтковська, О. І. Ряба, А. М. Венцурик, О. І. Красновська. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 384 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1343041462505/ekonomika/mizhnarodna_ekonomika 255-259. 2. Тимченко М.Н. История введения единой европейской валюты и его последствия / М.Н.Тимченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.finman.ru/articles/2001/1/577.html>.

Ціль поступового створення економічного і валютного союзу було підтверджено Єдиним європейським актом, що став результатом засідань Ради Європи у Брюсселі в грудні 1985р. та Гаазі у лютому 1986р. і набув чинності з 1 липня 1987р. На той час кількість держав-учасниць становила вже дванадцять: з 1 січня 1973р. до «Європи Шести» приєдналися Данія, Ірландія та Великобританія («Європа Дев'яти»), з 1 червня 1981р. – Греція та з 1 січня 1986р. – Іспанія та Португалія.

На засіданні Ради Європи у червні 1988р. в Ганновері Комітету голів центральних банків та експертів, очолюваному Жаком Делором, було доручено розробити конкретні заходи у напрямі створення союзу. Результати вивчення цим комітетом стану економічної та грошово-кредитної інтеграції у ЄЕС і запропоновані етапи досягнення економічного і валютного союзу дістали назву доповіді Делора⁵⁸.

Таблиця 3.1

Характеристика складових ЄВС

Елемент ЄВС	Характеристика
ЕКЮ (ECU від англ. european currency unit)	Курс ЕКЮ визначався на основі кошика валют, причому статутними положеннями ЄВС було передбачено перегляд складу ЕКЮ кожні п'ять років або в разі 25% зміни ваги якоїсь з валют. Такі перегляди також мали місце, коли до ЄВС вступала нова країна; ЕКЮ становила середньозважену величину всіх валют ЄВС, вага яких визначалася часткою країни у ВВП ЄЕС та її значенням у внутрішньоєвропейській торгівлі. Найбільш вагомими були німецька марка, французький франк і англійський фунт стерлінг. ЕКЮ функціонувала не тільки як рахункова одиниця і засіб розрахунків між центральними банками європейських країн. 5 грудня 1978 р. Рада Європи у Брюсселі визначила рух до повного і цілісного використання ЕКЮ як резервного авуара і засобу розрахунків. ЕКЮ була еталоном виміру всередині

⁵⁸Мітрі Ж.Ю. Становлення Європейського валютного союзу та його вплив на міжнародні ринки капіталів / Ж.Ю.Мітрі. - К., 2000. - 19с.

	<p>ЄВС, оскільки до неї встановлювалися паритети і центральні курси кожної європейської валюти. ЕКЮ випускалася з метою забезпечення валютних резервів і була об'єктом виплати процентів.</p> <p>Випуск ЕКЮ забезпечувався депозитами країн-членів у розмірі 20% їх золотих та доларових резервів, кількість ЕКЮ залежала від вартості резервних активів країн ЄВС.</p> <p>ЕКЮ виконувала багато функцій міжнародної валюти, але не була нею у повному розумінні (вона не могла застосовуватись для розрахунків поза межами центральних банків ЄЕС і не була дійсним резервним активом, а лише кількісним виразом частки резервних активів у золоті та доларах; ЕКЮ не була вільноконвертованою центральними банками і не могла створюватися кредитними операціями). Усі ЕКЮ в центральних банках були часткою резервних активів, яку надано у спільне розпорядження.</p>
<p>Механізму валютних курсів</p>	<p>Механізм валютних курсів був стрижнем ЄВС і складався з двох елементів:</p> <ul style="list-style-type: none"> • решітки (тобто матриці) меж відхилень двосторонніх обмінних курсів між усіма валютами країн-членів, що передбачало обов'язкові інтервенції; • межі індивідуальних коливань кожної валюти відносно ЕКЮ, порушення яких вимагало від уряду країни запровадження певних регулюючих заходів для повернення курсу валюти у визначені рамки.
<p>Фонду Європейського валютного співробітництва</p>	<p>Фонд європейського валютного співробітництва як структурний елемент ЄВС забезпечував кредитування країн-членів на цілі врегулювання платіжних балансів. Кожна країна вносила до фонду 20% своїх валютних резервів і золота, які мали потім залучатися країнами на потреби валютного обміну.</p> <p>Передбачалися різні можливості: надкороткострокове фінансування – на 45 днів і менше – тільки країнам, які входили до Механізму валютних курсів; короткострокове фінансування – на строк до 9 місяців; середньострокове фінансування – на строк до 5 років.</p>

Доповідь наголошувала, що країни-учасниці мають погодитись із делегуванням до інституцій ЄЕС своїх повноважень у прийнятті рішень щодо економічної та валютної політики, а також дотримуватись певних обмежень у фінансовій політиці.

Комітет Делора стверджував, що пріоритетом, навіть порівняно з дотриманням фіксованих валютних паритетів, повинно було стати запровадження єдиної валюти. Єдина валюта мала продемонструвати безповоротність руху до валютного союзу, централізувати грошове регулювання у ЄЕС та ліквідувати операційні витрати, пов'язані з валютним обміном. За цих умов необхідним визнавалося створення Центрального банку ЄЕС для проведення єдиної валютної та фінансово-кредитної політики замість тільки координування діяльності національних центральних банків. Обов'язковим було й здійснення лібералізації фінансових ринків.

Таким чином, ЄВС відрізнялася від простої угоди щодо фіксації курсів за кількома важливими аспектами: центральною роллю ЕКЮ, заснуванням резервного фонду, індивідуалізацією дивергенції і теоретично симетричними обов'язками дефіцитних і надлишкових країн. Але водночас ЄВС була досить далекою від системи типу «валютний союз». ЄВС була просто зоною валютної стабільності, де було можливим урегулювання навіть центральних курсів. Не існувало Європейського центрального банку як емітента ЕКЮ, яка набувши визнання приватними фінансистами як рахункова одиниця, не стала засобом обміну.

Визначною подією у розвитку європейської валютно-фінансової інтеграції стало узгодження умов переходу до економічного і валютного союзу на засіданні Ради Європи у грудні 1991р. у Маастрихті (Нідерланди). У лютому 1992р. 12 країн ЄС підписали Договір про поетапне формування валютно-економічного союзу, який набрав чинності з 1 листопада 1993 р. Порівняно з умовами Римської угоди це рішення символізувало якісно новий етап валютної інтеграції в Європі. План Делора став підґрунтям подальшого руху країн-учасниць до вищого ступеня інтеграції. За доповіддю Делора, найкращим підходом у досягненні ЄВС було використання концепцій *паралелізму* та *градуалізму*. Згідно з концепцією паралелізму, економічний та валютний союзи розглядалися як складові єдиного цілого, які мали рухатися до цілі паралельно. Концепція градуалізму знайшла свій прояв у визначенні

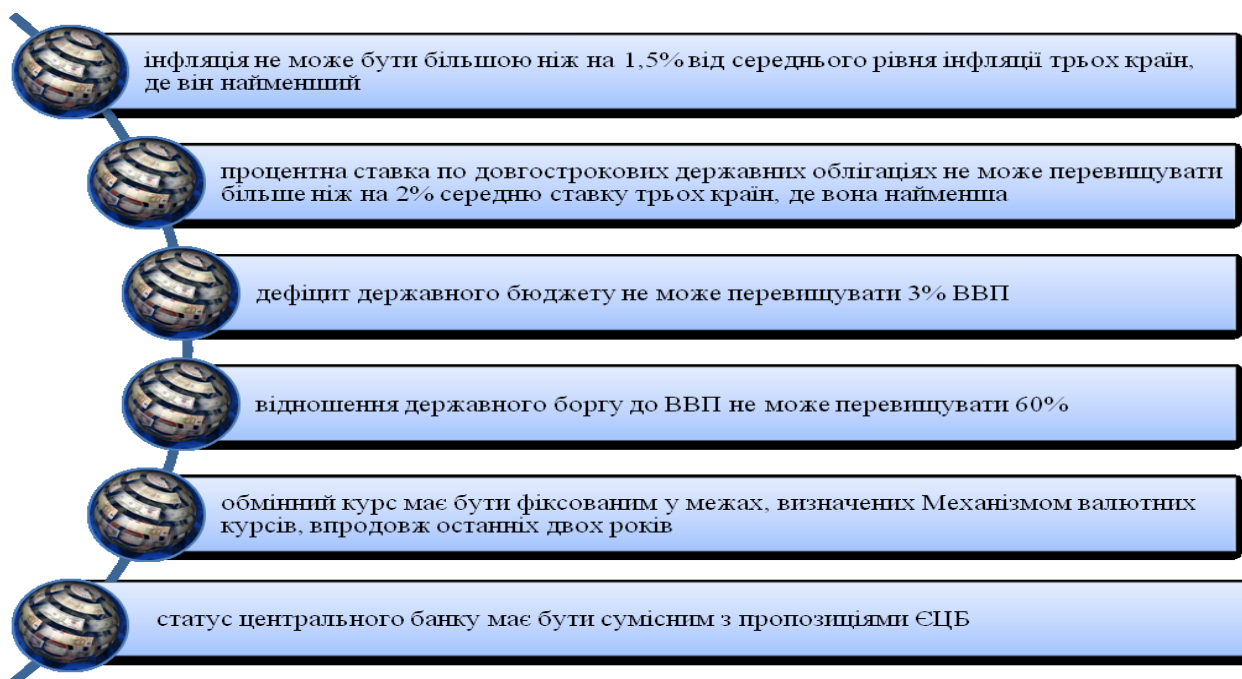
планом Делора поетапного досягнення валютного союзу. Отже, з позицій градуалізму економічна інтеграція – це повільний процес⁵⁹.

Порівняно з планом Делора Маастрихтський договір був значно чіткішим у визначенні механізму досягнення економічного і валютного союзу впродовж трьох етапів:

- 1) етап – з лютого 1992 р. до кінця 1993 р.;
- 2) етап – з 1 січня 1994 р. до 31 грудня 1996 р. включно;
- 3) етап – з 1 січня 1997 р. до 1999-2000 років⁶⁰.

Згідно з визначеними строками, на другому етапі було створено Європейський валютний інститут (ЄВІ), що забезпечило умови для координації валютної політики країн-учасниць. ЄВІ існував лише у перехідному періоді і був пізніше замінений на Європейський центральний банк.

З 1 січня 1997р. країни, які відповідали критеріям конвергенції, визначили строк запровадження єдиної валюти і створення Європейського центрального банку (ЄЦБ) (рис.3.5).

3.5. Критерії конвергенції (макроекономічні та інституційні умови, дотримання яких надає країні право вступу до Європейського валютного союзу)⁶¹

⁵⁹Мітрі Ж.Ю. Становлення Європейського валютного союзу та його вплив на міжнародні ринки капіталів / Ж.Ю.Мітрі. - К., 2000. - 19с.

⁶⁰МітріЮсеф Валютний союз — основні напрямки перспективного розвитку // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць – Вип. 3. Ч. I. – К.: Київський університет, 1997 – С. 50-56.

Фінальним етапом Європейської валютної інтеграції став випуск з 1 січня 1999р. у безготівковий обіг єдиної валюти євро одинадцятьма європейськими країнами, які увійшли до **Європейського економічного і валютного союзу(ЄЕВС)**. Критерії конвергенції не було дотримано всіма країнами, що пояснюється пріоритетом політичного рішення. При вступі до ЄЕВС було враховано прагнення країни до приєднання та факт суттєвого прогресу у скороченні відносних розмірів бюджетного дефіциту. До ЄЕВС не приєдналися Данія (через негативні результати плебісциту) та Великобританія (через негативне рішення уряду).

Отже, світова валютна система з моменту введення золотого стандарту в 1867 році зазнала достатньо серйозних змін. Золото було демонетаризовано і в даний момент відіграє усе меншу роль у світовому грошовому обігу, замінюючись на валюти різноманітних країн. Усе більше сучасні замітники світових грошей стають схожими на звичайні внутрішньодержавні гроші. Проте, СДР ще далекі від відповідності вимогам, запропонованим до світових грошей: самі по собі вони поза МВФ практично не використовуються і, що головне, їхнє використання приватними особами практично взагалі не зустрічається. У меншому ступені «страждають» цією хвилюючою ЕКЮ - їхнє використання приватними особами набагато ширше. ЕКЮ ще в багатьох відношеннях перевершують СДР, хоча і не позбавлені хиб. Можна відзначити, що переваги ЕКЮ як міжнаціональної валюти обумовлені принципами, що використовувалися при закладанні основ ЄВС: нове політичне мислення, подолання ідеології і політики націоналізму і роз'єднаності, що відразу ставить ЕКЮ на порядок ближче до світових грошей.

3.2. Діяльність Європейського валютного союзу

В таблиці 3.2 приведено виконання країнами критеріїв (умов конвергенції), необхідних для приєднання до ЄЕВС. Ефективність функціонування ЄЕВС в значній мірі визначається інституційною

⁶¹Побудовано за: Мітрі Жорж Юсеф Європейська валютна спільнота: здобутки та втрати / Мітрі Жорж Юсеф // Вісник Київського університету. – Міжнародні відносини. Вип. 7. Ч. III. К.: Київський університет, 1997 – С. 94-98.

інфраструктурою валютної інтеграції. Побудова ЄЕВС передбачає передачу компетенції в сфері валютної політики з національного рівня на рівень ЄС. Основними інституціями, що сприяли і сприяють процесу побудови ЄЕВС були **Європейський валютний інститут (ЄВІ)** (з 01.01.1994р. по 31.12.1998р.) та **Європейська система центральних банків** (почала функціонувати з 01.01.1999р.) на чолі з Європейським центральним банком.

Таблиця 3.2

Виконання критеріїв, необхідних для приєднання до ЄЕВС⁶²

Країна	Індикатори конвергенції				Відповідає критеріям чи ні					
	Рівень Інфляції, %	Ставка за довгостроковими державними облігаціями	Дефіцит бюджету, %	Державний борг, % ВВП	Рівень Інфляції, %	Ставка за довгостроковими державними облігаціями	Дефіцит бюджету, %	Державний борг, % ВВП	Стабільність валюти	Кількість позитивних відповідей
Франція	1,7	8,7	-5,0	51,5	Так	Так	Ні	Так	Так	4
Люксембург	1,9	7,8	+0,4	6,3	Так	Так	Так	Так	Так	5
Данія	2,3	8,9	-2,0	73,6	Так	Так	Так	Ні	Так	4
Німеччина	1,6	7,8	-2,9	58,8	Так	Так	Так	Так	Так	5
Ірландія	2,4	10,0	-2,7	85,9	Так	Ні	Так	Ні	Так	3
Великобританія	3,0	9,0	-5,1	52,5	Ні	Ні	Ні	Так	Ні	1
Бельгія	1,4	8,8	-4,5	134,4	Так	Так	Ні	Ні	Так	3
Нідерланди	1,1	8,0	-3,1	78,4	Так	Так	Ні	Ні	Так	3
Італія	5,4	13,5	-7,4	124,9	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	0
Іспанія	4,7	12,6	-5,9	64,8	Ні	Ні	Ні	Так	Ні	1
Греція	9,0	21,5	-9,3	114,4	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	0
Португалія	3,8	16,5	-5,4	70,5	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	0
Швеція	2,9	8,0	-7,0	81,4	Ні	Так	Ні	Ні	Так	2
Фінляндія	1,0	6,8	-5,4	63,2	Так	Так	Ні	Ні	Так	3
Австрія	2,0	6,0	-5,5	68,0	Так	Так	Ні	Ні	Так	3
Критерії	2,7	8,9	-3,0	60						

На ЄВІ було покладено увесь тягар підготовчої роботи зі сприяння конвергенції економічного розвитку між країнами-членами, а також з технічної підготовки заснування Європейської системи центральних банків.

⁶² Европейская интеграция: учебник / под ред. О.В.Буториной. — М.: Издательский Дом «Деловая литература», 2011. — 720 с.

На сьогоднішній день в інституційній структурі ЄЕВС чільне місце посідає **Європейська система центральних банків (ЄСЦБ)**, основні функції якої зображено на рис. 3.6.

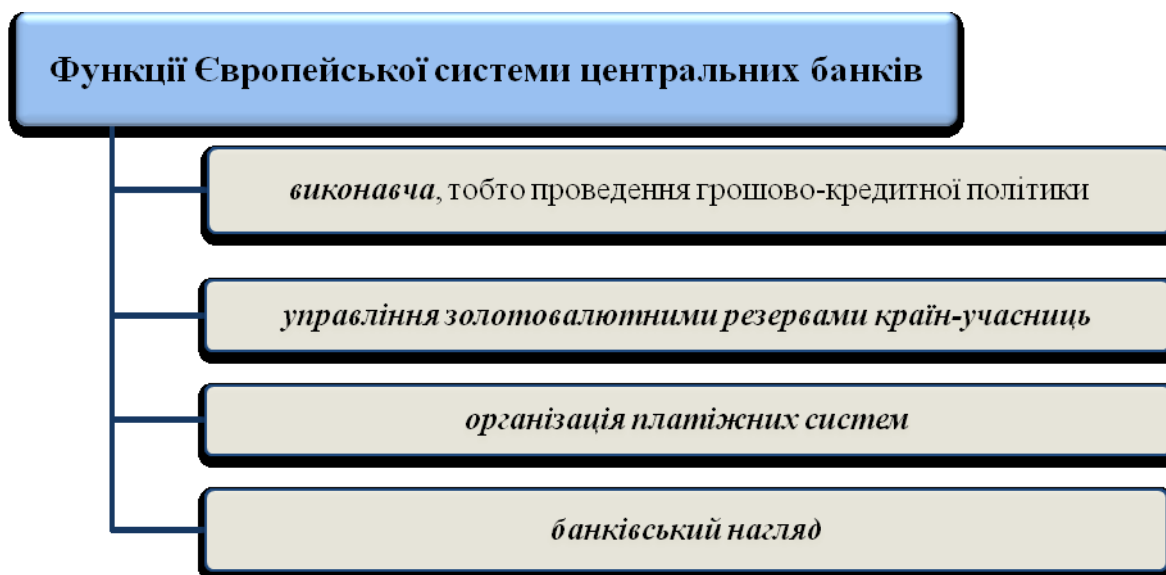

Рис. 3.6. Функції ЄСЦБ⁶³

До складу ЄЕВС входять Європейський центральний банк (ЄЦБ) та національні центральні банки (НЦБ) країн-учасниць. Вищим керівним органом ЄЦБ є Керівна рада, яку очолюють Президент і віце-президент. До складу Керівної ради входять 6 членів Виконавчої ради, включаючи президента і віце-президента, та голови центральних банків країн-учасниць. Центральні банки інших країн ЄС є асоційованими членами ЄЦБ і мають право дорадчого голосу.

ЄЦБ є незалежним інституційним елементом ЄЕВС і провадить незалежну грошово-кредитну політику, основні напрямки якої розробляє ЄЦБ, а центральні банки країн-учасниць є відповідальними за її дотриманням.

Найважливіша ціль грошово-кредитної політики ЄЦБ – це забезпечення стабільності внутрішніх цін у середньостроковому періоді. Цей показник визначається як темп приросту гармонізованого індексу споживчих цін, який не повинен перевищувати 2% від аналогічного періоду попереднього року. Цінова стабільність у ЄЕВС має спиратися на моніторинг, аналіз і

⁶³Подудовано за: 1.Дворніков М.Є. Міжнародні валютно-фінансові та кредитні відносини: Навч. посібник для студ. екон. спец. — Вінниця: ВДТУ, 2002. — 148с. 2. Єфремов В.В. Міжнародні економічні відносини: Навч. посібник / Ніжинський держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. — Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2006. — 80с.

прогнозування динаміки цін, визначення факторів ризику дестабілізації цін. Аналітичну базу для цього становить динаміка інших макроекономічних показників: середньої заробітної плати, валютних курсів, курсів цінних паперів. Функцією ЄЦБ у цьому аспекті є встановлення та оголошення цільових параметрів грошового агрегату МЗ⁶⁴.

Створення валютного союзу несе певні вигоди і в той же час ризику для країн-членів (таблиця 3.3). Спробуємо їх оцінити на основі досвіду функціонування ЄВС.

Таблиця 3.3

Можливі вигоди та ризики країн від участі у Європейському валютному союзі⁶⁵

Вигоди країн-членів від участі у ЄВС	Ризики країн-членів від участі у ЄВС
Економія витрат на хеджування	Втрата сеньйоражу
Забезпечення стабільності цін	
Зниження номінальних процентних ставок	
Утвердження євро як однієї з головних резервних та розрахункових валют світу	Втрата автономії
Зниження рівня безробіття в країнах-членах валютного союзу	
Можливість проведення єдиної сільськогосподарської політики	Зростання політичних конфліктів між країнами членами валютного союзу
Створення єдиного масштабу цін на однорідні товари	

Основними економічними вигодами створення валютного союзу є:

⁶⁴Філіпенко А.С., Мазуренко В.І., Сікора В.Д., Вергун В.А., Бураківський І.В. Міжнародні валютно-кредитні відносини: Підручник для студ. екон. спец. вузів / А.С. Філіпенко (ред.). — К.: Либідь, 2003. — 206с.

⁶⁵Побудовано за: 1.Бовтрук Ю. Валютна інтеграція як сучасна риса розвитку світового господарства / Ю.Бовтрук. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?ida=609>. 2.Боринець С.Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини: Підручник для студ. вищих навч. закладів. — 3.вид., стер. — К.: Т-во «Знання», 2005. — 305с. 3.Понін Ф.А. Європейський валютний союз: від Маастрихтського договору до боргової кризи / Ф.А. Понін // Фінанси і кредит. — 2012. — № 2. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.fin-izdat.ru/journal/fc/detail.php?ID=47409>.

1) **економія витрат на хеджування** (страхування) втрат від курсових коливань та скорочення транзакційних витрат. В умовах існування єдиної валюти для суб'єктів господарювання відпадає необхідність укладання угод страхування на випадок зміни обмінних курсів, тим самим зменшуються витрати підприємств, підвищується їх конкурентоспроможність, зростає надійність планування витрат в межах спільного валютного простору. Також виникає економія витрат і часу при міжнародних розрахунках. Загалом зменшення витрат на валютні операції та страхування від курсових коливань оцінюється Комісією ЄС від 0,5 до 1% ВВП, або в межах 130 млрд. євро для всього ЄС;

2) **забезпечення стабільності цін** в межах валютного союзу, що сприяє більш ефективному розподілу та використанню ресурсів, раціональній політиці в галузі доходів. Окрім того стабільність цін має фундаментальний суспільно-політичний вимір, оскільки вона зменшує конфлікти перерозподілу та сприяє стабільності в суспільстві;

3) **зниження номінальних процентних ставок** та зростання масштабів ринків капіталів, завдяки цьому зменшуються витрати на обслуговування державного боргу, оскільки виникає економія процентних виплат за рахунок скорочення процентних надбавок за інфляційні та валютні ризики. Окрім цього знижуються витрати суб'єктів господарювання на обслуговування корпоративних боргів. В результаті інтеграції національних фінансових ринків та скасування валютних ризиків у валютному союзі вирівнюється дохідність порівнюваних цінних паперів. Звісно, бюджетна економія залежить від особливостей тієї чи іншої країни і може суттєвим чином коливатися. Так, наприклад, для Іспанії вигреш від економії витрат на сплату процентів оцінюється у розмірі 2,4%, а для Італії – 5,4 % ВВП;

4) **утвердження євро як однієї з головних резервних та розрахункових валют світу**. Загальновідомо, що інтернаціоналізація використання валюти несе певні переваги країні, яка її емітує. Ці переваги полягають у зростанні доходів від сеньйоражу (друку банкнот), у спрощеному фінансуванні дефіцитів платіжного балансу і в зростанні можливості розвитку внутрішнього фінансового ринку. Перспективи перетворення євро на одну з провідних світових валют пов'язані з економічним становищем ЄС у світовій економіці. ВВП зони євро, розрахований за паритетом купівельної спроможності, приблизно співмірний з ВВП США і більш ніж у 2

рази перевищує ВВП Японії. На сьогоднішній день частка євро у золотовалютних резервах країн світу складає приблизно 25% (частка долара США рівна 65%). Євро обслуговує приблизно третину міжнародної торгівлі і в перспективі ця частка може зростати⁶⁶;

5) **зниження рівня безробіття в країнах-членах валютного союзу.** Відомо, що будь-яке збільшення амплітуди курсових коливань змушує інвесторів при оцінці ефективності проектів закладати у витрати можливі втрати внаслідок коливання валютних курсів. Це сприяє зниженню рентабельності окремих проектів і відхиленню частини з них. Саме тому запровадження єдиної валюти стимулює інвестиційну активність і, як наслідок, сприяє зростанню зайнятості;

6) **можливість проведення єдиної сільськогосподарської політики.** Єдина сільськогосподарська політика гарантує фермерам ЄС мінімальну підтримуючу ціну на сільськогосподарську продукцію. В умовах значних коливань валютних курсів реальне значення підтримуючої ціни для фермерів одних країн зростало, а для інших зменшувалося, що забезпечувало різкі розбіжності в доходах фермерів. Саме бажання ліквідувати викривлення у фінансовій сфері для уникнення різких розбіжностей у доходах сільськогосподарських виробників стимулювало запровадження твердих валютних курсів і згодом єдиної валюти;

7) **створення єдиного масштабу цін на однорідні товари** різних країн виробників дало змогу зіставляти ці вартості (без врахування валютних ризиків), що безумовно посилило конкуренцію між постачальниками товарів та послуг, особливо за умови широкого використання системи електронної оплати, що сприяє зростанню мобільності платежів і безперешкодному доступові до товару виробника у будь-якій точці Європи.

В той же час запровадження єдиної валюти створює певні **ризики** для країн учасниць валютного союзу, основними з яких є:

1. ***Втрата сеньйоражу*** (прибутку країни від емісії грошей). Під доходом від сеньйоражу розуміють можливість держави фінансувати свої витрати шляхом емісії грошей. Цей прибуток виникає завдяки випуску державою безпроцентних боргових зобов'язань, які зберігаються приватними суб'єктами у формі грошей або комерційними банками у формі резервів у центральному банку.

⁶⁶Бовтрук Ю. Валютна інтеграція як сучасна риса розвитку світового господарства / Ю. Бовтрук. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?ida=609>.

Сеньйораж є важливим джерелом доходів лише для тих національних економік, які мають високу інфляцію. У валютному союзі сеньйораж скоротиться внаслідок менших темпів інфляції і буде перерозподілятися між центральними банками.

2. Втрата автономії у проведенні національної макроекономічної політики, зокрема валютний курс більше не може використовуватися як інструмент пристосування. Замість зміни реальних валютних курсів має використовуватися більша гнучкість цін, зарплат та доходів. Фіскальна політика кожної країни повинна розглядатися в контексті проведення спільної грошової політики. Тобто неприйнятна бюджетна ситуація в одній державі-учасниці може завдати шкоду курсу грошової політики Валютного союзу вцілому. Тому дотримання бюджетної дисципліни є важливою складовою Валютного союзу.

3. Зростання політичних конфліктів між країнами - членами валютного союзу, що обов'язково трансформується в економічні наслідки. Конфлікти можуть бути зумовлені надмірною диверсифікацією політичних еліт, різною стадією економічного розвитку окремих країн, культурологічними та психологічними відмінностями⁶⁷.

Вцілому, як засвідчує практика, вигоди від створення Валютного союзу компенсують можливі втрати та ризики.

Тепер проаналізуємо динаміку обмінного курсу єдиної валюти від моменту введення і до теперішніх часів. Презентація валютного курсу євро на світових валютних ринках відбулася 31.12.1998р. В цей день торги по валютній парі EUR/USD завершилися на позначці 1.1680. З наступного року євро був введений в безготівковий обіг. Впродовж трьох років євро девальвував на світових валютних біржах і на момент введення в готівковий обіг (з 01.01.2002р.) його курс по відношенню до американського долара вже становив 0.8890, тобто він втратив приблизно четверту частину своєї вартості. Однак до кінця 2008 року довгостроковий тренд по євро був висхідний і він зріс майже удвічі по відношенню до американського долара, зафіксувавши максимум на позначці 1.6037. Тобто можна

⁶⁷Барсегян А.Г. Перспективы реформирования мировой валютной системы / А.Г.Барсегян // Экономика и управление. Том 24 (63). – №1. – 2011. – С. 20–27; Бовтрук Ю. Валютна інтеграція як сучасна риса розвитку світового господарства / Ю.Бовтрук. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?ida=609>.

екстраполювати, що запровадження нової регіональної валюти буде супроводжуватися її поступовою девальвацією на ранніх стадіях створення Валютного союзу, доки не з'явиться довіра інвесторів і не проявляться позитивні наслідки валютної інтеграції, які найбільш вірогідно зумовлять згодом висхідний тренд нової валюти. З кінця 2008р.і до 2013р. спостерігається падіння вартості єдиної європейської валюти, що обумовлено світовою фінансовою кризою, а згодом фіскальними проблемами країн Південної Європи – Португалії, Італії, Греції, Іспанії (PIGS). Особливо великі проблеми відчула Греція, в якій дефіцит бюджету в 2009р. сягнув 13% ВВП, а зовнішній державний борг перевищив позначку 200%ВВП⁶⁸. Як наслідок, різко зросла вартість запозичень для грецького уряду.

Таким чином, від того на скільки ефективно країни члени ЄЕВС вирішать проблему бюджетних дефіцитів і державних боргів буде залежати майбутнє єдиної європейської валюти.

3.3. Сучасні тенденції розвитку світової валютної системи та шляхи забезпечення стабільності нової світової фінансової архітектури

Головною особливістю розвитку міжнародного фінансового ринку є стрімка глобалізація фінансово-кредитних та валютних відносин. Якщо в минулому валютно-обмінні операції в основному обслуговували міжнародну торгівлю та рух факторів виробництва, то на сьогоднішній день понад 90% валютних угод здійснюються зі спекулятивною метою. Відомо що на 1 долар, що працює в реальному секторі економіки, припадає приблизно 30 доларів, що обертаються у фінансовій сфері. Тобто визначальною особливістю сучасного етапу розвитку світової економіки є наявність самостійної фінансової сфери, не пов'язаної з обслуговуванням світової торгівлі та рухом факторів виробництва. Окрім цього з огляду на обсяги валютних операцій сьогодні це головна форма міжнародних економічних відносин⁶⁹.

⁶⁸Пристапа Т.В. Європейська валютно-фінансова інтеграція: проблеми і перспективи для України / Т.В.Пристапа // Фінансовий простір. – 2014. – №2 (14). – С.137–141.

⁶⁹Технологічна модернізація в Європейській економіці: монографія / Бурміч О.С., Лук'яненко О.Д., Панченко Є.Г., Чужиков В.І.; за наук. ред. В.І. Чужикова. – К.:КНЕУ, 2013. – 266 с.

Зміна напрямків і обсягів світових валютно-фінансових потоків відбувалася на підґрунті загальносвітової тенденції глобалізації міжнародних валютно-фінансових відносин. Глобалізація – це за своєю суттю більш висока стадія інтернаціоналізація, вона перетворює світове господарство на єдиний ринок товарів, послуг, капіталів, робочої сили. Визначальним проявом поглиблення інтернаціоналізації у фінансовій сфері стала так звана потрійна фінансова революція. У світовій економічній системі сформувалася світова фінансова мережа, яка поєднала різні країни через їх головні фінансові центри: Нью-Йорк, Чикаго, Лондон, Франфурт, Париж, Цюрих, Токіо, Гонконг, Сінгапур, Бахрейн та ін. У цих фінансових центрах зосереджено найбільшу частку світових фінансових активів, до складу яких входить не лише капітал країни базування фінансового центру, а й залучений з інших регіонів. Фінансові центри, таким чином, оперують з космополітизованими фінансовими активами, які втратили національну залежність і прямують до районів сприятливої господарчої кон'юнктури⁷⁰.

Потрійна фінансова революція базується на трьох аспектах (рис. 3.7).

Основними тенденціями розвитку світової валютної системи на сучасному етапі можна вважати:

1) Поступовий *перехід до валютного плюралізму*. Хоча на даний час близько 2/3 валютних резервів і операцій здійснюються в доларах США, американський долар поступово втрачає свої позиції на світових ринках. Обумовлено це насамперед поступовою втратою Сполученими Штатами Америки ролі світового економічного гегемона. З кожним роком зростає роль Європейського Союзу і особливо Азіатсько-Тихоокеанського регіону в економічній сфері. Тобто можна говорити про поступовий перехід від доларового

⁷⁰1. Лозовицький О. Європейська валютна інтеграція – основа створення загальноконтинентальних геополітичних структур / О. Лозовицький. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soskin.info/print/ea/new/2007/9-10/200702.html>. 2. Барсеґян А.Г. Перспективи реформування мирової валютної системи / А.Г. Барсеґян // Економіка и управление. Том 24 (63). – №1. – 2011. – С. 20–27. 3. Верига А.В. Європейська валютна інтеграція: перспективи для України / А. В. Верига // Теорія і практика суспільного розвитку. – 2013. – № 4. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.teoria-practica.ru/-4-2013/economics/veriga.pdf>.

стандарту до багатовалютного стандарту на основі провідних валют світу.

2) Сучасна світова економіка характеризується *підвищенням ролі науково-технічного прогресу, інформатизацією та комп'ютеризацією*. Використання новітніх інформаційних технологій стало визначальним фактором розвитку міжнародної фінансової системи. Учасники фінансових ринків користуються глобальними базами даних, інтегрованими системами управління та здійснення платежів. Нині прийняття фінансових рішень базується на складному економіко-математичному моделюванні, статистичному аналізі, методах математико-статистичного прогнозування.

Аспект 1: поглиблення міжнародної фінансової інтеграції
Глобалізація та тенденція зростання обсягів потоків світового капіталу зумовили поступове скорочення втручання держави до функціонування національних фінансових ринків, тобто їх дерегулювання. Провідні країни світу суттєво послабили державний контроль щодо руху капіталу. Наслідком стало значне розширення фінансових ринків цих країн, посилення взаємопроникнення та взаємопереплетення національних фінансових капіталів, які почали більш вільно пересуватися з внутрішніх ринків на світові і навпаки. Інтеграційні процеси у фінансовій сфері зумовили заснування фінансовими установами своїх філій у головних фінансових центрах для здійснення функцій запозичення, кредитування, інвестування та надання інших фінансових послуг.

Аспект 2: формування системи міжнародних фінансових інститутів
Особливого значення у розвитку міжнародних валютно-кредитних та фінансових відносин після другої світової війни набуло формування системи міжнародних фінансових інститутів, серед яких насамперед Бреттон-вудських інститутів, а саме Міжнародного валютного фонду та групи Світового банку, насамперед Міжнародного банку реконструкції та розвитку. Пізніше до мережі цих установ приєдналися регіональні фінансові інститути.

Аспект 3: швидкий розвиток фінансових інновацій
Міжнародна фінансова інтеграція спричинила глибокі якісні зміни у фінансових технологіях. З'явилися нові фінансові інструменти, так звані фінансові інновації – облігації з плаваючими відсотковими ставками, форвардні та ф'ючерсні контракти, валютні свопи, опціони, облігації з нульовим купоном та ін. Прискорення потоків капіталів відбувалося також завдяки запровадженню новітніх технологій у галузі телекомунікацій. Це дало змогу виконувати фінансові транзакції за лічені хвилини, чи навіть секунди.

Рис. 3.7. Основні аспекти фінансової революції

Розширюються можливості застосування інформаційних технологій у різних секторах міжнародних фінансів, а саме в торгівлі фінансовими деривативами та цінними паперами, у фінансовому менеджменті та управлінні ризиками. Можна стверджувати про закладання підвалин віртуальної економіки майбутнього. Однак

суцільна інформатизація і комп'ютеризація фінансової сфери несе певні виклики, пов'язані з кіберзлочинністю, до яких потрібно бути готовими.

3) Особливістю Кінгстонської валютної системи плаваючих валютних курсів є *високий рівень волатильності (нестабільність) валютних курсів*. Пов'язано це з великими розмірами світового валютного ринку та високим рівнем ліквідності фінансових активів. Це, з одного боку, сприяє конкуренції та підвищенню ефективності використання фінансових ресурсів, однак з іншого -несе певні ризики пов'язані з асиметричною реакцією фінансових ринків на несуттєві інформаційні повідомлення.» Іраціональний дух звіра» (за визначенням Дж. М. Кейнса) дістав можливість реалізувати себе в живильному середовищі нинішньої спекулятивної системи. В умовах інформаційних шоків біржовий натопв охоплює паніка, яка здатна зруйнувати фінансову систему будь-якої країни. Високий рівень волатильності валютних ринків дає змогу заробити на значних коливаннях валютних курсів, однак частіше всього це призводить до втрат⁷¹.

Надмірні валютні коливання призвели до виникнення різноманітних пропозицій реформування світової валютної системи. Усі вони подібні через те, що в них висловлене бажання обмежити валютні коливання провідних валют світу, а відрізняються методами досягнення такого обмеження. Найбільш популярні пропозиції щодо досягнення стабільності у світовій валютній системі зображено на рис. 3.8.

Олівер Вільямсом у ряді своїх праць (1983-1988) разом з іншими авторами запропонував систему, згідно якою валютні курси між основними світовими валютами повинні регулюватися в межах цільових зон. Для кожної з основних валют Вільямсон запропонував метод розрахунку валютного фундаментально збалансованого ефективного обмінного курсу (*FEEER – Fundamental Equilibrium Effectsve Exchage Rate*).

⁷¹1.Вірченко В.В. Трансформація фінансової систем в умовах глобалізації / В.В.Вірченко, В.О.Вірченко// Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2010. – №1.- С. 49-55. 2.Барсегян А.Г. Перспективы реформирования мировой валютной системы / А.Г.Барсегян // Экономика и управление. Том 24 (63). – №1. – 2011. – С. 20–27.

Вільямсом О. щодо "цінових зон" валютних курсів	Р.МакКіннон щодо глобальних грошових орієнтирів	Тобін Дж. щодо валютного податку
<ul style="list-style-type: none"> •Запропонував систему, згідно якої валютні курси між основними світовими валютами повинні регулюватися в межах цільових зон. 	<ul style="list-style-type: none"> •МакКіннон вважає, що нестійкість валютних обмінних курсів зумовлена процесом заміни валют. МакКіннон пропонує, щоб правило Фрідмана щодо поступового росту грошової маси застосовувалося не на національному, а на міжнародному рівні. 	<ul style="list-style-type: none"> •Тобін Дж. вважає, що коливання валютних курсів спричиняються дестабілізуючими потоками короткострокового капіталу. Тобін запропонував запровадити податок на всі валютні транзакції.

Рис. 3.8. Погляди вчених-економістів щодо досягнення стабільності у світовій валютній системі

Інакше кажучи, *FEEER* – це реальний ефективний обмінний курс, що встановлюється з урахуванням позиції стабільного платіжного балансу країни. Розрахований *FEEER* має періодично переглядатися у зв'язку з економічними фундаментальними змінами, наприклад, такими як інфляція. Допускаються також коливання національного валютного курсу в межах «цільової зони», тобто визначеного коридору. Якщо валютний курс виходить за межі зони, тоді необхідно здійснювати валютні інтервенції, або змінювати відсоткові ставки. Вільямсон вважав, що за допомогою таких «цільових зон» можна уникати надмірної волатильності валютних курсів внаслідок валютних спекуляцій⁷².

Мак Кіннон Р. вважає, що нестійкість валютних обмінних курсів зумовлена процесом заміни валют. Зараз транснаціональні корпорації та міжнародні інвестори зберігають свої капітали в різних національних валютах. Попит на створення таких портфелів залишається стабільним, але загальний склад такого портфеля та питома вага кожної з валют у ньому можуть дуже швидко змінюватися. Це означає, що жорсткий контроль пропозиції окремих національних валют, що входять до міжнародного портфеля, є недоречним. МакКіннон пропонує, щоб правило Фрідмана щодо

⁷²Кравчук О.Я. Шляхи забезпечення стабільності нової світової фінансової архітектури / О.Я.Кравчук // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія»: Збірник наукових праць. Луцький НТУ. Випуск 10 (40). – Редкол.: відп. ред. д.е.н., професор Герасимчук З.В. – Луцьк, 2013. – с. 135-143.

поступового росту грошової маси застосовувалося не на національному, а на міжнародному рівні. Якщо в загальному міжнародному портфелі відбуваються зміни, в результаті чого питома частка американського долара збільшується, а єдиної європейської валюти євро зменшується при незмінних пропозиціях національних грошових одиниць, тоді це призведе до здорожчання долара та до девальвації євро. В кінцевому підсумку це вплине на економічний стан обох країн. МакКіннон вважає, що надмірної волатильності валютних курсів можна уникнути, якщо Федеральна Резервна система США збільшить пропозицію доларів, а Європейський Центральний банк відповідно зменшить пропозицію євро, тобто якщо центральні банки будуть здійснювати валютні інтервенції. Така політика, на думку МакКіннона, призведе не тільки до змін кількості грошей в обігу національних економік, але й залишить глобальну грошову пропозицію та обмінні курси незмінними, і процес заміни валю в портфелях міжнародних інвесторів не вплине на економіку цих держав. Саме такий процес заміни валют відбувається у випадку, коли зменшується попит на облігації, деноміновані в американських доларах, та збільшується попит на облігації деноміновані в євро. І так само в цьому випадку допомагає політика «стерилізованих» інтервенцій.

Джеймс Тобін вважає, що коливання валютних курсів спричиняються дестабілізуючими потоками короткострокового капіталу. Високоінтегровані ринки світового капіталу залишають надто мало простору для проведення незалежної національної грошової політики урядами. Підвищення внутрішніх відсоткових ставок може призвести до різкого підвищення цін, так само як зменшення відсоткових ставок – до різкого знецінення. Для зменшення цього ефекту Тобін запропонував запровадити податок на всі валютні транзакції, щоб «підкинути піску в колеса надто ефективних та мобільних міжнародних грошових ринків». Такий податок зменшить стимули спекулянтів щодо раптової купівлі чи продажу валюти у відповідь на незначні зміни відсоткових ставок по ній. Тобін доводить, що невеликий податок, наприклад в розмірі 1%, завдасть відчутного удару по короткостроковому руху капіталів і майже не торкнеться їх довгострокового руху. Це забезпечить деяку автономію національним фінансовим органам. Тобін вважає, що досягти ефективності податку та уникнути ухилень від його сплати можна, застосувавши його до всіх валютних транзакцій. Пропозиція

Тобіна значно відрізняється від пропозицій Вільямсона та Мак Кінона, оскільки ґрунтується на тому, що режим обмінних курсів – це не головна проблема. На перше місце він виводить проблему надмірного руху капіталів. Особливого поширення пропозиції Тобіна набули в час світової фінансової кризи 2007-2012 рр. Ряд урядів країн запропонували обкладати податком фінансові транзакції, однак такі пропозиції не були схвалені світовою фінансовою спільнотою загалом ⁷³.

Глобалізація світових фінансових ресурсів посилює нестабільність національних фінансових ринків, оскільки фінансові кризи в окремих регіонах миттєво позначаються на інших країнах та регіонах, а лібералізація національних фінансових ринків зумовлює їх уразливість щодо руху «гарячих грошей».

Негативним наслідком глобалізації є зростаюча залежність світової економіки від функціонування фінансового, а не реального капіталу. Суть цього процесу полягає у тому, що грошовий капітал стає все менш залежним від реального і навіть переважає над ним. Через це стан національних економік все більше залежить від стану їх фінансів, який, у свою чергу, залежить від поведінки нерезидентів, що присутні на національних фінансових ринках, стану міжнародних фінансових центрів та фінансових ринків інших країн та регіонів світу. Вплив національних урядів на національні фінанси послаблюється, тоді як вплив транснаціональних корпорацій, міжнародних інвесторів та спекулянтів посилюється.

Таким чином, сучасний світовий ринок капіталу, особливо світовий фінансовий ринок, набуває контурів дворівневої системи. Перший, або верхній рівень - наднаціональний, або глобальний, який представлений головним чином міжнародними фінансовими інститутами та найбільшими транснаціональними банками. Другий, або нижній – національний рівень, який формує мережа національних фінансових інститутів.

Задля забезпечення стабільності нова фінансова архітектура потребує вжиття заходів спрямованих на досягнення максимальної інформаційної прозорості ринків, посилення ролі міжнародних стандартів та запровадження їх в усіх країнах, підключення

⁷³Кравчук О.Я. Шляхи забезпечення стабільності нової світової фінансової архітектури / О.Я.Кравчук // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія»: Збірник наукових праць. Луцький НТУ. Випуск 10 (40). – Редкол.: відп. ред. д.е.н., професор Герасимчук З.В. – Луцьк, 2013. – с. 135-143.

приватного сектору до розв'язання міжнародних кризових проблем, суттєвого зміцнення та посилення ролі міжнародних фінансових організацій і, перш за все, Міжнародного валютного фонду. Йдеться не лише про його фінансові можливості, а й про створення правових та організаційних рамок, розробку правил та процедур, які дадуть змогу МВФ прийняти на себе більшу відповідальність щодо стабільності світового фінансового середовища.

Ключові поняття

Валютна інтеграція	Європейський економічний простір
«Валютна змія в тунелі»	Європейська система центральних банків
Валютний плюралізм	Критерії конвергенції
Волатильність	Міждержавні валютно-кредитні і фінансові організації
Градуалізм	Механізм валютного регулювання
Екю	Монетарна інтеграція
Євро	Паралелізм
Європейський валютний інститут	План Вернера
Європейський валютний союз	Римська угода
Європейський економічний і валютний союз	

Питання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте стадії організації валютних відносин.
2. Розкрийте зміст монетарної інтеграції.
3. Проаналізуйте чинники, що зумовили об'єктивну потребу валютної інтеграції країн Західної Європи.
4. Охарактеризуйте етапи формування європейського валютного простору. Які чинники завадили реалізації плану Вернера?
5. Дайте характеристику зобов'язань між валютами країн ЄЕС за принципом «валютна змія в тунелі» .
6. Назвіть та охарактеризуйте цілі створення Європейської валютної системи.
7. Перерахуйте та охарактеризуйте головні складові елементи Європейської валютної системи.
8. З яких джерел надходили кошти до Фонду Європейського валютного співробітництва?
9. Розкрийте зміст «Доповіді Делора» .

10. Чим відрізнялась Європейська валютна система від звичайної угоди щодо фіксації курсів та системи типу «валютний союз»?

11. Співставте позиції плану Делора та Маастрихтського договору.

12. Охарактеризуйте критерії конвергенції (макроекономічні та інституційні умови, дотримання яких надає країні право вступу до Європейського валютного союзу).

13. Які функції були покладені на Європейську систему центральних банків?

14. Охарактеризуйте інструменти та методи грошово-кредитної політики ЄЦБ.

15. Обґрунтуйте можливі вигоди та ризики країн від участі у Європейському валютному союзі.

16. Проаналізуйте динаміку єдиної європейської валюти від моменту введення до теперішнього часу.

17. Визначіть та дайте характеристику основних аспектів потрібної фінансової революції, як визначального прояву поглиблення інтернаціоналізації у фінансовій сфері.

18. Проаналізуйте та оцініть сучасні тенденції розвитку світової валютної системи.

19. Охарактеризуйте еволюцію поглядів вчених-економістів щодо досягнення стабільності у світовій валютній системі.

20. Як, на Вашу думку, впливає глобалізація світових фінансових ресурсів на національні фінансові ринки?

Тестові завдання

1. Основні елементи, які включає Європейська валютна система:

- 1) спільна рахункова грошова одиниця ЕКЮ;
- 2) механізм валютних курсів;
- 3) механізм кредитування;
- 4) збереження золотовалютного стандарту;
- 5) правильні відповіді 1), 2), 3).

2. Для припинення нерівності національних валют і проведення єдиної валютної політики ЄС було здійснено перехід до єдиної валюти:

- 1) ЕКЮ;
- 2) долар США;
- 3) євро;
- 4) юань;
- 5) англійський фунт.

3. Процес координації грошової та валютної політики, створення міждержавних валютно-кредитних та фінансових організацій, формування наднаціональних механізмів валютного регулювання – це:

- 1) товарна інтеграція;
- 2) монетарна інтеграція;
- 3) виробнича інтеграція;
- 4) фіскальна інтеграція;
- 5) немає правильних відповідей.

4. До чинників, що зумовили об'єктивну потребу валютної інтеграції країн Західної Європи належать:

- 1) прагнення ЄЕС стати світовим центром з єдиною валютою, щоб обмежити вплив американського долара та належним чином конкурувати з Японією;
- 2) нагальна потреба захистити ЄЕС від дестабілізуючих зовнішніх ефектів шляхом створення зони валютної стабільності;
- 3) необхідність валютної стабілізації для зменшення транзакційних витрат задля посилення взаємозв'язку національних економік за умови лібералізації руху товарів, капіталів та робочої сили;
- 4) правильні відповіді 1, 2;
- 5) усі відповіді правильні.

5. Коли і де було затверджено план Вернера – план поетапного створення економічного та валютного союзу на європейському просторі:

- 1) 1971р. Бельгія;
- 2) 1976р. Нідерланди;
- 3) 1970р. Копенгаген;
- 4) 1980р. Греція;
- 5) 1969р. Брюссель?

6. У якому році було прийняте Радою Європи рішення про створення Європейської валютної системи:

- 1) 1979р.;
- 2) 1978р.;
- 3) 1977р.;
- 4) 1976р.;
- 5) 1974р.?

7. Які критерії були в основі визначення ваги валюти у ЕКЮ:

- 1) частка країни у ВВП ЄЕС;
- 2) золотий вміст валюти;
- 3) частка країни у внутрішньо європейській торгівлі;
- 4) правильні відповіді а, б;
- 5) правильні відповіді а,в?

8. Яке з перерахованих тверджень є не правильним:

- 1) ЕКЮ не могла застосовуватись для розрахунків поза межами центральних банків ЄЕС;
- 2) ЕКЮ не була дійсним резервним активом, а лише кількісним виразом частки резервних активів у золоті та доларах;
- 3) ЕКЮ була вільноконвертованою центральними банками;
- 4) ЕКЮ не могла створюватись кредитними операціями;
- 5) немає правильних відповідей?

9. Згідно критеріїв конвергенції дефіцит державного бюджету країни не повинен перевищувати:

- 1) 10% ВВП;
- 2) 7% ВВП;
- 3) 5% ВВП;
- 4) 3% ВВП;
- 5) 2% ВВП.

10. Вищим керівним органом Європейського центрального банку є:

- 1) Президент;
- 2) Керівна рада;
- 3) Виконавча рада;
- 4) віце-президент;
- 5) парламент.

11. Що з перерахованого належить до основних тенденцій розвитку світової валютної системи на сучасному етапі розвитку світового господарства:

- 1) перехід до валютного плюралізму;
- 2) зниження ролі НТП;
- 3) низький рівень волатильності валютних курсів;
- 4) правильні відповіді а, в;
- 5) немає правильних відповідей?

РОЗДІЛ 4. ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ В ЄС: ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНА СТРУКТУРА

4.1. Основні принципи європейського управління.

4.2. Історія створення управлінських інституцій та сучасна структура основних органів управління в ЄС.

4.3. Характеристика інституційного трикутника управління ЄС: Європейської Комісії, Ради ЄС та Європейського Парламенту.

4.1. Основні принципи європейського управління

При формуванні ефективної структури управління у Європейському співтоваристві використовувались ключові принципи державного регулювання. Вони сформувалися на основі суттєвих характеристик історії права та державності провідних європейських країн. Їх виключна роль полягає в тому, що вони відображають найбільш суттєві, головні, об'єктивно-необхідні закономірності, відносини і взаємозв'язки державного управління; характеризують стійкі закономірності, відносини і взаємозв'язки в державному управлінні; охоплюють переважно такі закономірності, відносини і взаємозв'язки, які притаманні державному управлінню як цілісному соціальному явищу, тобто мають загальний характер; відображають специфіку державного управління, його відмінність від інших видів управління.

Існує декілька основних підходів щодо визначення основних принципів державного управління: правовий; політичний; управлінський. Згідно правового підходу, ключовими цінностями державного управління є цінності верховенства права, захисту прав громадян. Відповідно до політичного підходу, основним завданням державного управління є оптимальне втілення волі народу, тобто державні органи повинні бути політично відповідальними та підзвітними громадянам, забезпечувати реалізацію інтересів громадян.⁷⁴

Згідно управлінського підходу, основними цінностями державного управління повинні бути ефективність, економічність та результативність. Основою використання цих підходів є принцип верховенства права та принцип демократії. Як правило виділяють такі

⁷⁴Kooiman J. *Governingas Governance* / J. Kooiman. – London : SAGE, 2003 – 264 p. – p.10.

основоположні принципи державного управління: об'єктивність, демократизм, правова впорядкованість, законність, поділ влади, публічність тощо. Принцип об'єктивності державного управління є вихідним і зумовлює необхідність підпорядкованості всіх управлінських процесів вимогам об'єктивних природних і суспільно-історичних закономірностей, та реальним можливостям громадських сил. Принцип демократизму втілює народовладдя в державному управлінні, що вимагає встановлення постійних взаємозалежностей між суспільством і державою. Принцип правової впорядкованості означає необхідність законодавчого визначення основних аспектів цілей, функцій, структур, процесу, самих принципів державного управління на засадах справедливості, гуманності, співробітництва, забезпечення прав людини. Принцип законності означає функціонування і розвиток державного управління на правових підставах, що визначаються законом. Принцип розподілу влади в державному управлінні убезпечує владу від узурпації та тиранії шляхом поділу діяльності в галузі державного управління між гілками влади. Принцип публічності державного управління гарантує демократичну, правову державність і забезпечує зв'язок державного управління з суспільством, громадянами та означає доступність державного управління для громадян, відкритість функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування; громадський контроль. Для реалізації сучасних концепцій державного управління науковці пропонують гнучкі, достатньо широкі в інтерпретації та практичні в реалізації принципи державного управління. Принципи державного управління, які широко застосовуються сьогодні відповідно до концепції відповідного управління, включають, зокрема, згадувані прозорість і підзвітність, участь і плюралізм, субсидіарність, ефективність та результативність, а також справедливість і доступ до послуг. Слід відмітити, що дані принципи покладені як в основу діяльності ключових органів управління, до яких належить Європейська комісія, Європейський парламент та Європейська Рада, а також у формування регіональної політики ЄС, де кожен регіон представлений країною чи групами країн. Зокрема принцип субсидіарності лежить в основі реалізації програм розвитку транскордонного співробітництва, добросусідства та ін.

Розрізняють також принципи оперативні та структурні. Під оперативними принципами слід розуміти принципи, що прагматично обумовлюють процес управлінської діяльності. В європейських

країнах бюрократичні процедури здійснюються на основі оперативних принципів:

- своєчасності;
- визначення термінів надання послуги;
- доступності для всіх груп населення;
- прозорості процесу надання послуги; забезпечення прав споживачів;
- персонального підходу до обслуговування клієнтів;
- послідовності політики надання послуги;
- можливості без обмежень отримати доступ до необхідної достовірної інформації;
- надійності;
- передбачуваності та своєчасного інформування щодо змін;
- обґрунтованості схвалюваних рішень;
- високої культури обслуговування.⁷⁵

Структурні принципи – це принципи, застосовувані за необхідності структурних змін в організації держави. Структурно-цільові принципи державного управління відображають закономірності, відносини і взаємозв'язки раціональної побудови цілей державного управління та включають в себе, зокрема, принципи: узгодженості цілей державного управління; ієрархії цілей на основі їх взаємодоповнюваності; підпорядкування приватних, локальних цілей загальним (стратегічним); перетворення результатів реалізації одних цілей в джерело інших; розподіленості цілей за функціями державного управління. До структурно-функціональних принципів державного управління, що характеризують закономірності, відносини і взаємозв'язки побудови функціональної структури державного управління належать наступні принципи: диференціації та закріплення функцій у правових нормах; сумісності; концентрації; комбінування, що передбачає відсутність дублювання і паралелізму; достатньої різноманітності, що вимагає відповідності управлінських функцій різним управлінським потребам; відповідності керуючих впливів реальним потребам і запитам керованих об'єктів. Серед структурно-організаційних принципів державного управління, які визначають закономірності і взаємозв'язками побудови організаційної структури державного управління, виділяються такі принципи, як: єдності системи

⁷⁵Kooiman J. *Governing as Governance* / J. Kooiman. – London : SAGE, 2003 – 264 p. – p.11.

державної влади, що забезпечує цілісність, узгодженість і дієвість державно-управлінських процесів; територіально-галузевий, що обумовлює залежність організаційних структур від території, галузі виробництва та обслуговування, сфери суспільної життєдіяльності; різноманіття організаційних зв'язків, які розкривають вертикальну і горизонтальну взаємодію органів державного управління та місцевого самоврядування; поєднання колегіальності і єдиноначальності; лінійно-функціональний, що розкриває обсяг і зміст підпорядкованості й управлінської взаємодії в організаційній структурі державного управління. До структурно-процесуальних принципів, які характеризують основні закономірності ефективного здійснення управлінської діяльності органами державної влади та місцевого самоврядування, відносяться принципи: взаємодійності методів, форм і стадій управлінської діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування їх функціям; конкретизації управлінської діяльності і особистої відповідальності за її результати; стимулювання раціональної і ефективної управлінської діяльності. Розрізняють також: загальні принципи, до яких відносять принципи системності, об'єктивності, саморегулювання, зворотного зв'язку, оптимальності, інформаційної достатності, еволюціонізму, демократизму, гласності, змагальності, провідної ланки, стимулювання; приватні принципи, що застосовуються в різних підсистемах чи сферах суспільства, зокрема, економічній, соціально-політичній, духовній; принципи, використовувані при аналізі різних суспільних явищ, організацій, інститутів; організаційно-технологічні, в число яких входять принципи єдиноначальності, поєднання центрального, регіонального та місцевого управління, конкретності, розподілу праці, принципи ієрархії, єдності розпорядництва, делегування повноважень. Таким чином, принципи управління зводяться до принципів ефективного керівництва. Засади сучасного європейського управління обумовлюють акцент на організаційних принципах, що забезпечують чіткість та результативність управлінських процедур на основі компетентності та відповідальності державних службовців⁷⁶.

Основні засади й принципи адміністративного менеджменту в ЄС ґрунтуються на таких засадах і з дотриманням наступних вимог і принципів:

⁷⁶Розвиток системи управління в ЄС: досвід для України : наук. розробка / О. Я. Красівський, О. С. Киричук та ін. ; за заг. ред. О. Я. Красівського. – К. : НАДУ, 2013. – 56 с.

Відкритість (openess) – передбачає активну комунікацію із громадськістю стосовно завдань і обов’язків різних органів влади та державних установ, а також рішень, які приймаються ними.

Участь (participation) – передбачає сприймання громадян та їхніх організацій не як пасивних об’єктів (або суб’єктів) політики й адміністративних рішень, а як безпосередніх, активних і зацікавлених сторін, що мають право брати участь у процесі прийняття адміністративних рішень на всіх етапах політики - від початкових стадій і протягом усього циклу політики й управління.

Підзвітність (accountability) – базується на засадах права європейців на «належне управління» (right to good administration) згідно з Європейською хартією основних прав (ст. 41), крім традиційних типів відповідальності (політичної та адміністративної) передбачає також обов’язок реагування влади на потреби громадян. Це вимагає чіткого розподілу обов’язків – не лише між органами й установами, що приймають рішення, але й між ними та інститутами громадянського суспільства. Також це передбачає й вищий рівень відповідальності з обох сторін.

Ефективність (effectiveness) – державна політика, законодавча й регуляторна системи повинні відповідати реальним суспільним потребам, мати чіткі цілі й прийматися із врахуванням оцінки їх очікуваного впливу та попереднього досвіду. Політичні й управлінські рішення мають прийматися своєчасно й передбачати певну міру гнучкості в їх реалізації з метою врахування місцевих умов або специфічних особливостей сфери управління.

Злагодженість / зв’язок (coherence) – потребує не лише політичного лідерства, а й більшої послідовності між різноманітними інструментами, механізмами політики та різними стратегіями впливу на одну й ту ж саму реальність. У ЄС та державах-членах ЄС існує широкий спектр офіційних інституцій (організацій, правових і регуляторних норм) і неформальних механізмів, якими користуються органи влади з метою забезпечення консультацій і участі громадськості та їх громадських об’єднань у розробленні й реалізації державної політики. Найбільш важливими інституційними механізмами, що забезпечують відкритість і демократичність державного управління в ЄС, є наступні: органи та інституції, що забезпечують основу для залучення регіональних і місцевих органів влади й управління у процес прийняття рішень на загальнонаціональному рівні. Ці інституції (наприклад, Комітет у

справах регіонів Європейського Союзу або подібні інституції, що існують у багатьох країнах-членах ЄС) базуються на: переконанні, що демократичні місцеві й регіональні органи самоврядування фактично є більш широким варіантом організацій громадянського суспільства; принципах децентралізації влади, субсидіарності та наближення процесів прийняття рішень до широкої громадськості. Консультативні інституції, що об'єднують представників різних соціально-економічних верств та інститутів громадянського суспільства, зокрема виробників, фермерів, перевізників, робітників, дилерів, народних майстрів, споживачів, професійних об'єднань та асоціацій за загальними інтересами. За таким принципом побудовано, наприклад, Комітет із соціально-економічної політики, який діє як на рівні Європейського Союзу, так і в деяких країнах-членах ЄС. В обох випадках ці типи інститутів, які входять до інфраструктури підтримки державної політики, безпосередньо фінансуються за рахунок державних коштів, мають постійну структуру й штат та виконують низку важливих комунікативних і консультативних функцій, що не обмежуються лише обговоренням пропозицій і публікацією проектів рішень, розроблених державними органами, але й здійснюють аналітичні процедури, проводять тематичні дослідження, збирають і узагальнюють пропозиції, громадські ініціативи щодо розробки, впровадження і реалізації політики, які після цього подаються до уряду або парламенту. Інститути, які забезпечують у суспільстві соціальний діалог та дотримання процедур соціального партнерства між професійними спілками і об'єднаннями або федераціями роботодавців, що відіграє особливу роль у сфері державного управління та розробки політики в країнах ЄС. Особливістю цього типу інституційного механізму є те, що його учасники (соціальні партнери) володіють повноваженнями самостійно, на засадах взаємної згоди приймати важливі рішення щодо цілої низки питань у сфері соціальної політики. Органи державного управління, які можуть відігравати різні ролі в такому соціальному діалозі, зобов'язані виконувати офіційні домовленості соціальних партнерів та рішення органу з питань соціального партнерства, впроваджуючи заходи з метою їх виконання, в тому числі законодавчого й регуляторного характеру. Більше того, в деяких випадках угоди у сфері соціального партнерства набувають сили нормативно-правових актів і виконуються в обов'язковому порядку на рівні з рішеннями органів влади.

У багатьох країнах Європейського Союзу секторальне (галузеве) законодавство (sector-specific legislation) передбачає створення постійно діючих консультативних органів за участю відповідних інститутів громадянського суспільства (захист прав споживачів та довкілля, охорона здоров'я тощо), що відіграють ключову роль у процесах прийняття рішень органами державного управління у відповідних секторах / галузях. У деяких сферах такі органи (що об'єднують представників урядових структур та інститутів громадянського суспільства) мають законодавчо визначені повноваження брати участь в управлінні й проводити моніторинг реалізації політики у певній сфері (наприклад, в управлінні соціальною або пенсійною політикою). У деяких країнах ЄС законодавство загального характеру (general legislation), що регулює діяльність уряду, органів державного управління та держадміністрацій, містить конкретні положення і вимоги щодо проведення публічних консультацій, особливо це стосується процесу розроблення й прийняття підзаконних актів (похідне законодавство, secondary legislation) та інших регуляторних інструментів / механізмів для реалізації державної політики, визначеної і впроваджуваної урядом або парламентом. Якщо порушуються визначені положення чи вимоги щодо проведення публічних консультацій, такий регуляторний інструмент скасовується в судовому порядку.⁷⁷

ЄС та держави-члени ЄС використовують цілий спектр більш неформальних механізмів і методів впливу: вивчення й опитування громадської думки; Зелені та Білі книги; комунікації; дорадчі комітети; ділові й громадські групи з обговорення (тест-панелі та фокус-групи); консультації Adhoc; консультації в режимі он-лайн (ІКТ, Інтернет). Вибір того чи іншого механізму (або їх комбінації), так само, як і їхня відповідна послідовність на різних стадіях процесу прийняття рішення, залежить від низки факторів, що включає: сферу дії і тип рішення щодо політики; роль органів державного управління у відповідній сфері; роль різних зацікавлених груп. Нещодавні пропозиції щодо вдосконалення інституційних домовленостей, механізмів і методик проведення публічних консультацій на рівні ЄС були розроблені спеціальною робочою групою, організованою

⁷⁷ Європейський досвід державного управління: Курс лекцій / Уклад.: О.Ю.Оржель, О.М.Палій, Ю.Д.Полянський, С.М.Гладкова, С.В.Соколик, П.І.Крайник, Т.О.Гусаченко; За заг. ред. О.Ю.Оболенського, С.В.Сьоміна, А.О.Чемериса, С.В.Загороднюка, О.Л.Приходько, Л.О.Воронько. - К.: Вид-во НАДУ, 2007. - 76 с. – с. 21-25.

Європейською Комісією в рамках виконання «Білої книги щодо врядування в Європі» («White Paper on European Governance»). Ці пропозиції, які, у свою чергу, стали предметом широких консультацій із зацікавленими сторонами поза межами Європейської Комісії (у тому числі й з інститутами громадянського суспільства), стосувалися наступних проблем: існує необхідність у запровадженні більш системного діалогу з представниками регіональних і місцевих органів самоврядування (через їхні об'єднання) на початкових стадіях розробки політики у будь-якій сфері й стосовно кожного адміністративного рішення. Що стосується питання реалізації політики, то в цій сфері запропоновано укласти угоди про співробітництво з органами місцевого самоврядування у рамках реалізації політики в певній сфері. Згідно з такими угодами органи місцевого самоврядування беруть на себе питання реалізації певних заходів з метою досягнення окремих законодавчо визначених цілей політики. Ці угоди повинні також передбачати необхідні заходи щодо моніторингу й отримання зворотного зв'язку.

Потребує посилення роль постійно діючих консультативних інституцій (таких як, наприклад, Комісія у справах регіонів та Комісія з соціально-економічної політики) як під час розгляду пропозицій у сфері державної політики, так і під час оцінки її реалізації щодо зіставлення цілей, результатів і наслідків дій.

Існує потреба в певній формалізації процедур організації й залучення інститутів громадянського суспільства до розробки політики та здійснення управління з метою забезпечення злагодженості й прозорості консультацій органів влади з громадськістю. Проте для підтримки гнучкості цієї важливої сфери важливо не просто ухвалити нові нормативні вимоги, а, насамперед, реалізувати низку наступних заходів:

- створити базу даних інститутів громадянського суспільства, в якій має міститися інформація щодо їхніх цілей, членства, джерел фінансування та методів консультацій з їхніми членами;

- створити реєстр консультативних органів (завдання, членство, методи роботи).

Також необхідно затвердити кодекс поведінки або принципів, які встановлять мінімальні стандарти щодо:

- здійснення консультаційних процедур (визначають питання проведення консультацій);

застосування консультацій на початкових стадіях; встановлять критерії визначення відповідних зацікавлених сторін;

проведення процедури консультування й представлення результатів консультацій тим, хто приймає рішення;

питання надання зворотного зв'язку зацікавленим сторонам (з якими проводилося консультування);

створити можливості партнерства із певними інститутами громадянського суспільства (особливо у сферах соціальної політики, діяльності об'єднань працівників, споживачів і виробників певних товарів);

удосконалити роботу мереж взаємозв'язків і взаємовідносин, які фокусуються на виконанні місцевих і специфічних цілей (із асоціаціями підприємців, місцевими громадами й органами місцевої влади, дослідницькими центрами тощо);

розробити конкретні засади збирання й використання експертних і технічних порад: такі засади забезпечать прозорість процесу управління і створять можливість для того, що буде чітко видно, яку пораду отримано, від кого саме, яким чином пораду було включено в адміністративне рішення або як саме її було використано (такі засади повинні забезпечити підзвітність, плюралізм та добросовісність отриманих експертних матеріалів).

Потребують більшої відкритості процедури прийняття рішень і посилення консультаційних механізмів (публічні слухання, експертні обговорення тощо), проведення консультацій з інститутами громадянського суспільства у сфері діяльності парламенту та інших представницьких органів демократії (наприклад, муніципальних рад). Реформування, яке буде здійснено в системі адміністративного менеджменту в ЄС з метою удосконалення комунікативних і консультаційних механізмів і процедур, відбуватиметься не лише на рівні інституцій ЄС, але й на рівні центральних органів влади конкретних країн, регіональних та місцевих органів самоврядування та загалом усього громадянського суспільства.⁷⁸

Управлінська структура у країнах ЄС все більше адаптується до вимог процесів децентралізації, встановлення партнерських відносин і прийняття ініціатив «знизу» . Проте центральні уряди зберігають за

⁷⁸Європейський досвід державного управління: Курс лекцій / Уклад.: О.Ю.Оржель, О.М.Палій, Ю.Д.Полянський, С.М.Гладкова, С.В.Соколик, П.І.Крайник, Т.О.Гусаченко; За заг. ред. О.Ю.Оболенського, С.В.Сьоміна, А.О.Чемериса, С.В.Загороднюка, О.Л.Приходько, Л.О.Воронько. - К.: Вид-во НАДУ, 2007. - 76 с. – с. 21-25.

собою ключову роль у тій частині, що ставиться до стимулювання регіонального розвитку. У країнах , що приєднуються, важливим питанням стала необхідність покласти відповідальність за проведення регіональної євроінтеграційної політики на визначений урядовий орган. Таким чином, у центрі уваги знаходяться питання координації, як на міжвідомчому, так і на неурядовому рівні. Однаковою мірою, інтеграційний досвід, що існує у європейських країн, важливо дослідити та впровадити в управлінську практику владних структур України з метою значного удосконалення співробітництва України та ЄС.⁷⁹

4.2. Історія створення управлінських інституцій та сучасна структура основних органів управління в ЄС

Передумови щодо створення основних управлінських структур у Європейському Співтоваристві були спричинені історією створення та трансформації самого співтовариства. Починаючи зі заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі і закінчуючи сучасним Європейським Союзом відбувалася зміна та наповнення інституційних одиниць управління. Зокрема підписання угоди про ЄОВС 18 квітня 1951 року Німеччиною, Францією, Італією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом передбачило запровадження таких органів управління: Висока Влада (першим головою став Жан Моне); Спеціальна Рада Міністрів; Парламентська Асамблея (дорадчий орган, який складався з представників парламентів країн-членів); Суд. Після декількох зустрічей міністрів закордонних справ та голів урядів країн-членів ЄСВС, 25 березня 1957р. у Римі ці країни підписали два договори: Договір про створення Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) та Договір про створення Європейського Співтовариства з питань Атомної Енергії (Євратом). Також підписано Конвенцію про Деякі Спільні Інституції. Це стало початком трансформації як самої організаційної структури так і управлінських одиниць.

У зв'язку з дублюванням функцій органів урядування у Європейському об'єднанні вугілля та сталі, Євратомі та

⁷⁹ Державне управління та державна служба в країнах ЄС в контексті європейської інтеграції України : навч.-метод. матеріали / О. М. Руденко ; упоряд. І. В. Поліщук. – К. : НАДУ, 2013. – 68 с.

Європейському Економічному співтоваристві було прийнято рішення щодо об'єднання інституцій. 8 квітня 1965 р. відбулось підписання Об'єднавчого Договору (набрав чинності 1 липня 1967р.), згідно з яким утворилася спільні для трьох Співтовариств інституційні утворення. Як наслідок, була створена єдина структура інститутів, що забезпечила розвиток європейської інтеграції, основними серед яких були Комісія, Рада, Парламентська асамблея і Суд Європейських Співтовариств. У 1975р. було створено чергову інституцію Співтовариства – Суд Аудиторів, завданням якого був контроль над реалізацією бюджету Співтовариства. На початку 80-их рр. після вирішення проблем пов'язаних з енергетичною кризою та приєднанням нових членів до Європейського Економічного Співтовариства, було розпочато роботу над внутрішніми реформами. З цією метою було створено два комітети, один з яких, Комітет Дуга (Dooge), мав зайнятися питанням інституційних змін, а інший, Комітет Адонніно (Adonnino), – питаннями створення «Європи Громадян» .

Наступні договори поглиблювали рівень співпраці між країнами, ідентифікували політичні зміни, які відбувалися у світі та Європейському континенті, але суттєво не змінювали органи управління, лише частково трансформуючи їх функції у відповідності до збільшення кількості членів та переходу до більш високого рівня інтеграції. Детально вони описані у розділі 2, але ідентифікувати їх слід з позиції інституційних змін та назви самого ЄЕС:

Єдиний Європейський Акт (ЄСА) підписаний в лютому 1986р. – модифікував Римські Договори і подав програму переходу до 1993року до єдиного внутрішнього ринку;

Маастрихтський Договір підписаний 7 лютого 1992 р. про створення Європейського Союзу – вирішено проводити інституційні та правові реформи таким чином, щоб підготувати ЄС до розширення на Схід;

Амстердамський Договір підписаний 2 жовтня 1997р., і він набрав чинності 1 травня 1999р. – надання ЄС нових функцій у сфері юстиції та внутрішніх справ;

Ніццький Договір підписаний 11 грудня 2000 року – передбачені подальші дебати щодо майбутнього ЄС, а зокрема: як встановити та контролювати детальніший поділ повноважень між ЄС та країнами-членами, розширені склад та компетенція Суду першої інстанції;

Лісабонські договори про Євросоюз підписані у 2007р. – розділив рівні компетенції у різних сферах політики між державами-членами та ЄС за трьома категоріями: виключна, спільна та допоміжна.

Ще однією важливою ділянкою здійснення реформ в ЄС є переорієнтація політики та інституційна реформа. Переорієнтація політики означає, що ЄС необхідно чіткіше визначити довгострокові цілі. Інституційна реформа передбачала зміни у межах так званого інституційного трикутника ЄС: Європейської Комісії, Ради ЄС та Європейського Парламенту: 1) цільове використання Комісією права на законодавчу ініціативу. Проведення консультацій і залучення громадян, використання експертів для прийняття рішень – ось основні складові врахування побажань груп інтересів при підготовці законодавчих пропозицій; 2) зосередження уваги Ради ЄС і Європейського Парламенту на політичній складовій та контролі за здійсненням Комісією виконавчих функцій; 3) залучення інституцій держав-членів до процесу формування та застосування нормативних актів ЄС. Таким чином, в ЄС відповідно до Білої книги Європейського врядування розроблена і впроваджується в практику концепція належного врядування (good governance), яка характеризується багаторівневим характером взаємодії між різними рівнями інституційної побудови та залученням до взаємодії представників бізнесових структур та громадянського суспільства.⁸⁰

На сьогодні управління в об'єднаній Європі здійснюється такими основними інституціями: Європейська Рада, Європейський парламент, Рада ЄС, Комісія Європейських співтовариств. Окрім цього важливе місце у збалансованому розвитку Союзу та виконанні його функцій займає Європейський суд та Палата аудиторів. Європейський Суд забезпечує однозначне тлумачення законодавства в межах визначеної юрисдикції, розглядає справи за зверненням держав-членів, інститутів ЄС, фізичних та юридичних осіб, а палата аудиторів перевіряє фінансові звіти з надходжень і витрат ЄС, закладів та органів, складає доповіді та узагальнює результати ревізій після закінчення кожного фінансового року.

Коротка характеристика визначених інституційних одиниць управління представлена в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1.

⁸⁰ Розвиток системи управління в ЄС: досвід для України : наук. розробка / О. Я. Красівський, О. С. Киричук та ін. ; за заг. ред. О. Я. Красівського. – К. : НАДУ, 2013. – 56 с.

Загальна характеристика органів управління

Назва органу управління	Склад та основні функції	Місце розташування
Європейська рада	Складається з глав держав і урядів. Засідання відбуваються щонайменше 2 рази на рік. У її засіданні бере участь голова комісії європейських співтовариств. Рада визначає генеральну політичну лінію європейських співтовариств	Брюсель
Європейський парламент	Представницький орган ЄС. Обирається спільним голосуванням, беручи до уваги встановлену для кожної країни-члени квоту. Роль парламенту зростає. Він має прерогативи у сфері затвердження бюджету ЄС, ратифікує міжнародні договори	Сесії Європейського парламенту відбуваються у Страсбурзі чи Брюсселі
Рада ЄС	складається з міністрів закордонних справ країн-членів або галузевих міністрів коли розглядаються відповідні питання. Рада уповноважена приймати обов'язкові до виконання рішення з усіх аспектів діяльності ЄС. Робочим органом Ради ЄС є комітет постійних представників держав членів	Знаходиться в Брюсселі, а в квітні, червні і жовтні відбувається зустріч в Люксембурзі
Комісія Європейських співтовариств	Наднаціональний виконавчий орган (уряд ЄС). Виконує поточну роботу, спрямовану на здійснення єдиної політики ЄС. Контролює дотримання держстандартів і підприємцями правил конкурентної поведінки та стандартів узаконених установчими договорами, актами. Готує проекти нормативних документів. Складається з 20-ти членів (комісарів), що є міжнародними чиновниками і незалежними від національних урядів. В своїй діяльності комісія спирається на апарат, що складається з 30 управлінь	Штаб квартира розташована в Брюсселі
Суд ЄС	забезпечення дотримання права ЄС «у тлумаченні та застосуванні» державами-членами. Для цього Суд виконує такі функції: перевіряє законність актів інститутів Європейського союзу; забезпечує виконання зобов'язань	Люксембург

	державами-членами за договорами ЄС; інтерпретує право Європейського Союзу на прохання національних судів і трибуналів	
Рахункова палата	перевіряє звітність про всі надходження та видатки Союзу. Вона також перевіряє звітність про всі надходження та видатки усіх органів, служб та агенцій, заснованих Союзом, тією мірою, якою відповідний установчий документ не виключає таку перевірку	Люксембург
Європейський центральний банк	радить національним державам та наддержавним органам щодо господарчої оцінки ухвали законів та інших правових норм Європейського Союзу, а також висловлює свою думку щодо грошової, цінової політики відповідним органам.	Франкфурті-на-Майні

Щодо прийняття ключових рішень, то в останні роки говорять про трикутних основних структурних одиниць, на яких лежить відповідальність за прийняття та впровадження законодавчих ініціатив. До них належать Європейська Комісія, Європейська Рада та Європейський Парламент. Більш детальна їх характеристика наведена у наступному питанні. Якщо ж аналізувати інші органи, то слід виокремити такі їх суттєві ознаки та етапи еволюції. Зокрема **Рада Європейського Союзу (англ. Council of the European Union)** – інституція Європейського Союзу, (Рада або Рада міністрів) головний орган, що ухвалювання рішень в Європейському Союзі. До її складу входять по одному міністрові від кожної країни Союзу. Залежно від порядку денного, збираються міністри закордонних справ (Рада з загальних справ та зовнішніх відносин), економіки й фінансів (Екофін), сільського господарства тощо – загалом 9 конфігурацій Ради (Рада із загальних питань та зовнішніх відносин, Рада з питань економіки та фінансів, Рада з питань судочинства та внутрішніх справ, Рада з питань зайнятості, соціальної політики, охорони здоров'я та захисту споживачів, Рада з питань конкуренції (внутрішній ринок, промисловість та дослідження), Рада з питань транспорту, телекомунікацій та енергетики, Рада з питань сільського господарства та рибальства, Рада з питань довкілля, Рада з питань освіти, молоді та культури)³. Кількість засідань протягом року залежить від масштабів та інтенсивності законодавчого процесу в ЄС

і політичних рушіїв того чи іншого особливого питання. Деякі конфігурації Ради збираються раз на місяць; інші – раз на півроку. Попри те, що склад Ради міністрів змінюється, це єдина інституція.⁸¹

Керівництво в Раді здійснює країна-президент, яка змінюється щорічно (президентство Європейського Союзу). Над підготуванням рішень Ради працюють близько 250 робочих груп і комітетів; вони виконують технічну роботу і передають документи в Комітет постійних представників, який здійснює політичну підготовку рішень. Організаційну роботу виконує генеральний секретаріат на чолі з генеральним секретарем Ради. Амстердамський договір зробив генерального секретаря Ради водночас і «Верховним представником» з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗБП), відтак роботою секретаріату опікується здебільшого його заступник.

Рішення в Раді ухвалюються голосуванням міністрів з держав-членів. Залежно від питання, що розглядається, застосовується один з трьох видів голосування: проста більшість (для процедурних питань); кваліфікована більшість (коли кожна країна має визначену «вагу» голосу) – застосовується за розгляду питань внутрішнього ринку, економічних справ і торгівлі; одностайне рішення — застосовується, зокрема, за розгляду питань про вступ нових членів, оподаткування, проблем СЗБП і правосуддя та внутрішніх справ.

Рада ЄС може утворюватися керівниками країн. Це відбувається у випадку щодо вжиття заходів до країн-членів, які порушують основні принципи та права ЄС.

Рішення рада приймає за закритими дверима простою більшістю голосів.

Щоб прийняти ухвалу, яка стосується юридично зобов'язаних актів, потрібно більше ніж проста більшість. Всього в раді 87 представників. Рада ЄС є одним з найважливіших органів ЄС. Її основними функціями є процес законотворення, вона володіє впливом на формування інституцій та повноваженнями контрольного характеру.

Судові функції в Євросоюзі виконують кілька установ, які тісно співпрацюють з національними судами держав-членів. До судових установ у Євросоюзі належать *Суд ЄС* та Суд першої інстанції. Крім судів, суперечки розв'язують Європейська рада та Комісія.

⁸¹ Рада Європейського Союзу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.city-adm.rv.ua/RivnePortal/ukr/Europe_Day_005_02.aspx

Суд ЄС засідає у Люксембурзі. У його складі — 15 суддів та 9 генеральних адвокатів. Вони призначаються строком на 6 років з правом бути переобраними шляхом угоди між урядами держав-членів з-поміж осіб, які мають кваліфікацію для призначення на найвищі судові посади у своїх країнах або є юристами з визнаною компетенцією. Кожні три роки відбувається часткова заміна суддів та генеральних адвокатів.

На відміну від суддів обов'язком генеральних адвокатів є підготовка та представлення на судовому засіданні мотивованого висновку у справах, які розглядає Суд, з метою допомогти Суду у виконанні його завдань.

Установчі документи не мають положень щодо національної належності суддів або генеральних адвокатів чи їх пропорційного представництва, однак на практиці склалося так, що в Суді засідає по одному представнику від кожної держави-члена, а генеральні адвокати представляють найбільші з цих держав: по два генеральні адвокати від Великобританії, Франції, Німеччини та Італії. Дев'ятий генеральний адвокат призначений на період з 1 січня 1995 р. до 6 жовтня 2000р.

Судді обирають зі свого складу голову Суду строком на три роки з правом на переобрання (ст. 223 Угоди про заснування ЄС).

Суд засідає у повному складі, а також може формувати палати з трьох, п'яти або семи суддів як для проведення попередніх розслідувань, так і для винесення рішень з певних категорій справ. У повному складі Суд засідає, як правило, на вимогу держави-члена або інституту ЄС, який є стороною у процесі розгляду справи.

Судове провадження складається з двох частин — письмового та усного. Для дійсності рішення Суду необхідно, щоб у його виробленні брала участь непарна кількість суддів (ст. 15 Протоколу про Статут Суду співтовариств). Суд ЄС задуманий як незалежний орган. Це забезпечується порівняно тривалим терміном служби, формальною незалежністю від держав-членів, імунітетами та привілеями суддів, заборонаю виконання водночас з діяльністю у Суді інших функцій, а також можливістю усунення з посади лише шляхом одноголосного рішення Суду та генеральних адвокатів у разі невідповідності займаній посаді. Проте принцип одноголосності держав-членів при призначенні або переобранні суддів залишається досить сильним засобом для того, щоб тиснути на них.

Суд ЄС є вищою судовою інстанцією Євросоюзу, яка покликана забезпечувати додержання законності при тлумаченні та застосуванні положень Угоди про ЄС. Деякі додаткові повноваження Суд ЄС має у межах Угоди про Євросоюз. У своїй діяльності Суд ЄС виконує функції міжнародного, конституційного і частково адміністративного суду.⁸²

Рахункова палата здійснює аудит Союзу. До складу Рахункової палати входить по одному громадянину від кожної держави-члена. Її члени є цілком незалежними у виконанні своїх обов'язків в загальних інтересах Союзу.

Члени Рахункової палати добираються з-поміж осіб, що належать або належали у своїх відповідних державах до органів зовнішнього аудиту або мають спеціальну кваліфікацію для таких посад. Їхня незалежність має бути поза сумнівом.

Члени Рахункової палати призначаються строком на шість років. Рада після проведення консультацій з Європейським Парламентом ухвалює особовий склад членів, сформований згідно з пропозиціями кожної держави-члена. Строк перебування на посаді членів Рахункової палати може поновлюватись. Члени Рахункової палати обирають зі свого складу Голову строком на три роки. Голова може бути обраний повторно.

Члени Рахункової палати під час перебування на посаді не можуть займатися будь-якою професійною діяльністю, оплачуваною або неоплачуваною. Крім звичайної заміни або смерті, обов'язки члена Рахункової палати закінчуються, коли він іде у відставку або коли його примусово звільняють за рішенням Суду.

Рахункова палата перевіряє звітність про всі надходження та видатки Союзу. Вона також перевіряє звітність про всі надходження та видатки усіх органів, служб та агенцій, заснованих Союзом, тією мірою, якою відповідний установчий документ не виключає таку перевірку.

Рахункова палата надає Європейському Парламенту та Раді висновок про достовірність звітності та правомірність і правильність всіх трансакцій, що є основою звітності, і який публікується в Офіційному віснику Європейського Союзу. Цей висновок може доповнюватися окремими оцінками кожної основної діяльності Союзу. Рахункова палата перевіряє, чи всі надходження отримано та

⁸² Суд ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/MP/16.htm>

чи всі видатки здійснено законно та правильно, а також чи було управління фінансами раціональним. При цьому Рахункова палата звітує окремо по кожному випадку невідповідності.

Функції Рахункової палати:

перевірка звітів про доходи і витрати Європейського союзу і всіх його інститутів і органів, що мають доступ до фондів Європейського союзу;

контроль якості управління фінансами;

складання доповіді про свою роботу після завершення кожного фінансового року, а також представлення Європарламенту і Раді укладення або зауваження з окремих питань;

допомога Європарламенту в контролі виконання бюджету Європейського союзу.

З метою виконання покладених на Рахункову палату функцій, аудитори здійснюють виїзні інспекції в інші інститути ЄС, держави ЄС чи інші держави, які отримують фінансову допомогу від ЄС. Однак Рахункова палата не має реальних повноважень. Якщо аудитори виявлять порушення вони інформують про них Європейський антикорупційний офіс.

Персонал Рахункової палати налічує близько 800 осіб, у тому числі перекладачів, менеджерів, і, звичайно, аудиторів, які входять до складу «аудиторських груп». Ці групи готують проекти звітів, на основі яких Рахункова палата приймає рішення. Аудитори часто виїжджають з інспекторськими перевітками в інші інститути ЄС, держави-члени та будь-які треті країни, які отримують допомогу ЄС.⁸³

Європейський центральний банк (ЄЦБ) — головний елемент Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ), який як юридична особа виконує основні функції, радить національним державам та наддержавним органам щодо господарчої оцінки ухвали законів та інших правових норм Європейського Союзу, а також висловлює свою думку щодо грошової, цінової політики відповідним органам. Діяльність ЄЦБ ґрунтується на засаді незалежних від національних держав та наддержавних органів ухвал, що передбачає передусім брак примусу в покриванні їхніх внутрішніх і зовнішніх боргів.

⁸³ Рахункова палата: склад, структура, функції, порядок роботи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studies.in.ua/pravo_es-shporu/2478-rahunkova-palata-sklad-struktura-funkcyi-poryadok-roboti.html

Найвищий орган ЄЦБ — Управлінська рада, до якої входять члени правління ЄЦБ та керівники центральних банків країн-учасниць. Ухвали потребують простої більшості голосів, кожний член управлінської ради має лише один голос.

Правління ЄЦБ очолює президент, якому підпорядковується віцепрезидент та чотири заступники. Їхні призначення узгоджують з головами держав та урядів країн-учасниць.⁸⁴

В цілому управлінська структура у Європейському Союзі характеризується цільовим спрямуванням, чіткою ієрархією та розподілом функцій. Значний досвід у політичному співіснуванні та регулюванні, надбання історії дали можливість сформувати ефективне інституційне забезпечення для реалізації економічних, політичних та соціальних інтеграційних намірів мультинаціональної Європи.

4.3. Характеристика інституційного трикутника управління ЄС: Європейської Комісії, Європейська Рада та Європейського Парламенту

До складу основних управлінських структур належать Європейська Комісія, Європейська Рада та Європейський Парламент. У своїй діяльності вони керуються сучасною європейською системою права. Дана система включає в себе законодавство Європейського Союзу та законодавство країн-членів ЄС. Законодавство Європейського Союзу включає в себе первинне законодавство ЄС (Договори про створення Співтовариств з усіма внесеними до них чинними змінами та додатками), вторинне законодавство ЄС (правові акти, які приймаються основними органами ЄС відповідно до їх повноважень, а саме: директиви, правила, рішення, рекомендації та висновки), рішення Суду Європейського Союзу (якими надається офіційне тлумачення норм права ЄС) та чинні міжнародні договори, сторонами яких є Співтовариства та країни-члени.⁸⁵

Інституційний трикутник сучасного управління ЄС має такий вигляд рис. 4.1.

⁸⁴ Основні функції Європейського центрального банку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrtvory.com.ua/referaty/bank1.html>

⁸⁵ Годоров І.Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2006. - 268 с. – с. 57.

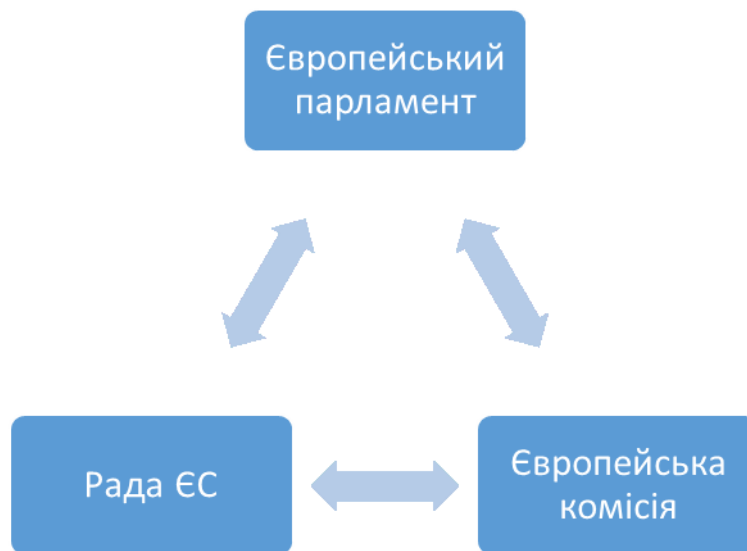

Рис. 4.1. Інституційний трикутник органів управління в ЄС

Європейський парламент є найвищою законодавчою інституцією. Його прототипом була парламентська асамблея створена договором ЄСВС. До її складу входило 68 депутатів, котрі були делеговані країнами учасниками. Парламентська асамблея під час своєї конституційної сесії 20.03.1958 р. збільшила кількість депутатів до 142.

7-10 жовтня 1979 – відбулись перші загальні вибори до Європейського Парламенту. Першим президентом Європейського Парламенту обрано Сімоні Веїл. Парламент налічував 410 депутатів.

Європейський парламент функціонує на основі статті 189-201 договору про створення Євросоюзу. Він знаходиться у Страсбурзі, де відбуває щомісячні пленарні сесії і бюджетна сесія. Генеральний секретаріат Європейського парламенту та його служби розташовані в Люксембурзі.

На сьогодні, щоб стати парламентарем необхідно пройти загальні і прямі вибори до Європейського парламенту.

Статус депутата триває 5 років. У перші роки функціонування асамблеї депутат змушений був одночасно бути депутатом і у своєму національному парламенті. З 1988 р. таке сумісництво було заборонено. Депутат не може бути членом уряду своєї країни, членом Європейської комісії, Європейським суддею, членом інших органів Європейських співтовариств.

Європейський парламент виконує в інституційній системі такі функції:

- законодавчу, як орган, обраний прямим голосуванням, виступає гарантом демократичної законності європейських законів;

- контролюючи, разом з Радою він здійснює контроль за втіленням бюджету ЄС і таким чином впливає на витрати ЄС, він затверджує чи відхиляє бюджет в цілому;

- формувальну, здійснює демократичний нагляд за діяльністю інституції ЄС, зокрема Комісії. Парламент уповноважений схвалювати чи відхиляти кандидатури комісарів і має право не схвалювати діяльність Комісії в цілому;

- бюджетну;

На відміну від парламентів більшості країн світу Європейський Парламент не може самостійно приймати правові акти. Він лише бере участь у законодавчому процесі, співпрацюючи з радою та комісією.

Набагато більше повноважень Європейський парламент має в процедурі співпраці, що передбачає 2 читання. Перше передбачає висловлення ЄП думки як в процедурі консультації. У другому читанні парламент проголошує поправки, що можуть бути відхилені у разі одночасного голосування ради.

ЄП володіє великими повноваженнями контролю за іншими органами ЄС. Найпростішим інструментом контролю є можливість надання запиту до ради чи комісії; аналізувати звіти надані відповідно до вимог договорів; можливість скликання тимчасових слідчих комісій. Парламент може ухвалити недовіру комісії внаслідок чого вона повинна подати у відставку.

Парламент має вплив на формування та склад деяких інституцій ЄС. Головним з них є призначення голови Європейської комісії. Проводиться узгодження і на посаду комісара. Парламент висловлює думку щодо складу суду аудиторів.

Останні всесоюзні вибори відбулись 2014 року, його склад Європейського Парламенту за географічною ознакою наведений у таблиці 4.2.

Як видно з таблиці, членами Європарламенту став 751 депутат. Найбільше представництво належить країнам засновницям та країнам з найбільшою кількістю населення: Німеччина, Великобританія, Франція та Італія. Хорватія, що стала останнім членом ЄС у 2013 році також отримала свою квоту у вигляді 11 депутатів, що відповідає представництву Литві та Ірландії та перевищує ряд менших за розмірами та населенням країн-членів.

Таблиця 4.2.

Географічна структура представлення Європейського Парламенту

Країна	Місць	Країна	Місць
Німеччина	96	Велика Британія	73
Італія	73	Франція	74
Іспанія	54	Польща	51
Нідерланди	26	Бельгія	21
Греція	21	Чехія	21
Португалія	21	Угорщина	21
Швеція	20	Австрія	18
Данія	13	Словаччина	13
Фінляндія	13	Ірландія	11
Литва	11	Латвія	8
Словенія	8	Естонія	6
Кіпр	6	Люксембург	6
Мальта	6	Румунія	32
Болгарія	17	Хорватія	11
Всього	751		

На сьогодні нараховується 7 провідних політичних груп в Європейському Парламенті.

Таблиця 4.3

Політичний склад Європарламенту⁸⁶

Назва партії	Склад	Лідер(и)	Рік заснування	Число депутатів
Європейська народна партія (ЄНП)	Європейська народна партія (ЄНП) +2 національні партії, які не є членами загальноєвропейської	Джозеф Дол	2009	270

⁸⁶ Фракції Європейського парламенту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%83

Прогресивний альянс соціалістів і демократів (С&Д)	Партія європейських соціалістів (ПЄС) +3 національні партії, які не є членами загальноєвропейської	Ганс Свобода	2009	190
Альянс лібералів і демократів за Європу (АЛДЄ)	Альянс лібералів і демократів за Європу (АЛДЄ) Європейська демократична партія (ЄДП) + 1 національна партія, яка не є членом загальноєвропейської	Гі Вергофстадт	2004	85
Зелені — Європейський вільний альянс (Зелені — ЄВА)	Європейська партія зелених (ЕПЗ) Європейський вільний альянс (ЕСА) + 2 національні партії, які не є членами загальноєвропейської + 6 незалежних депутатів	Даніель Кон-Бендіт Ребекка Гармс	1999	59
Європейські консерватори та реформісти (ЄКР)	Альянс європейських консерваторів та реформістів (АЄКР) Європейський християнський політичний рух (ЄХПР) + 2 незалежних депутата	Мартин Калланан	2009	53
Європейські об'єднані ліви/Ліво-зелені Півночі (ЄОЛ/ЛЗС)	Європейські ліви (ЕЛ) Північний альянс зелених і лівих (САЗЛ) + 9 національних партій, які не є членами загальноєвропейської	Габріеле Циммер	2009	34

16 вересня 2014 року Європейський парламент ратифікував угоду про асоціацію з Україною. За відповідне рішення проголосували «за» 535 депутатів. Перед голосуванням в Європарламенті пройшли дебати за участю всіх політичних груп.

З кінця 2014 року один з найбільш проукраїнських депутатів Європарламенту поляк Яцек Саріуш-Вольський ініціював чимало законопроектів щодо підтримки ЄС України. Також він виступає за посилення санкцій проти Росії з одночасною допомогою Україні озброєнням.⁸⁷

Європейська рада є органом що функціонує понад 40 років. Він був сформований на основі конференцій у Парижі 1961, Римі 1967, Гаазі 1969, Парижі 1974.

Оскільки зустрічі відбувалися не систематично, то і функції Європейської Ради не були чітко визначені. Формально підстави для функціонування ЄР створив Єдиний європейський акт 1986 р., а положення про її діяльність були прописані у статті 4 договору про створення ЄС.

Сьогодні до складу Ради входять глави держав та урядів країн Європейського Союзу. Тобто в залежності від адміністративного устрою країни її представляє особа, що наділена найвищими повноваженнями. Зустрічі відбуваються щонайменше двічі на рік. Головними завданнями ради є:

- Визначає середньо та довгострокову стратегію розвитку та функціонування Європейського Союзу,
- Координує напрямки діяльності Союзу,
- Координує та визначає головні цілі діяльності Європейського Союзу на міжнародній арені.

Рішення, прийняті нею, переважно не мають юридичної сили, але їх значення є дуже велике і вони знаходять відображення у правових актах, що приймаються іншими уповноваженими до цього інституціями ЄС.

ЄР не є органом Європейського співтовариства, але особливий статус і специфіка взаємодії призводить до того, що рішення цієї інституції мають ключове значення у рамках співтовариства, оскільки надає Союзу імпульс необхідний для його розвитку та визначає загальні напрямки його політики.

Європейська Комісія у системі інституцій ЄС є найяскравішим наднаціональним органом управління. Вона створена у 1958 р. у результаті Римських договорів, а з 1967 р., після злиття керівних

⁸⁷ Європарламент і Україна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82

органів ЄОВС, ЄЕС та Євроатому, стала єдиною Європейською Комісією в рамках Співтовариства.

Резиденція Європейської Комісії – Брюссель, однак окремі Генеральні дирекції розташовані у Люксембурзі. Оскільки цілями Європейської Комісії є забезпечення функціонування спільного європейського ринку, захист інтересів ЄС загалом та репрезентування ЄС на міжнародному рівні, то її представництва є в кожній з країн-членів ЄС, а також у столицях більшості країн світу. Європейська Комісія є незалежною інституцією, вона та її члени не підпорядковуються і жодним чином не залежать від урядів країн-членів ЄС, хоча й співпрацюють з ними.

Європейська Комісія виконує чотири основні функції:

- подає пропозиції щодо нових законів ЄС, які вона представляє на розгляд до Європейського Парламенту та Ради ЄС;

- забезпечує застосування країнами-членами законодавства ЄС (стежить за дотриманням правових актів ЄС, гарантує їх втілення у життя, здійснює нагляд за реалізацією договорів та рішень, прийнятих інституціями ЄС);

- виконує обов'язки органу, що відповідає за практичне втілення політики ЄС та управління нею, тобто контролює виконання рішень Європейського Парламенту та Ради ЄС, а також керує фінансами ЄС - бюджетом та діяльністю різноманітних фондів і програм ЄС, у тому числі й тих, що стосуються допомоги третім країнам;

- представляє й відстоює інтереси ЄС на міжнародній арені, веде переговори щодо укладення угод між ЄС і третіми країнами та міжнародними організаціями.

Європейська Комісія зобов'язана щороку, але не пізніше ніж за місяць до відкриття сесії Європейського Парламенту, публікувати загальний звіт про діяльність ЄС.

До складу Європейської Комісії (в період між вступом у дію Лісабонського договору та 31 жовтня 2014 р.) входили по одному представнику від кожної країни-члена, у тому числі й Голова Європейської Комісії та Верховний представник з питань закордонних справ і політики безпеки, котрий є одним із заступників Голови Європейської Комісії.

Починаючи з 1 листопада 2014 р., Європейська Комісія складатиметься з кількості членів (у тому числі й Голови, Верховного представника з питань закордонних справ і політики безпеки), яка відповідатиме/ кількості країн - членів ЄС, якщо Європейська Рада

одноголосно не ухвалить рішення щодо зміни цієї квоти. Термін службових повноважень членів Європейської Комісії становить п'ять років, після чого перебування їх на посаді може бути продовжене на наступний термін.

Європейська Комісія діє як колегіальний орган, тобто не може бути рішень окремих комісарів – є лише рішення Європейської Комісії, яке приймається абсолютною більшістю голосів. Кожен член Європейської Комісії відповідає за один або кілька напрямів діяльності. Під час виконання своїх обов'язків він має підтримку з боку так званих кабінетів, до складу яких входить велика група співробітників, призначених комісаром.⁸⁸

У випадку виявлення недовіри Європейським Парламентом Європейська Комісія в повному складі має піти у відставку.

На початку створення Європейської Комісії посада Голови не дуже відрізнялася від посад решти членів Європейської Комісії, але згідно з Амстердамським договором її роль значно зросла. Ця посада набула більшого впливу на формування політики ЄС.

Голову Європейської Комісії обирає кваліфікована більшість Європейської Ради. Кандидатура подається на затвердження більшістю голосів Європейського Парламенту. Якщо запропонована кандидатура не підтримана більшістю, то Європейська Рада має подати до Європейського Парламенту іншу кандидатуру, яку обирають за тією ж процедурою.

Основним завданням Голови є керівництво роботою Європейської Комісії та репрезентування її у зовнішніх відносинах. Голова Європейської Комісії розподіляє обов'язки між членами Комісії та формує робочі групи, які складаються з комісарів.

Починаючи з 23 листопада 2004 р., Головою Європейської Комісії був Жозе Мануель Баррозу – португальський політичний діяч, який на цій посаді змінив Романо Проді (1999-2004 рр.). Кандидатура Баррозу на пост Голови Європейської Комісії була повторно схвалена Європейським Парламентом 1 вересня 2009 р. На підтримку Баррозу проголосували 382 депутати, проти – 219, утрималися – 117. 15 липня 2014р. Головою Європейської Комісії став Жан-Клод Юнкер – європейський і люксембурзький політик. Прем'єр-міністр Люксембургу з 20 січня 1995 до 4 грудня 2013, міністр фінансів

⁸⁸ Менеджмент європейської економічної інтеграції : підручник. За редакцією С.М. Писаренко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/2008021557891/ekonomika/yevropeyska_komisiya

(1989–2009). Колишній голова Єврогрупи (клуб міністрів фінансів країн єврозони). 7 березня 2014 обраний головним кандидатом на виборах у Європарламент від консервативної Європейської народної партії (ЄНП). Його кандидатуру підтримали 422 депутата Європейського парламенту. Вступив на посаду 1 листопада 2014р.⁸⁹

Голова Європейської Комісії скликає засідання Європейської Комісії; затверджує порядок денний засідань; проводить голосування та візує протоколи і правові акти, прийняті Європейською Комісією.

Європейська Комісія зі своїх членів може обрати одного чи двох заступників Голови Європейської Комісії.

Європейська Комісія поділяється на Генеральні директорати та служби. Кожен Генеральний директорат відповідає за конкретну сферу діяльності, а Генеральний директор, який його очолює, підзвітний одному з комісарів. Такий структурний поділ Європейської Комісії нагадує поділ на міністерства в урядах країн-членів ЄС. Генеральний директор завжди є громадянином іншої країни, аніж комісар.

Комісари – члени Європейської Комісії – є міжнародними службовцями і представляють інтереси ЄС загалом, а не своїх країн. Вони не можуть послуговуватися жодними інструкціями від урядів країн-членів. Одночасно країни мають шанувати незалежність комісарів і не чинити на них жодного тиску.

Комісарові у виконанні його обов'язків допомагає кабінет, до складу якого входять переважно довірені особи, які за правилами походять з тієї ж країни, що й комісар. Роботу кабінетів координують службовці, котрі посідають дуже високі посади в урядовій ієрархії ЄС. їх найголовнішою функцією є представляти комісара у випадку його відсутності на засіданнях Європейської Комісії.

Комісари не можуть здійснювати діяльність, що суперечить їх обов'язкам. їм заборонено займатися будь-якою іншою професійною роботою, навіть якщо вона неоплачувана. Якщо комісар неналежно виконує свої функції, Рада ЄС чи Європейська Комісія можуть звернутися до Суду ЄС з пропозицією щодо його відставки. Суд ЄС може також позбавити комісара пенсійних прав та інших привілеїв.

Робота Європейської Комісії координується Генеральним секретаріатом, на чолі якого стоїть Генеральний секретар. Він може

⁸⁹ Жан-Клод Юнкер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B0%D0%BD-%D0%9A%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%AE%D0%BD%D0%BA%D0%B5%D1%80>

брати участь у засіданнях Комісії, але не є її членом і не має права голосувати. Відтак Генеральний секретар координує роботу Генеральних дирекцій, візує протоколи засідань Європейської Комісії, а також відповідає за співпрацю з іншими інституціями ЄС, національними парламентами та неурядовими організаціями.

Ключові поняття

Інституційне забезпечення	Ніщський договір
Європейська комісія	Лісабонський договір
Європейський парламент	Конституція ЄС
Європейська рада	Європейське об'єднання вугілля та сталі
Рада Європейського Союзу	Римські угоди
Європейський Суд	Об'єднаний договір
Суд першої інстанції	Європейський центральний банк
Маахтриська угода	Головуюча країна

Питання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте спільну інституційну систему ЄС.
2. Розкрийте етапи трансформації Європейської Ради.
3. Яким сьогодні є склад Європейської Ради та основні повноваження Голови?
4. Як здійснюється організація діяльності ЄР?
5. Якими є перспективи трансформації ЄР згідно з Договором про запровадження Конституції?
6. Який склад, особливості організації роботи, процедури голосування Рада Міністрів (Рада Європейського Союзу)?
7. Які органи забезпечують роботу Ради Міністрів? Розкрийте сутність повноваження Ради.
8. Охарактеризуйте склад та головні функції Єврокомісії.
9. Визначте сучасний склад та порядок обрання Європейського Парламенту.
10. В чому полягають основні повноваження, особливості функціонування та сфери компетенції Парламенту?
11. Яке партійне представництво Парламенту є актуальним?
12. Як називається організація ЄС, склад якої змінюється в залежності від порядку денного засідання?

13. Ви – голова Ради Європи. Що вже зроблене Вами, і що ще треба змінити у питанні додержання прав людини?
14. Який орган контролює бюджетний процес? Посніть чому саме він?
15. Що являє собою Рада Європейського союзу, у чому складається різниця між Європейською радою та Радою Європейського Союзу?
16. Який правовий статус має Європейський парламент в системі органів ЄС?
17. Яка процедура проведення парламентських виборів у ЄС?
18. Охарактеризуйте місце Європейської комісії в системі органів Союзу.

Тестові завдання

1. Початком інтеграції у Європі стало утворення:

- 1) ЄС;
- 2) Європейського економічного співробітництва;
- 3) Європейського об'єднання вугілля і сталі;
- 4) Євроатому;
- 5) близькість країн, що інтегруються.

2. Завдання ЄОВС:

- 1) сприяти економічному і соціального зростанню країни;
- 2) сприяти зниженню витрат виробництва країн регіону;
- 3) прискорити реалізацію науково-технічних проектів;
- 4) поглибити співпрацю між країнами;
- 5) всі відповіді є вірними.

3. ЄОВС ставить за мету:

- 1) підвищення якості товарів шляхом вдосконалення організації виробництва;
- 2) покращення умов торгівлі країн регіону і покращення торговельного сальдо платіжного балансу;
- 3) підвищення якості товарів шляхом створення нових підприємств для підвищення конкуренції;
- 4) всі відповіді є вірними
- 5) вірні відповіді 1) та 2).

4. У зв'язку з дублюванням функцій органів урядування у 8 квітня 1965 р. відбулось підписання документу (набрав чинності 1 липня 1967р.), згідно з яким утворилася спільні для трьох структур інституційні утворення, це:

- 1) Об'єднавчий Договір;

- 2) Договір про заснування ЄС;
- 3) Римські договори;
- 4) Ніщський договір;
- 5) Лісабонський договір.

5. Сесії Європарламенту відбуваються у:

- 1) Страсбурзі;
- 2) Люксембурзі;
- 3) Брюсселі;
- 4) Києві;
- 5) Львові.

6. Встановіть відповідність між інституцією та місцем її розташування

Рада Європи	Гаага
Європейська комісія	Люксембург
Європейський інвестиційний банк	Брюссель
Рада міністрів	Страсбург
Європейський суд	Франкфурт-на-Майне

7. Спільним для країн, які входять в єдиний митний союз, є:

- 1) єдина грошова валюта;
- 2) Єдині митні збори, якими обкладаються товари щодо третіх країн;
- 3) взаємовигідні митні ставки;
- 4) вірна відповідь відсутня;
- 5) спільні НДДКР.

8. Які із завдань не відносяться до повноважень ЄС ?

- 1) сприяння економічному та соціальному зростанню країн – членів;
- 2) прискорення реалізації науково - технічних проектів;
- 3) сприяння зниженню витрат виробництва;
- 4) вірної відповіді немає;
- 5) всі відповіді вірні.

9. Головуюча в Раді Європи країна повинна:

- 1) фінансувати всі витрати на її засідання;
- 2) готувати протокольні рішення та вести всі засідання;
- 3) припинити всі зовнішні контакти з країнами, які не входять до ЄС
- 4) одноосібно ратифікувати всі угоди;
- 5) сприяння зниженню витрат виробництва.

10. Суд ЄС засідає в місті :

- 1) Страсбург;
- 2) Люксембург;
- 3) Гаага;
- 4) Київ;
- 5) Варшава.

11. До складу Європейського парламенту входять такі партії:

- 1) Європейські консерватори та реформісти;
- 2) Зелені — Європейський вільний альянс;
- 3) Прогресивний альянс соціалістів і демократів;
- 4) Європейська народна партія;
- 5) всі відповіді вірні.

12. Головою Єврокомісії 15 липня 2014 року обрано:

- 1) Жан-Клод Юнкера;
- 2) П. Порошенка;
- 3) Ж.М.Баррозу;
- 4) Л. Качинського;
- 5) Л. Валенсу.

13. Європейська Комісія виконує чотири основні функції:

- 1) подає пропозиції щодо нових законів ЄС;
- 2) забезпечує застосування країнами-членами законодавства ЄС;
- 3) відповідає за практичне втілення політики ЄС та управління нею;
- 4) представляє й відстоює інтереси ЄС на міжнародній арені;
- 5) всі відповіді вірні.

14. Принцип управління, який передбачає, що державна політика, законодавча й регуляторна системи повинні відповідати реальним суспільним потребам, мати чіткі цілі й прийматися із врахуванням оцінки їх очікуваного впливу та попереднього досвіду, це:

- 1) закон ЄС;
- 2) лібералізація;
- 3) практичне втілення політики ЄС;
- 4) ефективність (effectiveness);
- 5) всі відповіді вірні.

15. Принцип, що передбачає активну комунікацію із громадськістю стосовно завдань і обов'язків різних органів влади та державних установ, а також рішень, які приймаються ними, це:

- 1) відкритість (openness);
- 2) своєчасність;
- 3) досконалість;
- 4) толерантність;
- 5) міжнародність.

РОЗДІЛ 5. ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В РІЗНИХ СЕКТОРАХ ЕКОНОМІКИ

5.1. Особливості реалізації промислової та підприємницької політики в ЄС.

5.2. Політика щодо досліджень, технологій та енергетики у європейських державах.

5.3. Спільна політика співтовариства щодо внутрішнього транспорту.

5.4. Досвід регулювання ринку сільськогосподарської продукції в країнах-членах Європейського Союзу та його адаптація до вітчизняних реалій.

5.5. Регіональна і соціальна політики як інструмент забезпечення сталого розвитку країн ЄС.

5.1. Особливості реалізації промислової та підприємницької політики в ЄС

У Договорі про заснування Європейської економічної спільноти детально регламентовано створення митного союзу, особливо щодо обігу промислової продукції держав-членів, однак у ньому немає жодного натяку на запровадження промислової політики як такої. Насправді засновники ЄЕ на момент створення цієї організації сподівалися, що лібералізація торгівлі та посилення конкуренції всередині спільного ринку сприятимуть здійсненню структурних змін, яких потребувала промисловість Спільноти.

Потрібні були багаторічні зусилля, для того, щоб усі держави-члени визнали необхідність запровадження промислової політики, яка має дві передумови (рис. 5.1).

На підготовчих етапах створення єдиного ринку, на початку 1990-х років, Спільнота приділяла багато уваги малим і середнім підприємствам (МСП), які стикаються з проблемами інтеграції в єдиний ринок і які становлять 99% промислової структури Спільноти та забезпечують працею 70% осіб, які працюють у приватному секторі держав-членів. Однак підприємницька політика стосується не лише промислових підприємств, але й тих, що працюють в інших

секторах економіки, зокрема ремісницьких, туристичних фірм і підприємств роздрібної та гуртової торгівлі.⁹⁰

Рис.5.1.Передумови запровадження промислової політики

Не запроваджуючи промислової політики Спільноти, європейські договори, втім, насамперед торкалися промислового сектору економіки держав-членів. Справді, Договори про заснування Європейської Спільноти з вугілля та сталі (ЄСВС) та про заснування Європейської Спільноти з атомної енергії (ЄСАЕ) запровадили спільні політики в основних промислових секторах, тоді як Договір про заснування Європейської економічної спільноти (ЄЕСп) передусім регулював функціонування спільного ринку промислових товарів. Однак договори про заснування ЄСВС та Євратому конкретніші, ніж Договір про ЄЕСп чи навіть Договір про заснування Європейської Спільноти.⁹¹

Звичайно, митний союз посилив здатність європейської промисловості конкурувати і на своєму власному ринку, і на ринках світових. Починаючи з 1968 року, разом із запровадженням Спільного митного тарифу і в силу своїх обов'язків, Спільнота отримала в своє розпорядження цінний інструмент для впровадження дієвої торговельної політики та для прискорення лібералізації міжнародної торгівлі. Цим інструментом успішно користувалася Комісія, яка від імені Спільноти досягла домовленості про зменшення

⁹⁰ Все про спільні політики Європейського Союзу/ Ніколас Мусис.– Пер. з англійської. – К., "К1С", 2005. – с. 466 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://194.44.198.61/fk_mv/resources/.../Common_EU_Policies_book.doc

⁹¹ Гусев А.А. Політика Європейського Союзу / А.А. Гусев // Інститут порівняльної політології РАНЕІ. – М., 2004. – 322 с.

митної протекції основних торговельних держав у рамках Генеральної угоди про тарифи та торгівлю (ГАТТ).

Становлення єдиного європейського ринку та запровадження єдиної валюти дає змогу підприємствам скористатися перевагами ефекту масштабу, а саме: зменшити свої адміністративні й фінансові витрати, здобути легший доступ до державних закупівель в інших державах-членах і тісніше співпрацювати одне з одним, перебуваючи в різних державах. Переваги від ефекту масштабу щодо інвестицій на внутрішньому ринку суттєві не лише для масового виробництва, але й для розвитку виробництва. Якість внутрішнього ринку так само важлива, як і його розмір. Єдиний ринок сам по собі є важливим етапом для підприємств, аби вони могли стратегічно оцінювати, думати та діяти, долаючи державні кордони. Звичайно, прагнення транснаціональних підприємств здобувати панівні позиції на єдиному ринку, маскуючи це як прагнення достатнього критичного розміру, потребує ретельної перевірки. Як було розглянуто в розділі про конкуренцію, правила контролю за концентраціями запровадили необхідний юридичний інструмент для регулювання Спільнотою злиття й придбання великих підприємств, що, однак, дало змогу європейським компаніям далі реалізовувати свої ділові стратегії, завдяки яким вони можуть зберігати свою конкурентоспроможність на світовому рівні.

Декілька цілей промислової політики Спільноти було досягнуто завдяки становленню єдиного ринку. Отож від початку 1990-х років європейська стандартизація перетворилася на один з пріоритетних напрямків. Згідно з новим підходом до технічної гармонізації та стандартизації, законодавство лише встановлює основні вимоги, що їм має відповідати продукція задля забезпечення охорони здоров'я населення та безпеки або охорони навколишнього середовища і споживача. Європейські стандарти надають виробникам набір технічних умов, визначених у кожній директиві як такі, що відповідають основним вимогам.

Для конкурентоспроможності європейської промисловості важливі є також державні закупівлі, які наразі стали доступні завдяки нормативному регулюванню єдиного ринку. Важливість державних закупівель для промисловості спирається на три чинники (рис.5.2.).

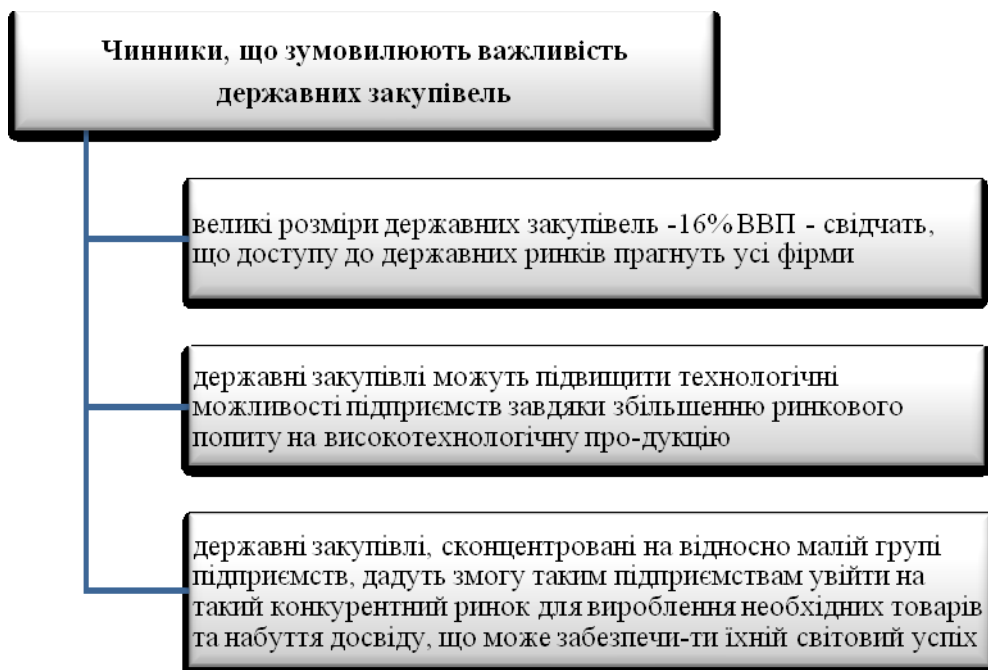

Рис.5.2. Чинники, що зумовлюють важливість державних закупівель ⁹²

З набранням чинності в листопаді 1993 року Амстердамського договору конкурентоспроможність європейської промисловості стала однією із заявлених цілей європейської інтеграції. Розділ про промисловість Договору про заснування Європейської Спільноти наголошує, що Спільнота та держави-члени мають забезпечити умови, необхідні для підвищення конкурентоспроможності промисловості Спільноти. Задля цього згідно із системою відкритих і конкурентних ринків їхня діяльність спрямована на: прискорення пристосування промисловості до структурних змін; забезпечення сприятливого середовища для ініціативи та розвитку підприємств усередині Спільноти, особливо стосовно малих і середніх підприємств; сприяння співпраці між підприємствами; стимулювання ліпшої експлуатації промислового потенціалу інноваційної політики та розвитку дослідної діяльності та технологій.

Спільна промислова стратегія базується на трьох принципах: постійному звертанні до всіх спільних політик, що зачіпляють промислову діяльність, зокрема до політики охорони довкілля; поліпшеному доступі підприємств Спільноти до зовнішніх ринків і до заходів, що спрямовані проти нечесної торговельної практики та сприяють міжнародній промисловій співпраці та позитивному і

⁹² Гусев А.А. Політика Європейського Союзу / А.А. Гусев // Інститут порівняльної політології РАНЕІ. – М., 2004. – 322 с.

послідовному пристосуванні до змін у промисловості. На цих принципах базується програма дій Спільноти з посилення конкурентоспроможності європейської промисловості (рис.5.3.).

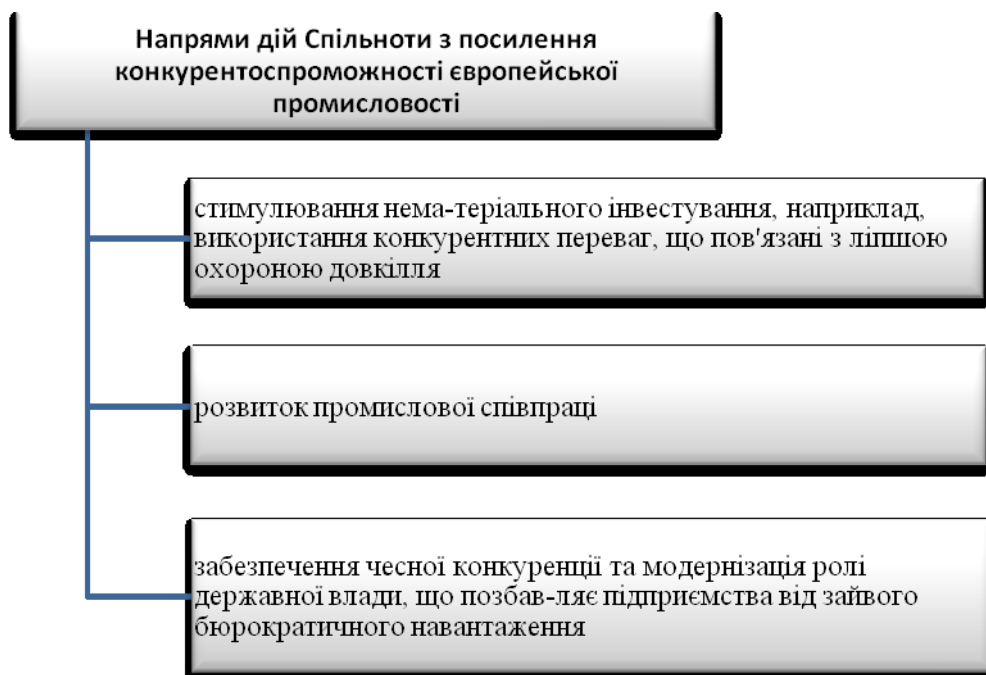

Рис.5.3. Напрями дій Спільноти з посилення конкурентоспроможності європейської промисловості ⁹³

Європейська Хартія малих підприємств, схвалена Європейською Радою у Фейрі, зазначає, що становище малих підприємств у Європейському Союзі можна поліпшити шляхом стимулювання підприємництва, оцінювання наявних заходів і, за потреби, адаптації цих заходів до інтересів малого бізнесу, а також врахування розробниками політики потреб малих підприємств.

Загалом кажучи, ЄС втручається в промисловий сектор лише для створення середовища, сприятливого чи то для зростання підприємств у внутрішньому ринку (підприємницька політика), чи то для діяльності певних промислових галузей, що стикаються зі спільними проблемами, аби дати їм можливість бути успішнішими на європейському рівні.⁹⁴

⁹³ Дідківська Л. Т. Захист конкуренції в Європейському Союзі та сучасні новації / Л.Т. Дідківська //Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 9. – С. 117-123.

⁹⁴ Все про спільні політики Європейського Союзу/ Ніколас Мусис.– Пер. з англійської. – К., "КІС", 2005. – с. 466 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://194.44.198.61/fk_mv/resources/.../Common_EU_Policies_book.doc

Хоча все ще наявні розбіжності в промисловій структурі різних держав-членів, ми, однак, спостерігаємо за паралельним розвитком різних показників у вторинному секторі. Завершення формування єдиного ринку в 1992 році підштовхнуло реструктуризацію європейської промисловості. Усунення матеріальних, технічних і податкових бар'єрів торгівлі в межах Спільноти сприяло її інтенсифікації і, отже, стимулювало конкуренцію всередині Спільноти. Завдяки усуненню прикордонного контролю та технічних перешкод, що поставали перед торгівлею, підприємства можуть постачати один вид продукції для всього єдиного ринку. Виробникам уже не треба виробляти різну продукцію для окремих ринків. Така ситуація значно посилює конкуренцію всередині внутрішнього ринку. Жорсткіша конкуренція зумовлює вирівнювання цін національних постачальників із цінами тих іноземних постачальників, які приходять на ринки, що раніше були захищені. Це одразу ж починає впливати на прибуток підприємств, які раніше були захищені або були на тому чи тому ринку монополіями. Деякі з них були навіть змушені вийти з ринку.

Водночас усунення менш конкурентних виробників дає змогу фірмам, які залишилися, розширити свій ринок. Таким чином вони здатні краще експлуатувати та якнайбільше посилити свої виробничі потужності, або навіть збільшити їх (ефект масштабу); поліпшити свою внутрішню ефективність, реструктуризуючи та концентруючи свою діяльність та ліпше розподіляючи людські, технічні й фінансові ресурси; поліпшити свою організацію, а також якість і розмаїття продукції, втілювати новації в процес виробництва та поновлювати асортимент продукції. Такий конкурентний тиск вже спричинив серйозні зміни в промисловості Союзу. До того ж, насамперед через технологічні причини, підвищуються темпи змін у виробничих методах та самих продуктах.

Загалом кажучи, великі транснаціональні компанії ліпше обладнані для завоювання нових ринків, реструктуризації свого виробництва, раціоналізації своєї організаційної структури, але вони часто досягають цього, використовуючи менше робочої сили та більшу кількість природних ресурсів. Малі ж підприємства, навпаки, інтенсивніше використовують робочу силу й більше турбуються про охорону довкілля, адже вони ближчі до населення, яке живе навколо їхніх заводів. Отже, Європейський Союз виробив політику щодо малих і середніх підприємств (МСП) для забезпечення їхньої ліпшої

поінформованості про європейські новини (регламенти, директиви, стандарти, запрошення до участі в тендерах, науково-дослідні проекти) та про можливості, що існують на великих ринках (експорт, співпраця, концентрація).⁹⁵

Створення сприятливого ділового середовища також передбачає усунення зайвого та другорядного регулювання. Внутрішній ринок має бути якнайбільше дебіюрократизований. Отож ЄС та держави-члени мають переконатися, що під час вироблення правил і процедур враховано потреби щодо зменшення зайвого навантаження на промисловість, особливо на МСП. Регуляційні рамки мають бути чіткі та передбачувані, а регулювання має обмежуватися лише необхідністю досягти чітко визначених цілей. Спільна підприємницька політика спрямована на досягнення цих цілей, але немає впевненості в тому, чи національні політики також рухатимуться в цьому напрямі. Державам-членам варто швидше імплементувати норми Спільноти в національну законодавчу й адміністративну практики.

5.2. Політика щодо досліджень, технологій та енергетики у європейських державах

Економічний і соціальний поступ, а також конкурентоспроможність європейських держав на світовому рівні залежать від ефективної науково-дослідної діяльності та технологічного розвитку. Однак європейська дослідна діяльність поступається світовій через розбіжність національних політик щодо науки та досліджень у різних державах-членах ЄС, а також через розпорошеність зусиль у цій галузі. Метою цією політики є координування національних політик щодо дослідної діяльності й визначення та втілення в життя дослідницьких програм, які відповідають інтересам всієї Європи, — програм, які потребують великого ринку, враховують інтереси всіх держав-членів і які вимагають таких технічних та людських ресурсів, яких держави-члени не можуть надати самотійно. На світовому рівні лише скоординована дослідна діяльність держав-членів може дозволити Європейському Союзові

⁹⁵ Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? Застосування принципів та обмін досвідом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/36docgener/presenta/international/external_uk.pdf

відігравати провідну роль у широкопрофільних міжнародних програмах, зокрема присвячених нинішнім глобальним змінам.

Дослідна діяльність має суттєве значення для визначення промислової стратегії, особливо в її високотехнологічних секторах, адже вона створює підґрунтя для прогнозування розвитку технологій і їх розроблення. Вона також необхідна для стимулювання використання надійних джерел енергії, що зменшують залежність Європи від імпортованої нафти, зокрема, через розроблення технології термоядерного синтезу.⁹⁶

Промислова конкурентоспроможність Європи, робочі місця, якість життя та сталість зростання залежать від її перебування в авангарді технічного розвитку та використання технологій інформаційного суспільства. Прогрес у галузі опрацювання інформації та в сфері комунікацій відкрив нові можливості. Однак зростання розмаїтої та складності систем є також новими викликами їхньому розвитку й використанню. Потрібні тривалі зусилля в сфері дослідної діяльності та технологічного розвитку, а також здатність розв'язувати загальні проблеми — проблеми доступу, простоти в користуванні, економічної ефективності і можливості взаємодії мереж, а також стандартизації. Зусилля також мають бути спрямовані на пристосування до соціальних змін, що впливають із запровадження й ширшого використання нових інформаційних та комунікаційних технологій.

Лінійна модель запровадження новацій, що характеризується ізольованістю інноваційного акту, тепер замінена інтерактивним процесом, в якому інновація потребує постійної й організованої взаємозалежності між верхніми фазами, пов'язаними з технологією, та нижніми — пов'язаними з ринком. Це означає, що задля впровадження промислово ефективної інновації треба враховувати потреби ринку, зокрема, шляхом модернізації маркетингових підходів і практики, спільних підходів у науково-дослідній діяльності, а це можливо завдяки транс'європейському співробітництву.⁹⁷

У суспільстві постійно зростають потреби в поліпшенні умов життя, безпеки та використання дефіцитних ресурсів, зокрема надійних та економних джерел енергопостачання й безпеки. Наявність достатніх та

⁹⁶ Все про спільні політики Європейського Союзу/ Ніколас Мусис.— Пер. з англійської. — К., "КІС", 2005. — с. 466 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://194.44.198.61/fk_mv/resources/.../Common_EU_Policies_book.doc

⁹⁷ Европейская интеграция: учебник / под ред. О.В.Буториной. — М.: Издательский Дом «Деловая литература», 2011. — 720 с.

економних джерел енергопостачання украї потрібна для підвищення конкурентоспроможності промисловості та підтримання належного життєвого рівня громадян Європи. Водночас вплив виробництва енергії та її споживання на навколишнє середовище має бути мінімізований. Справді, зростання чисельності населення та дедалі більше використання ресурсів на душу населення, глобалізація ринків і природна змінність в екосистемі Землі зумовлюють, спричинюють чи навіть загострюють основні проблеми довкілля. Науково-дослідна діяльність у сфері енергетики, навколишнього середовища та сталого розвитку є життєво важливою для соціального добробуту громадян Європи та реалізації політик, що були визначені на рівні Спільноти або випливають з міжнародних зобов'язань з охорони довкілля — зокрема, для реалізації Кіотського протоколу.

Заохочення наукового та технологічного вдосконалення є важливою передумовою для успішної участі Європи в конкурентному середовищі міжнародної дослідної діяльності та наукового розвитку. Зокрема, для передових дослідників-науковців потрібен доступ до основних дослідницьких інфраструктур. Здатність європейських дослідницьких груп залишатися конкурентними порівняно з аналогічними групами будь-де в світі залежить від підтримки наявної інфраструктури, що перебуває в їхньому розпорядженні. Враховуючи те, що більша частина дослідної інфраструктури в Європі функціонує під контролем національних органів влади та створені для національних дослідників, доступ до неї частково або цілковито надається національним дослідницьким групам. Внаслідок цього дослідники не завжди мають доступ до найнаближенішої до їхніх потреб інфраструктури. Отже, європейські програми з науково-дослідної діяльності мають забезпечити доступ до основної дослідної Інфраструктури в усіх державах-членах компетентним багатонаціональним групам дослідників.

Конкурентоздатність і сталість є запорукою успішності економіки ЄС в майбутньому. Вони зумовлюють здатність громадян, підприємств, регіонів, держав та Спільноти розробляти й використовувати знання, науку й технології майбутнього у виробництві високоякісних товарів, процесів і послуг, а також у нових та ефективніших організаційних формах. Зміцнюючи інноваційну здатність європейської промислової системи і стимулюючи появу підприємств та послуг, заснованих на нових технологіях та нових ринкових можливостях, європейська дослідна діяльність і технологічний розвиток допомагають державам ЄС долати основні виклики суспільства, зокрема зайнятості населення.

Водночас дослідна діяльність, спрямована на забезпечення сталої мобільності й охорони довкілля та споживача товарами й послугами, може сприяти поліпшенню якості життя та умов праці.⁹⁸

Забезпечення сталого розвитку в Європі неможливе без узгодження економічних цілей, пов'язаних із технологічним розвитком та зростанням, із суспільними цілями, серед яких — якість життя, зайнятість населення, безпека, здоров'я та якісне довкілля. Мало того, підвищення якості життя європейців та поєднання економічного зростання з охороною довкілля сприяють зміцненню конкурентоспроможності європейських підприємств та підвищенню зайнятості населення. Наприклад, потреба постачальників та операторів енергообладнання охороняти довкілля є однаково важливою для зміцнення їхньої світової конкурентоспроможності та створення нових робочих місць у таких галузях, як водне господарство, технології відновлюваних енергетичних ресурсів, раціональне використання енергії та повторне використання ресурсів.

Індивідуальна та колективна професійність дослідників є дуже важливим активом Спільноти. Проте наукові дослідження здійснюються у високо конкурентоспроможному світовому середовищі і, порівняно зі своїми основними конкурентами, Спільнота має певний дефіцит дослідників, високий ступінь розпорошення та дублювання дослідницьких зусиль, а також певну ізоляцію дослідницьких груп, особливо в периферійних і менш розвинутих регіонах Спільноти. Три держави-члени (Федеральна Республіка Німеччина, Франція та Сполучене Королівство) отримують три чверті всіх витрат Європейського Союзу на дослідну діяльність; при цьому різкими залишаються регіональні розбіжності.⁹⁹

Повноваження з питань науково-дослідної діяльності та технологічного розвитку, надані Спільноті, особливо починаючи з 1990-х років, створили підґрунтя для підвищення конкурентоспроможності європейських підприємств, особливо малих і середніх. Цілком визнається високий потенціал МСП в інноваційному процесі.

Європа визнала провідну роль науково-дослідної діяльності та технологічного розвитку в багатьох сферах, особливо в галузях ядерної безпеки, термоядерного синтезу, телекомунікаційних технологій та

⁹⁸ Гусев А.А. Політика Європейського Союзу / А.А. Гусев // Інститут порівняльної політології РАНЕІ. – М., 2004. – 322 с.

⁹⁹ Меделяев В. Євросоюз. Інституції ЄС. / В. Меделяев // Економіка в школах України. – 2007. – № 10. – С. 31–38.

біохімії. Ця роль має залишатися провідною й авангардною. Інші сфери потребують поліпшень, що в майбутньому принесли б користь суспільству, бізнесу та промисловості. Розвиток нових концепцій, серед яких екопромисловість, транспортна інтермодальність, нові покоління літаків та інших транспортних засобів, а також інноваційні підходи до інтегрування нових технологій, допоможуть виробити стратегічне бачення дослідної діяльності в усіх промислових секторах Європи та підготувати європейську промисловість до викликів нового тисячоліття.

Енергетична політика вкрай важлива, оскільки енергія становить основу економічної й соціальної діяльності індустріалізованих країн. Енергетичні витрати впливають не лише на ті галузі, що вирізняються значним енергоспоживанням, а й на промисловість загалом і навіть на життєвий рівень громадян, передусім тому, що ціни на енергоносії чинять вплив на транспортні видатки та витрати на опалення. Отже, спільна енергетична політика розвивається в двох напрямках: забезпечення функціонування міжнародного енергетичного ринку та підвищення безпеки енергопостачання.

Два основоположних договори присвятили енергетиці: Договір про ЄСВС, який стосується вугільного сектора, та Договір про Євратом, який стосується ядерної енергії.¹⁰⁰

Встановити певний порядок щодо умов попиту та пропозиції на енергію в Європі мала Європейська енергетична хартія, в якій викладено принципи, цілі та шляхи досягнення всеєвропейської співпраці в енергетичній галузі. Підписана в Гаазі 17 грудня 1991 р. практично всіма європейськими країнами, а також Спільнотою в цілому, Канадою, Сполученими Штатами та Японією, ця хартія, по суті, є кодексом доброї практики. Її завдання полягало насамперед у тім, аби вагомо продемонструвати консенсус, оснований на принципах солідарності та доповнюваності, особливо між країнами Західної Європи - з їхніми ноу-хау й передовими технологіями - і країнами Центральної та Східної Європи, зокрема країнами колишнього Радянського Союзу, відносно багатими на енергетичні ресурси.

З фінансового боку співпраця країн ЄС з третіми країнами здійснюється в рамках багаторічної програми розвитку міжнародної співпраці в енергетичному секторі «Синергія» (Synergy), котра є

¹⁰⁰ Все про спільні політики Європейського Союзу/ Ніколас Мусис.– Пер. з англійської. – К., "КІС", 2005. – с. 466 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://194.44.198.61/fk_mv/resources/.../Common_EU_Policies_book.doc

складником загальної енергетичної рамкової програми її завданнями передбачено надання допомоги третім країнам у визначенні та впровадженні енергетичної політики і сприяння промисловій співпраці в енергетичному секторі між цими країнами та Європейською Спільнотою, особливо у сферах, що стосуються безпеки енергопостачання та впровадження Кіотського протоколу щодо парникового ефекту.

На початку 1990-х років було зроблено деякі конкретні спроби в напрямі інтеграції ринків електроенергії й газу. Зокрема, було ухвалено Директиву щодо транзиту електроенергії через великі європейські мережі. Окрім того, було ухвалено Директиву стосовно транзиту природного газу через великі мережі.

Регулювання єдиного ринку у вугільному секторі здійснюється згідно з Договором про Європейську Спільноту з вугілля та сталі (ЄСВС). Згідно з основними правилами, забороняється запроваджувати податки на входження до ринку та вихід із нього, податки, що мають еквівалентну дію, та кількісні обмеження на рух продукції. Хоча Договір про ЄСВС забезпечив створення спільного вугільного ринку, він не зміг запобігти витісненню вугілля нафтою, яка є гнучкішим енергоносієм, яку легше переробляти й транспортувати і яка, поза тим, дешевша.

Економічні чинники, пов'язані з ринком атомної енергії, також розвивалися не так, як передбачалося за підписання Договору про Євратом. Фактично атомна енергія стала економічно конкурентною лише після кризи 1973 р. та стрімкого злету цін на нафту.

У будь-якому разі Договір про Євратом дав змогу створити добре налагоджений спільний ринок атомної енергії, для якого характерні такі особливості (рис. 5.4.).

Можливо, найважливішим спільним досягненням й одночасно характерною рисою спільного ринку атомної енергії є ядерна безпека. Центр ядерної безпеки Євратому має гарантувати, що в Європейському Союзі ядерні матеріали використовуються лише за прямим призначенням, а зобов'язання Комісії щодо заходів з дотримання ядерної безпеки, згідно з угодами з третіми країнами та міжнародними організаціями, як виконуються належним чином.

Згідно з Договором про ЄСп, який визначає правила роботи нафтового ринку, скасовано всі кількісні обмеження на торгівлю між державами-членами та всі інші заходи, які мають еквівалентну дію. Тарифні перешкоди для торгівлі нафтопродуктами ліквідовані в липні

1968 р. На зовнішньому ринку було встановлено нульову ставку Спільного митного тарифу для імпорту сирової нафти та дуже низькі ставки для нафтопереробної продукції. Останні були додатково знижені згідно з Генеральною угодою з тарифів і торгівлі. Усі свободи, записані в Римському договорі, зокрема свобода підприємницької діяльності і свобода надання послуг, повною мірою застосовуються в нафтовому секторі.¹⁰¹

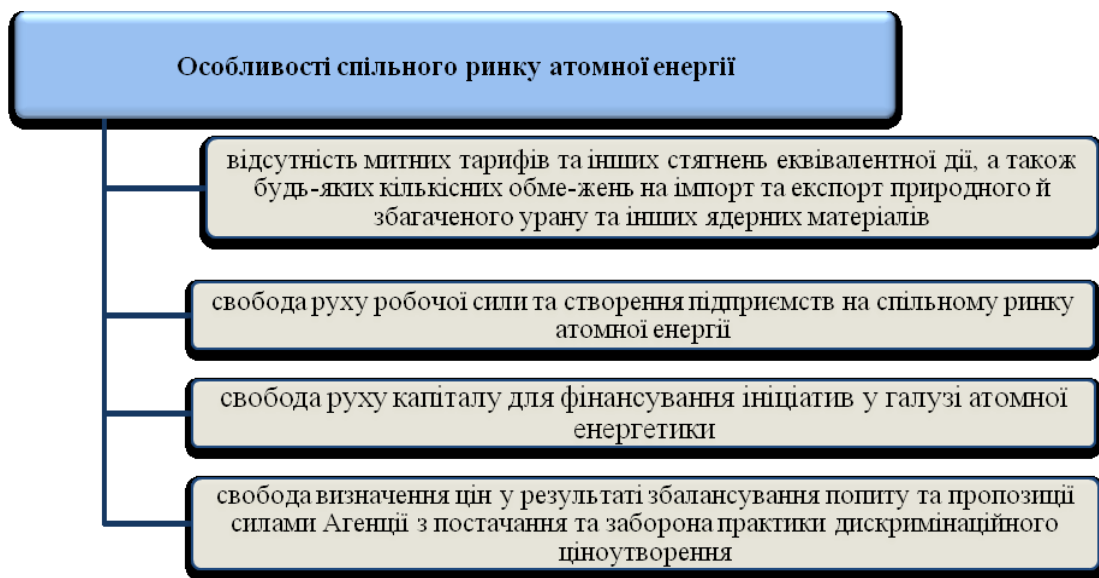

Рис. 5.4. Особливості спільного ринку атомної енергії

У разі виникнення непередбаченого попиту на певний вид продукції на тому чи іншому регіональному чи національному ринку, який неможливо задовольнити силами місцевих нафтопереробних підприємств, компанії забезпечують постачання потрібної продукції із заводів, розташованих в інших країнах Спільноти. Це дозволяє раціоналізувати виробничу та збутову діяльність і задовольнити попит у навколишніх регіонах, незважаючи на наявні лінії розмежування у вигляді національних кордонів. До створення єдиного ринку важко було уявити європейську державу, яка б погодилася на те, щоб постачання такого стратегічного продукту, як нафта, залежало від доброї волі однієї чи кількох сусідніх країн.

Безпека енергопостачання — це здатність забезпечити постійне задоволення основних енергетичних потреб за допомогою, з одного

¹⁰¹ Європейська інтеграційна політика: навч. посіб. / [А.М. Поручник, В.І. Чужиков, Д.О. Ільницький, О.А. Федірко]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В.І. Чужикова. — К.: КНЕУ, 2010. — 451 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://posibniki.com.ua/catalog-європейська-інтеграційна-політика—chuzhikova-v-i>

боку, достатніх внутрішніх ресурсів, що використовуються на прийнятних економічних умовах, а з іншого — доступних стабільних і диверсифікованих зовнішніх джерел. Внаслідок інтенсивного зростання попиту на легкі нафтопродукти (передусім бензин) важкі фракції нафти перетворилися на залишкові продукти, що їх нафтопереробники готові були продавати за будь-якою ціною, часто нижчою, ніж ціна сирової нафти. Оскільки імпорт нафти здійснювався переважно з третіх країн, легко зрозуміти, які наслідки це мало для енергетичної незалежності Спільноти. Однак енергетичну незалежність було покладено на вітвар швидкого промислового розвитку, стимульованого низькими цінами на енергоносії.¹⁰²

На щастя, нові енергетичні технології та нові джерела енергії пропонують Європейському Союзові альтернативний спосіб досягнення безпеки постачання. До того ж ці нові та відновні джерела енергії (сонячна, вітрова, гідроелектрична, геотермальна, біологічна) дають змогу активізувати економічну діяльність, тим самим сприяючи підвищенню прибутковості економіки та створенню нових робочих місць. Крім того, ці види енергії сприяють поліпшенню якості довкілля та рівня життя і є особливо важливими для менш розвинених регіонів ЄС, що мають істотний потенціал для розвитку відновних джерел енергії. Саме тому, згідно з однією з директив Спільноти, держави-члени зобов'язані забезпечити встановлення національних нормативів щодо майбутнього споживання електроенергії з відновних джерел, що відповідає поставленій генеральній меті з доведення згаданої частки в 2015 р. до рівня 13% від сукупного обсягу споживання енергії на континенті. Для досягнення цієї мети директива вимагає від держав-членів встановити національні нормативи майбутнього споживання електроенергії з відновних джерел, забезпечуючи гарантований доступ до електроенергії цього виду, точну й надійну її сертифікацію, поліпшені та прискорені процедури затвердження заявок на спорудження об'єктів з виробництва екологічно чистої електроенергії, при цьому гарантуючи, що метод розрахунку витрат на входження в ринок нових виробників є прозорим і недискримінаційним.

Сприяння активнішому використанню відновних джерел енергії є метою програми ALTENER II, яка, крім іншого, спрямована на

¹⁰² Енергетична політика країн-членів ЄС: інтереси та цінності. \ Іван Пресняков, Ірина Озимок, Наталія Новак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uipp.org.ua/uploads/news_message/at_file_uk/0072/28.pdf

творення норм і стандартів, покликаних прискорити настання зрілості ринку відновних джерел енергії, зокрема гідроенергії, енергії біологічного палива та біомаси (відходів виробництва зерна, олії, бобів і буряків). Мета цієї програми полягає в збільшенні частки екологічно чистих відновних джерел енергії в задоволенні сукупного попиту, а також істотному зменшенні викидів вуглекислого газу (CO₂). Для цього програмою передбачено створення належних умов, зокрема, в правовій, соціально-економічній та адміністративній сферах, задля реалізації програми дій Спільноти стосовно використання відновних джерел енергії та заохочення приватних і державних інвестицій у виробництво й використання такої енергії.

Завдяки збільшенню обсягів внутрішнього видобутку нафти (зокрема, в Північному морі) та диверсифікації видів палива і його постачальників нині Європейський Союз перебуває в комфортнішій ситуації, ніж Спільнота в середині 1970-х років. Однак, незважаючи на досягнутий прогрес, повністю розв'язати проблему зовнішньої енергетичної залежності не вдалося. Враховуючи різні ситуації на ринку енергії та різні енергетичні стратегії країн-членів, різка зміна нинішньої сприятливої світової ситуації із забезпеченням енергією може мати для внутрішнього ринку й економіки країн Євросоюзу катастрофічні наслідки. Ось чому назріла потреба в створенні рамкової політичної стратегії, в межах якої держави-члени могли б співпрацювати задля вироблення узгоджених спільних цілей, зокрема, щодо збалансування та диверсифікації різних джерел постачання (за видами продуктів і за географічними зонами), розвитку відновних джерел і чистих технологій, спираючись на підтримку фінансових та фіскальних заходів Спільноти, тісно скоординованих з іншими спільними стратегіями, передусім екологічною, транспортною та підприємницькою політиками. Зокрема, в сфері постачання вуглеводневого палива ЄС слід докласти якнайбільше зусиль для узгодження національних політик і підвищення рівня відкритості у відносинах з країнами-експортерами палива, насамперед країнами ОПЕК, а також поглиблення співпраці з країнами Центральної Європи та Росією.

Енергія — це надзвичайно важливий чинник, що визначає економічну ефективність країни чи групи країн, такої як ЄС. Оскільки немає спільної політики у сфері постачання нафти й газу, негативно впливає на функціонування спільного енергетичного ринку й робить ціни на енергію вищими, ніж вони могли б бути, якби

Євросоюз мав змогу скористатися своїм економічним впливом у процесі переговорів щодо забезпечення загального постачання палива з країн-експортерів. Високі ціни на енергію й енергоносії є серйозним чинником, що негативно впливає на конкурентність підприємств Європейського Союзу порівняно з підприємствами країн, які є його головними торговельними партнерами. Однак економічна ефективність вимірюється не лише промисловою конкурентністю, а й рівнем добробуту громадян, з урахуванням ситуації в сфері зайнятості та стану довкілля. Зменшення обсягів викидів парникових газів потребує застосування спільних політик, спрямованих на створення сталих стимулів для ефективного використання енергії та енергоекономії, прийняття зобов'язань стосовно систематичнішого використання джерел енергії, що майже або зовсім не пов'язані з викидами CO₂, та обмеження використання джерел енергії з високим рівнем викидів CO₂.

5.3. Спільна політика співтовариства щодо внутрішнього транспорту

Договір про Європейську економічну спільноту заснував спільну політику щодо внутрішнього транспорту, а саме щодо автомобільного, залізничного та внутрішнього водного транспорту, не передбачивши, однак, політики щодо морського та повітряного видів транспорту (ст. 84 Договору про Європейську економічну спільноту, ст. 80 Договору про Європейську Спільноту). Відповідно, через специфічність становища залізниці та внутрішнього водного транспорту концепція спільного ринку транспортних послуг від самого початку обмежувалася внутрішнім, насамперед автомобільним, транспортом. Утім більша частина товарів у Європейській Спільноті перевозиться саме автомобілями. Отож автомобільний транспорт має відігравати стратегічну роль у процесі реалізації свободи вільного руху товарів та осіб на єдиному ринку.

Комісія визначає три пріоритетні сфери, де потрібно провадити спільну діяльність у галузі транспортної політики (рис.5.5.).

Спільна політика має враховувати «характерні риси» (внутрішнього) транспортного сектора.¹⁰³

¹⁰³ Гусев А.А. Політика Європейського Союзу / А.А. Гусев // Інститут порівняльної політології РАНЕІ. – М., 2004. – 322 с.

Такими характерними рисами є:

транспортні підприємства залежали від інфраструктур, створених державами-членами;

загалом конкуренція існувала між великими державними залізничними монополіями та величезною кількістю малих автомобільних і водних перевізників;

держави вимагали від окремих підприємств, особливо від залізниць, виконання певних громадських послуг, які викривлюють умови конкуренції;

пропозиція й попит у цьому секторі були надзвичайно негнучкими.

Рис. 5.5. Пріоритетні цілі спільної транспортної політики

На сьогодні перевагу в транспортному секторі віддають побудові сучасної інфраструктури і, особливо, побудові транс'європейських мереж, які сприяють становленню внутрішнього ринку, посилюючи зв'язки між державами-членами. Ці мережі також забезпечать: якісніші та безпечніші подорожі за меншу вартість, поліпшуючи таким чином промислову конкурентність і якість життя; ефективне планування в Європі, уникаючи в такий спосіб нерівномірної концентрації багатства й населення; налагодження зв'язків зі Східною Європою, потрібних для стимулювання торгівлі з країнами Східної Європи та готування їхнього вступу до ЄС.

Розділ V Договору про Європейську Спільноту присвячений транспортній політиці. Там зазначено, що спільна політика в транспортному секторі мала б бути реалізована через спільні правила щодо міжнародного транспорту, шляхом допущення перевізників-

нерезидентів до національного ринку транспортних послуг і шляхом вжиття всіх інших належних заходів.¹⁰⁴

Окрім належного функціонування внутрішнього ринку транспортних послуг, спільна транспортна політика також охоплює секторальну організацію різних видів транспорту. Це потребує узгодження економічних умов і структур кожного виду транспорту, що наявні в різних державах-членах. Римський договір не передбачав спеціальних заходів у цій сфері, однак, попри це, зазначав, що потрібні спільні правила, застосовні до міжнародних перевезень із чи до держави-члена, або тих, що перетинають територію однієї чи кількох держав-членів.¹⁰⁵

До кінця 1980-х років досягнення Спільноти в транспортному секторі не відповідали потребі політики, яку в Римському договорі прямо названо наріжним каменем спільного ринку. Насправді протягом тридцяти років держави-члени відкидали заходи з лібералізації, запропоновані Комісією, які, на їхню думку, порушували б умови конкуренції як між різними видами транспорту, так і всередині кожного з них. Дискусії в Раді точилися навколо філософського питання, що має бути першим: лібералізація ринку чи гармонізація умов конкуренції? Нездатність Ради діяти належно, на що вказав Європейський Парламенту своїй резолюції 1982 року, була насамперед зумовлена відсутністю політичного зобов'язання просувати економічну інтеграцію в цій сфері. В результаті національні експерти, які готували засідання Ради, відігравали дуже важливу роль у розгляді пропозицій Комісій. Через те, що ці пропозиції могли зашкодити інтересам великих компаній та концепціям економічної політики держав-членів, дуже часто можна було почути емоційні виступи про захист національних інтересів та завважити вузьке бачення проблем, що не дозволило врахувати вимоги європейської інтеграції.

Найбільший прорив у процесі реалізації спільної транспортної політики відбувся, без сумніву, в сфері лібералізації послуг з міжнародних автомобільних перевезень. На початку 1980-х років ніхто навіть не міг сподіватися, що протягом наступних десяти років

¹⁰⁴ Кордон М. В. Європейська та євроатлантична інтеграція України: навчальний посібник/ М. В. Кордон. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 172 с.

¹⁰⁵ Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? Застосування принципів та обмін досвідом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/international/external_uk.pdf

усі квоти, які застосовували до транскордонних перевезень у межах Спільноти, будуть замінені системою ліцензій Спільноти, що видаватимуться на основі кількісних критеріїв. Після становлення внутрішнього ринку така ситуація сприймається як цілком природна, як, до речі, завжди оцінюються успіхи європейської інтеграції. У будь-якому разі лібералізація й інтеграція слугують одна одній, адже автомобільний транспорт — одна з основних рушійних сил єдиного ринку. Той факт, що лібералізація, поступово запроваджена від початку 1990-х років, не дестабілізувала ринок дорожніх перевезень, на якому найактивнішими залишалися каботажні перевізники, свідчить про те, що побоювання деяких національних органів з того приводу, що спільний ринок транспортних послуг дестабілізує їхні національні ринки, були явно перебільшені.¹⁰⁶

У сфері морського транспорту, на який припадає 85% зовнішньої торгівлі ЄЕСп, держави-члени зобов'язалися застосовувати правила вільної конкуренції та свободу надання послуг у цьому секторі. Держави також погодилися боротися з нечесною тарифною практикою та небезпечними методами судноплавства, водночас гарантуючи вільний доступ до ринку океанських перевезень і навіть до ринку каботажних послуг.

Що стосується повітряного транспорту, то заходи з лібералізації, проведені в 1992 році, мали велике значення для конкуренції між авіаперевізниками. Було відкриті додаткові маршрути, створені нові компанії, запроваджено нові послуги та обмежено діяльність монополій. Однак базові ціни все одно залишаються занадто високими порівняно з іншими регіонами світу, особливо зі Сполученими Штатами; витрати авіаперевізників залишаються доволі значними, насамперед через велику плату за користування інфраструктурою та значні аеропортні збори; доступ до ринку все ще складний, насамперед через двосторонні угоди між державами-членами та третіми країнами; через істотне зростання авіаційних перевезень потенціал злітно-посадкових смуг став у край обмеженим. Незважаючи на тимчасове уповільнення зростання авіаційного руху після терактів 11 вересня 2001 року, основною турботою на майбутнє залишається перевантаження аеропортів і повітряних коридорів Спільноти через суттєву інтенсифікацію авіаційного руху. Для

¹⁰⁶ Все про спільні політики Європейського Союзу/ Ніколас Мусис.— Пер. з англійської. — К., "КІС", 2005. — с. 466 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://194.44.198.61/fk_mv/resources/.../Common_EU_Policies_book.doc

розв'язання цієї проблеми слід підвищити рівень авіаційної безпеки, створивши європейський орган авіаційної безпеки.

Загалом Європейський Союз мусить знайти відповідь на кілька питань, що постають у транспортній сфері. Зокрема, ЄС має розв'язати проблеми, спричинені перевантаженням нинішніх транспортних мереж, нерівномірним перерозподілом між різними видами транспорту та дедалі більшим забрудненням довкілля більшістю видів транспорту. Водночас лібералізація транспортного сектора, що зумовлює прихід нових учасників та підвищення конкуренції між перевізниками, породжує важливі структурні зміни, технічні новації й нові інвестиції. Звичайно, все це позитивні зміни, проте вони все одно мають бути скоординовані на рівні Спільноти. Для розв'язання згаданих проблем Спільнота має виробити загальний підхід, який би поєднував поліпшення інфраструктури та транспортних засобів, а також їх раціональніше використання; підвищення безпеки користувачів; досягнення справедливіших умов праці та ліпшої охорони довкілля.

5.4. Досвід регулювання ринку сільськогосподарської продукції в країнах-членах Європейського Союзу та його адаптація до вітчизняних реалій

Частка сільського господарства у валовому внутрішньому продукті (ВВП) ЄС становить трохи менше 3%, однак сільськогосподарський сектор забезпечує працею 5% працівників 15 держав-членів Союзу і є основним джерелом грошових доходів у багатьох сільських місцевостях. Мало того, на харчові продукти, напої та тютюн витрачається приблизно 20% від середніх споживчих витрат домашніх господарств ЄС. Також ці товари посідають чільне місце у внутрішній торгівлі й експорті ЄС. З цього випливає, що економічна, соціальна та політична значущість сільського господарства набагато більша, ніж частка сільського господарства у ВВП ЄС.

Сільське господарство є тим сектором економіки, в якому процес європейської інтеграції просунувся якнайдалі. Це досягнення видається ще важливішим з огляду на те, що державні втручання та зіткнення національних інтересів часто-густо ускладнювали процес запровадження спільної політики в цьому секторі. Справді, до

існування спільного ринку держави-члени активно втручалися в сільське господарство. Для забезпечення існування вільної торгівлі та конкуренції в сільському господарстві слід було обмежити втручання держави до цього сектора. Отож, запровадження спільної сільськогосподарської політики (ССП) стало разком успішної реалізації багатонаціонального інтеграційного процесу.¹⁰⁷

Однак спільною сільськогосподарською політикою надзвичайно складно керувати, адже вона передбачає наявність єдиних цін, спільних інструментів управління цінами, спільного фінансування заходів з реалізації політики та спільної зовнішньої протекції. Хоча спільний ринок сільськогосподарських товарів забезпечив безпеку постачання харчових продуктів за помірною ціною, його механізмів не вистачає для досягнення інших цілей Договору, а саме: підвищення продуктивності сільського господарства та життєвих стандартів фермерів. Підвищення життєвих стандартів потребує провадження активної соціально-структурної політики, яка доповнює інші спільні стратегії Спільноти — регіональну та соціальну політики. Ці заходи мають забезпечити належне місце сільських територій Спільноти на єдиному ринку.

Цілі спільної сільськогосподарської політики вказані в статті 33 Договору про Європейську Спільноту (колишня стаття 39); ними є вища продуктивність сільського господарства; забезпечення належного життєвого стандарту фермерів; стабілізація ринку; безпека в постачанні сільськогосподарської продукції та помірних цін для споживачів. Отже, нова ССП прагне досягти таких цілей (рис.5.6.).

Спільний ринок сільськогосподарських товарів підкріплюється організаціями спільного ринку (ОСР), що усувають торговельні бар'єри всередині Спільноти та забезпечують зовнішній захист ринку. Нині майже все сільськогосподарське виробництво Спільноти регулюють спільні організації. Стаття 32 Договору про Європейську Спільноту (колишня стаття 38) визначає сільськогосподарську продукцію як продукцію рослинницької, тваринницької, рибної галузей, а також продукти першої стадії переробки, що безпосередньо з нею пов'язані.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Все про спільні політики Європейського Союзу/ Ніколас Мусис.— Пер. з англійської. — К., "КІС", 2005. — с. 466 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://194.44.198.61/fk_mv/resources/.../Common_EU_Policies_book.doc

¹⁰⁸ Гусев А.А. Політика Європейського Союзу / А.А. Гусев // Інститут порівняльної політології РАНЕИ. — М., 2004. — 322 с.

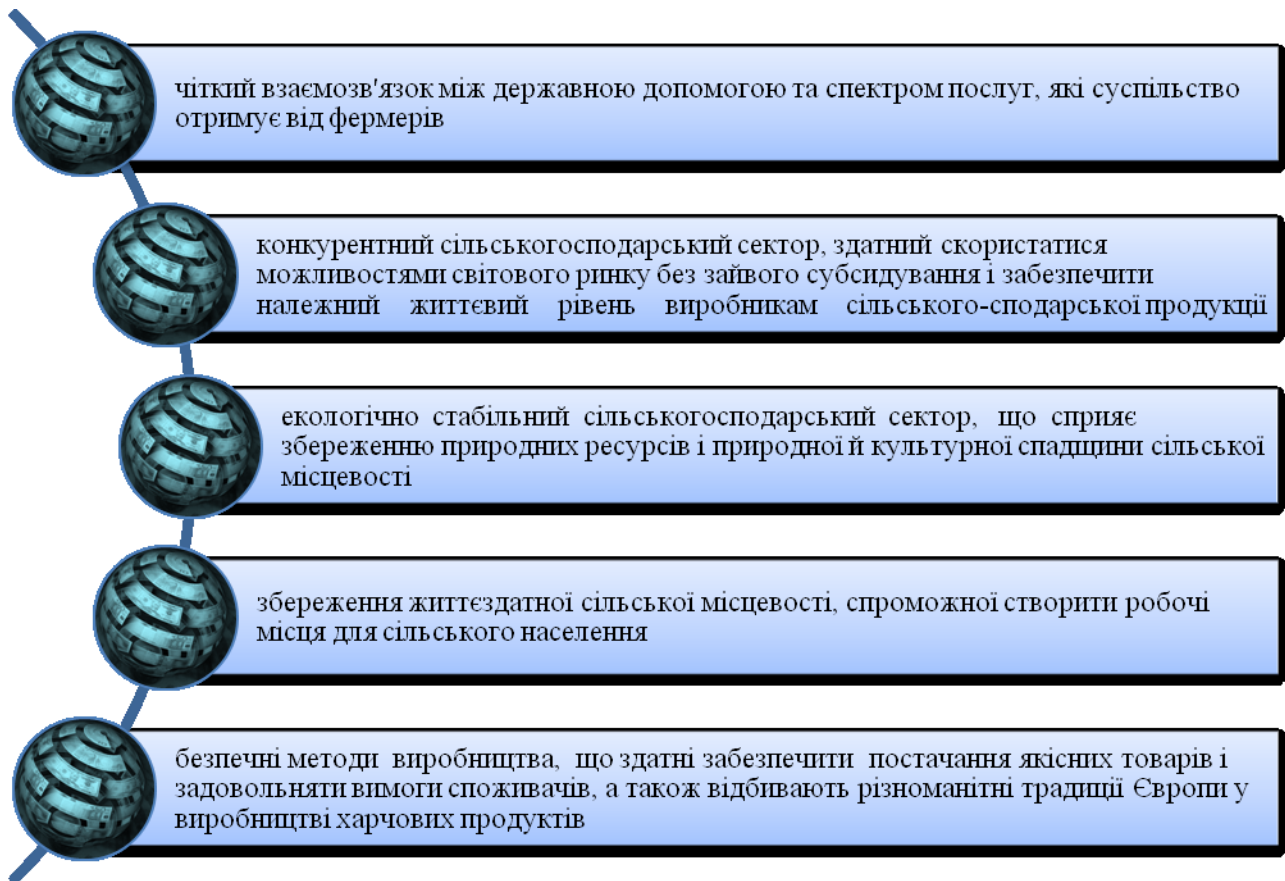

Рис. 5.6. Цілі спільної сільськогосподарської політики

Три базові принципи характеризують спільний сільськогосподарський ринок і, відповідно, організацію спільного ринку: це ринкова єдність, віддання переваги товарам Спільноти та фінансова солідарність.

Певна кількість організацій спільного ринку надають допомогу фермерам у формі прямих платежів. Аби держави-члени враховували проблеми охорони довкілля та зайнятості населення під час надання прямої допомоги фермерам у рамках організацій спільного ринку, відповідний регламент закріплює горизонтальні правила, що застосовуються до організацій за різними напрямками спеціалізації, зокрема до польових культур, зернових, оливкової олії, бобових, льону, конопель, бананів, тютюну, насіння, рису, яловичини та телятини, молока й молочних продуктів, баранини та козлятини.

Підтримка Спільноти може бути надана за умовами, визначеними в розділі II Регламенту (Європейської Спільноти), для здійснення таких заходів щодо розвитку сільської місцевості:

- інвестування в сільські господарства;
- надання допомоги молодим фермерам;

забезпечення фермерів професійно-технічною освітою;
забезпечення раннього виходу на пенсію;
підтримка бідніших регіонів і регіонів з обмеженими
можливостями, зумовленими довкіллям;
поліпшення переробки та маркетингу сільськогосподарської
продукції;
збереження аграрно-екологічного балансу;
здійснення лісонасаджень.

Підтримка Спільноти може також бути надана іншим заходам, які сприяють адаптації та розвитку сільської місцевості. Такі заходи передбачають меліорацію земель і перерозподіл земельних ділянок, проведення маркетингу якісних сільськогосподарських товарів, розвиток ключових послуг у сільській місцевості, оновлення селищ та охорона сільської спадщини, стимулювання туризму й ремісництва тощо.¹⁰⁹

Складність сільськогосподарської політики зумовлена насамперед розмаїттям наявних природних та економічних умов, адже саме природні визначають умови виробництва й маркетингу різних товарів, і саме економічні - відмінність економічних структур та економічного клімату держав-членів.

Попри свою складність, ССП пішла далі поставлених цілей. Митні збори, кількісні обмеження та заходи еквівалентної дії викинуто на звалище історії, натомість торгівлю між державами-членами було цілком лібералізовано. Формування єдиного ринку сільськогосподарських товарів означає, що товар, який походить з однієї держави-члена, нині може зберігатися в іншій державі й бути реалізованим у третій. Окрім цього, з будь-якої держави-члена товар можна експортувати до третіх країн. Продукція третіх країн потрапляє до спільного ринку, перетинаючи кордон лише однієї з держав-членів. Така лібералізація призвела до істотного зростання доступного споживачам асортименту сільськогосподарської продукції та харчових продуктів.

До того ж, організація спільного ринку стала буфером європейського ринку сільськогосподарських товарів, що захистив його від основних коливань на світовому ринку. За звичайних часів вона забезпечувала ринкову стабільність, регулюючи постачання

¹⁰⁹ Лисситса А. Единая аграрная политика Европейского Союза – Путь становления и принципы функционирования / А. Лисситса, Лука О., Гагалюк Т., Кваша С. – ІАМО, 2006. – 204 с.

(зберігання продукції, щомісячні зростання), усуваючи надлишкову продукцію (повернення, переробка на спирт) чи диверсифікуючи постачання (імпортування з третіх країн, експортні збори). За кризи вона вдавалася до суворих заходів: від заборони імпорту або експорту до зняття з ринку частини продукції чи навіть скорочення виробництва.

Стабілізація ринку не є самоціллю. Це шлях до досягнення інших цілей спільної сільськогосподарської політики, зокрема безпеки в постачанні харчових продуктів. Завдяки ССП у Європейському Союзі не було жодного серйозного дефіциту харчових продуктів, який міг би поставити під загрозу як спільну сільськогосподарську політику, так і саму європейську інтеграцію. Порівняння достатку харчових продуктів у Західній Європі з дефіцитом у Східній Європі до і після падіння комуністичних режимів є також показником успішності ССП. Додатковим і не менш важливим показником успішності ССП є незалежність Західної Європи від постачання харчових продуктів із третіх країн, що контрастує із залежністю від імпортування енергоносіїв, насамперед нафти. Ціна харчової незалежності Спільноти не була занадто високою. Само собою зрозуміло, що рівень єдиних цін відповідає рівню промислового та соціального розвитку Європи. Ці ціни не нижчі за світові, але водночас не набагато й вищі.¹¹⁰

Так звана «європейська модель сільського господарства» спрямована на сталий розвиток сільської місцевості, що досягається завдяки диверсифікованому та багатофункціональному сільському господарству. Нова ССП спирається на два елементи: зниження інституційних цін на ключові товари й перенесення наслідків цих урізань на доходи виробника, при чому останніх підтримують за рахунок системи прямих платежів. Підвищуючи конкурентність європейської сільськогосподарської продукції на світовому рівні, реформа зміцнила фундамент для функціонування диверсифікованого й багатофункціонального сільського господарства, що сприяє сталому розвитку. Виробництво відновної сировини та високоякісних харчових продуктів, охорона довкілля та збереження активності сільських регіонів і сільської місцевості вважаються послугами, що їх надають усьому суспільству, отже, для того, щоб вони існували і в майбутньому, за них треба платити.

¹¹⁰ Европейская интеграция: учебник / под ред. О.В.Буториной. — М.: Издательский Дом «Деловая литература», 2011. — 720 с

Характерною рисою ринку молока більшості країн ЄС є те, що переважна більшість виробленого молока є товарним, тобто таким, що потрапляє на переробку. Половину сировини виробляють три країни: Німеччина (21%), Франція (18%) та Великобританія (11%). Країни ЄС значно різняться за обсягами виробництва молока та часткою його переробки. Прослідковується чітка відмінність між країнами-старими членами ЄС та новими. Для порівняння Румунія в середньому в рік надоює 5,8 млн тонн, а Данія – 4,6 млн тонн, а на переробку у першому випадку надходить лише 19%, тоді як у другому – 97%. В останні роки ЄС активізувався щодо підтримки виробників молока у зв'язку з очікуваними коливаннями кон'юнктури на світових ринках, які імовірно не будуть сприятливими для даного інтегрованого утворення. Для того, щоб упередити негативні тенденції на ринку молока ЄС відновило низку інструментів підтримки: здійснення прямих виплат, надання дотацій на експорт молочних продуктів, реалізація програм просування на ринок молочної продукції, заохочення споживання молока у більших обсягах школярами, інтервенційні закупівлі надлишкової продукції за фіксованими цінами, надання адресних виплат фермерам, що працюють у несприятливих умовах.

Не секретом є те, що у ЄС молочна галузь справді пріоритетна. Державна підтримка тут не голослівна, а реальна у фінансовому плані. Тому і ринок функціонує прозоро і складається здорова, справедлива конкуренція.

Європейський Союз стає провідним гравцем на світовому ринку молока і молокопродуктів і розвиває тісні зв'язки в усьому світі у пошуках гідної відповіді на виклики світової фінансово-економічної кризи. Це зумовлює необхідність всебічного вивчення спільної аграрної політики ЄС, передового досвіду в країнах Європейського Союзу у цій сфері з метою подальшого реформування галузей, що формують ринок молока і молокопродуктів в Україні. Теоретико-методологічні аспекти, пов'язані з економічним аналізом процесів, що відбувалися у сільському господарстві об'єднаної Європи у другій половині ХХ ст. і перші роки ХХІ ст., особливо у галузях, які формують ринок молока і молокопродуктів, є досі маловивченими в Україні.¹¹¹

¹¹¹ Божидарнік Т.В. Розвиток молокопродуктового підкомплексу АПК в умовах глобалізації: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: Монографія. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2011. – 412 с.

В Україні традиційно має місце значне коливання цін. Найвищий рівень цін за одну тонну молока (3,4% жиру, 3,0% білка) і це пов'язане з рівнем попиту молокопереробних підприємств на молокосировину, дефіцитом молокосировини внаслідок несприятливих природно-кліматичних умов та максимального завантаження потужностей молокопереробної сфери, нераціональною системою розселення корів (в Україні процес розселення найактивніше відбувається в січні та лютому, що створює дефіцит молокосировини в листопаді і грудні).

Якщо порівнювати рівень цін на молоко в Україні за період із січня по серпень з аналогічним періодом в інших країнах, то має місце доволі неоднозначна ситуація. У Російській Федерації за всі аналізовані місяці рівень цін на молоко весь час перевищував аналогічний показник по Україні (перевищення становило як правило понад 1 тис. грн за тонну, за винятком серпня). Така ситуація пояснюється більш зваженою політикою підтримки аграрного сектора в Російській Федерації у зв'язку зі значними бюджетними та позабюджетними можливостями наших сусідів. Надання достатнього рівня дотацій та інших фінансових преференцій суб'єктам молокопродуктового бізнесу робить існуючий рівень цін на молоко прийнятним як для його виробників, так і для молокопереробних підприємств. Це аж ніяк не кореспондується з наявністю ряду проблем, що полягають у перманентному дефіциті сирого молока, високому рівні морального зносу та фізичного спрацювання основних виробничих фондів молокопереробних підприємств, демонтуванні колись потужних тваринницьких комплексів як у зоні сприятливих умов для ведення сільськогосподарського виробництва, так і в зонах, які завжди потребували суттєвої державної підтримки.

На відміну від Російської Федерації, в Республіці Білорусь рівень цін порівняно з Україною є нижчим, особливо це проявляється в червні та липні. Така ситуація зумовлена активною політикою уряду Республіки Білорусь щодо збереження потенціалу молочного скотарства та молочної промисловості, який було сформовано ще в умовах командно-адміністративної економіки, й інноваційного оновлення існуючих потужностей шляхом усестороннього впровадження продуктивних і процесних інновацій. Тобто основною причиною нижчого рівня цін на сире молоко в Республіці Білорусь порівняно з Україною та Російською Федерацією є нижчий рівень ресурсо-, енерго- і трудомісткості виробництва молока внаслідок

застосування сучасних доїльних апаратів, систем охолодження та сепарації молока, високого рівня механізації заготівлі й переробки кормів, широкого застосування найновіших досягнень генетики та селекції.

Не спостерігається кореспондування варіації в рівні цін на молоко в Україні та країнах Євросоюзу (країни Балтії) і Новій Зеландії. Якщо порівнювати динаміку цін на молоко в Україні та Новій Зеландії за період із січня по серпень, то спостерігається така картина: в період із січня по травень ціна за тону молока є вищою в Новій Зеландії, а з червня по серпень – в Україні. Це пов'язано з тим, що в літні місяці має місце найвищий попит на молокосировину, а Нова Зеландія є одним з основних експортерів молочної продукції, і це вимагає від уряду цієї країни використання різноманітних форм фінансових преференцій для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Майже аналогічна ситуація спостерігається в Нідерландах, Латвії, Литві та Польщі.

Відмінною в цьому плані є динаміка цін із січня по серпень у Фінляндії та Німеччині. В цих країнах за аналізований період рівень цін за тону молока не був меншим за 3 тис. грн. Це зумовлено обмеженістю природно-ресурсної бази розвитку молочного скотарства, суворими природно-кліматичними умовами (особливо у Фінляндії), високим рівнем дотацій як виробникам, так і переробникам молока.

Виходячи з викладеного вище можна стверджувати, що Україна порівняно з країнами колишнього Радянського Союзу, ЄС та Новою Зеландією не використовує на сьогодні наявних порівняльних переваг щодо нарощення виробництва молока і підвищення рівня його конкурентоспроможності. Це пояснюється символічним характером державних дотацій виробникам молока і неправильністю бази їх нарахування, відсутністю скоординованої діяльності основних виробників молока щодо ритмічного розселення корів протягом відповідних періодів року, високою затратністю та низьким рівнем індустріалізації виробничо-технічної бази молочного скотарства і молочної промисловості.

На відміну від України, в країнах Західної Європи не спостерігається надмірного сезонного коливання експортних цін на більшість видів молочної продукції. Це стосується цін на сухе знежирене молоко, сухе цільне молоко, суху сироватку. Виняток становлять експортні ціни на масло. Якщо на початку року ціна за

одну тонну масла становила від 4800 до 5001 дол. США за тонну, то в кінці червня вона коливалась від 5875 до 6100 дол. за тонну. Це пояснюється підвищенням попитом на масло якраз у літні місяці та деяким зменшенням його пропозиції на глобальних ринках.

Враховуючи те, що ЄС уже давно забезпечує власні потреби у висококалорійній та якісній молочній продукції, основною проблемою регулювання ринку молока в цьому регіональному утворенні є упередження його перевиробництва. З цією метою в рамках ЄС діє система квотування, яка чітко регулює виробництво молочної продукції виходячи з ємності ринку, потреб споживачів та експортних можливостей країн.¹¹²

Наявність квот на виробництво сирого молока, кисломолочних продуктів, масла вершкового, збираного сухого молока, згущеного молока упереджувала різке зростання обсягів виробництва перерахованих вище видів продукції за період із 2000 по 2008 рік, що робило ринок молока і молочної продукції ЄС прогнозованим і більш стійким до негативних зовнішніх впливів.

Важливою віхою в розвитку ринку молока і молочної продукції ЄС стало розширення даного регіонального утворення за рахунок колишніх країн постсоціалістичного і пострадянського табору. Мова йде про здійснення уніфікації технічних регламентів та екологічних стандартів щодо виробництва молока і молочної продукції, інструментів державної підтримки й механізмів регулювання обсягів виробництва. Досвід останніх років показав, що новоспечені члени ЄС продемонстрували гнучкість і виваженість у питаннях синхронізації національної моделі регулювання ринку молока з механізмами, які тривалий період домінують у старих членах даного утворення, що дало їм можливість не надто болісно адаптуватись до жорсткого конкурентного середовища західноєвропейського ринку молока. У більшості країн-старих членів ЄС із березня по липень традиційно спостерігається зростання закупівельних цін на молоко. Особливо інтенсивно ціни зростали у Фінляндії, Данії та Греції. Зростання цін у Греції зумовлено стагнацією національного господарства цієї країни і надмірною інфляцією. В розрізі старих членів ЄС найвищий рівень цін спостерігався у Фінляндії, Італії, Швеції, Нідерландах та Греції. Найнижчий рівень – у Португалії,

¹¹² Тивончук Я.О. Формування та розвиток ринку молока і молокопродуктів у країнах Європейського Союзу в контексті спільної аграрної політики ЄС і кон'юнктури світового ринку / Я.О. Тивончук // Агроінком. – 2009. – №1–4. – С. 17–20.

Іспанії, Ірландії, Бельгії, Великобританії та Люксембурзі.

В розрізі країн-нових членів ЄС найвищий рівень цін на молоко мав місце на Кіпрі та Мальті. Це пов'язано з великою кількістю туристів, які відпочивають у цих країнах, і їх обмеженими можливостями щодо нарощення виробництва молочної продукції. В цілому рівень закупівельних цін на молоко в цій групі країн ЄС нижчий від середнього рівня закупівельних цін у старих членах ЄС. Це пов'язано з нижчою купівельною спроможністю громадян країн-нових членів ЄС, значною пропозицією сирого молока і молочних продуктів, необхідністю підтримання необхідного рівня конкурентоспроможності вітчизняної молочної продукції з метою упередження експансії виробників Північної і Південної Америки, Австралії та Нової Зеландії.

Перевиробництво обсягів молока у 80-х рр. спостерігається і в інших країнах Європейського Союзу. З метою гальмування перевиробництва молока, Європейський Союз вводить премії за його некомерціалізацію і за переспеціалізацію фермерських господарств із виробництва молока на виробництво м'яса. Водночас був введений податок за «співвідповідальність» для виробників через потребу недопущення надлишків виробництва молока. Однак зазначені заходи виявилися недостатньо ефективними.

У 1984 р. виробництво молока в Євросоюзі досягає свого найвищого показника – 103,5 млн т при обсязі споживання – 86 млн т. Експорт поглинав зовсім незначну частину перевиробництва через неконкурентоспроможні європейські ціни на світовому ринку. Зазначена ситуація призвела до того, що Європейський Союз витрачав майже третину своїх фінансових ресурсів, щоб забезпечити врегулювання цього надвиробництва. Для розв'язання даної проблеми 31 березня 1984 р. ЄС приймає обов'язкові норми – квоти, встановлення яких викликає здивування, а згодом – встановлюють у більшості виробників.

В країнах Європейського Союзу регулювання розвитку ринку молока та молокопродуктів здійснюється САП ЄС. Спільна аграрна політика – це досить складний механізм, який охоплює сотні регулювань на всіх ділянках сільськогосподарського виробництва, а також переробки і реалізації продукції.

Хронологічно і сутнісно щодо формування і розвитку ринку молока основні заходи аграрної політики ЄС були такими: 1982 р. вводились граничні обсяги виробництва молока; 1984 р. було введено

квотування щодо обсягів закупівлі молока; 1986 р. зменшувались квоти на молоко та запроваджувались інтервенційні закупки молокопродуктів; 1988 р. прийнято першу комплексну програму, якою передбачено структурні зміни у сільському господарстві, в тому числі і в молокопродуктовому підкомплексі. В рамках комплексної програми були введені «сільськогосподарські стабілізатори» щодо виробництва сільгосппродукції, зокрема:

- максимальні гарантовані квоти виробництва, вихід за які автоматично знижував підтримку;
- бюджетна дисципліна (видатки затверджувались в розмірі 3/4 середнього зростання ВВП);
- зниження інтервенційних цін і закупівель.

За нижчої світової ціни при імпорті стягувався компенсаційний збір, який піднімав її до мінімального рівня, зафіксованого на території ЄС. У такий спосіб підтримувалась конкурентоспроможність аграрної продукції, в тому числі молока і молокопродуктів.

Структурна політика спрямовувалась на розвиток організації виробництва, оптимізації торгових потоків і розвитку територій. Для поліпшення організації виробництва органи ЄС сприяли впровадженню досягнень науки і техніки, методів економії сировини, води та інших ресурсів, підвищенню освітнього рівня сільськогосподарських працівників. Набули розвитку мережі консультаційних центрів, здійснювались компенсації фермерам з виплати відсотків по банківських кредитах та інших інвестиційних зобов'язаннях. З метою оптимізації торгових потоків і розвитку збуту продукції поліпшувались інфраструктура та матеріально-технічна база комбінатів переробки молока, фабрик його упаковки, складів-холодильників, заохочувалося створення кооперативних об'єднань з метою налагодження співпраці фермерів з організаціями споживачів.

У 80-і рр. ЄС вів боротьбу з постійними надлишками основних сільськогосподарських продуктів. Деякі з них експортувались за допомогою експортних субсидій, а інші потрібно було реалізовувати на ринках ЄС.¹¹³

Фінансова солідарність передбачала спільну оплату видатків, пов'язаних з реалізацією спільної агрополітики. Для цього розроблялися схеми регулювання ринків окремих видів

¹¹³ Божидарнік Т.В. Розвиток молокопродуктового підкомплексу АПК в умовах глобалізації: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: Монографія. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2011. – 412 с.

сільгосппродукції, зокрема щодо до тих, де спостерігалось перевиробництво (зерно, цукор, молоко). Для них вводились гарантовані або інтервенційні ціни. ЄС гарантував мінімальну ціну, за якою товар скуповувався визначеними структурами, що відповідали за надлишок і могли реалізувати їх, поки ціна на відкритому ринку має технологію до зростання. Для гальмування перевиробництва використовувалась система квот. Бонуси вводилися, коли міжнародні зобов'язання не дозволяли ЄС установлювати імпортне мито, а світові ціни виявлялися нижчими за собівартість продукції. За їх допомогою ціни знижувалися до світових, розміри виплат залежали від виробничих витрат, обсягів виробництва.

Щоб врівноважити пропозицію та попит і водночас компенсувати фермерам втрати доходів та підвищити значимість захисту навколишнього середовища на додаток до стабілізаторів були запроваджені інтенсифікаційні та диверсифікаційні схеми (FEARNE, 1997).

Мета цих змін зводилась до забезпечення відповідного рівня прибутків товаровиробників, зайнятих у сільському господарстві, зниження фіксованих, у тому числі інтервенційних цін на окремі види продукції, що компенсувались нормативним субсидуванням із розрахунку на площу сільгоспугідь під окремі культури, а також поголів'я худоби.

Загалом, аграрна політика ЄС передбачала низку дієвих нормативно-правових та економічних механізмів, що забезпечувала втілення необхідних норм і стандартів ЄС, раціональний розподіл матеріально-фінансових ресурсів, запобігання шоку та раціональне функціонування Співдружності у новому форматі взаємовідносин держав-членів. Вона сприяла стабілізації функціонування ринку молока і молокопродуктів у країнах ЄС.

За останні два роки в кон'юктурі ринку молока і молокопродуктів країн Європейського Союзу відбулися суттєві зміни. Після рекордного зростання цін на молочну продукцію у другій половині 2007 р. їх стали поступово знижувати. Ця тенденція збереглася й у 2009 р. Ціни зменшилися з 0,30-0,40 євро за 1 літр молока до 0,24 євро в середньому по ЄС, при цьому в ряді країн ціни становлять 0,20-0,21 євро за літр. Падіння цін спричинило зменшення прибутків виробників молока, ряд масових акцій протесту виробників молока.

Фермери виступають за зменшення квот на виробництво молока на 2009-2010 маркетинговий рік на 5%. Зменшення пропозиції на ринку, на їхню думку, має сприяти зростанню ціни на продукцію.¹¹⁴

На 2007–2008 маркетинговий рік обсяг квот становили 139,6 млн тонн на постачання молока на молокопереробні підприємства і 3,4 млн тонн – на прямий продаж споживачам.

18 березня 2008 р. Рада Міністрів з питань сільського господарства і рибальства ЄС кваліфікованою більшістю схвалила підвищення квот на виробництво молока на 2% з 1 квітня 2008 р.

Восени 2008 р. були схвалені зміни до сільськогосподарської політики ЄС, відповідно до яких із 2009 р. квоти на виробництво молока повинні збільшуватися щорічно на 1% до їх повної ліквідації.

Європейська комісія в липні 2009 р. піддала різкій критиці ситуацію в молочній галузі Європейського Союзу. Автори спеціального дослідження настійно наполягають на необхідності підвищення конкурентоспроможності структур, які формують ринок молока та молокопродуктів, оскільки нинішній механізм регулювання виробництва молока та молокопродуктів і забезпечення ними споживачів в ЄС виявився неефективним. Створюються перепони для вигідного споживачам зниження цін, падає попит на молочні продукти і знижуються темпи поживлення ринку молока і молокопродуктів. Так, вартість масла у 2009 р. порівняно з кінцем 2007 р. знизилася на 39%, ціна сухого знежиреного молока і сиру – на 49 і 18% відповідно. Разом з тим, споживачі не відчули такого значного падіння рівня цін. В аналогічний період ціна на зазначені продукти в роздрібній торгівлі знизилася лише на 2%.

Нині проблема розвитку ринку молока і молокопродуктів актуальна для ряду країн. Проведені реформи САП ЄС перетворили її на сучасний механізм, у якому зникли стимули для перевиробництва і фермери можуть своєчасно відповідати на сигнали ринку. Удосконалення структур, які формують молокопродуктовий підкомплекс, дотримання правових норм, що регламентують ведення конкурентної боротьби, створення заходів захисту інтересів фермерів є вирішальними факторами для росту конкурентоспроможності ринку молока і молокопродуктів.

Спільна аграрна політика щодо функціонування ринку молока і молокопродуктів Європейського Союзу постійно змінюється,

¹¹⁴ Пороховський А.О. Економічна криза як рубіж сучасного світового і національного розвитку / А.О. Пороховський // Економічна теорія. – 2009. – №1. – С. 5–13.

напрями цих змін є достатньо прозорими. Разом з тим, Європейська Комісія вкотре підтверджує свій намір надалі модернізувати та спростити аграрну політику.

Україні потрібно вчасно передбачити ці зміни та здійснювати курс своєї аграрної політики щодо розвитку ринку молока і молокопродуктів з урахуванням принципів нової спільної аграрної політики ЄС.

Доволі прийнятним для імплементації у вітчизняну практику є досвід Франції. Формування економічного механізму розвитку ринку молока в сучасних умовах має свої особливості, які визначаються масштабами та глибиною державного втручання, станом макросередовища, в якому функціонує економічний механізм та яке не піддається регулюванню і є непрогнозованим та мінливим. Економічний механізм формування попиту – пропозиції на ринку молока і молокопродуктів у Франції спрямовується на урівноваження впливу стихійних сил за допомогою зваженого державного регулювання, в основі якого обмеження або ж активізація впливу конкретних чинників, які визначають передумови його розвитку.

Державна підтримка сільського господарства в цілому та розвитку ринку молока і молокопродуктів у Франції здійснювалась із 1957 р. після підписання Римської угоди по створенню ЄЕС. Вплив економічного механізму визначається двома основними складовими, що визначають його спрямованість та ефективність: державним регулюванням і ринковим механізмом. За допомогою першого визначаються умови та напрями розвитку економічної системи, а ринковий механізм формує якість споживчих ринків, взаємовідносини на них й їхню наповненість. Економічним механізмом передбачається широке використання методів, які забезпечують безперебійне функціонування молокопродуктового підкомплексу, зменшують втрати та рівень ризику й підвищують ефективність виробництва.

Якщо проаналізувати сучасний стан молочного ринку ЄС і ринків окремих країн, то можна виокремити основні позитивні моменти його розвитку:

1) уніфікація форм контрактів між виробниками молока та об'єднаннями переробників;

2) збереження окремих функцій регулювання ринків молока за національними органами, оскільки структура молочного сектора більшості країн ЄС суттєво відрізняється;

3) встановлення критичного розміру частки молока, яке забирається для переробки об'єднаннями переробників;

4) обов'язкове зазначення при маркуванні продукції місця походження сировини (саме тієї сировини, яка становить основну частку продукту) та країни виробництва продукту.

В першу чергу у практику регулювання українського ринку молока і молокопродуктів варто імплементувати досвід ЄС, який стосується будівництва сучасних молочних ферм. Переважна більшість молока у країнах ЄС, в основному в країнах-старих членах, виробляється спеціалізованими підприємствами, що дає можливість виробляти молочну продукцію високої якості, зводити до мінімуму втрати молока, забезпечувати комплексну переробку відходів, що виникають при первинній переробці молока.

При формуванні об'єднань виробників і переробників молока, в першу чергу на основі державно-приватного партнерства, необхідно створювати інтервенційні агентства, які будуть в окремі пори року скуповувати надлишки молока і молочних продуктів, а також продавати соціальні види молокопродуктів для мало захищених верств населення за прийнятними для них цінами.

5.5. Регіональна і соціальна політики як інструмент забезпечення сталого розвитку країн ЄС

Спільне виділення засобів з наднаціональних та національних бюджетів (кошти, виділені на реалізацію певної програми в регіоні структурними фондами ЄС, повинні бути еквівалентними коштам, виділених з бюджету держави, що містить даний регіон – «концентрація»). У 1992 році Маастрихтським договором було передбачено створення Комітету регіонів – дорадчого органу, що покликаний забезпечити представництво регіональних та місцевих спільнот у процесі прийняття рішень Європейським Союзом.

Бюро комітету складає 40 членів, включаючи президента та першого віце-президента, які обираються строком на два роки членами Комітету. Крім того, члени комітету поділяються на 6 внутрішніх підструктур, що працюють над різними сферами реалізації регіональної політики.¹¹⁵

¹¹⁵ Гусев А.А. Політика Європейського Союзу / А.А. Гусев // Інститут порівняльної політології РАНЕІ. – М., 2004. – 322 с.

Комітет консультує комісію з наступних питань:
економічні та соціальні питання;
трансевропейська співпраця у сферах транспорту,
телекомунікації та енергетики;
громадського здоров'я;
освіти та культури.

У 1994 році регіональна політика ЄС була ще раз переглянута, і відтоді суттєво не змінилась. Саме тому варто зупинитися на принципах та напрямках саме того часу, з продовженням до сьогодні, щоб показати обличчя регіональної політики нині в комплексі. Але перед цим варто розглянути також перелік структурних фондів, що існують сьогодні, та їх призначення. Адже саме від структурних фондів залежить виділення коштів на ту чи іншу програму тому чи іншому регіону.

Європейський соціальний фонд – фонд Європейського Співтовариства, що бере участь у розв'язанні проблем зайнятості. Фонд надає субсидії для розвитку професійної освіти, галузей, які переживають спад, допомогу в працевлаштуванні іммігрантам і жінкам. Велику увагу приділяє фінансуванню програм із працевлаштування молоді.¹¹⁶

Структурні фонди та Фонд гуртування – фінансові інструменти структурної політики Спільноти, спрямовані на зменшення розриву в розвитку між різними регіонами та країнами. Регіональна політика – друга за обсягом витратна стаття бюджету Спільноти.

Структурних фондів усього чотири:

Європейський фонд регіонального розвитку, засновано 1975 року. Підтримує розвиток інфраструктури, інвестує в створення нових робочих місць, переважно в сфері підприємництва, та підтримує проекти, що сприяють місцевому розвитку;

Європейський соціальний фонд, найстаріший зі структурних фондів, заснований 1958 року згідно з Римським договором. Головний фінансовий інструмент ЄС в галузі зайнятості. Підтримує заходи, спрямовані на скорочення безробіття та розвиток людських ресурсів – перепідготовку кадрів, професійно-технічну виучку молоді тощо. Спрямовує допомогу через стратегічні довготермінові програми, які сприяють вдосконаленню й модернізації робочої сили в регіонах ЄС, зокрема, відсталих;

¹¹⁶ Крентовська О. Досвід європейської соціальної політики / О. Крентовська // Вісник НАДУ. – 2004. – № 1. – С. 25-37.

Європейський фонд управління та забезпечення в сільському господарстві також засновано 1958 року як фінансовий інструмент спільної сільськогосподарської політики. Фонд складається з двох секцій: “Управління”, що дбає про розвиток сільської місцевості та допомогу фермерам у малорозвинутих районах, та “Забезпечення”, яка фінансує установи спільного ринку та розвиток сільської місцевості в інших регіонах Спільноти;

Фінансовий інструмент управління в галузі риболовлі створений 1993 року. Його завданням є упорядкування та модернізація обладнання й матеріалів для галузі, а також диверсифікація економіки залежних від риболовлі регіонів.

Сучасні правила розподілу допомоги виділяють три пріоритетні цілі (рис.5.7.).

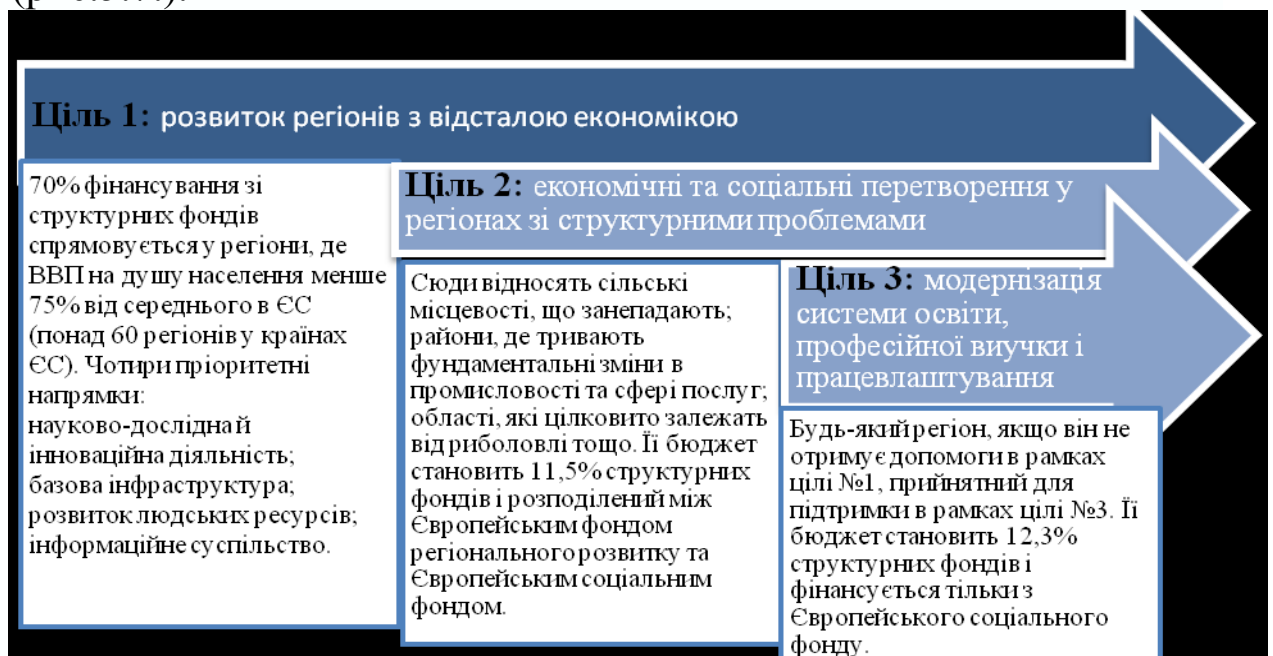

Рис. 5.7. Пріоритетні цілі спільної регіональної і соціальної політики

Крім того, 5,35% бюджету структурних фондів призначені на фінансування чотирьох спеціальних ініціатив:

- транскордонна та міжрегіональна співпраця;
- соціально-економічне відродження міст і приміських зон у занепаді;
- розвиток села через місцеві ініціативи;
- боротьба проти дискримінації та нерівноправності у доступі до ринку праці.

Європейський соціальний фонд займається питаннями професійної підготовки, надає допомогу в питаннях найму робочої сили. В регіональній політиці було визначено чотири пріоритетні напрями:

- 1) Структурна перебудова та розвиток депресивних регіонів;
- 2) Боротьба з безробіттям;
- 3) Адаптація робітників до системних змін, які загрожують безробіттям;
- 4) Фінансовий розвиток сільськогосподарських територій і прискорення їх структурного розвитку;
- 5) Допомога північним країнам з низьким рівнем щільності населення.

Січень 2000 року позначився прийняттям двох важливих рішень, що поклали початок формуванню удосконаленої системи контролю за витратою бюджетних засобів ЄС, які виділяються відсталим державам-членам.¹¹⁷

По-перше, підписано угода про співробітництво між Європейською комісією і Європейським інвестиційним банком з метою підвищити ефективність фінансової допомоги банку і Структурних фондів ЄС для розвитку депресивних регіонів. У рамках угоди Комісія відтепер буде регулярно користуватися послугами експертів Європейського інвестиційного банку для перевірки рентабельності проектів, що фінансуються не тільки з бюджету Фонду згуртування, але і коштами Європейського фонду регіонального розвитку. Такій же перевірці з боку ЄІБ будуть підлягати програми підтримки соціально-економічного розвитку країн-кандидатів, що фінансуються з бюджету ЄС.¹¹⁸

По-друге, підсилюється екологічна експертиза програм для держав-членів, а також вводяться більш жорсткі норми виділення допомоги, відповідно до котрих фінансування невідповідним екологічним стандартам програм може бути припинено спеціальним рішенням Комісії ЄС.

Регіональна політика ЄС сьогодні реалізується за 7 напрямками. Більшість з них «пройшла» поруч разом з історією регіональної

¹¹⁷ Семигіна Т. Соціальна політика у глобальному вимірі / Т. Семигіна. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2003. – 98 с.

¹¹⁸ Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? Застосування принципів та обмін досвідом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/international/external_uk.pdf

політики ЄС, частина з них деталізувалась та виділилась в окремі напрями, що потребують уваги з боку Співтовариства. З допомогою даних програм здійснюється набір проектів, що можуть отримати фінансування з фондів ЄС. Вони (напрями) наступні:

Напрямок 1. Застосовується до регіонів, що відстають у розвитку. До цієї категорії відносяться ті регіони, ВВП на душу населення яких складає менше 75% від середньостатистичного по ЄС. Акцент робиться на подоланні відсталості - прямі інвестиції для створення стабільних робочих місць, створення інфраструктури для економічного розвитку (транспорт, телекомунікації, енергетика), захист навколишнього середовища, упровадження програм по поліпшенню конкурентноздатності підприємств і т.д.

Напрямок 2. Стосується в основному тих регіонів, де рівень безробіття вище середньостатистичного по ЄС і де спостерігається структурний спад у промислових галузях. У даному випадку застосовуються заходи для поліпшення інфраструктури, упровадження нового обладнання і т.д.

Напрямок 3. Передбачає економічну диверсифікацію депресивних і вразливих сільськогосподарських районів. Зокрема, застосовуються заходи для створення альтернативної діяльності в сільськогосподарських районах, куди можна було б залучити робочу силу.

Напрямок 4. Розвиток малонаселених районів, де щільність населення складає менше 8 чоловік на 1 кв.км. (в основному стосується районів, розташованих на Крайній Півночі, у Фінляндії і Швеції).

Напрями, що мають загальнодержавне значення:

Напрямок 5. Головна його мета - боротьба з хронічним безробіттям, вирішення проблеми зайнятості молоді, а також турбота про осіб, що можуть втратити роботу.

Напрямок 6. Пов'язаний з адаптацією працівників у зв'язку зі змінами в структурі промисловості шляхом застосування превентивних заходів для боротьби з безробіттям.

Напрямок 7. Має на меті адаптацію сільського господарства і рибальства до реформи єдиної сільськогосподарської політики ЄС.

Однак регіональна політика має і свої складності.¹¹⁹

¹¹⁹ Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? Застосування принципів та обмін досвідом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/international/external_uk.pdf

За час свого існування ЄС пережив чотири розширення. Постійне підключення нових країн неминуче тягло за собою не тільки розростання міжрегіональних диспропорцій, але і нові типи регіональних проблем.

Регіональна політика припускає необхідність вкладення величезних фінансових засобів, на що ЄС був готовий далеко не завжди, особливо в перші роки свого існування, коли вважалося, що інтеграція автоматично веде до вирівнювання міжрегіональних диспропорцій. Кожний напрямок регіональної політики має територіально виражений ефект. З'ясувалося, що зрозуміти, яким буде цей ефект у регіонах різного типу, а тим більше цей ефект врахувати і спробувати згладити його можливі негативні наслідки, у край складно, практично неможливо.¹²⁰

Регіональний розвиток узагалі - процес дуже складний, багатофакторний, тому задати йому визначений напрямок вдається рідко. Це веде до того, що результат заходів регіональної політики завжди буде відрізнятися від запланованого.

Перші результати з'являються через досить тривалий час після початку заходів регіональної політики. У цьому випадку регіональна політика вкрай несприятлива, оскільки люди, відповідальні за проведення тих або інших рішень у даній області, як правило, професійно не доживають до того моменту, коли вони можуть побачити результати своєї праці.

Нові завдання ставить перед регіональною політикою глобалізація економіки. У новому глобальному контексті перед регіональною політикою ставиться завдання не просто шукати і мобілізувати внутрішні ресурси регіону для підвищення його конкурентноздатності в масштабах ЄС, але і підвищення конкурентноздатності цього регіону у світовому масштабі.

Ключові поняття

Договір про Європейську спільноту

Римський договір

Енергетична політика

Регіональна політика

Європейська економічна спільнота

Сільськогосподарська політика

Конкурентоспроможність

Соціальна політика

¹²⁰ Чужиков В. Модернізація регіональної політики в ЄС / В.І. Чужиков // Економіка України. – 2008. – № 3. – С. 51-58.

Науково-дослідна діяльність
Підприємницька політика
Промислова політика

Транспортна політика
Інновація

Питання для самоперевірки

1. Як спільна промислова політика взаємодіє з іншими спільними політиками ЄС?
2. Назвіть передумови запровадження промислової політики ЄС.
3. Чи вплинув спільний ринок Спільноти на реструктуризацію та конкурентоспроможність європейської промисловості?
4. Вкажіть чинники, що зумовлюють важливість держаних закупівель.
5. Яким чином ЄС допомагає малим і середнім підприємствам пристосуватися до умов єдиного ринку ?
6. Назвіть основні напрями політики у сфері наукових досліджень і технологій.
7. Окресліть основні завдання енергетичної політики?
8. Як досягається енергетична безпека країн-членів ЄС?
9. Які особливості спільної політики у сфері атомної енергетики?
10. Означте перспективи використання відновлювальних джерел енергії.
11. Назвіть основні види науково-дослідної діяльності Спільноти.
12. Як заохочують впровадження інновацій на підприємствах Спільноти?
13. Чи є взаємозв'язок між єдиним ринком товарів і єдиним ринком транспортних послуг ЄС?
14. Вкажіть на основні цілі транспортної політики.
15. Дайте характеристику механізму управління спільною сільськогосподарською політикою ЄС.
16. Чи доцільно ЄС спиратися на світові ринки сільськогосподарських товарів, як він це робить щодо постачання енергоносіїв?
17. Чому потрібна спільна політика ЄС щодо збереження рибних ресурсів?
18. Як саме спільна політика ЄС щодо рибальства пов'язана з охороною довкілля?
19. Проаналізуйте основні напрямки регіональної політики.
20. Вкажіть на особливості соціальної політики Європейського Союзу.

Тестові завдання

1. Фінансові інструменти структурної політики Спільноти, спрямованої на зменшення розриву в розвитку між різними регіонами та країнами:

- 1) Структурні фонди та Фонд гуртування;
- 2) механізм валютних курсів;
- 3) Європейська Комісія;
- 4) Європейський Суд;
- 5) Комітети.

2. Здатність забезпечити постійне задоволення основних енергетичних потреб за допомогою, з одного боку, достатніх внутрішніх ресурсів, що використовуються на прийнятних економічних умовах, а з іншого — доступних стабільних і диверсифікованих зовнішніх джерел:

- 1) соціальна політика;
- 2) інтеграція;
безпека енергопостачання;
- 3) спільна зовнішньоекономічна політика;
- 4) завдання Європарламенту;
- 5) функції Європейської Ради.

3. Фонд Європейського Співтовариства, що бере участь у розв'язанні проблем зайнятості.:

- 1) механізм страхування;
- 2) монетарна інтеграція;
- 3) МВФ;
- 4) Європейський соціальний фонд;
- 5) немає правильних відповідей.

4. Спільна політика має враховувати такі «характерні риси» (внутрішнього) транспортного сектора:

- 1) транспортні підприємства залежали від інфраструктур, створених державами-членами;
- 2) загалом конкуренція існувала між великими державними залізничними монополіями та величезною кількістю малих автомобільних і водних перевізників;
- 3) держави вимагали від окремих підприємств, особливо від залізниць, виконання певних громадських послуг, які викривлюють умови конкуренції;
- 4) пропозиція й попит у цьому секторі були надзвичайно негнучкими;
- 5) усі відповіді правильні.

5. Складний механізм, який охоплює сотні регулювань на всіх ділянках сільськогосподарського виробництва, а також переробки і реалізації продукції, це -:

- 1) енергетична політика;
- 2) спільна аграрна політика;
- 3) спільна транспортна політика;
- 4) соціальна політика;

5) зовнішньоекономічна політика ЄС.

6. Три базові принципи характеризують спільний сільськогосподарський ринок і, відповідно, організацію спільного ринку, це:

- 1) ринкова єдність;
- 2) віддання переваги товарам Спільноти;
- 3) фінансова солідарність;
- 4) правильні відповіді 1) та 2);
- 5) всі відповіді вірні.

7. Договір про Європейську економічну спільноту заснував спільну політику щодо внутрішнього транспорту, а саме щодо:

- 1) автомобільного, залізничного та внутрішнього водного транспорту;
- 2) морського;
- 3) повітряного;
- 4) космічного;
- 5) трубопровідного.

8. Спільна промислова стратегія базується на трьох принципах

- 1) позитивному і послідовному пристосуванню до змін у промисловості;
- 2) поліпшеному доступі підприємств Спільноти до зовнішніх ринків;
- 3) постійному звертанні до всіх спільних політик;
- 4) немає правильних відповідей;
- 5) правильні відповіді 1), 2) та 3).

9. Економічний і соціальний поступ, а також конкурентоспроможність європейських держав на світовому рівні залежать від:

- 1) кредитів МВФ;
- 2) падіння ВВП;
- 3) ефективної науково-дослідної діяльності та технологічного розвитку;
- 4) співпраці з країнами-кандидами у члени ЄС;
- 5) діяльності українського уряду.

10. Два основоположних договори присвятили енергетиці:

- 1) Договір про ЄСВС;
- 2) Договір про Євратом;
- 3) Маастриська угода;
- 4) Ніццький договір
- 5) вірна відповідь 1) та 2).

РОЗДІЛ 6. КРИТЕРІЇ ЧЛЕНСТВА ТА УМОВИ ВСТУПУ ДО ЄС

6.1. Особливості запровадження безвізового режиму на шляху до вступу в Європейський Союз.

6.2. Використання Копенгагенських критеріїв членства при прийнятті країн до складу ЄС.

6.3. Механізм виконання умов Маастрихтської угоди в сучасних умовах.

6.1. Особливості запровадження безвізового режиму на шляху до вступу в Європейський Союз

Одним із завдань, які ставить перед собою українська влада під час укладення угоди про асоціацію, є підписання договору про безвізовий режим. Процес переговорів проходить не просто: маючи потужний авторитет і важелі впливу на Україну, Європейський Союз ставить низку непростих вимог; з іншого боку, Україна, перебуваючи впродовж багатьох років у процесі постійних безсистемних і незавершених реформ, напрям і втілення яких залежить від зміни кон'юнктури влади, втрачає вагу у відстоюванні власних інтересів та знижує ефективність виконання поставлених завдань.

Слід відмітити, що один із пріоритетних векторів зовнішньополітичної діяльності Європейського Союзу це координація спільної імміграційної політики (СІП) його держав-членів. Основними напрямками реалізації СІП на рівні ЄС є співробітництво країн-учасниць щодо питань, пов'язаних із регулюванням імміграції та наданням притулку; співпраця членів організації у сфері управління зовнішніми кордонами; кооперація правоохоронних органів держав під час забезпечення внутрішньої безпеки в межах Шенгенської та Візової інформаційних систем; співробітництво країн-членів у процесі імплементації спільної візової політики щодо третіх країн. Правовими інструментами реалізації спільної імміграційної політики ЄС у відносинах із нашою державою є низка міжнародних документів (укладених між Україною та Євросоюзом і між Україною та державами – членами ЄС), які регулюють співпрацю сторін у візовій сфері, зокрема: Угода про реадмісію осіб від 18 червня 2007 року; Угода про спрощення

оформлення віз від 18 червня 2007 року та Угода про внесення змін до Угоди про спрощення оформлення віз від 23 липня 2012 року; План дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України від 22 листопада 2010 року; двосторонні договори, котрі регулюють питання, пов'язані з наданням громадянам України можливостей пересування територіями окремих країн – учасниць Євросоюзу.

Водночас усі перелічені міжнародні документи є частиною зовнішніх правових інструментів співробітництва між Україною та ЄС стосовно реалізації візової політики Євросоюзу щодо громадян нашої держави. Вони мають вагоме практичне значення, адже завдяки імплементації положень цих договорів Україна має змогу зробити черговий крок на шляху до встановлення безвізового режиму з ЄС, послуговуючись спрощеним порядком здійснення поїздок громадян до його держав-членів і разом із цим удосконалюючи наявні процедури видавання віз. Окрім того, їхня реалізація сприяє подальшому розвитку відносин між Україною та Євросоюзом, інтенсифікації дво- та багатосторонніх контактів у різноманітних сферах співробітництва (соціально-економічній, культурно-гуманітарній тощо), гармонізації національного законодавства з відповідними нормативними документами ЄС задля приведення їхніх положень у відповідність з усіма правилами, умовами та основними процедурними аспектами, встановленими державами – членами Євросоюзу для на режим їхнього застосування. Зроблено висновок щодо їхньої затребуваності на шляху до запровадження безвізового режиму для поїздок громадян України до країн – членів ЄС та впровадження нашою державою окремих шенгенських *acquis*¹²¹.

Одним із правових інструментів імплементації згаданої політики є укладена 18 червня 2007 року Угода між Україною та ЄС про реадмісію осіб, яка врегульовує процедури, пов'язані з ідентифікацією та поверненням на батьківщину громадян України і третіх країн та осіб без громадянства, котрі потрапили на території держав – членів ЄС або перебувають там нелегально. Угодою передбачено звичайну і прискорену процедури реадмісії, визначаються документи, що підтверджують походження нелегального мігранта, встановлюються часові рамки виконання запитів щодо реадмісії тощо. Дієвими правовими інструментами у процесі лібералізації візового режиму між Україною та ЄС є укладені

¹²¹ Мушак Н. Україна на шляху до безвізового режиму з Європейським Союзом: роль та значення угод про місцевий прикордонний рух / Н. Мушак // Віче. - 2014. - № 23. - С. 12-16

нашою державою та країнами – учасницями Євросоюзу угоди про місцевий прикордонний рух. Підписання цих міжнародних документів стало першим практичним кроком ЄС у відповідь на одностороннє введення Україною безвізового режиму для громадян держав – членів Євросоюзу. Адже згідно з Указом Президента України № 1131/2005 «Про встановлення безвізового режиму для громадян держав – членів Європейського Союзу, Швейцарської Конфедерації та Князівства Ліхтенштейн» від 26 липня 2005 року з 1 вересня 2005 року було запроваджено безвізовий режим в'їзду в Україну та транзитного проїзду через територію України для громадян держав – членів Європейського Союзу, Швейцарської Конфедерації та Князівства Ліхтенштейн, якщо термін перебування їх в Україні не перевищуватиме 90 днів¹²². Правовою основою для укладення договорів про місцевий прикордонний рух є Регламент № 1931/2006, ухвалений Європейським парламентом та Радою ЄС 20 грудня 2006 року задля спрощення руху осіб у прикордонній зоні на зовнішніх кордонах держав – членів організації з третіми країнами. Документ надав державам – членам ЄС повноваження щодо підписання двосторонніх угод про прикордонний рух із третіми країнами з метою запровадження єдиного режиму руху осіб у прикордонній зоні (п. 2 ст. 13).

Важливе значення для реалізації цих кроків також мала Політична декларація стосовно місцевого прикордонного руху – декларація Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії, яка міститься в Угоді між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз від 18 червня 2007 року¹²³. Відповідно до тексту декларації уряди Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини заявили про своє бажання розпочати переговори щодо укладення двосторонніх угод з Україною задля імплементації режиму місцевого прикордонного руху, визначеного Правилами Європейської ради, прийнятими 5 жовтня 2006 року, що встановлюють правила місцевого прикордонного руху на зовнішніх сухопутних кордонах держав-членів та доповнюють Конвенцію про застосування Шенгенської угоди від 14 червня 1985 року між урядами держав

¹²² Про встановлення безвізового режиму для громадян держав-членів Європейського Союзу, Швейцарської Конфедерації та Князівства Ліхтенштейн: Указ Президента України № 1131/2005 від 26 липня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1131/2005>

¹²³ Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб від 18 червня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_851

Економічного Союзу «Бенілюкс» , Федеративної Республіки Німеччини та Французької Республіки про поступове скасування перевірок на спільних кордонах від 19 червня 1990 року. У зв'язку з цим 2007 року Україна ініціювала переговорний процес щодо укладення двосторонніх угод про місцевий прикордонний рух, у результаті якого зі згаданими державами було підписано такі документи: Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про правила місцевого прикордонного руху від 18 вересня 2007¹²⁴, Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про правила місцевого прикордонного руху від 28 березня 2008 року¹²⁵, Угоду між Україною та Словацькою Республікою про місцевий прикордонний рух від 30 травня 2008 року, Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про місцевий прикордонний рух від 2 жовтня 2014 року.

Відповідно до цих угод громадяни України можуть реалізовувати своє право на свободу пересування територією прикордонної зони визначеної держави – члена Євросоюзу, якщо принаймні протягом трьох років постійно проживають у населених пунктах, розташованих уздовж державного кордону (тобто належать до категорії «прикордонні жителі»). Вони мають право в'їздити на територію прикордонної зони та перебувати на ній за наявності дозволу на спрощений перетин кордону без будь-яких інших додаткових дозвільних документів. Дія угод поширюється на подружжя, неповнолітніх або утримуваних повнолітніх дітей (усиновлених чи взятих на виховання), а також на неповнолітніх або утримуваних повнолітніх дітей подружжя (усиновлених чи взятих на виховання), котрі мають змогу скористатися правом на спрощений перетин кордону України навіть за умови, якщо вони постійно проживали у прикордонній зоні менш як три роки поспіль. Документи передбачають низку критеріїв, яких громадяни України мають дотримуватися під час перетину кордону. Зокрема, такі особи не повинні становити загрозу для громадського порядку, внутрішньої безпеки, здоров'я населення чи міжнародних відносин держави, що приймає. Крім того, вони мають дотримуватися її законів та

¹²⁴ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про правила місцевого при- кордонного руху від 18 вересня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/348_072

¹²⁵ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про правила місцевого прикордонного руху від 28 березня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_138

підзаконних актів. Будь-яке зловживання правилами, передбаченими національним законодавством країн – членів ЄС, із боку громадян України активує механізм санкцій, котрі можуть бути застосовані владними органами цих держав до наших співвітчизників. Перелік санкцій викладено в додатках до документів, якими передбачається дотримання громадянами України зобов'язань щодо виїзду з території держав – членів ЄС, а саме: можливість для міграційної служби висилати таких осіб; механізм заборони на в'їзд українських громадян до відповідних держав – членів Євросоюзу і перебування на їхній території¹²⁶.

Вище досліджувані угоди про місцевий прикордонний рух містять низку спільних правових положень, які визначають правила та процедури перетину кордону громадянами договірних сторін. Ці приписи мають однакові зміст, форму та структуру, зокрема, стосуючись:

1) установа збору за приймання і розгляд дозвільної заяви розміром 20 євро (ст. 9 угоди з Польщею; ст. 6 угоди зі Словаччиною; ст. 2 угоди з Угорщиною);

2) визначення умов використання дозволу (ст. 6 угоди зі Словаччиною; ст. 4 угоди з Польщею; ст. 2 угоди з Угорщиною);

3) можливості укладення угод на невизначений термін та внесення змін і доповнень до них (ст. 10 угоди зі Словаччиною; ст. 6 угоди з Польщею; ст. 8 угоди з Угорщиною) тощо.

Однак тексти згаданих документів також містять істотні відмінності. Наприклад, угода між Україною та Польщею, підписана 2008 року, є об'ємнішою, ніж відповідна угода з Угорщиною, укладена 2007-го. Адже, крім термінів «дозвіл» та «жителі прикордонної зони», в документі визначаються поняття «місцевий прикордонний рух» та «прикордонна зона». Згідно зі ст. 2 угоди під місцевим прикордонним рухом осіб розуміють регулярний перетин спільного кордону сторін жителями прикордонної зони однієї договірної сторони з метою перебування у прикордонній зоні іншої договірної сторони через громадські, культурні або сімейні справи та з обґрунтованих економічних причин, які відповідно до національного законодавства іншої договірної сторони не визнаються прибутковою діяльністю. У свою чергу прикордонною зоною

¹²⁶ Мушак Н. Україна на шляху до безвізового режиму з Європейським Союзом: роль та значення угод про місцевий прикордонний рух / Н. Мушак // Віче. - 2014. - № 23. - С. 12-16

вважається територія адміністративних одиниць договірних сторін в межах 30 км від спільного кордону.

Таким чином, точне визначення таких понять у міжнародному договорі необхідне з юридичного погляду, адже їхнє деталізоване тлумачення дає змогу громадянам прикордонних районів визначати частини території, в межах яких вони зможуть перетинати спільний міждержавний кордон за спрощеною процедурою і, відповідно, використовувати всі можливості перебування на них. Угода з Польщею встановлює чіткі умови перетину спільного кордону держав у рамках місцевого прикордонного руху. Зокрема, жителі прикордонної зони мають:

- 1) надати чинний дозвіл;
- 2) не належати до осіб, імена яких внесено до Шенгенської інформаційної системи з метою недопущення їхнього в'їзду на територію ЄС;
- 3) не становити загрозу громадському порядку, внутрішній безпеці, здоров'ю населення або міжнародним відносинам договірних сторін, а також жодній з держав – членів Конвенції про застосування Шенгенської угоди від 19 червня 1990 року. В протилежному випадку, в'їзд на територію цих країн для них має бути заборонений (ст. 3).

Згідно з українсько-польським документом термін перебування в прикордонній зоні Польщі для громадян України становить 60 днів, а максимальний період – не більш як 90 днів (ст. 4), тоді як термін перебування у прикордонних зонах Угорщини та Словаччини для українців обмежується 30 днями. Угодою з Польщею передбачено формування організаційно-правового механізму реалізації цього міжнародного документа. Зокрема, згідно з п. 2 ст. 16 угоди створюється спільна комісія експертів, до компетенції якої належать питання, пов'язані з моніторингом виконання документа та вирішенням спорів, що постають під час тлумачення або застосування його положень. За потреби засідання спільної комісії можуть проводитися за запитом однієї зі сторін, хоча зазвичай її члени збираються раз на рік.

На відміну від двосторонніх документів, підписаних із Польщею та Угорщиною, угода України зі Словаччиною містить низку положень особливого змісту. Так, ст. 7 «Санкції» передбачено можливість анулювання чи відкликання дозволу на місцевий прикордонний рух, а також запровадження обмежувальних заходів,

передбачених національним законодавством прикордонної держави. Відповідно до положень ст. 8 «Порівняння у ставленні» сторони забезпечують громадянам іншої договірної держави та особам, котрі користуються правом Євросоюзу на вільне пересування, а також громадянам третіх держав та особам без громадянства, які законно проживають у прикордонній зоні держави, таке саме ставлення, що надається жителям прикордонної зони їхньої держави. Тож угодою запроваджено національний режим щодо громадян, котрі проживають у при кордонній зоні іншої договірної держави. 17 липня 2014 року Кабінет Міністрів України прийняв Розпорядження № 655-р «Про схвалення проекту Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про місцевий прикордонний рух»¹²⁷. А 2 жовтня 2014 року цю угоду підписано. Вона передбачає спрощений порядок перетину кордону мешканцями прикордонних областей України та Румунії, які проживають у межах 30-кілометрової зони по обидва боки від спільного державного кордону (на зразок положень угод нашої держави з Угорщиною, Польщею та Словаччиною). Загалом угоди про місцевий прикордонний рух установлюють спеціальний режим систематичного перетину кордону і перебування на територіях інших держав для громадян України, які є жителями визначених регіонів, що розташовані на кордоні з Польщею, Румунією, Словаччиною та Угорщиною, на підставі спеціального документа (дозволу) з метою підтримки родинних, соціально-культурних, туристично-оздоровчих та економічних відносин. При цьому сфера дії цих документів обмежується певним колом суб'єктів, оскільки поширюється лише на громадян України, котрі мешкають на прикордонних із сусідніми державами – членами ЄС територіях. Водночас укладення Україною таких міжнародних документів сприяє спрощенню процедури та порядку перетину кордону жителями прикордонної зони, тому є одним із важливих кроків на шляху до майбутнього запровадження безвізових поїздок до держав – членів Європейського Союзу для громадян нашої держави. У межах процесу лібералізації візового режиму між Україною та ЄС значно ширшою є сфера застосування та дії міжнародних нормативно-правових інструментів, які стосуються процедури видавання віз та порядку

¹²⁷ Про схвалення проекту Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про місцевий прикордонний рух: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 655-р від 17 липня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/655-2014-%D1%80>

спрощення режиму пересування територією держав – членів Євросоюзу для всіх громадян України, зокрема Угоди про спрощення оформлення віз 2007 року та Угоди про внесення змін до Угоди про спрощення оформлення віз 2012 року. Порівнюючи зміст цих угод з положеннями двосторонніх міжнародних угод про місцевий прикордонний рух, варто підкреслити, що вони істотно розширюють перелік категорій громадян України, які мають право на оформлення безкоштовних і багаторазових віз, що сприятиме спрощенню процедур перетину кордонів держав – членів Євросоюзу. Однак і двосторонні міжнародні угоди про місцевий прикордонний рух, і угоди про спрощення оформлення віз 2007 та 2012 років є документами, ухваленими в межах процесу лібералізації візового режиму між Україною та ЄС, і відтак, лише способом імплементації нашою державою Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України від 22 листопада 2010 року. З другого боку, укладаючи міжнародні договори з ЄС та його державами-членами, а також розробляючи внутрішні нормативно-правові акти, на основі яких має відбуватися імплементація їхніх положень, Україна долучається до процесу виконання шенгенських *acquis* Євросоюзу, що, у свою чергу, створює передумови для забезпечення свободи руху її громадян територіями держав – членів організації. Наступним кроком у цьому напрямі має стати укладення договорів між урядом України та державами – членами ЄС стосовно мобільності працівників та взаємного визнання кваліфікацій, що передбачено Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом¹²⁸.

На сьогоднішній день щодо ситуації безвізового режиму України – ЄС, то на думку аналітика із зовнішньої та безпекової політики УНЦПД Віталія Мартинюка: «В той час, як технічні вимоги ЄС щодо надання Україні безвізового режиму в основному виконуються, занепокоєння сьогодні викликає можлива загроза безвізовому режиму, викликана двома безпековими факторами: навалою біженців з Близького Сходу; можливістю потоку біженців з України. Між тим, свого часу загроза потоку шукачів притулку з країн Західних Балкан не стала перепоною для надання безвізового режиму з ЄС для Сербії, Македонії і Чорногорії з грудня 2009 року та Боснії і Герцеговина й Албанії з грудня 2010 року.

¹²⁸ Мушак Н. Україна на шляху до безвізового режиму з Європейським Союзом: роль та значення угод про місцевий прикордонний рух / Н. Мушак // Віче. - 2014. - № 23. - С. 12-16

Звичайно, конфлікт на Сході України суттєво збільшив кількість українських біженців до ЄС. Так, станом на кінець жовтня 2014 року 8936 громадян України попросили міжнародного захисту в країнах ЄС, в той час як у 2013 року таких заяв було 885. Така небезпечна тенденція ставить Україну у своєрідну «групу ризику» .

Друга проблема - це навала біженців переважно із Близького Сходу, але й також з Афганістану і Еритреї. Цей потік людей, які втікають від війни, рухається через країни Західних Балкан, через країни з безвізовим режимом - Македонію і Сербію (більше 200 тисяч біженців).

Слід звернути увагу, що потік біженців розпочинається в країні-члені ЄС і Шенгенської зони – Греції. Тобто причина не в тому, що потоки біженців дістаються до центру Європи через країни, які мають безвізовий режим з ЄС. В результаті, у Євросоюзі питання про скасування чи тимчасове припинення безвізового режиму для країн Західних Балкан, у зв'язку з навалою біженців, не піднімалось.

Підсумовуючи, слід відзначити відсутність для України прямої загрози отриманню безвізового режиму з ЄС, викликаній міграційною кризою у Європі та небезпекою зростання кількості шукачів притулку з України. Рішення щодо безвізового режиму для України, за умови виконання вимог ЄС, матиме політичний характер.

Якщо Україна успішно і вчасно виконає План дій з візової лібералізації, м'яч буде перекинутий на поле ЄС, і тоді вже, посилаючись на досвід країн Західних Балкан, Україна зможе вимагати виконання Брюсселем своїх обіцянок - скасування віз для короткострокових поїздок українських громадян» .

6.2. Використання Копенгагенських критеріїв членства при прийнятті країн до складу ЄС

Можливість Європейських Співтовариств є передбачена в Статті 49 Договору про ЄС. Теоретично кожна країна може подати заявку на вступ до ЄС. Практика показує, що зацікавлена країна робить це після того, як Європейська Рада дає цій країні «політичний імпульс» .

Однак, кандидат повинен виконати для цього низку вимог. Першим критерієм є географічний критерій і впливає зі ст. 49 Договору про ЄС, яка каже, що «кожна європейська країна може подати заявку про вступ до ЄС» . Однак, як показує практика,

виконання цього критерію не є настільки обов'язковим, що яскраво показує приклад із Туреччиною.

Реальність намірів України щодо вступу до ЄС вимагає поглибленого аналізу й порівняння законодавчо-правових, економічних, соціальних, екологічних та інших вимірів нашої країни з параметрами ЄС, а також оцінки їх відповідності євроінтеграційним принципам і проголошеній світовим співтовариством парадигмі сталого розвитку. Об'єктивний аналіз такої відповідності є однаково актуальним як для України, так і для європейського співтовариства, оскільки навіть просте фізичне збільшення системи ЄС ускладнює її, вимагаючи нових додаткових регуляторів, кожний з яких має обмежені можливості.

Проте вступ до ЄС не може бути самоціллю. Євроінтеграційні прагнення мають стати імпульсом до подальших демократичних перетворень в межах політичної системи, що існує в країні. На думку українського політолога В. Карасьова, найкращим «якорем» для будь-якої влади, що гарантує її ефективність, громадянське, соціальне та економічне зростання, а також соціальний мир і спокій, буде демократія і політична конкуренція¹²⁹. З іншого боку, існують Копенгагенські критерії членства вступу до ЄС – вони передбачають виконання країнами-кандидатами певних умов. Серед них варто виокремити, перш за все, ті, згідно з якими країни-кандидати мають створити стабільні інститути, що гарантують демократію, правовий порядок, дотримання прав людини і захист прав національних меншин.

Умови вступу до ЄС були визначені на засіданні Європейської Ради у Копенгагені, що проводилось 21-22 червня 1993 року: «Асоційовані держави Центральної та Східної Європи, які висловили таке прагнення, можуть стати членами Європейського Союзу. Вступ відбудеться, як тільки асоційована держава зможе взяти на себе обов'язки членства, задовольнивши необхідні політичні та економічні вимоги». Ці вимоги отримали назву Копенгагенських критеріїв (Рис.6.1.).

Кожен з цих чотирьох критеріїв має низку субкритеріїв. *Так, політичний критерій містить такі складові:*

- забезпечення свободи парламентських та президентських виборів і виборів до місцевих органів влади;

¹²⁹ Карасев В. Лучший «якорь» – евроидеология : [текст] / В. Карасев // День. – 2005. – 17 июня. – С. 7

- створення та розширення діяльності демократичних інституцій, неурядових організацій, незалежних засобів масової інформації;
- прийняття законодавства, що надійно захищає права меншин, створення відповідних установ;
- посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією;
- вирішення питань правового забезпечення та посилення боротьби з відмиванням коштів;
- створення надійних інститутів у сфері юстиції та органів внутрішніх справ, гарантії незалежності судової влади, поліпшення функціонування судів;
- захист особистих прав і свобод людини.

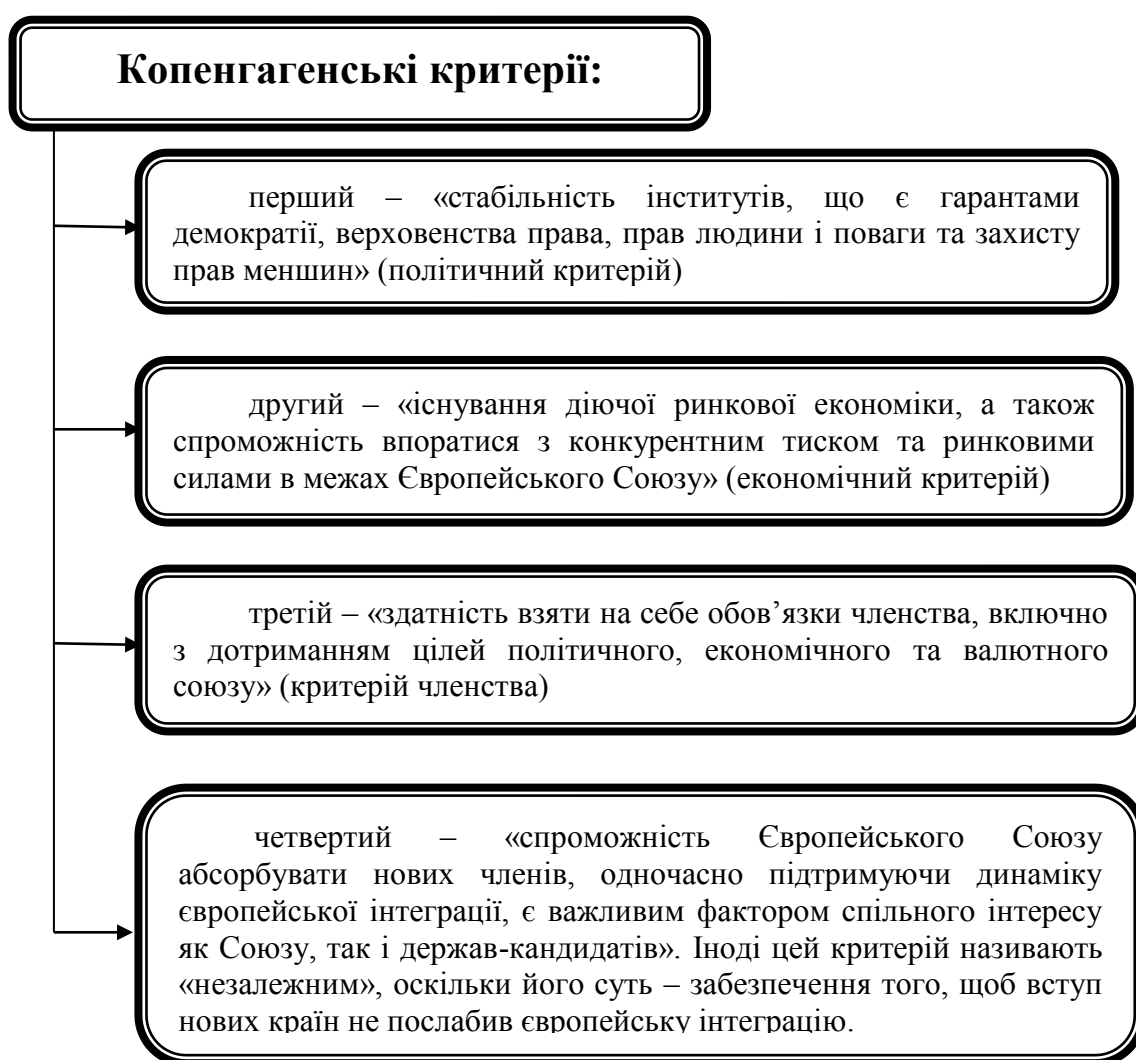

Рис.6.1. Копенгагенські критерії

У рішеннях Європейської Ради у Люксембурзі, що відбулася 12-13 грудня 1997 р., зазначалося: дотримання копенгагенського

політичного критерію є передумовою для початку переговорів про асоціацію.

Членство в ЄС з огляду на політичні стандарти вимагало від країни-кандидата стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу і захист національних меншин. Майбутні країни-кандидати повинні були не лише закріпити ці принципи у своїх конституціях, а й послуговуватися ними у повсякденному житті. Їхні конституції мали гарантувати демократичні свободи, в тому числі політичний плюралізм, свободу слова і свободу совісті; створити умови для нормального функціонування державних установ, проведення вільних і справедливих виборів, періодичної зміни правлячої парламентської більшості, а також визнання важливої ролі опозиції у політичному житті.

З метою оцінки виконання країнами-кандидатами умов членства було запроваджено механізм регулярного моніторингу з боку ЄС виконання згаданих вимог, який покладався на Європейську Комісію. У своїх висновках вона виходила за межі формального опису політичних інститутів і відносин між ними й оцінювала, чи має демократія реальний характер. При цьому перевірялося, як захищаються конституційні права і свободи, зокрема, свобода слова в процесі діяльності політичних партій, неурядових організацій та засобів масової інформації.

Дві складові економічного критерію також мають низку субкритеріїв.

«Існування ринкової економіки» (ця складова економічного критерію має бути задоволена до початку переговорів) оцінюється за допомогою аналізу таких чинників:

- рівновага між попитом та пропозицією зумовлена вільною грою ринкових сил; лібералізація цін і торгівлі;
- відсутність істотних перешкод для виходу на ринок (створення нових підприємств) та виходу з ринку (банкрутство);
- наявність правової бази, в тому числі регулювання права власності; виконання законів і контрактів;
- досягнення макроекономічної стабільності, в тому числі стабілізації рівня цін та стабільності державних фінансів і зовнішнього сальдо;
- наявність широкого консенсусу щодо основ економічної політики;

- достатня розвинутість фінансового сектора для спрямування накопичених коштів на інвестування виробництва.

«Спроможність впоратися з конкурентним тиском та дією ринкових сил у межах Європейського Союзу» (ця складова економічного критерію має бути задоволена у середньостроковій перспективі - п'ять років) оцінюється за допомогою аналізу таких чинників:

- наявність діючої ринкової економіки з рівнем макроекономічної стабільності, достатнім для того, щоби суб'єкти приймали рішення в умовах стабільного й передбачуваного клімату;

- достатня кількість людських і матеріальних ресурсів, у тому числі інфраструктура (енергопостачання, телекомунікації, транспорт тощо), освіта і дослідження та перспектива діяльності в цій сфері;

- ступінь впливу політики уряду й законодавства на конкурентоспроможність через торговельну політику, політику конкуренції, державну допомогу, підтримку малих та середніх підприємств тощо;

- рівень і темпи торговельної інтеграції країни з Європейським Союзом перед розширенням (як обсяг, так і структура торгівлі з країнами-членами);

- достатня частка малих фірм у структурі економіки (малі фірми зазвичай отримують більшу вигоду від спрощеного доступу на ринок, а переважання великих фірм може означати більшу інертність у пристосуванні до умов ринку).

Європейська Рада у Копенгагені дійшла висновку, що країни-кандидати мають брати на себе зобов'язання членства в ЄС відповідно до цілей Договору про ЄС, у тому числі політичний, економічний і валютний союз. Від країн-кандидатів ніколи не вимагалось прийняти єдину валюту, але вони мали ще до вступу максимально підготуватися до повноцінної участі в економічному валютному союзі.

У цьому зв'язку необхідними умовами членства в ЄС були: адаптація частини права ЄС (*acquis*), що стосується економічного і валютного союзу, а саме, завершення лібералізації руху капіталів; заборона будь-якого прямого фінансування державного сектора через центральний банк чи через надання привілейованого доступу державного сектора до фінансових інститутів; відповідність Статуту центрального національного банку країни-кандидата Договору про

заснування ЄС, у тому числі положенню про незалежність органів валютного контролю і підтримання стабільності цін.

Виконання цих вимог разом, а також стабільне здійснення належної економічної політики і проведення економічних реформ дають змогу країнам-кандидатам брати участь в економічному і валютному союзі без запровадження євро.

Передбачалося, що на момент приєднання нові країни-члени як учасники економічного валютного союзу мають діяти згідно з Розділом VII Договору про заснування ЄС, а саме: суворо дотримуватися цілей економічного валютного союзу; уникати високого бюджетного дефіциту і чітко виконувати відповідні положення Пакту про стабільність і зростання (ухвалений Європейською Радою у червні 1997 р.); адаптувати Статути національних центральних банків з метою їхньої інтеграції в європейську систему центральних банків; удосконалювати виконання критеріїв зближення (конвергенції).

Аналіз актів первинного законодавства Європейського Союзу спонукає до висновку, що досягнення відповідності Копенгагенським критеріям має чіткі хронологічні пріоритети. Спроможність національної економіки витримувати конкурентний тиск в умовах єдиного ринку та прийняття *acquis communautaire* теоретично мають бути досягнуті на момент вступу до ЄС нової держави, тобто вже по завершенню переговорів між країною-кандидатом та Європейським Союзом (зауважимо принагідно, що основним предметом цих переговорів є визначення кількості та тривалості перехідних періодів, протягом яких новий член ЄС може не відповідати тим чи іншим окремим критеріям членства). Водночас відповідність держави першому копенгагенському критерію є єдиною передумовою для подання офіційної заявки про вступ до Євросоюзу та, відповідно, початку офіційних переговорів.

Стаття 49 чинного нині Договору про Європейський Союз дослівно зазначає: «Будь-яка європейська держава, що шанує принципи, сформульовані в частині першій статті 6, може звернутися з поданням щодо набуття членства в Союзі», а частина перша статті 6, у свою чергу, говорить про те, що «засадничими принципами Союзу є спільні принципи всіх держав-членів – свобода, демократія, шанування прав людини та засадничих свобод, верховенство права». Договір про запровадження Конституції для Європи, покликаний згодом заступити Договір про ЄС, базується на тих же засадничих

позиціях. Частина друга статті I-1 та частина перша статті I-58 майбутньої конституції Євросоюзу майже дослівно декларують, що «Союз відкритий усім європейським державам, що шанують його вартості й віддані справі їхнього спільного поширювання». Ці вартості перераховано в статті I-2: шана до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та шанування прав людини, зокрема прав тих осіб, що належать до меншин.

Можна подивитися на цю проблему й під іншим, історичним, кутом зору. ЄС за всю свою історію лише кілька разів відхилив заявки про набуття членства в Союзі (а радше в Спільноті, оскільки Союзу тоді ще не існувало): 1987 року невдача спіткала Марокко, 1990 – Туреччину. Заради справедливості слід згадати й про відхилене Європейською економічною спільнотою клопотання франкістської Іспанії про асоціацію з ЄС та приєднання до Спільноти. Окрім випадку Марокко, що не відповідає засадничому географічному критерію членства в ЄС, і Іспанії, і Туреччині було відмовлено розпочати перемовини головним чином через авторитарність режимів, що правили в цих країнах на час подання заявок – після того, як автократії поступилися місцем цілком легітимним демократичним урядам – ЄС розпочав з цими країнами переговори про вступ.

Розрив між основними економічними показниками держав, за якими офіційно визнано статус кандидатів на вступ до ЄС (Туреччина, Хорватія, Македонія), а також тих, хто вже завершив перемовини про вступ і має невдовзі переступити поріг Об'єднаної Європи, та середніми показниками в Союзі, радикально більший за розрив між аналогічними показниками цих держав і України. Більше того, відсоток працездатного населення, задіяного у сільському господарстві (критичний для ЄС показник з огляду на спільну сільськогосподарську політику Спільноти), у нас значно більший, ніж у Туреччини чи Румунії, що за кількістю населення та територією складають разом з Україною трійку лідерів серед країн, що мають шанс і висловили бажання колись приєднатися до Євросоюзу. Задля об'єктивності слід нагадати, що Україна досягла таких показників, не маючи ані торгівельних преференцій, ані допомоги з боку ЄС, співмірної з країнами-кандидатами¹³⁰.

¹³⁰ Друзенко Г. Європейська інтеграція України: оцінка в загальноєвропейському контексті : [текст] / Г. Друзенко // Часопис Парламент. – 2005. – №8. – С. 2–11

Цілком очевидно, що копенгагенські критерії стосуються, насамперед, розвитку внутрішньої демократії та економіки. Тому не викликає сумніву, що євроінтеграційний курс висуває перед країною завдання внутрішнього характеру. У зв'язку з цим, щоб досягти європейського рівня життя, Україна має розпочати свою діяльність з вирішення основних проблем.

Держава повинна цілеспрямовано, послідовно управляти інноваційними процесами, необхідно, щоб було задовільне інституційне забезпечення інноваційних зрушень. Нормативно-правова база інноваційної діяльності має бути стабільною та несуперечливою. Ми повинні достатньою мірою використовувати інноваційний потенціал української науки та освіти. Наукова та науково-технічна діяльність мають добре фінансуватися. Слід пам'ятати, що мобілізація внутрішніх факторів розвитку національної інноваційної системи сприяє підвищенню конкурентоспроможності національної економіки. Це також відбувається за рахунок випереджального розвитку високотехнологічних галузей та виробництва наукомісткої, енергоощадної, експортоорієнтованої продукції. Ми маємо розвивати пріоритетні напрями – нанотехнології, ядерну енергетику, авіа-, ракето-, суднобудування. Мають створюватися на регіональному рівні спеціалізовані організації підтримки інновацій – технопарки, бізнес-інкубатори, технологічні фірми та кластери підприємств. Держава повинна стимулювати розвиток венчурного капіталу, лізингу. Україна може підтримувати національні корпорації, фірми, які претендують на роль глобальних гравців. Також ми можемо спеціалізуватися на наданні інтелектуальних послуг у галузі фундаментальних і прикладних наукових досліджень та професійної освіти¹³¹.

Для покращення економічного становища необхідно модернізувати традиційне виробництво, домагатися ефективності економіки. З розвитком економіки пов'язане забезпечення економічної свободи кожної людини. Треба враховувати, що з економічним зростанням відбувається збільшення номінальних та реальних доходів населення. Необхідно забезпечити зростання середньорічних темпів ВВП. Водночас мають залишатися високими

¹³¹ Чужиков В. Модернізація регіональної політики в ЄС : [текст] / В. Чужиков // Економіст України. – 2008. – № 9. – С. 51–53.

темпи зростання інвестицій в основний капітал. Середньорічний рівень інфляції має бути знижено¹³².

До того ж треба брати до уваги, що зростання вартості робочої сили можна досягти не при безробітті, а при надлишку робочих місць. Слід зазначити, що в Україні існує потужний попит на послуги, який має мотивацію до подальшого розвитку. Потрібно, щоб продовжувався подальший прогрес у створенні повністю функціонуючої ринкової економіки, включаючи ціноутворення, контроль за державною допомогою, законодавче середовище, яке забезпечує чесну конкуренцію між суб'єктами господарювання¹³³.

Щодо покращення соціального становища, то в основі державної політики подолання бідності та підняття соціального становища має бути визнання того, що цієї мети не можна досягти виключно шляхом підтримки знедолених. Необхідні комплексні підходи, орієнтовані як на бідні, так і на відносно забезпечені верстви суспільства. Зусилля держави щодо підвищення рівня життя всіх верств населення незалежно від їх матеріального положення мають спиратися на забезпечення сталого економічного зростання, всебічний розвиток і максимально повне використання трудового потенціалу країни, поліпшення ситуації на ринку праці.

Однак саме по собі економічне зростання ніде і ніколи не вирішувало соціальних проблем.

Необхідно подолати вкрай негативну тенденцію соціальної поляризації суспільства, забезпечити зниження економічної нерівності шляхом запровадження гнучкої податкової політики, раціональних соціальних трансфертів, стимулювання малого та середнього бізнесу, захисту прав дрібних акціонерів, легалізації тіньової діяльності і незареєстрованих доходів. Наслідком стане не тільки зростання рівня життя основної маси населення, а і зниження масштабів, рівня та глибини бідності. Другий напрям має стосуватися безпосередньо соціально вразливих верств населення.

Передусім, необхідно запровадити дієву систему соціального страхування, яка запобігатиме втраті доходу внаслідок безробіття, захворювання чи старості. В цьому контексті першочерговим

¹³² Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі : [текст] / А. Чухно // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 14–23.

¹³³ Гражевська Н. Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в глобальному постіндустріальному вимірі: [текст] / Н. Гражевська // Економіст України. – 2008. – № 9. – С. 54–62.

завданням є проведення повномасштабної пенсійної реформи, оскільки тільки так можна докорінно поліпшити становище сьогоднішніх пенсіонерів при стимулюванні економічної активності населення працездатного віку. Необхідно запровадити спочатку добровільну, а через кілька років і обов'язкову – накопичувальну систему пенсійного забезпечення. Це буде стимулювати населення реєструвати свої доходи і сплачувати внески до пенсійних фондів, забезпечить необхідний зв'язок між характером трудової діяльності (тривалістю стажу і сумою внесків до пенсійних фондів) та матеріальним забезпеченням на старість, і, врешті-решт, не тільки запобігатиме бідності населення похилого віку, а й забезпечить входження значної частини пенсіонерів до середнього класу.

Необхідна також реформа системи соціальної підтримки вразливих верств населення. Говорячи про ефективність надання соціальної допомоги, необхідно підкреслити два основних її прояви: максимальне охоплення всіх нужденних і мінімальне надання допомоги тим, хто її не потребує. Мова йде не про порушення чинного законодавства і випадки невинуватого призначення допомоги (субсидій тощо). В умовах існування різноманітної системи підтримки доходів населення (різних критеріїв надання різних видів допомоги і різних порогів доходу сім'ї) важливо забезпечити спрямованість допомоги саме на бідні верстви суспільства¹³⁴.

Адресність потребує передусім точної ідентифікації бідних, яка в принципі може досягатися кількома способами. Базою ідентифікації є оцінка рівня доходів (споживання) сімей (домогосподарств). Безумовною перевагою такого підходу є максимально точна спрямованість допомоги. Але існує і цілий ряд проблем, пов'язаних насамперед з невідповідністю реального рівня життя доходам. Орієнтація ж на рівень споживання при наданні адресної допомоги ускладнюється тим, що ця характеристика рівня життя не підтверджується документально і відповідно не може використовуватись безпосередньо у процедурі призначення допомоги. Проблему можна вирішити шляхом запровадження показника доходів у поєднанні з бодай вибірковими перевірками реального рівня життя. Але це потребує коригування законодавства, істотного збільшення адміністративних витрат і, як правило, не користується підтримкою населення.

¹³⁴ Пріоритети у соціальній політиці : [текст] // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 195. – С. 4.

Альтернативний підхід спирається на так звані індикатори ризику бідності, тобто на наявність у сім'ї (домогосподарства) однієї або кількох ознак, що тісно корелюють з бідністю. Прикладом може бути наявність не менше 5 дітей, відсутність у сім'ї осіб молодше 75 років тощо. Переваги такого підходу обумовлені спрощенням процедури надання допомоги і відповідним скороченням адміністративних витрат. Недоліки пов'язані з тим, що всі індикатори ризиків бідності є непрямими і пов'язані з бідністю стохастично, а не функціонально. Відповідно, можливі помилки у забезпеченні адресності: неповнота охоплення бідних або, навпаки, надання допомоги небідним¹³⁵.

Значною мірою запобігти розпилу коштів може так званий механізм самоідентифікації або самоадресності. Його ідея зводиться до формування таких видів допомоги, які прагнуть отримувати тільки дійсно бідні верстви населення. Прикладом, прийнятним для працездатних верств суспільства, можуть бути програми громадських робіт з оплатою не вище порогу бідності.

Потребує істотного посилення увага до осіб з обмеженими фізичними можливостями, яким необхідно створити максимально сприятливі умови для адаптації до суспільного життя, професійної реабілітації та зайнятості, запобігання соціальній ізоляції¹³⁶.

Таким чином, Україні належить подолати складний шлях до досягнення критеріїв, необхідних для повноправного членства в ЄС. Рух нашої країни має бути підкріплений сподіванням, що двері загальноєвропейського дому насправді відкриті для кожної європейської держави, яка відповідає копенгагенським критеріям. Майбутні члени повинні не лише забезпечити імплементацію до національного законодавства комплексу європейських правових норм і стандартів, а й застосовувати їх на практиці.

Інтеграція України до Європейського Союзу є складним процесом, який невідомо скільки часу ще буде продовжуватися. Це буде залежати, в першу чергу, від нашої держави – наскільки швидко вона зможе виконати всі умови ЄС, визначені для країн-кандидатів на вступ у Спільноту. Тому Україна повинна чітко і послідовно дотримуватись виконання цих умов, які визначені в її інтеграційній стратегії як основні напрями інтеграційного процесу. Перспектива

¹³⁵ Бідність та нерівні можливості дітей в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unicef.org/ukraine/ukr/2_Bidnist_i_nerivni_mozlyvosty_NEWDESIGN.indd.pdf.

¹³⁶ Лібанова Е. Бідність в Україні: діагноз поставлено – будемо лікувати? : [текст] / Е. Лібанова // Дзеркало тижня. – 2001. – № 13 (337). – С. 4–5.

членства у Євросоюзі є дуже потужним стимулом для проведення радикальних реформ в Україні. Щоб зважитися на кардинальні перетворення у державі, потрібно мати глобальну мету, що може виправдати в очах населення шокову терапію, й досвідчених провідників, що готові розділити з реформаторами відповідальність за наслідки реформ.

Реальність намірів України щодо вступу до ЄС вимагає поглибленого аналізу й порівняння законодавчо-правових, економічних, соціальних, екологічних та інших вимірів нашої країни з параметрами ЄС, а також оцінки їх відповідності євроінтеграційним принципам і проголошеній світовим співтовариством парадигмі сталого розвитку. Об'єктивний аналіз такої відповідності є однаково актуальним як для України, так і для європейського співтовариства, оскільки навіть просте фізичне збільшення системи ЄС ускладнює її, вимагаючи нових додаткових регуляторів, кожний з яких має обмежені можливості. З точки зору керованості системи, її розширення повинно мати розумні межі. Адже економічний зміст інтеграції полягає у включенні нових елементів до старої, усталеної системи та в її кооперації з цими елементами для поліпшення її життєдіяльності. З огляду на це, необхідні переконливі докази, які б продемонстрували роль нових країн – кандидатів (у тому числі України) у відповідному процесі, а також міру їх наближеності та адаптованості до основних вимірів сталого розвитку країн ЄС.

Відсутність адекватної системи показників не дозволяє визначити реальний якісний стан рівня життя різних соціальних верств населення та здійснити їх структурне ранжування. Ефективна державна політика, спрямована на забезпечення досягнення відповідного життєвого рівня населення, може бути реалізована лише за умови всебічного врахування системної дії комплексу соціально-економічних чинників та застосування повної та репрезентативної системи показників оцінки рівня життя.

В умовах ринкової економіки підґрунтям соціального захисту населення може стати система соціальних нормативів, які одночасно відображають особливості соціальної системи та виступають інструментом регулювання тих чи інших процесів у суспільстві. Розробка та впровадження державних мінімальних соціальних стандартів має бути спрямована на фінансове забезпечення основних конституційних прав громадян, зміцнення фінансової бази та збереження єдиного соціального простору у всіх регіонах країни,

тобто державні мінімальні стандарти повинні знайти своє відображення в державному та місцевих бюджетах і сприяти вирівнюванню соціального забезпечення громадян у розрізі областей, районів та інших адміністративних одиниць.

6.3. Механізм виконання умов Маастрихтської угоди в сучасних умовах

Маастрихтські критерії визначаються Маастрихтським договором, відповідно до якого створюється Європейський валютний союз(ЄВС). За цими критеріями оцінюється життєдіяльність фінансової системи держави, вирівнювання рівня цін і стабільність обмінного курсу. Метою критеріїв конвергенції є забезпечення того, щоб розвиток економіки в механізмі обмінного курсу ЄВС був урівноваженим і не створював напругу між державами-членами. Критерії стабільності державних фінансів (дефіциту бюджету і боргу) держава повинна також послідовно виконувати і після вступу в ЄВС.

Маастрихтські критерії об'єднують у дві групи – монетарну та фіскальну. До першої групи відносять критерії щодо рівня інфляції, обмінних курсів і відсоткових ставок, до другої – показники заборгованості країн.

Маастрихтський договір визначає такі критерії валютно-фінансової конвергенції, досягнення чи недосягнення яких визначається за результатами перевірки з боку Європейської Комісії (далі – ЄК) та Європейського центрального банку (далі – ЄЦБ):

1. Цінова стабільність. Рівень інфляції потенційного члена ЄВС за рік, що передував року перевірки, має не більше ніж на 1,5% перевищувати середній показник інфляції, який досягнуто в трьох країнах ЄС із найнижчими показниками інфляції. Нині відповідно до європейських стандартів інфляція повинна бути на рівні 2,6%. Для прикладу, рівень інфляції у Словенії, яка з 2007 р. стане ще однією країною Євросони, у грудні 2005 року становив 2,4%. У той же час, в Естонії та Литві, строк вступу яких у зону євро перенесено на 2008 р., рівень інфляції становить відповідно 3,3% і понад 2,6%.

2. Фіксація параметрів фіскальної політики спрямована на те, щоб не допустити ситуації, за якої ЄЦБ буде вимушений проводити монетизацію боргу країни-учасниці валютного союзу і, таким чином,

створювати передумови для виникнення інфляційного тиску на рівень цін.

3. Дотримання діапазону валютних коливань у межах механізму валютних курсів ЕВС. Діапазон складає $\pm 15\%$. Держава повинна не менше двох років брати участь у механізмі обмінного курсу ERM 2 та зберігати стабільним обмінний курс своєї валюти відносно євро (наприклад, між Німеччиною та Нідерландами до вступу в ЄВС існувала двостороння домовленість підтримувати діапазон $\pm 2,25\%$)/

4. Уніфікація довгострокових відсоткових ставок. За рік до перевірки рівень номінальних довготермінових відсоткових ставок (наприклад з державних цінних паперів) країни-кандидата повинен не більше ніж на $2,0\%$ перевищувати середній рівень довготермінових відсотків країн-членів, де рівень відсотків є найнижчим.

5. Правовий підхід. Вищезазначені критерії охоплюють і аспект інституційно-правової конвергенції. Йдеться про відповідність національного законодавства вимогам договору, зокрема ст. 107 і 108, якими вимагається визнання політичної незалежності центральних банків країн-членів під час діяльності в рамках ЄСЦБ. Крім того, потенційні країни-члени ЄВС повинні внести до національних законодавств ті зміни, які стосуються основних завдань центрального банку, повноважень ради центрального банку щодо розроблення монетарної політики, відношень між центральним банком та урядом, монопольного права на емісію та інструментів грошово-кредитної політики. Крім цих критеріїв, ЄК і ЄЦБ можуть при оцінці країни, яка бажає приєднатися до Єврозони, врахувати також підсумки інтеграції ринків, стан і розвиток платіжного балансу, а також спеціальні витрати на робочу силу і розвиток інших цінових індексів.

У проекті Конституції ЄС визначено процедуру приєднання країн-членів з обмеженими правами до зони євро за умови виконання ними низки вимог. ЄС і ЄЦБ відповідно до встановленої регламентом періодичності один раз на два роки або за проханням країни-члена з обмеженими правами зобов'язані надавати Раді міністрів ЄС звіт про досягнутий країною прогрес у виконанні своїх зобов'язань по формуванню ЄВС.

Таким чином, критерії для вступу до економічного валютного союзу були визначені Маастрихтським договором, і передбачали наступне:

- дефіцит бюджету не більше 3% ВВП;
- державний борг не більше 60% ВВП;

- інфляцію не більше +1,5 п. п. до середнього рівня інфляції трьох країн ЄС із найбільш стабільними цінами;

- середню величину довгострокової ставки не вище 2,0 п. п. до середнього рівня в трьох країнах - членах ЄС із максимальною стабільністю цін;

- утримання коливання чинного в ЄС обмінного курсу валют.

Після досягнення маастрихтських критеріїв зближення (конвергенції) щодо цінової стабільності, дефіциту бюджету, державного боргу, стабільності національної валюти та відсоткових ставок країни-кандидати можуть вважатися повноцінними учасниками економічного валютного союзу.

Як засвідчують переговори країн-кандидатів, найважчим для виконання залишається критерій членства . У процесі переговорів щодо набуття членства в ЄС конкретизовано 31 критерій членства. Кожен з них відповідає одному з 31 розділу спільного доробку (acquis communautaire) ЄС:

1. Вільне переміщення товарів.
2. Вільне переміщення робочої сили.
3. Свобода у наданні послуг.
4. Вільне переміщення капіталів.
5. Законодавство про підприємства.
6. Конку rentна політика.
7. Сільське господарство.
8. Рибне господарство.
9. Транспортна політика.
10. Податкова політика.
11. Економічний і валютний союз.
12. Статистика.
13. Соціальна політика та зайнятість.
14. Енергетика.
15. Промислова політика.
16. Малі та середні підприємства.
17. Наукова та дослідницька діяльність.
18. Освіта та навчання.
19. Телекомунікації.
20. Політика в галузі культури та аудіовізуальному секторі.
21. Регіональна політика.
22. Екологія.
23. Захист прав споживачів та охорона здоров'я.

24. Юстиція та внутрішні справи.
25. Митний союз.
26. Зовнішні зносини.
27. Спільна зовнішня політика та політика безпеки.
28. Зовнішня торгівля.
29. Бюджет та фінансовий контроль.
30. Охорона прав інтелектуальної власності.
31. Відповідність стандартів промислової продукції.

Варто зазначити, що копенгагенські та маастрихтські критерії були своєрідною відповіддю Співтовариств на численні звернення наприкінці 1991 - у першій половині 1992 р. країн Центральної та Східної Європи до ЄС, і передусім Вишеградської групи, з проханням сформулювати список умов вступу до ЄС та визначити режим переговорів з цього питання. Запроваджуючи умови вступу, країни ЄС прагнули, з одного боку, упередити передчасне розширення ЄС, а з іншого – переслідуючи політичні цілі, забезпечити активну роль ЄС у регіоні Центральної та Східної Європи.

У ЄВС діє нецентралізована фіскальна політика. Водночас разом із єдиними відсотковими ставками безвідповідальна фіскальна політика може створити нестабільність і напругу. Щоб уникнути негативного впливу безвідповідальної фіскальної політики на єдині гроші і стабільність цін у 1997 р ЄС прийняв Пакт про стабільність і зростання (Stability and Growth Pact, (SGP)) (далі Пакт), який зобов'язує членів ЄВС обмежувати свої річні бюджетні дефіцити трьома відсотками ВВП і намагатися збалансувати бюджет у середньостроковій перспективі, а також установлює санкції за невиконання цих вимог. Зазначені санкції поширюються лише на членів ЄВС, однак усі країни-члени ЄС повинні дотримуватися цілей, викладених у Пакті про стабільність і зростання.

Досягнення фіскальної дисципліни. Згідно з Пактом, країни-члени повинні поставити за мету в середньостроковий період досягти близьку до рівноваги або надмірну бюджетну позицію урядового сектору (close to balance or in surplus). Близька до рівноваги бюджетна позиція, у свою чергу, допоможе країнам-членам реагувати на циклічні зміни економіки, утримуючи в той же час річний бюджетний дефіцит нижче 3% від ВВП. Це зобов'язання держави взяли на себе за Маастрихтською угодою. Якщо країна-член не виконає критерій бюджетного дефіциту і/або боргу, відносно нього порушується процедура ліквідації надмірного дефіциту (excessive deficit procedure,

(EDP)), і Рада міністрів фінансів і економіки (Ecofin) дає цій країні рекомендацію ліквідувати ситуацію надмірного дефіциту. Звичайно країні-члену надається час з виправлення надмірного дефіциту до кінця наступного року. Пакт також надає Раді можливість покарання тих країн-членів ЄВС, в яких є надмірний бюджетний дефіцит і які не вживають заходів до його ліквідації.

Спочатку покарання може бути встановлено у формі сплачуваного ЄС безвідсоткового депозиту (максимально 0,5% від ВВП країни-члена), проте якщо надмірний дефіцит не усунений протягом двох років, покарання може бути змінено на штраф. Підставою для процедури ліквідації надмірного бюджетного дефіциту є звіти про державний борг і бюджетну позицію (notification debt and deficit levels), які надаються країною-членом двічі на рік (до 1 березня і до 1 вересня – терміни продовжуються ближчим часом на один місяць, тобто до 1 квітня і до 1 жовтня). Надані показники повинен затвердити також Євростат.

Координування економічної політики. Країни, які беруть участь у ЄВС, повинні надавати щорічно програму стабільності (Stability Programme), а країни-члени ЄС, які прагнуть до членства в ЄВС, – програму конвергенції (Convergence Programme), в яких наводиться огляд планованої державою бюджетної і економічної політики. Метою зазначеної в програмі конвергенції економічної політики є виконання номінальних Маастрихтських критеріїв конвергенції щодо введення євро і, у випадку програми стабільності, продовження розумної бюджетної політики, а також досягнення і збереження близької до врівноваженості бюджетної ситуації. Програми надаються в ЄК і Раді для оцінки один раз на рік з 10 жовтня по 15 листопада, тобто після надання проекту бюджету парламенту (щоб були відомі плани наступного року і планована рівновага бюджету урядового сектору).

Безумовно, вступ у ЄС — це правильний крок на шляху до процвітання країни. Зрозуміло, що так просто Україну ніхто не прийме в це об'єднання, для цього повинні бути підстави й Україна повинна довести, що вона дійсно гідна називатися членом ЄС, забезпечивши внутрішній порядок, єдність влади, стабільність економіки.

Слід відмітити, що членство України в такій світовій організації як НАТО теж частково полегшить їй вступ у Європейський союз. Підготовка України до членства в НАТО має глибоке цивілізаційне

значення. Цей процес є, насамперед, таким, що виступає фактором для досягнення Україною високих демократичних, соціально-економічних і оборонних стандартів, які діють у країнах-членах НАТО. Як показує історія, кількість членів цієї Організації постійно збільшується.

Хоча Україна вважає НАТО євроінтеграційним палліативом ЄС, історія дає підставу вважати, що членство в першій організації — це етап на шляху влучення в другу. Так, всупереч очікуванням, держави Центральної Європи вступили в НАТО до того, як приєднатися до Євросоюзу, і цей факт доводить, що стратегічно членство в НАТО й членство в ЄС – речі тісно взаємозалежні й плавно перетікають один в одного. Якщо членство в НАТО для України є завданням середньострокової перспективи, то членство в ЄС – довгострокової, і це, може бути, єдина різниця¹³⁷.

Крім здійснення важливих соціально-економічних і військових реформ владі України треба буде розв'язати для цього й ряд проблем політичних. А влада на сьогодні не демонструє готовності до урегулювання цих питань.

Ключові поняття

Шенгенська угода	Соціальний розвиток
Шенгенська зона	Європейський Союз
Копенгагенські критерії	Європейська інтеграція
Маастрихтські критерії	Країна-кандидат
Демократичні процеси	Реформи
Верховенство права	Європейські норми та стандарти
Ринкова економіка	Європейський валютний союз
Якість життя	Валютна інтеграція

Питання для самоперевірки

1. Проаналізуйте що дасть українцям безвізовий режим?
2. Щодо яких питань реалізується спільна імміграційна політика Європейського Союзу та країн-учасниць?
3. В чому полягає суть укладеної 18 червня 2007 року Угоди між Україною та ЄС про реадмісію осіб?

¹³⁷ Волчук Р. Украина и Европейский союз [Електронний ресурс] <http://www.voanews.com/russian/archive/2005-12/2005-12-26-voa6.cfm>

4. Що являє собою Шенгенська угода і Шенгенська зона?
5. Що таке безвізовий режим?
6. Охарактеризуйте географічний критерій згідно якого кожна європейська країна може подати заявку про вступ до ЄС.
7. Що являють собою Копенгагенські критерії членства вступу до ЄС?
8. Дайте характеристику політичному та економічному критеріям.
9. Поясніть чому четвертий Копенгагенський критерій часто називають «незалежним» .
10. Проаналізуйте ступінь вигоди від дотримання Копенгагенських критеріїв для країн-кандидатів?
11. Що покликані оцінювати Маастрихтські критерії вступу до Європейського Союзу?
12. Назвіть дві основні групи Маастрихтських критеріїв.
13. Перерахуйте критерії Маастрихтського договору, які перевіряються з боку Європейської Комісії та Європейського центрального банку.
14. В який момент часу країни-кандидати можуть вважатися повноцінними учасниками економічного валютного союзу?
15. Яку ціль переслідує ЄС, запроваджуючи копенгагенські та маастрихтські критерії?
16. В чому полягає сутність прийнятого ЄС Пакт про стабільність і зростання?
17. Яким чином членство України в такій світовій організації як НАТО може вплинути на її вступ у Європейський союз?

Тестові завдання

- 1. Держава-кандидат на вступ до ЄС – це держава,**
 - 1) що бажає вступити до ЄС і прийняла відповідне рішення на національному рівні;
 - 2) яка подала офіційну заявку на вступ до ЄС;
 - 3) з якою відкриті переговори про вступ;
 - 4) що бажає вступити в ЄС та відповідає всім критеріям вступу;
 - 5) правильні відповіді 1), 2), 3).

- 2. Додаткові критерії до держав, що прагнуть вступити до Європейського Союзу, були ухвалені**
 - 1) на засіданні Європейської ради в Копенгагені;
 - 2) на засіданні Європейської ради у Страсбурзі.

- 3) Судом ЄС у Люксембурзі;
- 4) на спільному засіданні Ради ЄС;
- 5) на засіданні Комісії ЄС та представників урядів держав – членів ЄС у Брюсселі

3. Україна щодо ЄС

- 1) є державою-кандидатом;
- 2) є державою-заявницею;
- 3) є асоційованим членом ЄС;
- 4) є дипломатичним партнером;
- 5) не має жодного із зазначених статусів.

4. Обов'язковими умовами набуття членства в ЄС, згідно з його установчими договорами, є такі: ...

- 1) членство в Раді Європи та НАТО;
- 2) відповідність національного законодавства нормам права ЄС;
- 3) високий рівень економічного розвитку;
- 4) бути європейською державою та поважати цінності ЄС;
- 5) усе зазначене вище.

5. Держава, що прагне вступити до Європейського Союзу, подає заявку до...

- 1) національних парламентів держав-членів;
- 2) Ради ЄС;
- 3) національних парламентів держав-членів і Європейського парламенту;
- 4) Комісії ЄС, Ради ЄС та Європейського парламенту;
- 5) правильна відповідь відсутня.

6. «Латентним» критерієм членства в ЄС є

- 1) вирішення державою усіх своїх територіальних спорів;
- 2) визначення меж державних кордонів із сусідніми державами;
- 3) членство в Раді Європи;
- 4) усе вищевикладене;
- 5) правильна відповідь відсутня.

7. В якому році були визначені умови вступу до ЄС на засіданні Європейської Ради у Копенгагені:

- 1) 1992 року;
- 2) 1993 року;
- 3) 1994 року;
- 4) 1995 року;
- 5) 1996 року.

8. Згідно з Копенгагенськими критеріями «здатність взяти на себе обов'язки членства, включно з дотриманням цілей політичного, економічного та валютного союзу» називають:

- 1) політичний критерієм;
- 2) економічний критерієм;
- 3) географічний критерій;
- 4) критерієм членства;
- 5) «незалежним» критерієм.

9. Згідно з Копенгагенськими критеріями «спроможність Європейського Союзу абсорбувати нових членів, одночасно підтримуючи динаміку європейської інтеграції» називають:

- 1) політичний критерієм;
- 2) економічний критерієм;
- 3) географічний критерій;
- 4) критерієм членства;
- 5) «незалежним» критерієм.

10. В цілому Копенгагенські критерії стосуються, насамперед, розвитку...

- 1) Світового господарства
- 2) Європейського Союзу
- 3) внутрішньої демократії та економіки країни-кандидата
- 4) ринкової економіки
- 5) всі відповіді правильні.

11. Згідно з Маастрихтським договором, відповідно до якого створюється Європейський валютний союз, оцінюється:

- 1) життєдіяльність фінансової системи держави,
- 2) вирівнювання рівня цін;
- 3) стабільність обмінного курсу;
- 4) ступінь верховенства права;
- 5) правильна відповідь 1), 2) і 3).

РОЗДІЛ 7. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС

7.1. Становлення відносин між Україною та ЄС.

7.2. Євроінтеграція, як пріоритетний напрямок зовнішньої політики України.

7.3. Перспективи співробітництва між Україною та ЄС.

7.1. Становлення відносин між Україною та ЄС

Характерною рисою сучасного світового розвитку країн є активізація інтеграційних процесів у світі та Європі зокрема. Європейський Союз виступає активним актором в сучасному геополітичному просторі. Об'єднання Європи – це одна із найбільш значущих геополітичних подій ХХ століття. У результаті масштабної і глибокої інтеграції Європейський Союз став потужним геополітичним центром. Геополітичне майбутнє європейського проекту та його роль у світовій політиці першочергово залежить від ефективності співпраці з країнами та регіонами, що є безпосередніми сусідами Європейського Союзу. Питання становлення дружніх, партнерських відносин між ЄС та Україною стає актуальним.

Глобальна трансформація міжнародної системи створила всі передумови для реалізації вікового прагнення українського народу до незалежності, що відображено в Акті від 24 серпня 1991р. і також у результаті національного референдуму 1 грудня того ж року.

Міністр закордонних справ Нідерландів, як головуючої в ЄС держави, у своєму листі від імені Євросоюзу офіційно визнав незалежність України, а демократичний характер референдуму вже 2 грудня 1991р. був відзначений у Декларації ЄС щодо України. У ній містився заклик до України підтримувати з ЄС відкритий і конструктивний діалог, спрямований на забезпечення виконання всіх колишніх зобов'язань СРСР¹³⁸. Як і всі постсоціалістичні країни, Україна змушена була приступити до масштабних економічних перетворень. Разом з тим, порівняно з більшою частиною інших країн Східної Європи, вона зіткнулася з додатковими труднощами

¹³⁸ Європейський вибір України / За ред. К.В. Перебийніса. – Полтава: ПОДА, 2005. – 60с.

державного будівництва як нова держава і незалежний економічний суб'єкт.

В 1991 році ЄС затвердив програму Технічної Допомоги країнам СНД (TACIS) і макрофінансову підтримку для реформування економіки та законодавства і розвитку демократичного суспільства республік колишнього СРСР (в т.ч. і Україна).

В квітні 1992р. Європейська комісія приймає рішення щодо необхідності переговорів з Україною, Білорусією, Росією та Казахстаном про підписання угод про співпрацю, а у жовтні цього ж року Європейська Рада видає директиву, яка передбачає початок обговорення угод про партнерство та співпрацю з цими країнами.

Незалежність України поставила дуже гострі проблеми перед керівниками країн ЄС. В українській політиці Захід особливо цікавило ядерне питання, оскільки Україна успадкувала ядерний арсенал і стала відразу третьою ядерною державою після Росії та США. Позицію Європи щодо України з 1991 до 1993 року називають позицією «байдужості та спостереження». Це було пов'язано з тим, що Європа тривалий час розглядала Україну, головним чином, як винуватицю поширення ядерної зброї і як перешкоду в процесі роззброєння. Втім, вже у січні 1992 року Україна вступила до НБСЄ, а у червні 1992 року підписала договір СТАРТ-1 і Лісабонський протокол, погодившись ліквідувати у найкоротший термін свої стратегічні озброєння далекої дії. Це сприяло похваленню відносин з ЄС. Уже у Заключній декларації сесії Європейської Ради, що проходила в червні 1993 року в Копенгагені, згадуються міжнародні зобов'язання України і зазначається, що їх дотримання є неодмінною умовою для повної інтеграції України в міжнародне співтовариство і сприяло б розвитку її відносин з Європейським Співтовариством.

Україна є першою країною СНД, стосовно якої було вироблено Стратегію відносин у квітні 1994 року. Київ хотів розширити рамки співробітництва, запропонованого Комісією ЄС, до рівня угод, підписаних, починаючи з 16 грудня 1991 року, з Польщею. Угорщиною і Чехословаччиною, що передбачали можливість інтеграції, нехай ще і не в дуже ясній формі, у Європейський Союз. Однак Європейська Комісія відхилила цю пропозицію і запропонувала підхід, що не припускав вступу в майбутньому до ЄС.

Європейський Союз поступово став виробляти спільну стратегію підтримки України, встановлюючи як політичні, так і економічні

зв'язки. З самого початку європейський підхід до України базувався на трьох основних принципах:

1. взаємне зменшення тарифних бар'єрів для промислових товарів;
2. фінансова допомога;
3. інституалізація економіко-політичного діалогу.

Основні стратегічні напрямки ЄС стосовно України зображені на рис. 7.1.

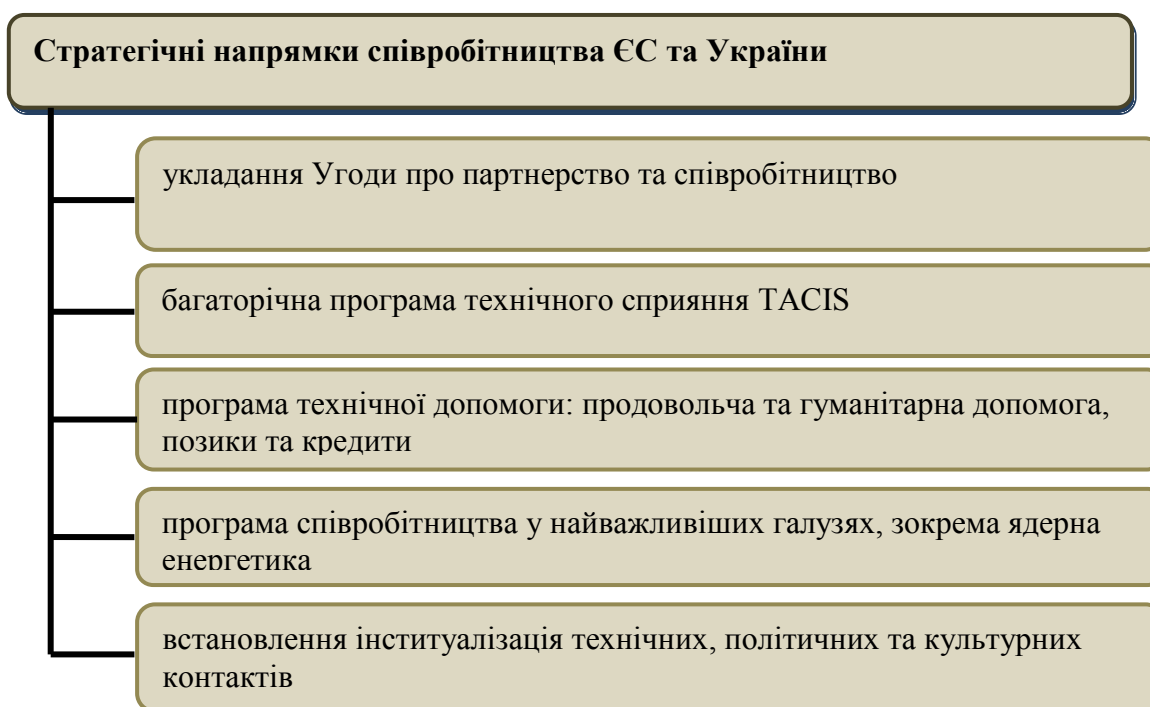

Рис. 7.1. Стратегічні напрямки щодо розбудови відносин ЄС та України

Для України вступ до Європейського Союзу залишається великою національною метою, оскільки Європейський Союз – це система цінностей, на які орієнтується Україна, зокрема, демократія, заможність, стабільність; це найбільші в світі інвестори; це вплив на світовий розвиток (після США).

Європейський вибір для України відкриває нові перспективи для її співробітництва з розвиненими країнами континенту, економічного розвитку, соціального й інтелектуального прогресу, зміцнення позицій держави в міжнародній системі координат. Членство в ЄС дозволяє більш ефективно використовувати переваги міжнародної спеціалізації та кооперації, що стане важливою передумовою прискорення економічного розвитку та модернізації країни.

Основним принципом зовнішньої політики України визначений миролюбний та демократичний зовнішньополітичний курс.

Декларовані принципи набули більш реального змісту після проголошення Україною незалежності та розпаду СРСР. «Повернення до Європи» було проголошено ключовим напрямком політики України¹³⁹.

Співдружність незалежних держав, в тому числі, і Україна успадкували всі міжнародні угоди і зобов'язання колишнього СРСР відповідно до Мінської угоди про утворення СНД, якою проголошено припинення існування СРСР як суб'єкта міжнародного права.

Документ щодо власної поведінки на міжнародній арені було схвалено 2 липня 1993р. Верховною Радою України. У Постанові «Про основні напрями зовнішньої політики України» визначені національні інтереси України та завдання її зовнішньої політики. Вперше була сформульована позиція України щодо ЄС на законодавчому рівні: перспективною метою зовнішньої політики є членство України у Європейських співтовариствах. З метою підтримки стабільних відносин Європейськими співтовариствам, Україна укладе з ними Угоду про партнерство та співробітництво, здійснення якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом – до повного її членства у цій організації. Пріоритетними сферами зовнішньополітичної діяльності визначено розширення участі в європейському регіональному співробітництві, активну участь у діяльності ООН.

З 1 січні 1993 р. Україна була включена в Систему загальних преференцій (СЗП). Завдяки цій системі більшість українських товарів одержали безмитний доступ на ринок Євросоюзу або для них встановлювалося невелике мито без зобов'язань взаємності з української сторони. Україна користується такими ж пільгами що й країни, які розвиваються, за винятком металургійної продукції та продуктів рибної промисловості. Мета СЗП – стимулювати економічний розвиток через експорт.

В березні 1993р. розпочалися офіційні переговори з Україною, які завершилися 14 червня 1994р. підписанням Угоди про партнерство та співробітництво в Люксембурзі Президентом України та президентом Європейської комісії і представниками держав-членів ЄС. Молода українська держава, яка переживала перші кроки становлення

¹³⁹Тамм А.Є., Стрельцов В.Ю., Дзюндзюк В.Б. Україна – ЄС: розвиток відносин та основні напрями співробітництва: Модуль 5: навч. посіб. / За заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – 144с.

національної економіки та правової системи, потребувала політичну та економічну підтримку з боку Європейського Союзу. Угода про партнерство та співробітництво знаменувала важливий крок вперед, замінюючи Угоду про Торгівлю та комерційне й економічне Співробітництво, яку Європейське Співтовариство і Радянський Союз підписали ще в 1989 році.

Відповідно до статті 1 Угоди між Україною та ЄС було визначено:

- по-перше, розвиток тісних політичних відносин шляхом політичного діалогу;

- по-друге, сприяння торгівлі, інвестиціям і гармонійним економічним відносинам;

- по-третє, забезпечення взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, науково-технічного та культурного співробітництва;

- по-четверте, підтримка України щодо зміцнення демократії та завершення переходу до ринкової економіки.

Проте Угода про партнерство та співробітництво (УПС) набрала чинності з 1 березня 1998р. після ратифікації парламентом усіх держав-членів ЄС та Верховною Радою України. Дату підписання Угоди можна вважати завершенням початкового етапу становлення відносин між Україною та ЄС. Без сумніву, Європа стала готовою до співпраці із Україною, водночас, і Україна побачила своє майбутнє в об'єднаній Європі. Після набуття чинності УПС відносини між Україною та Європейським Союзом були визначені як «стратегічне партнерство». В контексті цього, Комітетом з питань співробітництва між Україною та ЄС в рамках УПС було засновано 6 галузевих підкомітетів: з питань торгівлі та інвестицій, фінансів, економіки та статистики; енергетики, ядерних питань і навколишнього природного середовища; митного і прикордонного співробітництва, боротьби з «відмиванням» коштів і наркобізнесом; транспорту, телекомунікацій, науки та технологій, освіти та навчання; вугілля і сталі, гірничої промисловості та сировинних матеріалів.

Наприкінці 1998 р. розпочалося міжпарламентське співробітництво між Україною та ЄС в рамках Угоди про партнерство та співробітництво. Європейський Парламент 12 березня 1998 року прийняв резолюцію у зв'язку з повідомленням Єврокомісії Раді ЄС щодо Плану дій відносно України. Парламент вважав, що

угода про партнерство – тільки етап до більш тісної асоціації України і ЄС і що необхідно передбачити, коли з'являться відповідні умови уведення нових інструментів для реалізації такої асоціації.

8-9 червня 1998 року в Люксембурзі відбулося інавгураційне засідання Ради з питань співробітництва України з ЄС, на якому Прем'єр-міністр України зробив політичну заяву щодо прагнення України набути асоційованого статусу в ЄС. Укладення договору про асоційоване членство, розглядалося як середньострокове завдання двостороннього співробітництва. Такі заяви черговий раз підтвердили серйозність намірів України асоціюватися з Європейським Союзом.

Про важливість «європейського вектору» зовнішньої політики України, свідчать ряд ухвалених нормативних актів. Зокрема, підписаний 11 червня 1998р. Президентом України Указ про Стратегію інтеграції України до ЄС, в якій були визначені пріоритети діяльності органів виконавчої влади на період до 2007 року. Стратегія інтеграції України до ЄС має забезпечити входження нашої держави до Європейського політичного, інформаційного, економічного і правового простору. Отримання на цій основі статусу асоційованого члена ЄС проголошувалося головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньостроковому вимірі та мало співвідноситися в часі з набуттям повноправного членства в ЄС державами-кандидатами, які мають спільний кордон з Україною.

Інтеграція України до ЄС була проголошена ключовим зовнішньополітичним пріоритетом в інавгураційній промові Президента України Л. Кучми (листопад 1999р.) Саме цю дату вважають українські дослідники початком нового етапу розвитку відносин України з ЄС. Основні етапи просування України до членства в ЄС зображені на рис. 7.2.

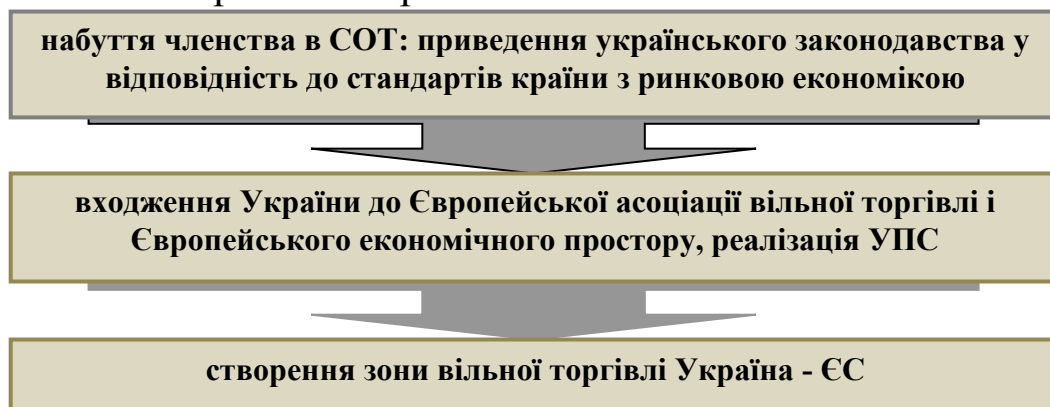

Рис. 7.2. Етапи просування України до членства в ЄС.

Важливим етапом у відносинах між Україною і ЄС стало ухвалення Європейською Радою 10 грудня 1999 р. в Гельсінкі Спільної стратегії ЄС щодо України, спрямованої на зміцнення відносин «стратегічного партнерства» між Україною та ЄС. Ця стратегія передбачалась на чотирирічний початковий період з майбутнім продовженням, переглядом і, в разі потреби, зміною Європейською Радою за рекомендацією Ради ЄС. У документі відзначалися європейські прагнення України і вітався її проєвропейський вибір. ЄС підтвердив свої зобов'язання щодо підтримки політичних та економічних перетворень в Україні, які мають забезпечити подальше її наближення до ЄС.

Принципове значення для подальшої співпраці мали Парламентські слухання з питань реалізації державної політики інтеграції до ЄС 11 грудня 2001 р., які вперше продемонстрували консолідацію зусиль Верховної Ради та Уряду України навколо курсу на європейську інтеграцію. У світлі цих подій, 10 січня 2002 року в Мадриді на зустрічі «Україна – «Трійка ЄС» на рівні міністрів

закордонних справ українська сторона знов запропонувала перевести відносини Україна – ЄС у площину асоціації. 20 червня 2002 року Верховна Рада прийняла Звернення до парламентів, урядів та громадськості держав-членів Європейського Союзу, в якому закликала їх підтримати курс нашої держави на європейську інтеграцію, шляхом виведення взаємин з Україною на новий рівень

розвитку, адекватний стратегічним зрушенням на Європейському континенті та глибоким змінам, що відбуваються в Українській державі.

Важливого значення набув той факт, що у черні 2007р. відбулося парафування Угоди між Європейською Спільнотою та Урядом України про торгівлю деякими сталеливарними виробами. Відповідно до Угоди, квота України на поставки сталевих виробів до країн ЄС зросла з 600тис. т у 2004р. до приблизно 1млн. т на кінець 2007р.¹⁴⁰

Успішним кроком на шляху інтеграції економіки України в європейську ринкову систему стало входження України до правового поля багатосторонньої торгівельної системи ГАТТ/СОТ. Діяльність України в рамках Світової організації торгівлі є одним із пріоритетів зовнішньоекономічної політики нашої держави і розглядається як системний фактор розвитку національної економіки, лібералізації

¹⁴⁰ Політика європейської інтеграції: Навч. посіб. /За ред. д.ф.н., проф. В.Г. Воронкової. – К.: ВД «Професіонал», 2007. – 512с.

зовнішньої торгівлі. Вступ до СОТ відкриває нові перспективи для України:

- по-перше, це дає змогу нашій державі не тільки стати повноправними гравцем на світовому ринку, а й взяти участь у формуванні якісно нових параметрів світової торгівлі;
- по-друге, це суто важливий крок, оскільки економіка країни вийшла на новий етап, коли логіка її подальшого розвитку вимагає потужних ринкових стимулів.

Головним питанням порядку денного відносин Україна – ЄС з початку 2007 р. і до цього часу продовжує залишатися підготовка проекту і підписання нової базової угоди, яка визначатиме стратегічні цілі та формат цих відносин мінімум як на найближчі десять років. Підписання Угоди про асоціацію, яку розроблено на заміну Угоди про партнерство і співробітництво, продовжує залишатись правовою базою відносин між Україною та ЄС. Об'єктивною передумовою для укладення Угоди про асоціацію є принципово інші якісні відносини, які склалися внаслідок таких процесів, як:

- розширення ЄС на Схід та виникнення спільного кордону з країнами Східної Європи, що призвело до появи нової геополітичної ситуації в Європі;
- формування в контексті розширення ЄС нової концепції європейської безпеки, яка визначає в якості ключового фактора підтримання безпеки стабілізації географічного оточення ЄС;
- запровадження Європейської політики сусідства як інструмента реалізації стратегії європейської безпеки, яка передбачає залучення країн-сусідів до більш глибоких форм взаємодії з європейським Союзом з метою їх «європеїзації» ;
- поживалення процесів внутрішньої трансформації України після політичних подій 2004 – 2005 рр.

У тому, що стосується цілей та сфери охоплення майбутньої угоди, ЄС виявляє обережність та намагається уникати будь-якого передчасного обговорення цього питання в переговорах з Україною. Лише Європейський парламент відкрито заявив про свою підтримку євроінтеграційних прагнень України та закликав укласти з нею Угоду про асоціацію, яка б передбачала чітку перспективу членства¹⁴¹.

Цілі Угоди про асоціацію:

¹⁴¹ Резолюція Європарламенту від 12.07.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.europa.eu/sides.

- оновити спільні інституційні рамки співпраці України та ЄС;
- сприяти поглибленню відносин у всіх сферах;
- посилити політичну асоціацію й економічну інтеграцію на основі взаємних прав та обов'язків.

16 червня 2009 р. відбулося засідання Ради з питань співробітництва Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію, яка є новим практичним інструментом на заміну Плану дій Україна – ЄС для підготовки Сторін до реалізації Угоди про асоціацію до моменту набуття нею чинності. Нова Угода про асоціацію та Порядок денний асоціації сприятимуть подальшій політичній асоціації та економічній інтеграції України до ЄС шляхом запровадження та вдосконалення всестороннього співробітництва.

30 березня 2012 р. у м. Брюссель (Королівство Бельгія) угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом було парафоровано¹⁴².

Остаточне її підписання було заплановано на Вільнюському саміті країн Європейської політики сусідства в листопаді 2013р. Це мав бути завершальний етап двадцятирічних відносин України з Європейським Союзом, а також початком розвитку нових відносин. Європа потрібна Україні, а Україна потрібна Європі.

Проте, відмова вищого керівництва держави у листопаді 2013 року від підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС спричинила початок масового мирного протесту в Україні на захист євроінтеграційних прагнень народу України, що отримав назву «ЄвроМайдан» .

Після перемоги в Україні Революції Гідності, 13 березня 2014 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі» , якою підтверджується незворотність курсу України на європейську інтеграцію, метою якої є набуття членства в Європейському Союзі. Було також відзначено, що Україна як європейська держава, яка поділяє спільну історію та цінності з країнами Європейського Союзу, має право подати заявку на набуття членства у Європейському Союзі відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз. Цією Постановою Верховна Рада

¹⁴² Україна-Європейський Союз: двосторонні відносини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/articles/911.

України рекомендувала Виконуючому обов'язки Президента України та Кабінету Міністрів України низку першочергових кроків у сфері європейської інтеграції, передусім у контексті укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

З підписанням та ратифікацією у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відносини сторін почали розбудовуватися у якісно новому форматі політичної асоціації та економічної інтеграції. Під час підписання Угоди про асоціацію 27 червня 2014 року Президентом України П.О.Порошенком та під час її ратифікації 16 вересня 2014 року Верховною Радою України було зроблено відповідні заяви, що Україна розглядає укладення Угоди про асоціацію як черговий крок на шляху до досягнення кінцевої мети європейської інтеграції – набуття повноправного членства України в Європейському Союзі.

З 1 листопада 2014 р. окремі розділи Угоди про асоціацію діють на умовах тимчасового застосування до моменту набуття нею чинності у повному обсязі, що відбудеться після завершення ратифікаційного процесу в усіх державах-членах ЄС.

Виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом відбувається на основі затвердженого 17 вересня 2014 р. Кабінетом Міністрів України плану заходів з її імплементації на 2014-2017 роки.

Серед основних цілей Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України 26 травня 2015 р., визначено забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу. Згідно зі Стратегією, Угода про асоціацію між Україною і ЄС визначає стратегічні орієнтири для проведення системних політичних і соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС.

7.2. Євроінтеграція, як пріоритетний напрямок зовнішньої політики України

Європейська інтеграція на сучасному етапі – це магістральний напрямок розвитку континенту, який визначить ситуацію в самій Європі у третьому тисячолітті, так і її місце у світі. З часу свого заснування Європейський Союз поступово перетворився на один із найпотужніших політичних і фінансово-економічних центрів

сучасного світу, ключовий компонент новоствореної архітектури європейської безпеки, ядро системи європейських стандартів.

Інтеграційні процеси в Західній Європі тісно пов'язані з поглибленням міжнародного поділу праці та задоволення суспільних потреб розвитку світового господарства. Вони підштовхувались високим рівнем розвитку продуктивних сил, поглибленням спеціалізації виробництва в умовах відносно незначних масштабів внутрішніх ринків країн Західної Європи.

Уповодж останнього десятиріччя Україна наполегливо бажає наблизитися до європейських стандартів. Стан відносин України та Європейського Союзу слід розглянути у формальному та фактичному форматах.

З формальної сторони, двосторонні стосунки Україна з Європейським Союзом були започатковані після здобуття Україною незалежності. В грудні 1991 р. Європейські Співтовариства, відзначивши демократичність всеукраїнського референдуму, визнали незалежність та суверенітет України¹⁴³. Тоді вперше пролунав заклик Євросоюзу до України підтримувати з державами-членами Європейських Співтовариств відкритий і конструктивний діалог.

Проте, характер взаємозв'язків України зі світом, який глобалізується, є одним із самих складних і важливих питань сучасного розвитку. За двадцять чотири роки незалежності суспільство так і не отримало чіткої та однозначної відповіді на запитання: яке місце буде займати Україна у світі, що стрімко змінюється?

Важливість ролі інтеграції України до Європейського Союзу засвідчує подання 2002 року Президента України до Верховної Ради – «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки», де визначається низка практичних кроків щодо питань європейської інтеграції, які за своєю природою цілком можна вважати державними орієнтирами європейського вибору. Це, зокрема: отримання Україною членства у Світовій організації торгівлі; проведення переговорного процесу та підписання Угоди про асоціацію, створення зони вільної торгівлі й реальних передумов для вступу

¹⁴³ Чалий В. Перспективы евроинтеграции Украины // «Аргументы и факты», 2007 - № 25;

України до ЄС¹⁴⁴. Європейська інтеграція наразі набуває в Україні якісно нового змісту: з декларативного зовнішньополітичного курсу вона поступово перетворюється на комплексну внутрішню політику реформ. На цьому етапі надзвичайної важливості набуває громадська думка щодо євроінтеграції, адже саме рівень підтримки певного інтеграційного вектору є невід'ємним компонентом успішної політики євроінтеграції суспільства загалом.

У виборі населення між європейським та євразійським векторами існували та продовжують існувати істотні регіональні відмінності. В той час як Захід та Центр України традиційно віддавали перевагу ідеї приєднання до Європейського Союзу, то на Півдні та Сході України підтримка євроінтеграції була істотно нижчою і населення в своїй більшості виступало за членство України в Митному Союзі. Наразі ситуація змінюється і привабливість євразійського вектору різко зменшується. Саме через регіональну специфіку настроїв щодо євроінтеграційних перспектив надзвичайної актуальності набула ідея організації у найбільш проблемних, з цієї точки зору, регіонах широкої публічної дискусії щодо можливостей вирішення тих проблем, до яких громадська думка є достатньо чутливою, і які вже доводилося вирішувати безпосереднім сусідам України на їхньому шляху до ЄС. Відтак, було важливо не тільки організувати діалог з тими регіонами, де необхідно підвищувати рівень підтримки євроінтеграції, але і раціоналізувати цей діалог за допомогою використання конкретних прикладів країн Східної Європи – Польщі та Словаччини – які у 1990-х рр. мали дуже схожі з Україною стартові для внутрішніх трансформацій умови, але змогли до цього часу повноцінно інтегруватися не лише до Європейського Союзу, але і до НАТО.

Зрозуміло, що для України як молодій європейській державі це об'єднання стає дуже привабливе. Рада Європи стала фактично першою європейською інституцією, в яку Україна увійшла повноправним членом. З неї почався наш шлях повернення до об'єднаної Європи, до Європейського Союзу і НАТО. Тому одним з найактуальніших завдань України виступає асоційоване членство в Європейському Союзі. Спрямовуючи свої погляди в Європу, слід пам'ятати, що інтеграція країни у світову економіку – це послідовне

¹⁴⁴ Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році». – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2003. – 478 с.

вирішення завдань, які повинні забезпечувати в першу чергу загальнонаціональні інтереси країни. Ця проблема вирішується лише після того, коли будуть досить чітко визначені основні елементи та стратегії національної зовнішньої та внутрішньої економічної політики.

Стратегія інтеграції України визначає основні напрями співробітництва України з ЄС, як організацією, яка в процесі свого розвитку досягла високого рівня політичної інтеграції, уніфікації права, економічного співробітництва, соціального забезпечення та культурного розвитку. У Стратегії зазначено, що: «Національні інтереси України потребують утвердження України як впливової європейської держави, повноправного члена ЄС. У зв'язку з цим необхідно чітко та всебічно визначити зовнішньополітичну стратегію щодо інтеграції України до європейського політичного, економічного та правового простору»¹⁴⁵.

Стратегія інтеграції України до ЄС ґрунтується на:

- Конституції України, що встановлює спрямування зовнішньополітичної діяльності України на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права;
- схвалених Верховною Радою України Основних напрямках зовнішньої політики України та Концепції (основах державної політики) національної безпеки України;
- Угоді про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами - членами від 1994 року (УПС) та інших договорах, укладених між Україною та ЄС, в яких визначаються механізми взаємодії між ними.

Стратегія України полягає у наближенні до загальноєвропейських структур двома паралельними курсами – безпосередньо та через членство в центральноевропейських інституціях. За таких умов особливого значення набуває завдання налагодження відносин з такими міжнародними економічними організаціями та угрупованнями, як Європейський Союз,

¹⁴⁵ Указ Президента України від 11 червня 1998 року № 615 “Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу”. –[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/615/98>.

Європейський банк реконструкції та розвитку, Рада Європи, Центральноевропейська ініціатива, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Економічна комісія ООН для Європи, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк.

Основні напрями інтеграційного процесу зображні на рис. 7.3.

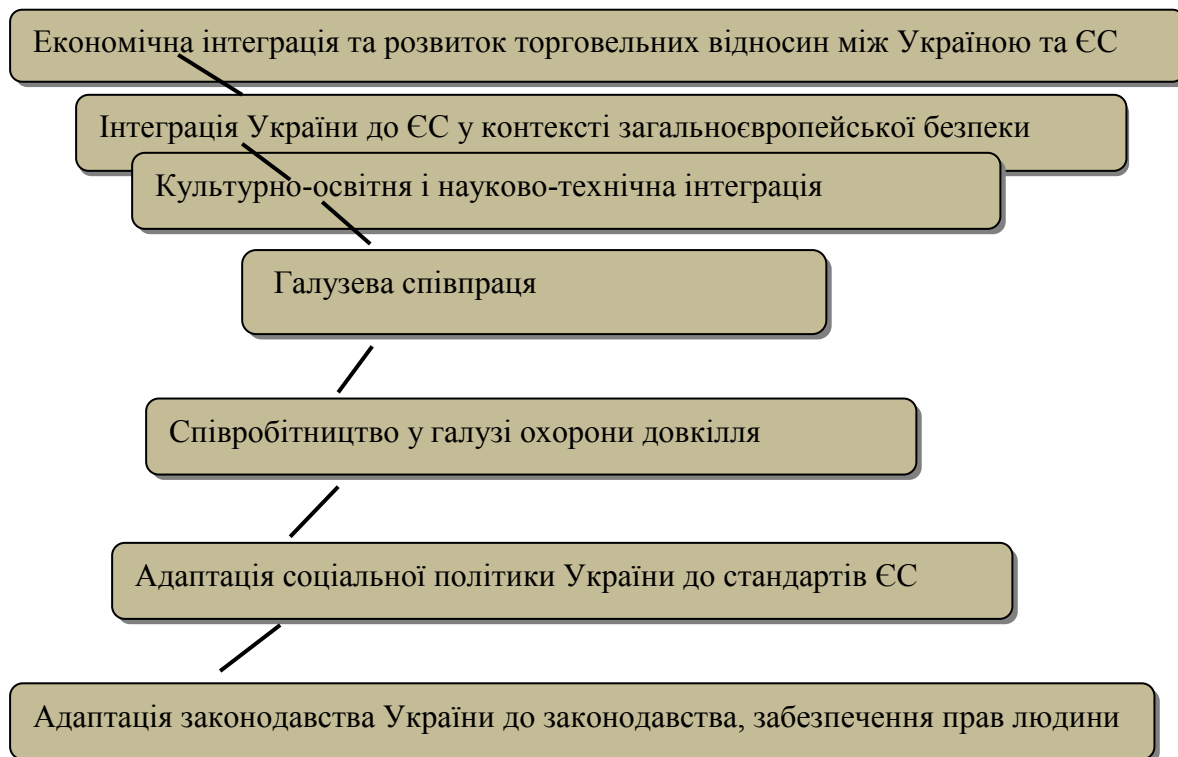

Рис. 7.3. Напрями євроінтеграційного процесу України

Отже, інтеграція України в міжнародне співтовариство супроводжується активною співпрацею з міжнародними організаціями, іншими країнами, державними і приватними установами іноземних держав¹⁴⁶.

Участь України в Європейських проектах тільки збагатить досвід і почуття всієї європейської спільноти. Європейський вибір України є природним та цілком закономірним. Які ж можливі подальші кроки України на шляху інтеграції до європейських структур?

Перший варіант, передбачає тісну співпрацю України з ЄС в галузі зовнішньої політики, повноправну участь в ОБСЄ, РЄ, ЦЄІ і взаємодію із НАТО, ЗЄС та іншими європейськими структурами, що

¹⁴⁶ Галазюк Н.М., Галущенко О.С., Луцик О.Г. Передумови та шляхи інтеграції України до європейських структур / Н.М. Галазюк, О.С. Галущенко, О.Г. Луцик //Матеріали VI міжнародної наукової практичної конференції, «Новини научний прогрес - 2010» (17- 25. 08. 2010). Том 3 Софії «Бял ГРАНД-БГ» ООД, 2010. – С. 58-60.

сприятиме цілком реальним можливостям України отримати статус асоційованого партнера ЄС. У разі підйому своєї економіки, це «часткове асоційоване членство в ЄС» .

Другий варіант, це варіант, який спирається на негативні тенденції в розвитку Української держави. Внаслідок нестабільності та соціальних протиріч ще протягом 5-10 років ЄС втратить інтерес до підтримки України. Держава, яка є неконкурентоспроможною на європейському та світовому ринках, держава-споживач застарілої техніки та неякісних товарів, держава із низьким життєвим рівнем населення і мінімальним рівнем свободи особистості не зможе бути рівним партнером Євросоюзу. Така держава врешті-решт перетвориться на сировинний придаток для розвинутих країн та джерело дешевої робочої сили.

Європейська інтеграція для України означає модернізацію економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, можливість виходу на єдиний внутрішній ринок Європейського Союзу.

Позитивні наслідки євроінтеграції для України слід об'єднати в такі блоки, як економічні, політичні, соціальні та ідеологічні (рис. 7.4).

Економічні вигоди	Політичні вигоди	Соціальні вигоди	Ідеологічні вигоди
макроекономічна стабільність; нові ринки збуту; додаткові інвестиції; надання субсидій деградууючому с/г; зменшення митних тарифів.	участь в Європейській колективній безпеці; гарантування територіальної недоторканості України.	захист прав людини в інституціях ЄС; відкриття кордонів; розширення можливостей для освіти, роботи й відпочинку; забезпечення високого рівня життя населення.	активізації взаємного обміну між українською й західноєвропейською культурами; становлення України як інтегрованої частини

Рис. 7.4. Вигоди від вступу України до ЄС.

Нагальною потребою європейської інтеграції України, а також підвищення дієвості української держави є здійснення нових кроків у формуванні ефективної системи виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях. Головною метою такого реформування - це утвердження таких механізмів, які б

забезпечували результативність управлінських рішень, розмежування, збалансування повноважень та відповідальності різних рівнів влади й місцевого самоврядування у сфері надання державних і громадських послуг. Враховуючи те, що поставлені завдання є масштабними і складними, слід акцентувати увагу на прискореному формуванні та оновленні управлінської еліти, залученні до системи управління на всіх рівнях енергійних, компетентних та ініціативних кадрів нової генерації.

З огляду на останнє, можна стверджувати, що розвиток людського потенціалу – основа стратегії структурно-інноваційного розвитку. Це головна складова національного багатства і рушійна сила суспільного поступу, визначальний критерій оцінки його рівня. Світовою практикою доведено, що інвестиції в людський капітал – найефективніші. Для вирішення цього завдання запропоновано розробити та реалізувати широкомасштабну довгострокову стратегію модернізації всієї системи освіти, наближенні її якості до стандартів ЄС, потреб внутрішнього розвитку держави та суспільства, ринкової економіки. Звертається увага на необхідність запровадження системи безперервної освіти та освіти протягом життя.

Нині Україна стоїть на рубіжній лінії, перетин якої означатиме перехід до нової якості відносин з ЄС – перехід від партнерства до асоціації. Угода про асоціацію з ЄС включно з поглибленою та всеосяжною зоною вільної торгівлі (ЗВТ) є документом стратегічного значення для розвитку України. Угода закладає нову основу для подальшого розвитку відносин між Україною та ЄС на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції, яка підкріплюватиметься потужною інституційною базою і відповідатиме європейським очікуванням українців.

Хоча, «договірні практика ЄС свідчить, що між укладанням із третьою країною угоди про асоціацію та отриманням такою країною статусу кандидата у повноправні члени цього міждержавного об'єднання немає прямого правового зв'язку. Тобто асоціація може бути як сходиною до членства в ЄС, так і його альтернативою»¹⁴⁷. Проте послідовна й ефективна імплементація її механізмів має створити міцний базис подальшого сталого політичного та економічного розвитку нашої держави, основу стратегії реформування усіх ключових сфер і впровадження європейських

¹⁴⁷ Стрельцова О. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: передумови, проблеми і перспективи // Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 92.

стандартів з метою підвищення якості життя населення України, захисту фундаментальних прав особи.

Важливе значення у відносинах ЄС та України має безпековий вимір співробітництва. Сенс входження України до колективних структур безпеки на Європейському континенті полягає в тому, щоб бути активним учасником європейської безпеки та мати реальні безпекові гарантії. Україні важливо реагувати на ерозію міжнародно-правових механізмів гарантування безпеки та брак надійних гарантій міжнародної безпеки нашої держави, що ставить її у ситуацію вакууму безпеки¹⁴⁸.

Отже, євроінтеграційні прагнення України – це бажання стати розвиненою, демократичною країною з пануванням законів, повагою прав і свобод людини ринковою, конкурентноспроможною економікою. Однак, відсутність суспільного консенсусу щодо напрямків та темпів соціально-економічних реформ, практично стабільно неефективна діяльність урядів суттєво віддалили перспективу повного членства України в ЄС.

7.3. Перспективи співробітництва між Україною та ЄС

Процес розширення Європейського Союзу відкриває для України нові стратегічні перспективи та додаткові можливості поглиблення євроінтеграційної політики. Україна безпосередньо межує з Євросоюзом – це якісно нова політична ситуація у відносинах Україна - ЄС. Вона значною мірою визначає як характер цих відносин, так і перспективи подальшого розвитку України.

В інтересах Євросоюзу – забезпечити мир і стабільність на своїх кордонах, мати сусідами політично стабільні, демократичні та економічно розвинуті держави з прогнозованою і дружньою зовнішньою політикою. Саме тому, слід очікувати зростання політичного впливу ЄС на такі процеси в Україні, як зміцнення демократичних інституцій, утвердження основних засад громадянського суспільства, забезпечення прав людини, свободи ЗМІ, посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією у владних структурах.

¹⁴⁸ Ризики європейського інтеграційного проекту: виклики та можливості для України / І. В. Клименко, І. В. Ус. – К.: НІСД, 2012. – 88 с.

Упродовж останніх років в Україні розпочався новий етап економічного співробітництва з цим угрупованням, оскільки після розширення ЄС його ринок перетворився для нашої держави на головний і посідає перше місце як ринок збуту українських товарів. Крім того, більша половина прямих іноземних інвестицій надходила з країн ЄС. А отже, економічна динаміка в ЄС та тенденції економічної співпраці впливають на перебіг соціально-економічних процесів в Україні.

Розширення Європейського Союзу ставить перед Україною два завдання. Перше з них – це необхідність прискорення економічних реформ в цілому та реструктуризації виробництва зокрема. Адже можливість скористатися позитивними ефектами розширення багато в чому визначається рівнем та динамікою розвитку української економіки, її здатністю швидко адаптуватися до змін на міжнародних ринках. Друге полягає в необхідності пошуку нової моделі співробітництва з розширеним Євросоюзом, реалізація якого, у свою чергу, залежатиме від економічних перетворень в Україні та переходу на інноваційний шлях розвитку.

Ця модель має передбачати як відповідні внутрішні заходи, так і зустрічні кроки з боку ЄС. Тобто зміцнення внутрішньої конкурентоспроможності національної економіки з орієнтацією на поступове досягнення європейських соціально-економічних параметрів розвитку.

У реалізації економічного співробітництва з ЄС Україні необхідно запроваджувати інтеграційної ідеології економічних відносин, що передбачають інтеграцію України в економічні та соціальні структури ЄС, поступове входження України до єдиного внутрішнього ринку ЄС, створення повноцінного конкурентного середовища, максимально звужуючи наслідки протекціоністських дій з боку ЄС.

Співробітництво країн-членів ЄС, з якими Україна має традиційно добрі відносини, може сприяти просуванню українських інтересів у ЄС. Це дозволяє Україні використовувати напрацьовані центральноєвропейськими країнами механізми регіонального співробітництва для поглиблення контактів з Європейським Союзом.

Для успішної співпраці з ЄС Україна має здійснити низку невідкладних фундаментальних системних трансформацій (рис. 7.5).

Важливою перспективою співробітництва України з ЄС є прискорення темпів зростання взаємної торгівлі, коли щорічний

приріст товарообігу складає понад 16-18%. Не в останню чергу це пов'язано з лібералізацією торговельного режиму в Україні на основі принципів СОТ та європейських стандартів. Водночас Україна має активно працювати над вирішенням завдань так званої галузевої інтеграції – це дасть можливість поглиблення інтеграційних процесів між нашою державою та ЄС в енергетичній сфері, співробітництво у розвитку транспортно-комунікаційних мереж, в інформаційній сфері та галузях високих технологій.

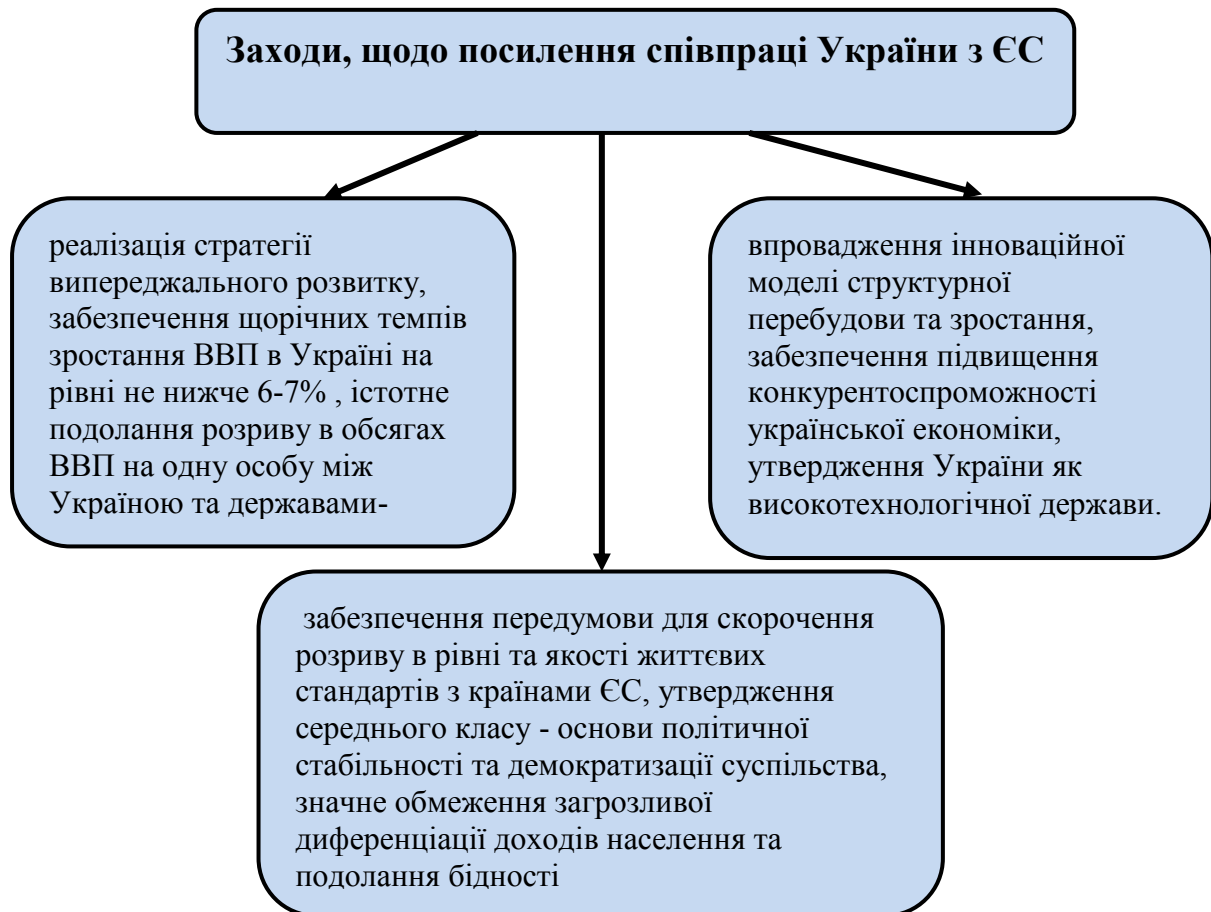

Рис. 7.5. Внутрішні заходи України на зустріч ЄС

Перспективним є співробітництво у форматі «Вишеградська четвірка – Україна» , а також ефективне використання механізму міжрегіонального співробітництва в рамках міжнародних асоціацій «Карпатський Єврорегіон» , «Верхній Прут» , «Буг» , «Нижній Дунай» , співпраця з потужними єврорегіонами, залучення для регіонального розвитку фінансової допомоги за програмою Tacis.

Таким чином, увага має бути відведена розробці та реалізації стратегії забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на ринку ЄС з відповідними умовами та етапами

підготовки внутрішнього економічного середовища до європейських вимог, а саме: досягнення європейського рівня продуктивності праці, прибутковості виробництва, заробітної плати та ін.

Звичайно, що поряд з новими можливостями, які відкриваються для України внаслідок розширення ЄС, цей процес несе в свою чергу також низку серйозних викликів.

У цілому формування на кордонах України могутнього інтеграційного об'єднання з єдиними торговельними правилами, тарифом, адміністративними нормами та процедурами вигідно Україні, оскільки спрощує ведення бізнесу з європейськими компаніями та поліпшує умови торгівлі та інвестування. Розширення стане важливим чинником прискорення економічного розвитку нових членів ЄС, а це означає появу нових бізнесових можливостей для України.

Загалом в економічному вимірі після розширення відбудуться такі зміни:

по-перше, ЄС стане найбільш значним ринком збуту українських товарів та джерелом зростання і розширення українського імпорту;

по-друге, ЄС максимально сприятиме інтеграції українських енергетичних, транспортних та телекомунікаційних мереж у європейську інфраструктуру;

по-третє, в Україні активніше запроваджуватимуться європейські норми і стандарти в усіх сферах життєдіяльності суспільства;

по-четверте, Україна виграє від єдиної системи торгових правил, єдиного митного тарифу та єдиної системи адміністративних процедур у розширеному ЄС.

Україна отримає вигоду від приєднання нових держав-членів ЄС до Генеральної системи преференцій та відповідного додаткового зменшення митних тарифів; також можливим є перенесення в Україну ряду виробництв з нових держав-членів та очікується позитивний вплив на розвиток прикордонних регіонів України, надходження до них іноземних інвестицій та розбудова транспортної інфраструктури.

Проте, позиції українських виробників продукції з високим рівнем доданої вартості у коротко- і середньостроковій перспективі істотно не зміняться внаслідок незначних обсягів такого експорту до нових держав-членів ЄС, але у довгостроковій перспективі вони залежатимуть від того, чи зможе Україна досягти європейських технічних стандартів та європейського рівня якості.

Позиції української продукції агропромислового сектору на ринку ЄС залежатимуть від двох чинників:

від того, наскільки ці товари відповідатимуть стандартам Євросоюзу,

від змін, яких зазнає спільна сільськогосподарська політика ЄС.

У цьому контексті Україна повинна чітко визначити пріоритетні напрями наближення до європейських стандартів та технічних вимог, що застосовуються як у промисловості, так і в сільському господарстві. Адже гармонізації потребують понад 8000 норм і стандартів, а гармонізовано тільки близько 1500.

На саміті ЄС 27 червня 2015 року Україна та Європейський Союз підписали економічну частину Угоди про асоціацію, що передбачає створення зони вільної торгівлі.

Економічна частина Угоди передбачає глибоку економічну інтеграцію України з ЄС, а також створення глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі.

Угоду про асоціацію між Європейським Союзом та Україною мають ратифікувати всі 28 країн-членів ЄС та Київ. Проте раніше Європейська Рада схвалила тимчасове застосування певних частин Угоди, що почнуть діяти ще до того, як усі країни-члени ЄС ратифікують документ. До таких частин належать Положення про зону вільної торгівлі, дія яких розпочнеться, за очікуванням сторін, з осені 2014 року після ратифікації документа українським парламентом.

Підписання економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом, передбачає створення зони вільної торгівлі (ЗВТ), відкриє для українських виробників новий ринок збуту продукції, хоч і дуже конкурентний ринок. Про це заявив Міністр економічного розвитку і торгівлі України Павло Шеремета. Він пояснив, що, по суті, підписання економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС означатиме фіксацію торгових преференцій, які зараз діють з боку ЄС щодо українських товарів. Перевага полягає в тому, що ті преференції, які ЄС вже надав українським виробникам тимчасово до 1 листопада, будуть зафіксовані постійно. Це означає, що українські виробники зможуть планувати на довгострокове,

середньострокове майбутнє з розумінням того, що один з найбільших ринків світу відкритий¹⁴⁹.

Серед основних перспектив підписання економічної частини Угоди, слід виділити створенням зони вільної торгівлі, що дозволить Україні збільшити обсяги експорту товарів та послуг, водночас, для того, щоб українські товари знайшли своїх покупців у Європі, вітчизняні виробники повинні провести величезну роботу з підвищення якості своєї продукції та просування її на ринок ЄС.

Угода про асоціацію для України стала інструментом підготовки до майбутнього об'єднання з ЄС.

Серед основних переваг для України після підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом можна виділити наступні:

1. Зменшення корупції. Зміни відбудуться в управлінні державними фінансами та плануванні держбюджету. Зміняться функції Контрольно-ревізійного управління і Рахункової палати.

2. Посилення захисту прав споживачів. Вводяться європейські стандарти контролю якості продукції. Українські товари стануть максимально безпечними.

3. Експорт товарів до ЄС. Не слід забувати, що українці отримають значно більший вибір продукції на ринку через ввезення товарів європейських виробників. При цьому, вітчизняні товаровиробники отримають можливість експортувати свою продукцію в європейських країнах. Покупці отримають значно більше прав. Йдеться про заміну товару після угоди, грошову компенсацію тощо.

4. Експорт послуг до ЄС. Українці зможуть відкривати філії в країнах Євросоюзу, а українські інвестиції в ЄС отримають додатковий захист. Проте Угода встановлює і обмеження на експорт послуг.

5. Переваги для малого і середнього бізнесу. В Україні знову стане вигідно виробляти товари. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС заохочує бізнес працювати чесно. Так, торгівці отримають зниження мит на імпортовані товари до нуля протягом п'яти років. У свою чергу, митниця не зможе змінювати категорію товару, щоб збільшити митні платежі. Слід очікувати і на спрощення процедури проходження митного контролю.

¹⁴⁹ Урядовий портал «Підписання економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС зафіксує переваги для українських виробників». –[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247365721&cat_id=248439756

Для експортерів спрощується процедура сплати і повернення ПДВ. Українські виробники зможуть збільшити власне виробництво. Зокрема, безпечна продукція не буде сертифікуватися взагалі, а товари, які становлять загрозу або створені для дітей, будуть більше контролюватися. Також суттєво зменшиться після підписання асоціації з ЄС кількість перевірок та документації для контролерів.

6. Соціальна політика і освіта. Вводяться додаткові чотири дні відпустки. Забороняється платити жінкам менше, ніж чоловікам. Вдосконалюється система первинної медичної допомоги. Українські дипломи і кваліфікації для допуску до роботи визнаватимуться в ЄС.

7. Довкілля стане чистішим і безпечнішим. Вводяться нові стандарти якості води і повітря. Україна запровадить сучасну систему контролю за чистотою повітря. Підприємства будуть змушені встановити сучасні очисні споруди, а зіпсована сміттєзвалищами земля буде відновлена. Підприємства за 3-5 років зобов'язують вкладати кошти в модернізацію виробництва. Це дозволить контролювати дисперсний пил, який спричиняє рак легенів, а також забруднювачі, які швидко випаровуються. Саме останні призводять до анемії і лейкемії. Щодо виробництва, то власники підприємств отримають право самостійно обирати спосіб зменшення шкідливих викидів. Варто зазначити, що загалом після підписання асоціації з Євросоюзом Україна сама буде визначати час на модернізацію, гроші на яку виділятиме ЄС. Угода також гарантує, що наша держава не стане звалищем небезпечного сміття або базою для шкідливого виробництва.

8. Космос, наука і технології. Україна разом буде працювати над створенням європейської навігаційної системи – конкурента GPS. ЄС користуватиметься українськими технологіями ракетобудування.

Європейський вибір України відкриває нові перспективи співробітництва з розвинутими країнами континенту, надає можливості економічного розвитку, зміцнення позицій України у світовій системі міжнародних відносин. Це – найкращий спосіб реалізації національних інтересів.

Ключові поняття

Угода про партнерство та співробітництво	Національні інтереси
Європейський вектор	НАТО
Євроінтеграція	Світова економіка
Преференції	Економічне співробітництво
Європейське співтовариство	Загальноєвропейська безпека
Зона вільної торгівлі	Світовий ринок
Світова організація торгівлі	Європейські стандарти
Угода про асоціацію	Єврорегіон
Митний Союз	Стратегія інтеграції України до ЄС
Зовнішня політика	

Питання для самоперевірки

1. Які, на Вашу думку, основні передумови процесу інтегрування України до ЄС?
2. Назвіть основні принципи на яких базувалась стратегія підтримки України Євросоюзом.
3. Охарактеризуйте основні стратегічні напрямки співробітництва ЄС та України.
4. Проаналізуйте перспективи співробітництва України з країнами-членами ЄС.
5. Які етапи просування України до членства в ЄС Вам відомі?
6. Визначте основні засади Угоди про партнерство і співробітництво (УПС) між Україною та ЄС.
7. На Вашу думку, чому УПС набула чинності лише у 1998 році, через 4 роки після її підписання?
8. Які, на Вашу думку, переваги від членства у СОТ для України?
9. Назвіть основні цілі Угоди про асоціацію.
10. Назвіть основні передумови інтеграційних процесів в Західній Європі.
11. Охарактеризуйте формальний та неформальний формат відносин України з ЄС.
12. Який документ засвідчує бажання України інтегруватися до Європейського Співтовариства?
13. Назвіть основні напрями співробітництва України та ЄС визначені стратегією інтеграції України.

14. Охарактеризуйте першочергові напрями євроінтеграційного процесу для України.
15. Що означає європейська інтеграція для економіки України.
16. Які вигоди від вступу України до ЄС Вам відомі?
17. Які, на Вашу думку, існують проблеми при формуванні ефективної системи виконавчої влади в Україні?
18. Проаналізуйте заходи, щодо посилення співпраці України з ЄС.
19. Які стратегічні перспективи співробітництва України з ЄС Вам відомі?
20. Як, на Вашу думку, може вплинути процес розширення ЄС на бізнесові можливості України?
21. Назвіть фактори, що впливають на позиції української продукції агропромислового комплексу на ринку ЄС.
22. Обґрунтуйте можливі переваги для України після підписання угоди про асоціацію з ЄС.

Тестові завдання

1. Європейський Союз офіційно визнав незалежність України:

- 1) 24 серпня 1991р.;
- 2) 10 квітня 1992р.;
- 3) 2 грудня 1991р.;
- 4) 1 грудня 1991р.;
- 5) 25 червня 1993р.

2. Одним із стратегічних напрямків співпраці ЄС і України є:

- 1) взаємне зменшення тарифних бар'єрів для промислових товарів;
- 2) фінансова допомога;
- 3) програма технічного сприяння TACIS;
- 4) інституалізація економічного діалогу;
- 5) інституалізація політичного діалогу.

3. Підписання Лісабонського протоколу передбачало:

- 1) програму співробітництва в ядерній енергетиці;
- 2) ліквідацію стратегічного озброєння далекої дії;
- 3) програму технічної допомоги;
- 4) заходи, щодо прискорення економічного розвитку країни;
- 5) програму участі України в діяльності ООН.

4. Угода про партнерство та співробітництво була підписана:

- 1) 1 березня 1998р.;
- 2) 30 березня 1993р.;

- 3) 8 червня 1998р.;
- 4) 14 червня 1994р.;
- 5) немає правильної відповіді.

5. Основна мета Системи загальних преференцій – стимулювати економічний розвиток через:

- 1) імпорт;
- 2) фінансову допомогу;
- 3) зменшення тарифних бар'єрів;
- 4) збільшення імпортних квот;
- 5) експорт.

6. Правовою основою відносин між Україною та ЄС є:

- 1) ініціатива ЄС «Східне партнерство» ;
- 2) Угода про партнерство та співробітництво від 14 червня 1994 року;
- 3) Конституція України
- 4) Рішення Верховної Ради України;
- 5) Економічна комісія ООН.

7. Ідея вступу України до Європейського Союзу:

- 1) не схвалюється більшістю населення;
- 2) не досліджувалась соціологічними службами;
- 3) підтримується більшістю населення;
- 4) досліджувалась соціологічними службами;
- 5) немає правильної відповіді.

8. Сьогодні євроінтеграційна політика України може бути охарактеризована як:

- 1) непослідовна у реалізації;
- 2) активна і незрозуміла для ЄС;
- 3) прозора і зрозуміла для ЄС;
- 4) активна і прискорена;
- 5) активна і непослідовна.

9. Стратегічною метою України є:

- 1) набуття членства в Митному Союзі;
- 2) набуття членства в організації Північноатлантичного договору;
- 3) набуття членства в Світовій організації торгівлі;
- 4) правильно 1) і 2);
- 5) набуття членства в Європейському Союзі.

10. Участь в Європейській колективній безпеці, гарантування територіальної недоторканості України – це:

- 1) економічна вигода;

- 2) культурна вигода;
- 3) ідеологічна вигода;
- 4) політична вигода;
- 5) соціальна вигода.

11. Документ, на підставі якого почалося співробітництво України та ЄС, має назву:

- 1) Угода про партнерство та співробітництво між ЄС та Україною;
- 2) Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України;
- 3) Стратегія інтеграції України в ЄС;
- 4) План дій Україна – ЄС;
- 5) Всі відповіді вірні.

12. Цілі Угоди про асоціацію:

- 1) удосконалити законодавчу базу;
- 2) сприяти поглибленню стосунків у всіх сферах;
- 3) покращити макроекономічні показники України;
- 4) посилити політичну асоціацію та економічну інтеграцію;
- 5) оновити спільні інституційні рамки співпраці України та ЄС.

13. Яке інституційне утворення забезпечуватиме діалог найвищого рівня і платформу для зустрічей президентів в рамках відносин ЄС-Україна (згідно з угодою про асоціацію):

- 1) Комітет з питань асоціації.
- 2) Саміт ЄС-Україна;
- 3) Рада з питань асоціації;
- 4) Усі відповіді вірні;
- 5) Немає правильної відповіді

14. Економічну частину Угоди про асоціацію було підписано:

- 1) 25 квітня 2015р.
- 2) 2 березня 2015р.
- 3) 30 червня 2015р.
- 4) 27 червня 2015р.
- 5) 15 вересня 2015р.

15. Посилення захисту прав споживачів означає:

- 1) зміна в управлінні державними фінансами та плануванні держбюджету;
- 2) визнання українських дипломів і кваліфікації для допуску до роботи в ЄС;
- 3) введення нових стандартів якості води і повітря;
- 4) можливість відкриття філії в країнах Євросоюзу;
- 5) введення європейських стандартів контролю якості продукції.

РОЗДІЛ 8. ПЕРЕДУМОВИ ТА ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ НАТО

8.1. Історичні передумови створення НАТО

8.2. Особливості поглиблення співпраці в рамках договору північноатлантичного альянсу

8.3. Трансформація НАТО на рубежі ХХ і ХХІ ст.

8.1. Історичні передумови створення НАТО

На сьогодні НАТО залишається найбільш міцним та послідовним у своїх діях воєнно-політичним блоком. Її історія створення НАТО безпосередньо пов'язана з тими подіями, що відбувалися у світі після другої світової війни. але спробуємо виявити корені НАТО ще глибше. Три рази з часу Французької революції за останні двісті років Європа змогла мирним шляхом змінити основи своєї безпеки. сьогодні континент знову стоїть на порозі таких змін. перша пост наполеонівська архітектура європейської безпеки була розроблена на віденському конгресі у 1815 році, що утримувала загрозу великомасштабної європейської війни впродовж 99 років. Молоді США залишились збоку, хоча за сорок років брали участь у двох війнах з Англією.

Другого разу архітектура європейської безпеки була дещо змінена у Версалі в 1919 році. Центральну роль в цьому процесі відігравав президент Вудро Вільсон, але США поспішили відійти від участі в будь-яких структурах, створених за їх же допомогою. Цей крок сприяв послабленню Америки і призвів до трагічного відновлення загальної війни двадцять років потому. коли у 1945 році знову настав час перегляду засад європейської безпеки, великі держави спочатку збудували систему, засновану на принципах, проголошених на Ялтинській і Потсдамській конференціях і у статуті ООН. але вже у 1947 році, зрозумівши, що вона не здатна стримати радянську експансію, лідери західних країн створили більш ефективну структуру колективної безпеки для мирного часу, в основу якої були покладені «доктрина Трумена», «план Маршала», НАТО, атлантичне партнерство і провідна роль Америки.

Інтеграційні процеси, що у другій половині ХХ століття поширились на всі континенти й охопили практично всі сфери суспільного життя, є, цілком очевидно, універсальною

закономірністю сучасної епохи у глобальному вимірі. Не оминули вони і сфери політичної та військової безпеки, це найяскравіше виявляється в ході утворення військово-політичних об'єднань (союзів), що мають на меті, на відміну від попередніх епох, не підготовку до нових поділів світу, а співробітництво у сфері миру та безпеки.¹⁵⁰

Найефективнішою з нині існуючих організацій такого зразка є організація північноатлантичного Договору – НАТО. За значимо, що процес її становлення та розвитку був своєрідним доповненням процесу економічної, політичної і культурної інтеграції країн Західної Європи, який набував обертів і фактично став її найважливішою складовою. Такий взаємозв'язаний розвиток економічних, військово-політичних і гуманітарних структур призвів до вражаючої зміни соціального та політичного ландшафту Європи, що продемонструвала світові ефективність західної моделі демократії.

Після завершення Другої світової війни країни Східної та Західної Європи опинилися розділеними політичними й ідеологічними бар'єрами часів холодної війни. Загальною характерною ознакою того періоду стала взаємна недовіра і підозрілість у відносинах, в основі яких було два головних фактори:

- Радянська армія перебувала в центрі Європи;
- Монополія США на атомну зброю.

Негативний характер у відносинах посилювався значними розбіжностями в соціально-політичному ладі, у системі цінностей та ідеології СРСР тогу часу, з одного боку, й Заходу – з іншого, а також намагання керівництва СРСР установити контроль над країнами Східної Європи.

Країни Західної Європи перебували в стані розрухи, до якої додався страх перед пануванням й експансією радянського Союзу. Ще під час війни склався плани задоволення найбільших суттєвих потреб Європи.

У 1943 р. була створена Адміністрація допомоги і відновлення Об'єднаних Націй (ЮНРРА), яка функціонувала до 1947 р. Також засновано Європейську центральну організацію з внутрішнього транспорту, Європейську організацію вугілля і Надзвичайний комітет

¹⁵⁰ Федонюк С.В., Лажнік В.Й., Мопенчук А.А., Романюк Н.І. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: Навч. посіб.- Луцькб РВВ «Вежа» Волин. націон. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – 258 с.

для Європи, які в 1947 р. об'єдналися в Економічну комісію ООН для Європи (ЕКЄ). Ці організації виходили з того, що всі проблеми Європи можна подолати силами самого континенту. Проте холодна війна відкинула такі передбачення. Європа опинилася розколотою навпіл через причини як економічного, так і політичного характеру.

Світовий геополітичний простір досить швидко спростився до бінарної будови. Тобто протиборства двох наддержав – СРСР і США. СРСР та США у післявоєнних переговорах пішли шляхом непоступливості. У США почала проводитися так звана «політика стримування», на якій базувалася доктрина президента Г. Трумена як політика протистояння тиску СРСР. Політика США, спрямована на стримування СРСР, була зумовлена побоюваннями експансії СРСР на всю Європу.

У період між 1945 і 1947 рр. країни Західної Європи також побоювалися експансіоністської політики СРСР, Вони намагалися протистояти можливому прагненню СРСР поширити свій вплив не лише на східноєвропейські країни, а й на інші частини європейського континенту. Уряди західних держав побоювалися того, що керівництво СРСР мало намір зберегти повністю свої збройні сили у той час, як країни Західної Європи виконали свої зобов'язання, взяті під час війни, щодо скорочення оборонних структур та чисельності збройних сил відповідно до рішень ООН. Усі заклики до поваги Статуту ООН і міжнародних домовленостей, які були досягнуті на Ялтинській та Потсдамській мирних конференціях, не гарантували суверенітету і незалежності. Побоювання західних країн посилювалися після того, як багатьом країнам Центральної та Східної Європи нав'язувалися Радянським союзом недемократичні форми правління, жорстко придушувалися будь-які прояви опозиції, зневажалися громадянські права і свободи.¹⁵¹

З іншого боку, зразу після Другої світової війни США почали реалізовувати стратегію силової переваги у світі не тільки проти Радянського Союзу, але й проти західноєвропейських країн. Політика США фактично базувалася на концепції «подвійного стримування», яку висунув і теоретично обґрунтував професор В. Хенрієдер, аналізуючи післявоєнні доктрини гегемонії США: з одного боку – стримування СРСР, а з другого – Західної Європи з метою збереження силової переваги США. Тому в США виникла ідея

¹⁵¹ Палій О. Вступ до НАТО: двадцять переваг проти шести проблем на користь України // Економічний часопис – XXI. – к.: Ред. ж-лу, 2006. – № 7–8. – с. 18–20.

створити військово-політичний блок із країнами Західної Європи під зверхністю США проти СРСР. У період із 1947 до 1952 рр. для післявоєнної відбудови і стабілізації економіки західноєвропейських країн США виділяли значні фінансові кошти у рамках плану Маршала. Відновленню Західної Європи значною мірою сприяла американська фінансова допомога, продиктована як щедрістю, так і побоюваннями холодної війни. «План Маршалла» був одним із вирішальних факторів, які визначили темпи відродження Західної Європи.

Такі обставини зумовлювали необхідність забезпечення колективної оборони країн Західної Європи від будь-якого можливого прояву агресії та підтримання безпечного середовища для розвитку демократії й економічного росту. Також між 1947 і 1949 рр. сталася низка драматичних подій, які примусили серйозно замислитися над проблемами розвитку західних країн. У ці часи нависла пряма загроза, як вважали на Заході, над суверенітетом Греції, Норвегії, Туреччини та інших західноєвропейських країн. Також ідея «радянської загрози» стала тим чинником, що надійно закріпив панівне становище США у західному світі.

Відмова СРСР від участі в плані Маршала стала ще одним кроком на шляху до розколу Європи. Запропонований США план економічної допомоги потерпілим від війни країнам Європи кредитами й товарами сприяв подоланню післявоєнної економічної кризи. І був підтриманий західноєвропейськими країнами. СРСР відмовився від участі в плані Маршала та змусив прийняти таке рішення Албанію, Болгарію, Угорщину, Польщу, Румунію, Фінляндію, Чехословаччину і Югославію. Прихід комуністів до влади в Чехословаччині в лютому 1948 р., де вони не мали більшості, став причиною зростання страху перед комунізмом та прагнення дати йому відсіч.

Напруга в Європі продовжувала наростати – і західноєвропейські країни звернулися до США про надання гарантій безпеки. Адміністрація президента Г. Трумена зауважила, що перш ніж звертатися до США, європейці повинні самі об'єднатися. Тому 22 січня 1948 р. міністр закордонних справ Великобританії Ернест Бевін виступаючи в Палаті громад британського парламенту, запропонував створити у тій чи іншій формі союз Західних країн.

Тому початком процесу формування оборонного союзу країн Заходу можна вважати зустріч у Брюсселі 4 березня 1948 р.

представників Бельгії, Великої Британії, Люксембургу, Нідерландів та Франції, на якій обговорювалася англо-французька пропозиція розробки договору про взаємну допомогу п'яти держав. 17 березня 1948 р. був підписаний Брюссельський договір про створення спільної системи оборони та зміцнення взаємних зв'язків. Метою цього договору було більш ефективно протистояння ідеологічній, політичній і військовій загрози своїй безпеці. Договір передбачав також економічне, соціальне й культурне співробітництво, а також зобов'язання колективної оборони.

У стратегічному вимірі договір мав дві мети: відвернути загрозу відродження військової могутності Німеччини і протистояти загрози військового конфлікту з Радянським союзом. Він передбачав автоматичне надання допомоги у випадку агресії проти будь-якої з країн-учасниць договору, а також проведення консультацій у випадку загрози з боку Німеччини або агресії на іншому континенті. Згідно з Договором створювалася консультативна рада, яка складалася з міністрів закордонних справ п'яти держав-учасниць, а також комітет оборони у складі міністрів оборони, що очолювали раду. Договір укладався на 50 років. створена ним організація називалася «Західний союз». Майже відразу почалась розбудова військових структур союзу. вже у квітні 1948 р. було засновано військовий комітет, що здійснював спільне оборонне планування і вивчав проблеми взаємодії між збройними силами держав-учасниць Договору. У вересні 1948 р. було створено три об'єднаних військових командування: сухопутних сил (головнокомандувач генерал де Латр де Тасіньї, Франція), військово-повітряних сил (головнокомандувач-головний маршал авіації Дж. Робб, Велика Британія) і військово-морських сил (головнокомандувач - віце-адмірал Жожар, Франція). Тоді ж було створено комітет головнокомандувачів об'єднаними силами на чолі з фельдмаршалом Б.Монтгомері, Велика Британія. його штаб перебував у Фонтенбло (Франція). Утворена у межах брюссельського договору військова структура дістала назву «Західноєвропейська оборонна організація».¹⁵²

Однак уже на перших зустрічах керівників оборонних відомств, де оцінювались наявні військові ресурси держав-членів союзу, було зроблено висновок про їх недостатність і необхідність отримання допомоги, у тому числі фінансової, від США. в таких умовах виникла

¹⁵² Міжнародні відносини і євроатлантична інтеграція України: підручник. – К.: Освіта України, 2005. – 404 с.

ідея розширення західного оборонного союзу за рахунок США і Канади та створення спільної системи оборони в євроатлантичному регіоні. В березні-квітні 1948 р. з відповідними пропозиціями до Вашингтону звернулися міністри закордонних справ Франції та Великої Британії Ж. Бідо і Е. Бевів. Публічний розголос ця ідея отримала у виступі в канадському парламенті 28 квітня 1948 р. міністра закордонних справ (згодом – прем'єр-міністра) цієї країни Л.Сен-Лорана. Наступним найважливішим кроком на шляху формування євроатлантичного оборонного альянсу стало прийняття 11 червня 1948 р. сенатом Сполучених Штатів Америки резолюції, що дозволяла урядові укладати в мирний час договори про союзи з іншими державами за межами американського континенту. Реалізація ідеї створення спільної системи оборони перейшла в практичну площину.¹⁵³

В листопаді 1948 р. розроблений Радою Західного союзу проект атлантичного пакту був надісланий у Вашингтон, а в грудні цього ж року – вже узгоджений спільний проект. саме в цей час виникла ідея прилучення до запланованого проекту низки держав північної та південної Європи, де якраз відбувалися дискусії щодо створення скандинавського та середземноморського регіональних пактів. обидві останні пропозиції не знайшли належної підтримки у державах названих регіонів (Швеція, Фінляндія, Італія) і втратили практичне значення. Результатом консультації з іншими зацікавленими державами стало запрошення п'яти членів Західного союзу, США та Канадою 15 березня 1949р. приєднатися до створюваного Атлантичного альянсу Данію, Ісландію, Італію, Норвегію та Португалію. Текст майбутнього Договору 12 держав був опублікований 18 березня для ознайомлення широкої громадськості. В Договорі наголошувалося на «прагненні жити у мирі з усіма народами та урядами», «сприяти стабільності та добробуту в північноатлантичному регіоні», рішучості «захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості та верховенстві права». Тому учасники Договору вирішили «об'єднати свої зусилля для здійснення колективної оборони та підтримання миру і безпеки». Стаття 1 Договору зобов'язувала його членів «вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними

¹⁵³ Зуйко О. Основні пріоритети євроатлантичної інтеграції України // Економічний часопис. – XXI. – к.: Ред. ж-лу, 2006. – № 9–10. – с. 10–12.

засобами і таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість, а також утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб, несумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй» . Найважливіше значення мали статті військового характеру. Зокрема, стаття 5 фіксувала, що збройний напад на одну або кількох держав-учасниць «вважатиметься нападом на них усіх» і відповідно «кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене статтею 51 статуту Організації Об'єднаних Націй, надасть допомогу тій стороні або сторонам, які зазнали нападу..., у тому числі застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки у північноатлантичному регіоні» . стаття 7 наголошувала, що цей Договір «не повинен тлумачитися як такий, що будь-яким чином торкається права і обов'язків сторін, котрі впливають для них із статуту Організації Об'єднаних Націй як держав-членів, чи головну відповідальність Ради безпеки ООН за підтримання міжнародного миру і безпеки» . передбачалася також (ст. 10) можливість приєднання до Договору держав, «здатних втілювати у життя принципи цього Договору і сприяти безпеці у північноатлантичному регіоні» . Підготовка Договору призвела до різкого спротиву з боку СРСР, уряд якого 31 березня 1949 р. виступив з нотою протесту, де зазначалося, що створений пакт має суто агресивне спрямування і прямо суперечить як статутіві ООН, так і існуючим договорам між СРСР і Великою Британією, Францією та США. У відповідь на радянську ноту міністри закордонних справ 12 країн-учасниць у Заяві від 2 квітня відкинули висловлені звинувачення, наголосивши на суто оборонному характері пакту і його відповідності статуту організації об'єднаних Націй. У Вашингтоні 4 квітня 1949 р. Договір був підписаний представниками урядів Бельгії, Великої Британії, Данії, Ісландії, Італії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, США та Франції. про створення Північноатлантичного альянсу (НАТО) як військово-політичного союзу.. Після завершення процесу ратифікації Договору всіма учасниками та депонування відповідних документів у США він набув чинності з 24 серпня 1949 р.

Головною причиною створення НАТО було зростання масштабів холодної війни і протистояння між двома світовими політико-економічними системами. Він започаткував нову спільну систему

безпеки на основі партнерства 12 держав. Вашингтонський договір передбачав взаємний захист і колективну безпеку, перше початково проти загрози агресії зі сторони СРСР. Це був перший союз післявоєнного часу, створений США, який створив союз капіталістичних держав на протиположності соціалістичним державам.

НАТО було створено як військовий блок (альянс) союзних незалежних держав, об'єднаних загальною зацікавленістю у збереженні миру і захисті своєї свободи на засадах політичної солідарності. забезпечення адекватної оборони з метою утримання та у випадку необхідності відведення будь-якої форми розв'язання проти них агресії. Північноатлантичний альянс був створений відповідно до статті 51 Статуту ООН, яка підтверджувала невід'ємне право держав на індивідуальну або колективну оборону. НАТО є співтовариством вільних держав, єдиних у своїй рішучості зберегти власну безпеку, на засаді надання взаємних гарантій та забезпечення стабільних відносин з іншими державами.

Організація Північноатлантичного договору має таку структуру, яка дає змогу здійснити всі цілі і завдання. Вона є міжурядовою організацією, в рамках якої країни-члени зберігають повний суверенітет та незалежність. Ця організація є форумом, на якому вони проводять спільні консультації з будь-яких проблем та приймають рішення з політичних і воєнних питань, що стосуються їх безпеки. Першочерговим завданням НАТО є захист свободи та безпеки її членів політичними і воєнними засобами відповідно до Статуту ООН. Основоположним принципом діяльності Північноатлантичного альянсу стала вірність прийнятим на себе загальним зобов'язанням та співробітництвом суверенних держав, яке базується на неподільності безпеки її членів. Із моменту свого створення НАТО проводить діяльність, спрямовану на встановлення справедливого та міцного миру в Європі. НАТО також є трансатлантичною ланкою, яка пов'язує безпеку США з безпекою Європи.

8.2. Особливості поглиблення співпраці в рамках договору північноатлантичного альянсу

Історія розвитку північноатлантичного альянсу виразно поділяється на низку періодів, конкретне датування рубежів яких має дещо умовний характер, оскільки процеси налагодження та розвитку

механізмів співпраці між його членами у різних сферах (політична, економічна, військова, гуманітарна) не завжди збігаються. Ще більше утруднює встановлення чітких часових меж того чи іншого періоду, певне відставання названих процесів від корекцій в галузі цілей та завдань організації. однак офіційна історіографія альянсу, беручи до уваги виразність суттєвих змін щодо завдань, принципів і механізмів діяльності, визначає такі основні періоди його історії.

Перший – 1949–1956 рр. — це період розв'язання загальних проблем безпеки, становлення системи колективної оборони, створення основних органів Альянсу, пошук його оптимальної структури та складу учасників. Вихідна ідея щодо створення ефективної системи безпеки західного світу полягала у поєднанні військових зусиль із завданнями економічного піднесення Європейських країн. Тільки одночасні успіхи на обох цих напрямках могли забезпечити реалізацію цілей, визначених у Вашингтонському договорі.¹⁵⁴

У жовтні 1949 р. Конгрес США прийняв рішення про надання європейським країнам-членам атлантичного пакту військової допомоги, на яку виділялось 1 млрд. доларів. У поєднанні з економічними зобов'язаннями, згідно з «планом Маршалла», військова допомога США була додатковим джерелом безпеки та стабільності. Водночас встановлювалася їхня центральна роль в обороні Західної Європи та Атлантики. У січні 1950 р. президент Г. Трумен затвердив план об'єднаної системи оборони Північноатлантичного регіону, який містив конкретні заходи, спрямовані на заснування необхідних військових структур та їх фінансування.

Ще одним важливим напрямом розбудови оборонного альянсу стало створення його ключових фінансово-економічних та військових органів. У вашингтонському договорі (ст. 9) йшлося лише про заснування Ради Організації, яка, в свою чергу, мала створити Комітет оборони. Рада, що складалася з міністрів закордонних справ 12 держав-членів, створила комітет оборони з 12 міністрів оборони, а також підпорядкований йому Військовий комітет у складі 12 начальників штабів. Новим органом, що відповідав згаданій концепції зміцнення безпеки, став комітет економічного та фінансового захисту в складі 12 міністрів фінансів. крім того, був

¹⁵⁴ Авраменко О. Вступ до НАТО: «за» і «проти». пошук переконливої політичної мотивації / О. Авраменко, Г. Яр-миш // політика і час. – к.: літопис- XX, 2006. № 1. – с. 94–96.

створений Відділ торговельного флоту і Комітет з питань виробництва та озброєння. всі ці органи перебували під контролем Ради міністрів закордонних справ. Їй допомагав ще один важливий виконавчий орган — Постійна рада, до якої входили 12 заступників міністрів закордонних справ. Суто воєнними питаннями займалася створена при військовому комітеті постійна стратегічна група з представників Збройних сил США, Великої Британії та Франції. Цей орган мав здійснювати командування військовими операціями і контролював п'ять регіональних оперативних груп: північна Європа (Данія, Норвегія, Велика Британія), Західна Європа (Бельгія, Велика Британія, Люксембург, Нідерланди, Франція), південна Європа — Західне Середземномор'я (Велика Британія, Італія, Франція), Канада — США, Північна Атлантика (всі країни альянсу, крім Італії та Люксембургу). Верховним головнокомандувачем об'єднаних сил НАТО у Європі за згодою всіх держав був призначений Д.Ейзенхауер (США). Першого квітня 1950 р. було прийнято на чотири роки перший план колективної оборони.¹⁵⁵

Створення цих структур та розробка перших спільних військових планів поставили під сумнів доцільність існування військових структур Західного союзу. Після дискусій консультативна рада останнього прийняла 20 грудня 1950 р. рішення про ліквідацію військового командування та органів планування на користь таких самих в Атлантичному Альянсі. Зазначимо, що це не означало розпуску Західного союзу, який існує й донині (під назвою «Західноєвропейський союз»), а лише передавало його військові повноваження до НАТО.

Пошук оптимальної моделі керівництва Альянсом привів до реорганізації структури його управління, розпочатої у травні 1951р. Насамперед було реформовано вищий орган керівництва — Раду, до складу якої, крім міністрів закордонних справ, увійшли також міністри оборони та міністри фінансів держав членів. Відповідно ліквідовувались Комітет оборони та Комітет економічного і фінансового захисту. Основні їх функції покладались на Відділ оборонної промисловості та Економічний і фінансовий відділ, що підпорядковувались Постійній раді заступників міністрів закордонних справ. Повноваження цієї ради значно розширювались, і вона ставала основним виконавчим органом, що координував

¹⁵⁵ Палій О. Вступ до НАТО: двадцять переваг проти шести проблем на користь України // Економічний часопис — XXI. — к.: Ред. ж-лу, 2006. — № 7–8. — с. 18–20.

діяльність усіх інших структур і давав їм поточні директиви. Завершальним акордом етапу становлення альянсу стало розширення та стабілізація складу його учасників. До НАТО 18 лютого 1952 р. приєдналися Греція і Туреччина, які ще з часу прийняття «доктрини Трумена» отримували значну військову допомогу від США і займали помітне місце в планах оборони середземноморського басейну. Ще більш важливе значення для зміцнення системи європейської безпеки мало прилучення до неї Федеративної Республіки Німеччини. Рішення про прийом її до НАТО було прийнято на Паризькій конференції західних держав 23 жовтня 1954 р. (набуло чинності 6 травня 1955 р.). Тоді ж переглянуто й Брюссельський договір 1948 р. і замість Західного союзу п'яти держав утворено нове об'єднання — Західноєвропейський союз (ЗЄС), до складу якого увійшли 7 країн: стара «п'ятірка» і два нових члени — ФРН та Італія. Змінений Брюссельський договір (ст. 4) надавав ЗЄС допоміжну, субсидіарну роль щодо НАТО, передаючи останній свої військові повноваження. Домінуюча роль у системі європейської безпеки остаточно закріпилася за Північно-Атлантичним альянсом. Реакція на ці події з боку СРСР була дуже різкою і негативною. вже 14 травня 1955 р. було утворено Організацію Варшавського Договору у складі 8 держав, яка негайно приступила до формування об'єднаних збройних сил під командуванням радянських генералів. Конфронтація між Сходом і Заходом вийшла на новий виток.

Наступний етап у розвитку організації розпочався зі схвалення Північноатлантичною радою у грудні 1956 р. рекомендацій, викладених у доповіді так званого Комітету трьох (Гаetano Мартіно з Італії, Хальварда Ланге з Норвегії та Лестера Пірсона з Канади), про невійськове співробітництво в межах НАТО. Принциповою особливістю цього періоду був розвиток політичних консультацій між державами-членами з усього спектра питань щодо відносин між Сходом і Заходом. Ці консультації, починаючи з найпростіших форм — обміну думками та інформацією — і закінчуючи відвертими дискусіями у керівних органах Альянсу, поступово набували характеру безперервного процесу і забезпечили високий рівень взаєморозуміння і врахування інтересів кожного учасника Договору ще на стадії розробки політичних рішень. Таким способом вдається досягати консенсусу при прийнятті рішень, які безперечно є дійсно спільними і водночас враховують специфіку позицій кожної держави-члена Організації. Як справедливо наголошують її офіційні

представники, «процес консультацій став життєвою силою Альянсу»

Третій період його розвитку розпочався у грудні 1967 р. після схвалення Північноатлантичною радою доповіді «Про майбутні завдання Альянсу» (так званої «доповіді Армеля»). по суті це стало новою стратегічною концепцією НАТО, члени якої брали зобов'язання одночасно підтримувати необхідний військовий потенціал для оборони та стримування, а також сприяти послабленню напруги у відносинах між двома блоками. Ці корективи відбувались у період, коли і на Заході, і на Сході все помітнішим було занепокоєння станом відносин між Сходом і Заходом та небезпеки, яка з цього випливала, для всього світу. Вже після «карибської кризи» 1963 р. в обох таборах утвердилася думка, що ні США, ні СРСР не схильні до війни, в якій не може бути переможця. Обидві сторони демонстрували готовність до порозуміння у сфері знищення ядерного протистояння. важливе значення у цьому напрямі мали Московська угода США, СРСР та Великої Британії 1963 р. про заборону ядерних випробувань у трьох сферах та переговори про нерозповсюдження ядерної зброї, що завершилися у липні 1968 р. підписанням відповідної угоди названих трьох держав. Певну роль відіграла і позиція Франції, президент якої Ш. де Голль неодноразово висловлював незадоволення існуючим поділом світу між двома таборами і пропонував зближення зі східною Європою. Вихід Франції у 1966р. з військової структури НАТО не означав виходу з оборонного альянсу чи дистанціювання від його стратегії і містив у основі цілу низку важливих саме для Франції причин, але все-таки засвідчив дещо відмінні підходи до актуальної конфігурації післявоєнної системи міжнародних відносин і початок нового етапу в історії НАТО. Відбитком усвідомлення нових реалій у відносинах по лінії Схід-Захід була і позиція керівництва соціал-демократичної партії Німеччини, яка з 1966 р. стала урядовою, а її лідер, міністр закордонних справ В. Брандт, неодноразово висловлювався за нормалізацію стосунків з державами східної Європи. З наступних подій, що позитивно вплинули на загальну атмосферу безпеки, зазначимо договори Федеративної Республіки Німеччини 1970–1973 рр. з СРСР, Польщею, НДР та Чехословаччиною про нормалізацію відносин і визнання існуючих кордонів, чотиристоронню Угоду (США, СРСР, Велика Британія та Франція) 1972 р. щодо статусу Західного Берліна, Угоди 1972 р. між СРСР та США про обмеження

стратегічних озброєнь і про системи протиракетної оборони, Віденські переговори (1973 р.) про взаємне скорочення збройних сил і нарешті Гельсінська нарада з питань безпеки та співробітництва у Європі, де в 1975 р. глави 35 держав і урядів підписали знаменитий Заключний акт.¹⁵⁶

Водночас ці події, що засвідчували про значне зменшення напруженості між Сходом і Заходом (так звана розрядка), не призвели до послаблення зусиль членів Північноатлантичного Альянсу із забезпечення обороноздатності. Тим паче, що незабаром «розрядка» змінилася новим витком політичної конфронтації та військового протистояння, пов'язаними з такими актами, як: радянська інтервенція в Афганістані, розміщення у СРСР ракет СС-20 і своєрідна «відповідь» Заходу – розташування в Європі ракет «Першинг», початок розробки Сполученими Штатами Стратегічної оборонної ініціативи (так звані зоряні війни) та ін. Натомість Альянс зміцнив позиції в Європі після вступу до нього Іспанії (1982 р.) в умовах загострення відносин зі сходом відновлює діяльність Західноєвропейський союз (1984 р.).

Загострення тривало до кінця 1985 р., коли після приходу до влади у СРСР М. Горбачова почалися регулярні зустрічі його з лідерами США та інших західних країн і переговорний процес між Сходом і Заходом набував незворотного характеру. Вже у грудні 1987 р. М. Горбачов і Р. Рейган підписали у Вашингтоні договір про повну ліквідацію ракет середньої дальності. Це було перше реальне знищення цілого класу сучасних потужних озброєнь.

Незабаром після того процес кардинальних змін між Сходом і Заходом набував несподівано стрімкого розмаху. Переломним став 1989 р., який розпочався із повного виведення всіх радянських військ з Афганістану і завершився першими в історії відвідинами Міністром закордонних справ СРСР Е. Шеварднадзе Штаб-квартири НАТО в Брюсселі та переговорами з Генеральним секретарем НАТО М. Вернером і постійними представниками держав-членів Альянсу. У проміжку між цими двома подіями були: прихід до влади у Польщі першого на сході Європи не комуністичного уряду Т. Мазовецького, демократичні (так звані оксамитові) революції в Угорщині, НДР, Чехословаччині та, нарешті, падіння сумнозвісного Берлінського

¹⁵⁶ Федонюк С.В., Лажнік В.Й., Мопенчук А.А., Романюк Н.І. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: Навч. посіб.- Луцькб РВВ «Вежа» Волин. націон. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – 258 с.

муру, яке символізувало початок якісно нового періоду у світовій історії. Впродовж 1990–1991 рр. перехід влади до демократичних сил відбувся і в інших країнах Східної Європи та в союзних республіках СРСР. Наслідком цих змін стали об'єднання Німеччини, припинення «холодної війни», розпад СРСР і варшавського блоку. Європа та світ опинилися у принципово новій політичній ситуації.

Ці кардинальні зміни не могли не вплинути на Північноатлантичний Альянс і зумовили початок процесу його адаптації до нових геополітичних умов. Розпочалися навіть дискусії щодо доцільності існування НАТО у пост біполярному, але певна нестабільність нової ситуації викликала необхідність лише трансформації Альянсу й уточнення його ролі у справі збереження миру і безпеки. Важливе значення мало і бажання країн-членів зберегти спільний цивілізаційний простір. НАТО вступала у новий етап своєї історії.

8.3. Трансформація НАТО на рубежі ХХ і ХХІ ст.

Нові глобальні загрози безпеці, які виникли на рубежі ХХ і ХХІ ст., спричинили зміну основних завдань і місій НАТО. Сучасні глобальні загрози мають дві ознаки, що ускладнюють ефективне застосування наявних інструментів безпеки. По-перше, нетрадиційні загрози частіше породжуються соціальними процесами, а не рішеннями тієї чи іншої держави. Це вимагає перегляду традиційних інструментів безпеки, таких як військова інтервенція та стримування. По-друге, сучасна політика безпеки формується в умовах невизначеності і непередбачуваності. До того ж важко спрогнозувати, як певні кроки, заходи чи події в одному регіоні світу вплинуть на безпеку в іншому.

Процес сучасної трансформації розпочався на лондонському саміті глав держав і урядів Альянсу в липні 1990 р., де було зроблено висновки про необхідність його пристосування до нової стратегічної ситуації та нового середовища безпеки. Основними напрямками трансформації було визначено скорочення чисельності об'єднаних збройних сил при одночасному підвищенні рівня їх мобільності та здатності оперативно діяти у надзвичайних ситуаціях, розвиток і поглиблення відносин з новими демократичними державами Східної

Європи, а також з такими міжурядовими Європейськими інститутами, як: ОБСЄ, ЄЕС, ЗЄС.¹⁵⁷

Розвиток і реалізація ідей, висунутих на Лондонському саміті, привели до розробки нової стратегічної концепції Альянсу, схваленої на наступній зустрічі глав держав та урядів країн-членів НАТО у листопаді 1991 р. у Римі. У прийнятому документі зазначалося, що глибокі політичні зміни, які відбулися в Центральній та Східній Європі від 1989 р., стали результатом зникнення безпосередньої загрози, що викликала найбільшу занепокоєність Альянсу впродовж 40 років його існування. Усунення загрози спланованої агресії означало припинення існування чинника, навколо якого фокусувалася стратегія НАТО. Отже, безпека всіх його членів зміцнилася. Проте, як наголошувалося в документі, тепер їй загрожують інші різноманітні ризики, які важко спрогнозувати й оцінити. Серед них ймовірні ті, що спричинятимуть міжетнічна ворожнеча і територіальні спори у країнах Центральної та Східної Європи. Тут може дійти до збройних конфліктів, у які можуть бути втягнені зовнішні сили і які можуть перекинутися на країни НАТО, безпосередньо позначаючись на їх безпеці.

Аналіз нової стратегічної ситуації дав змогу авторам концепції зробити два важливих висновки. Перший – про збереження цілей і функцій Альянсу в сфері безпеки і другий – про створення ширших, ніж будь-коли, можливостей для досягнення його цілей політичними засобами. Йшлося про діалог і співробітництво між членами Альянсу й іншими державами в усіх галузях, пов'язаних з європейською безпекою. Ця думка, висловлена в документі ще в досить обережній формі, засвідчує вала, однак, про принципово новий підхід до архітектури європейської безпеки і незабаром стала невід'ємною складовою загальної стратегії Альянсу.

Стосовно оборони Стратегічна концепція 1991 р. передбачала зниження загальної чисельності збройних сил і рівня їх бойової підготовки з одночасним підвищенням їх мобільності, гнучкості та здатності діяти в надзвичайних ситуаціях. З цією метою планувалися певні зміни у структурі збройних сил і військового командування Альянсу. Концепція передбачала широке використання сил негайного та швидкого реагування, в тому числі багатонаціональних, здатних діяти в різноманітних, непередбачуваних ситуаціях. Важливою

¹⁵⁷ Авраменко О. Вступ до НАТО: «за» і «проти». пошук переконливої політичної мотивації / О. Авраменко, Г. Яр-миш // політика і час. – к.: літопис- XX, 2006. № 1. – с. 94–96.

корективом було також зменшення залежності військової стратегії альянсу від ядерної зброї, яка має відігравати головно політичну роль – збереження миру, стримування будь-якого агресора.

Крім Стратегічної концепції, на зустрічі у Римі глави держав та урядів країн-членів НАТО прийняли також Декларацію про мир і співпрацю. У ній наголошувалося, що альянс підтримує кроки у напрямі до реформ, здійснюваних державами Центральної та Східної Європи, пропонує їм практичну допомогу для успішного подолання труднощів перехідного періоду, запрошує до участі у відповідних форумах НАТО, готовий поділитися з ними досвідом і знаннями у проведенні консультацій з політичних, військових, економічних і наукових питань та у налагодженні співпраці. Для сприяння розвитку такого партнерства створювалася Рада північноатлантичного співробітництва (РПАС), установче засідання якої відбулося 20 грудня 1991р. за участю міністрів закордонних справ держав-членів НАТО, шістьох країн Центральної та Східної Європи і трьох держав Балтії. Отже, нові взаємини членів альянсу з іншими державами Європи дістали інституційне оформлення.

На Сході Європи продовжувався процес радикальних політичних змін, реагувати на які концептуальні документи євроатлантичних форумів не встигали. Вже на наступний день після утворення РПАС, 21 грудня 1991 р., керівники 11 колишніх радянських республік, що проголосили незалежність, на зустрічі в Алма-Аті констатували факт припинення існування СРСР і створили Співдружність Незалежних Держав (СНД). після завершення процесу їх міжнародного визнання та встановлення дипломатичних відносин всі 11 нових незалежних держав приєдналися до РПАС (березень 1992 р.). Наприкінці 1996 р. учасницями цього форуму були вже 40 держав Європи й Азії.

Створення Ради північноатлантичного співробітництва та перші кроки її діяльності засвідчили принципові зміни у характері взаємовідносин Альянсу з сусідами на сході. Вже у квітні 1992 р. у штаб-квартирі НАТО відбулися регулярні зустрічі міністрів оборони держав-членів з новими партнерами, а також спільні засідання військового комітету НАТО за участю міністрів оборони та начальників генеральних штабів збройних сил країн Центральної та Східної Європи.

Однією з найважливіших ініціатив Альянсу, яка відкрила нову сторінку в історії становлення сучасної архітектури Європейської безпеки, стала програма «партнерство заради миру» . У січні 1994 р.

на саміті у Брюсселі керівники держав членів Альянсу проголосили: «сьогодні ми започатковуємо негайну і практичну програму, яка змінить характер відносин між НАТО і державами, котрі стануть її учасницями. Нова програма, виходячи за межі діалогу і співробітництва, покликана сформувати справжнє партнерство – «партнерство заради миру» (ПЗМ). До участі в ній запрошувалися держави члени РПАС та інші країни ОБСЄ, які здатні і бажають приєднатися до програми. Північноатлантична рада запропонувала державам-партнерам долучитися до роботи політичних і військових органів у штаб-квартирі НАТО в межах діяльності, пов'язаної з партнерством. Програма проголошувала завдання формування нових відносин безпеки між Північноатлантичним союзом та його партнерами у справі миру. Зусилля її учасників мали спрямовуватись на розширення й активізацію політичного і військового співробітництва в Європі, підвищення стабільності, зменшення загрози для миру. Передбачалися також консультації з будь-яким активним учасником програми, якщо він буде відчувати пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці. Суттєве значення мало і положення про те, що активна участь у «Партнерстві заради миру» буде відігравати важливу роль у процесі розширення НАТО.¹⁵⁸

Державам, зацікавленим у партнерстві з Альянсом, пропонувався для підписання Рамковий документ, який передбачав співпрацю з ним у досягненні таких цілей:

а) сприяння відкритості у плануванні національної оборони та формуванні військового бюджету;

б) забезпечення демократичного контролю над збройними силами;

в) підтримання здатності та готовності брати участь у межах, дозволених конституцією, в операціях, здійснюваних під егідою ООН або в межах відповідальності ОБСЄ;

г) розвиток співпраці з НАТО у військовій сфері з метою здійснення спільного планування, військової підготовки та навчальних маневрів, покликаних підвищити їхню спроможність до виконання завдань, пов'язаних з миротворчою діяльністю, пошуковими і рятувальними операціями, гуманітарною допомогою тощо;

¹⁵⁸ Зуйко О. Основні пріоритети євроатлантичної інтеграції України // Економічний часопис. – XXI. – к.: Ред. ж-лу, 2006. – № 9–10. – с. 10–12.

д) формування у тривалій перспективі таких збройних сил, які зможуть краще взаємодіяти зі збройними силами Північноатлантичного союзу.

Процедура реалізації програми передбачала врахування індивідуальних можливостей і бажань кожного з її учасників щодо масштабів і темпів розвитку співпраці у різних сферах. Після підписання Рамкового документа кожна держава учасниця подавала власний Презентаційний документ, в якому зазначала окреслені нею заходи, спрямовані на досягнення політичних цілей партнерства, і визначені для їх реалізації військові та інші ресурси. НАТО вносила пропозиції щодо конкретної програми співробітництва, враховуючи які кожна держава-партнер розробляла Індивідуальну програму партнерства, де перелічувала заходи, в яких вона планує взяти участь. Після схвалення Індивідуальної програми штаб-квартирою НАТО складалася Робоча програма партнерства, яка і починала виконуватись. Така на перший погляд ускладнена процедура введення в дію програми ПЗМ засвідчувала гнучкість підходів НАТО до можливостей держав-партнерів, які залежали від дії багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів, а також про неухильне прагнення альянсу розпочати реальну співпрацю у військовій сфері, незважаючи на різний ступінь готовності до неї окремих держав. Одночасно демонструвався демократизм відносин між НАТО і державами-партнерами, кожна з яких зберігала повну суверенність у питаннях, пов'язаних з її безпекою. За три роки учасниками «Партнерства заради миру» стали 27 держав Європи та Азії. однією з перших серед них була Україна, яка приєдналася до програми вже в лютому 1994 р.

У межах ПЗМ відбуваються спільні навчання сухопутних, військово-повітряних і військово-морських сил, здійснюються практичні кроки до досягнення оперативної сумісності між НАТО та державами-партнерами, а також досягнення більшої прозорості національних оборонних програм і бюджетів. Основним робочим органом НАТО для співпраці з партнерами у межах ПЗМ став Політико-військовий керівний комітет, що проводить засідання під головуванням заступника Генерального секретаря НАТО. Тут обговорюються Індивідуальні програми партнерства та проблеми забезпечення необхідного рівня їх прозорості, спільні питання, пов'язані з реалізацією програми ПЗМ. Під проводом Північноатлантичної ради працює також координаційна група з питань партнерства, яка координує спільні військові заходи,

здійснювані в межах програми ПЗМ, і розробляє військові плани, необхідні для її реалізації. Успішному виконанню спільних заходів сприяє діяльність постійних офіцерів зв'язку, відряджених державами партнерами до штаб-квартири НАТО та координаційної групи з питань партнерства.

Важливе значення для ефективності та вагомості програми ПЗМ мало приєднання до неї у червні 1994 р. Російської Федерації. На засіданнях Північноатлантичної ради неодноразово висловлювалась думка, що створення заснованої на співпраці нової архітектури європейської безпеки потребує активної участі Росії. Тому Атлантичний альянс і Росія домовилися розвивати далекосяжні відносини співпраці як у межах ПЗМ, так і поза нею. Одночасно вони висловили прагнення просуватися до ширшого діалогу і співробітництва у тих ділянках, де Росія може зробити унікальний і важливий внесок, спів мірний її впливу й відповідальності як великої ядерної держави європейського і світового масштабу. Результатом розвитку цього діалогу став підписаний у травні 1997 р. у Парижі «Основоположний акт про взаємовідносини, співробітництво та безпеку між НАТО і Російською Федерацією». Цим актом засновувався новий форум – постійна спільна рада (ПСР) для консультацій, координації співпраці та досягнення консенсусу між Альянсом і Росією, а також за відповідних обставин для прийняття спільних рішень щодо спільних дій з питань безпеки, які викликають спільну стурбованість. Постійна спільна рада збирається щомісяця у штаб-квартирі НАТО на рівні послів, а двічі на рік – на рівні міністрів закордонних справ і міністрів оборони. під егідою ПСР відбуваються також засідання військових представників (раз на місяць) і начальників штабів збройних сил (не менше двох разів на рік).

Важливим кроком на шляху розширення і поглиблення співробітництва між НАТО та державами-учасницями РПАС і ПЗМ було створення в травні 1997р. Ради Євроатлантичного партнерства (РЄАП). Вона стала своєрідною наступницею РПАС, покликаною вивести політичну і військову співпрацю між НАТО і країнами-партнерами на якісно новий рівень. До складу РЄПС увійшли не тільки члени Ради північноатлантичного співробітництва, а й ті держави, що мали в РПАС лише статус спостерігачів. В межах РЄАП проводяться консультації та здійснюється співпраця у таких сферах, як: контроль над озброєнням, ядерна безпека, нерозповсюдження ядерної, хімічної та біологічної зброї, врегулювання криз, планування

оборони і військових бюджетів, боротьба з міжнародним тероризмом та ін.

Ще одним важливим напрямом у діяльності НАТО, спрямованим на розширення та поглиблення співробітництва з іншими державами у сфері безпеки, став розвиток так званого середземноморського діалогу. Теза про те, що безпека в Середземноморському регіоні істотно позначається на безпеці в Європі, вже неодноразово висловлювалася на засіданнях керівних органів НАТО, але напруженість політичної ситуації на Близькому сході у зв'язку з арабо-ізраїльським конфліктом перешкоджала налагодженню діалогу з країнами цього регіону. Лише після зрушень у переговорному процесі на близькому сході створилися умови для його початку. Рішення про це було прийнято на Брюссельському саміті керівників НАТО в січні 1994 р. Участь у середземноморському діалозі, спрямованому на досягнення більшої стабільності в регіоні, розвиток взаєморозуміння та довіри, взяли, крім держав-членів НАТО, такі країни, як: Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко і Туніс.

Важливою обставиною, що надавала особливої актуальності процесу налагодження співробітництва між північноатлантичним альянсом і державами – не членами НАТО, стало розгортання гострої політичної кризи на Балканах, яка переростала у справжню війну з катастрофічними наслідками. Ця війна не тільки забирала життя тисяч людей, але й створювала помітну загрозу для європейської безпеки і стала серйозним випробуванням для НАТО як організації, що набувала характеру сили, покликаної не лише забезпечувати оборону її членів, а й сприяти збереженню миру та стабільності на всьому євроатлантичному просторі. Вже з 1992 р. Альянс почав надавати допомогу в здійсненні операцій з підтримки миру на Балканах, що проводилися під егідою Ради безпеки ООН. Спочатку це було морське та повітряне патрулювання з метою контролю за дотриманням запровадженого ООН ембарго на постачання зброї до республік колишньої Югославії й торговельного ембарго проти Сербії та Чорногорії. Після прийняття Радою Безпеки ООН у березні 1993 р. резолюції, що дозволяла державам-членам НАТО вживати примусових заходів для забезпечення режиму забороненої для польотів зони у повітряному просторі над Боснією та Герцеговиною, літаки НАТО розпочали контролююче патрулювання. В лютому 1994 р. вони збили чотири військові літаки, які порушили заборонену для польотів зону. Це були перші за всю історію альянсу бойові дії його

збройних сил. У 1994–1995 рр. на прохання сил захисту ООН у Боснії та Герцеговині літаки НАТО провели низку операцій, що зумовили зняття облоги Сараєво та інших міст, здійснювали повітряні удари по цілях у межах визначених ООН заборонених зон. Ці та інші дії сприяли зупиненню конфлікту в Боснії та Герцеговині. Після підписання у грудні 1995 р. загальної Рамкової угоди про мир у цьому регіоні підрозділи НАТО разом з військовими частинами деяких країн-партнерів провели комплекс заходів, спрямованих на її реалізацію: розмежування збройних сил ворогуючих сторін, патрулювання розподільчої лінії, інспекції місць знаходження важкої зброї, розблокування доріг тощо. З грудня 1996 р. підрозділи НАТО в Боснії та Герцеговині стали ядром стабілізаційних сил (SFOR), яким Рада безпеки ООН надала повноваження підтримувати мир і стабільність у регіоні. До складу цих сил увійшли також військові підрозділи країн-учасниць програми «Партнерство заради миру», в тому числі й України. Їхня спільна діяльність у Боснії та Герцеговині стала практичним виявом ефективної співпраці між НАТО та іншими державами Європи.¹⁵⁹

Події в колишній Югославії та початок розгортання нового конфлікту на Балканах, на цей раз в Косово, засвідчили обґрунтованість висновку про нестабільність нового політичного середовища в Європі та ймовірність виникнення нових загроз для миру і безпеки. У сукупності з іншими викликами та загрозами глобального характеру, такими як розповсюдження ядерної, біологічної, хімічної зброї та технологій їх виготовлення, тероризм, організована злочинність тощо, політичні й військові конфлікти на посткомуністичному просторі ще більше актуалізували завдання динамічної адаптації НАТО до нових умов безпеки. Відповідало це і всезростаючій активності східноєвропейських держав у напрямі розширення співпраці з Альянсом в галузі безпеки й оборони. Деякі з них прямо ставили питання про перехід від співробітництва з НАТО до повноправного членства в Організації. Це вимагало розв'язання низки концептуальних питань з урахуванням позицій всіх учасників євроатлантичного партнерства, а також поглиблення трансформаційних процесів в НАТО в нових умовах європейської безпеки.

¹⁵⁹ Палій О. Вступ до НАТО: двадцять переваг проти шести проблем на користь України // Економічний часопис – XXI. – к.: Ред. ж-лу, 2006. – № 7–8. – с. 18–20.

В умовах невизначеності та не прогнозованості НАТО довелося створювати сили, здатні до оперативного розгортання у будь-якому місці, де може виникнути така необхідність. Водночас союзники прагнули підвищити передбачуваність ситуації через зміцнення політичної стабільності та прозорості у кризових регіонах. Усе це визначило нові завдання і напрями адаптації НАТО до нової геополітичної ситуації, яка виникла після холодної війни. Для виконання нових місій Альянс також потребував вдосконалення військового потенціалу, зокрема стосовно забезпечення здатності швидкого реагування та необхідності гнучкості, зважаючи на характер нових викликів сучасності. Це зумовило необхідність вироблення нової стратегічної концепції реагування НАТО на виклики і можливості ХХІ ст., яка б вказувала шлях майбутнього політичного й військового розвитку організації. У квітні 1999 р. на Вашингтонському саміті держави-члени НАТО ухвалили нову Стратегічну концепцію НАТО, хоча ключові положення залишилися. У цьому документі зазначається, що загрози безпеці НАТО, як військового, так і невійськового характеру, в найближчому майбутньому зберуться. Тому НАТО змушено адаптуватися до нових можливих загроз безпеці країн-членів блоку. Згідно зі Стратегічною концепцією НАТО від 1999р., зоною дій Альянсу може стати будь-яка точка світу, звідки виходитиме небезпека для його членів. Оновлена Стратегічна концепція визначає мету і головні завдання Альянсу в галузі безпеки та забезпечує загальні напрями розробки детальних політичних і військових планів. Вона стала тим офіційним документом, який є основою для трансформації діяльності НАТО (з початку ХХІ ст.) у світлі змін у стратегічному середовищі та загрозах і ризиках для безпеки. Реалізація цієї стратегії була продемонстрована в діях НАТО поза межами своєї договірної зони в Боснії і Герцеговині (з 1995 р.), у Косові (з 1999 р.), у Македонії (з 2001 по 2003 рр.), в Афганістані (з 2003 р.).

Для протистояння новим загрозам Альянс запровадив низку ініціатив, спрямованих на адаптацію структур НАТО і вдосконалення військового потенціалу та поглиблення співпраці всередині Альянсу, а також із країнами-партнерами й іншими міжнародними організаціями.

Першим елементом адаптації стало створення партнерських відносин у галузі безпеки, спрямованих на розширення зони стабільності в межах Європи. Після розпаду Варшавського договору

у центрі Європи утворився вакуум безпеки, тому Альянс запропонував колишнім супротивникам співпрацю в межах відповідних структур НАТО, а пізніше – й механізм приєднання до організації та участі збройних формувань країн-партнерів у операціях з урегулювання криз в Європі.

Друга складова стосується дедалі більшого бажання НАТО застосовувати силу в операціях із врегулювання криз та стабілізації, що вперше проявилось на Балканах, а нині проявляється на Близькому та Середньому Сході. Збільшення різновиду й обсягу операцій НАТО викликало внутрішні суперечки в його лавах. Особливо це проявилось під час подій в Іраку, коли Франція і Німеччина не погодилися з діями США та інших європейських членів НАТО й заявили про свою особливу позицію.

Третій елемент адаптації НАТО є результатом процесу реструктуризації збройних сил часів холодної війни, який відбувся протягом 1990 х років і привів до розробки сучасних програм радикальної військової трансформації військової структури НАТО. а саме: 1) спроможність розгортання та мобільність перекидання військ до місця конфлікту; 2) само забезпеченість та логістичне забезпечення під час операцій; 3) підвищення максимальних можливостей сил; 4) забезпечення захисту; 5) консультації, командування та управління силами.

У 2000 р. був заснований Центр зброї масового знищення (ЗМЗ), у рамках якого країни-члени Альянсу обмінюються інформацією стосовно загрози поширення ЗМЗ і намагаються узгоджувати найбільш прийнятні способи реагування на неї.

У зв'язку з терактами (починаючи з 11 вересня 2001 р.) в НАТО започатковано аналіз діяльності та робочих процедур, кульмінацією якого стало ухвалення комплексу реформ, ініціатив і програм, які офіційно затверджені лідерами країн Альянсу під час Празького саміту в листопаді 2002р.¹⁶⁰

Сьогодні існує три програми трансформації НАТО. Це Празька програма, ініційована колишнім Генеральним секретарем лордом Джорджем Робертсоном у 2002 р. і зосереджена на змінах у можливостях, місіях і структурах. Другою програмою є Норфолська програма, ініційована Генеральним секретарем НАТО Япом де Хооп

¹⁶⁰ Федонюк С.В., Лажнік В.Й., Мопенчук А.А., Романюк Н.І. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: Навч. посіб.- Луцькб РВВ «Вежа» Волин. націон. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – 258 с.

Схеффером у 2004 р. і вона зосереджена на змінах в оборонному плануванні, генеруванні військових сил та спільному фінансуванні. Третя програма – Мюнхенська – була ініційована канцлером Німеччини Герхардом Шредером у 2005 р. й зосереджена на змінах ролі НАТО як засобу реальних трансатлантичних стратегічних консультацій і прийняття рішень.

До глобальної організаційно-функціональної реформи НАТО приступила в 2002 р., необхідність трансформаційних перетворень була продиктована *такими обставинами*:

- 1) зміна характеру і спектра загроз;
- 2) виникнення нових завдань, пов'язаних з урегулюванням кризових ситуацій відповідальності НАТО, а також за його межами;
- 3) намагання зменшити втрати на утримання громіздких військових структур НАТО;
- 4) політикою США, спрямованих на вирівнювання внесків союзників у оборонний сектор НАТО.

Розроблені заходи, щодо трансформації НАТО були імplementовані в рішеннях Празького саміту, який відбувся в листопаді 2002 р.. На саміті глави держав і урядів країн НАТО прийняли ряд важливих рішень до яких увійшли:

- 1) створення Сил реагування НАТО (СРН);
- 2) переформування Стратегічних командувань;
- 3) започаткування роботи над програмами модернізації щодо посилення військової спроможності.

Дуже важливим рішенням було запрошення семи країн Центрально-Східної Європи до вступу в НАТО й узгодження структури штаб-квартири і процедур, необхідних для нормального функціонування Альянсу 26 країн.

Також країни-члени Альянсу погодилися створити передові за технологічним оснащенням Силами швидкого реагування, які будуть здатні швидко розгортатися і переміщатися. Відбулися серйозні зміни і в класифікації сил і військ Альянсу. нині вони розділяються за ступенем готовності до застосування, за призначенням і за підпорядкованістю коаліційним командуванням.

За ступенем готовності до застосування Об'єднані збройні сили НАТО поділяються на:

- 1) сили високої готовності – з готовністю до застосування до 90 діб;

2) сили зниженої готовності – з готовністю до застосування від 91 доби до 180 діб ;

3) сили тривалого розгортання – з готовністю до застосування більше 365 діб.

За здатністю до розгортання ОЗС Альянсу поділяються на сили територіального і сили універсального застосування. До 2010 р. передбачено створення в складі сухопутного компоненту дев'яти оперативно-тактичних об'єднань, сформованих на базі багатонаціональних і національних армійських корпусів та їх органів управління. Шість із них повинні перебувати у високій бойовій готовності, три – зниженій.

На Празькому саміті Альянс прийняв пропозицію США створити до 2006 р. сили першочергового за діяння чисельністю більше 20 тис. військо службовців. ці сили отримали назву Сили реагування НАТО (СРН). Ці високо мобільні формування , які складаються із сухопутного, військово-повітряного і морського компонентів. Вони призначені для вирішення широкого кола завдань, включаючи операції з боротьби з тероризмом. Як вважають експерти з безпеки, на сучасному етапі СРН є рушійною силою військової трансформації Альянсу, своєрідним «полігоном» для випробування нових технологій, доктрин і процедур.

У Празі також була ухвалена нова Військова концепція захисту від тероризму, визначення конкретного військового потенціалу, необхідного для втілення нової місії. Також було ухвалено рішення щодо вивчення питання організації ефективної протиракетної оборони від зростаючої ракетної загрози. Ці заходи негативно сприймаються Російською Федерацією, яка виступає проти розміщення наземних елементів цієї системи , зокрема у Польщі і Чехії.

Після запровадження Празької програми країни-члени НАТО активізували свої зусилля , прагнучи адаптувати Альянс до **сучасних викликів і загроз безпеці**, розвитку міцних контактів у галузі безпеки та поглиблення співпраці з Росією, Україною та іншими країнами партнерами. З усіх напрямів трансформації були реалізовані такі:

- 1) створення сил швидкого реагування НАТО;
- 2) створення засобів і підрозділів хімічного, біологічного, радіологічного та ядерного захисту.;
- 3) оптимізація командних структур;

4) створення штабу трансформації Альянсу в Норфолку (штат Вірджинія, США);

5) придбання нових технологій та озброєння.¹⁶¹

Слід зауважити, що останній пункт виконувався повільно низкою країн, що викликало на наступному саміті в Стамбулі в 2004 р. жорстку та відверту розмову. Лише Франція, Великобританія, Польща, балтійські країни, Румунія, Болгарія, Норвегія і США виконували свої зобов'язання, щодо трансформації власних збройних сил, виділяючи при цьому відповідне фінансування.

Під час Стамбульського саміту 2004 р. лідери країн Альянсу ще раз підтвердили підтримку Празьких зобов'язань щодо обороноздатності та домовилися приділяти особливу увагу питанням подолання критичних недоліків, що залишилися, й адаптувати свої можливості до майбутнього без пекового середовища.

Стамбульський саміт НАТО визначив два ключових напрямив трансформації діяльності Альянсу:

1) збільшення витрат на оборону;

2) переорієнтація оборонних засобів для покращення мобільності військових сил і розвитку та придбання сучасних засобів озброєння.

У лютому 2005 р. на засіданні у Брюсселі керівники країн-членів НАТО взяли на себе зобов'язання посилити роль НАТО як форму для стратегічних і політичних консультацій і координації між членами Альянсу й підтверджувати його функцією як важливого форуму для консультації у сфері безпеки між Європою та Північною Америкою. Ця ініціатива завершила короткий, але інтенсивний період консультацій, який був спровокований заявами федерального канцлера Німеччини Г.Шредера на Мюнхенській конференції з питань європейської політики безпеки. У заявах Г. Шредера прозвучало, те що НАТО вже не є головними місцем, де трансатлантичні партнери обговорюють і координують свою стратегію. Таким чином, висловлено позицію Німеччини щодо подій в Іраку і небажанням США використовувати НАТО як місце для обговорення та координації війни з Іраком.

Під час проведення Брюссельського саміту всі сторони погодилися з необхідністю розробки плану посилення консультацій і координації між членами Альянсу з питань безпеки та прийняття стратегічних рішень у цій сфері, а також досягнення консенсусу щодо

¹⁶¹ Авраменко О. Вступ до НАТО: «за» і «проти». пошук переконливої політичної мотивації / О. Авраменко, Г. Яр-миш // політика і час. – к.: літопис- XX, 2006. № 1. – с. 94–96.

умов політичних дебатів. Ці рішення отримали назву «Мюнхенська програма». Таким чином, було поставлено завдання реального консультування між європейськими країнами-членами Альянсу та США на противагу простому інформуванню.

Наступним важливим кроком у трансформації діяльності НАТО був Ризький саміт лідерів країн-членів Альянсу, на якому 29 листопада 2006 р. прийнято декларацію саміту. В Ризькій декларації визначається, що принцип неподільності безпеки країн Альянсу є фундаментальним і нові загрози безпеці, поширення зброї масового знищення та засобів її доставки до цілі, а також загрози, що походять від нестабільності через існування кризи державної влади в окремих країнах, висувають на перший план ключову роль НАТО як важливого форуму консультацій із питань безпеки між союзниками у Північній Америці та Європі. У декларації підкреслюється важливість спільних дій проти цих загроз, зокрема операцій із реагування на кризи за мандатом ООН, і зумовлює необхідність проведення трансформації потенціалу та партнерських відносин НАТО.

На самі були ухвалені Комплексні політичні настанови, які забезпечують рамки та політичний напрям продовження трансформації НАТО, встановлюючи на наступні 10–15 років пріоритети з усіх аспектів потенціалу Альянсу, планування, підготовки та розвитку.

У Ризькій декларації країни-члени НАТО підтвердили політику «Відкритих дверей», яка сприяє стабільності, миру та співробітництву на європейському континенті, а також наголосили, що План дій щодо членства (ПДЧ) є ключовим етапом підготовки країн-претендентів до членства в Альянсі та, що всі демократичні європейські країни можуть бути, за рішенням Північноатлантичної ради, запрошені до ПДЧ або до членства на будь-якому етапі, залежно від прогресу, досягнутого цими країнами на шляху до відповідності цілями Північноатлантичного договору. Альянс підтвердив свої наміри продовжувати інтенсифікований діалог із Грузією і Україною, який охоплюватиме повний спектр політичних, військових, фінансових і безпекових питань, пов'язаних із прагненням цих країн до членства, не визначаючи наперед можливих рішень Альянсу в цьому зв'язку.

Сьогодні країнами-членами НАТО (країна/рік вступу) є: Албанія/2008, Бельгія/1949 р., Болгарія/2004 р., Велика Британія/1949

р., Греція/1952 р., Данія/1949 р., Естонія/2004 р., Іспанія/1982 р., Ісландія/1949 р., Італія/1949 р., Канада/1949 р., Латвія/2004 р., Литва/2004 р., Люксембург/1949 р., Нідерланди/1949 р., Німеччина/1955 р., Норвегія/1949 р., Польща/1999 р., Португалія/1949 р., Румунія/1949 р., Словаччина/2004 р., Словенія/2004 р., Сполучені Штати Америки/1949 р., Туреччина/1952 р., Угорщина/1999 р., Франція/1949 р., Хорватія/2008, Чеська Республіка/1999 р. Країнами-партнерами НАТО є: Австрія, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизія, Колишня Югославська Республіка Македонія, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан, Україна, Фінляндія, Швейцарія, Швеція. Країнами-учасниками Середземноморського діалогу: Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко, Туніс.

Кожна країна НАТО представлена у політичній штаб-квартирі в Брюсселі постійною делегацією, очолюваною послом, який представляє свій уряд у процесі проведення консультацій та ухвалення рішень в Альянсі. Найвищий політичний орган, що ухвалює рішення в НАТО, – це Північноатлантична Рада, на засіданнях якої на різних рівнях під головуванням Генерального секретаря НАТО розглядаються ключові питання. Усі рішення в рамках кожного з комітетів НАТО досягаються шляхом консенсусу. Таким чином, вислів «рішення НАТО» є синонімом спільної волі усіх його країн-членів. Постійні збройні сили НАТО є дуже обмеженими. Коли Північноатлантична рада ухвалює рішення про проведення операції, країни-члени виділяють війська на добровільній основі. Ці підрозділи повертаються до своїх країн одразу після завершення операції. Завдання із координації та управління операціями Альянсу покладено на військову командну структуру. До складу цієї структури входять штаби та військові бази, розташовані на території різних країн-членів. Щоденна діяльність НАТО, цивільні та військові структури, а також програма інвестицій у безпеку фінансуються у рамках спільного бюджету, до якого кожна країна-член оплачує внески відповідно до узгодженого механізму розподілу витрат. Офіційними мовами НАТО є англійська та французька мови.

Таким чином із часів завершення «холодної війни» НАТО постійно перебуває у стадії пристосування до нових геополітичних реалій, що виникають на початку ХХІ ст. Широкомасштабні завдання, які нині вирішує НАТО, потребують розуміння і підтримки з боку громадськості, як у країнах-членах, так і в країнах-партнерах,

які повинні відкидати політику конфліктів та бути готовими зміцнювати безпеку, ґрунтуючись на розумінні та співпраці в інтересах усього людства. Поточна трансформація НАТО є лише частиною загального процесу, спрямованого на підвищенні рівня безпеки країн-членів Альянсу та гарантування майбутньої стабільності на євроатлантичному просторі.

Ключові поняття

Альянс	Країни-члени НАТО
Безпечне середовище	Північноатлантична рада
Брюссельський договір	План Маршала
Європейська безпека	Стабільність
Інтеграційні процеси	Сили реагування НАТО
Генеральний секретар НАТО	Холодна війна
Колективна оборона	Країни-партнери НАТО

Питання для самоперевірки

1. Які умови і чинники були вирішальними при створенні Організації Північноатлантичного договору?
2. Які історичні передумови утворення НАТО?
3. Як утворився Північноатлантичний альянс?
4. Коли було засновано НАТО?
5. Які основні цілі створення НАТО?
6. Які завдання Організації Північноатлантичного договору?
7. Розвиток та становлення Альянсу.
8. Основні аспекти трансформації НАТО в умовах формування нового середовища безпеки.
9. Які країни беруть участь в Середземноморському діалозі?
10. Які стратегічно важливі рішення були прийняті на Празькому саміті НАТО у 2002 р.?

Тестові завдання

1. Яка з перерахованих країн не брала участі у підписанні Брюссельського договору 17 березня 1948р.
 - 1) Бельгія;
 - 2) Великобританія;
 - 3) США;
 - 4) Франція;
 - 5) Люксембург.

2. У якому році був підписаний Брюссельський договір між п'ятьма країнами, що вважається початком створення НАТО:

- 1) 1945;
- 2) 1946;
- 3) 1947;
- 4) 1948;
- 5) 1949.

3. У якому році був створений Північноатлантичний Альянс (НАТО)?

- 1) 1945;
- 2) 1946;
- 3) 1947;
- 4) 1948;
- 5) 1949.

4. Скільки країн вважаються засновниками НАТО?

- 1) 2;
- 2) 5;
- 3) 7;
- 4) 6;
- 5) 10

5. Головна причина створення НАТО є:

- 1) боротьба з безробіттям;
- 2) екологічні проблеми;
- 3) колективна оборона, підтримка миру та безпеки;
- 4) сировинні проблеми;
- 5) усі перераховані відповіді.

6. Брюссельський договір передбачав співпрацю в :

- 1) економічному житті;
- 2) соціальному напрямі;
- 3) культурному розвитку;
- 4) колективної обороні;
- 5) усі перераховані відповіді.

7. Першочергове завдання НАТО є:

- 1) захист свободи та безпеки;
- 2) боротьба з бідністю;
- 3) екологічні проблеми;
- 4) енергетичні проблеми;
- 5) сировинні питання.

8. У декларації якого саміту НАТО була прийнята політика «Відкритих дверей» ?

- 1) Стамбульського;
- 2) Мюнхенського;
- 3) Празького;
- 4) Ризького;
- 5) Брюссельського.

9. Трансформаційні перетворення НАТО з 2002 р. були обумовлені такими обставинами:

- 1) зміною характеру і спектру загроз;
- 2) виникненням нових завдань, пов'язаних з урегулюванням кризових ситуацій відповідальності НАТО, у тому й за його межами;
- 3) намаганням зменшити втрати на утримання громіздких військових структур НАТО;
- 4) політикою США, спрямованою на вирівнювання внесків союзників у оборонний сектор НАТО;
- 5) усі перераховані відповіді.

10. Які мови є офіційними в НАТО?

- 1) англійська;
- 2) англійська й французька;
- 3) французька;
- 4) німецька;
- 5) англійська, французька, німецька.

РОЗДІЛ 9. ЕТАПИ РОЗШИРЕННЯ ТА ПОГЛИБЛЕННЯ СПІВПРАЦІ В РАМКАХ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ

9.1. Розширення НАТО в період протистояння і холодної війни

9.2. Критерії розширення НАТО в сучасних умовах.

9.3. Три хвилі розширення Альянсу після закінчення «холодної війни»

9.1. Розширення НАТО в період протистояння і холодної війни

Після закінчення Другої світової війни Радянський Союз все більше розглядався як системна загроза стабільності в Європі і, в цілому, західної цивілізації. Лише через декілька днів після капітуляції Німеччини в своїй телеграмі Трумену Черчілль вказував на «залізну завісу», що опустилася за лінією радянських військ і з тривогою думав про те, що буде відбуватися в Європі, коли підуть американські і канадські війська і європейці залишаться один на один проти сотень радянських дивізій. До 1946 складалася саме така ситуація, коли Великобританія і США після мобілізації мали у Європі 900 тисяч солдатів, а СРСР зберігав військове угруповання на рівні військового часу.

СРСР прагнув до значних територіальних придбань у Європі за підсумками Другої світової війни і наполягав на їх визнанні в міжнародно-правовому порядку. Проблема полягала ще й в тому, що більша частина цих територій була отримана СРСР у ході реалізації пакту Молотова-Ріббентропа, іншими словами як результат політики, яка була принципово засуджена. Крім того, Атлантична Хартія 1941 року, що склала ідейно-політичну основу Об'єднаних націй і антигітлерівської коаліції, декларувала свободу самовизначення націй і відмову від територіальних придбань.

Наполегливість СРСР відновити кордони російської імперії, що сприймалися сталінським керівництвом як законний національний інтерес, викликала в західних столицях змішані емоції і ставила важкі дилеми перед публічною політикою. Досвід антибільшовицького «санітарного кордону» в Центральній Європі, визначив суттєвий інтерес Москви у встановленні дружніх режимів по периметру СРСР.

Цілі і методи СРСР в Центральній Європі викликали протидію на Заході. США і Великобританія висловили протест проти односторонніх дій СРСР в Румунії і Болгарії. Найбільші непорозуміння виникли щодо кордонів і майбутнього державного устрою Польщі. Радянський Союз намагався вирішити старовинний питання російської зовнішньої політики - контроль над чорноморськими протоками. Принципова домовленість про перегляд конвенцій Монтре була зафіксована в Ялті і підтверджена в Потсдамі, але подальший тиск СРСР на уряд Туреччини сприймається Заходом як агресивна політика.

Після Другої світової війни зближення Західної Європи та Північної Америки відбулося не тільки через загрозу радянського вторгнення, але й в силу ширшого комплексу проблем. По закінченні війни керівники європейських країн опинилися в ситуації, яка характеризувалася розпадом імперій і міжнародної торгівлі, загрозою економічного і соціального хаосу, крахом грошової системи, зростанням впливу радикальних ідеологій, нестачею продуктів харчування і т.д. У відповідь на це було створено багато інституцій, які в сукупності склали щось на зразок інституційної версії гнучкого реагування на складні й різноманітні проблеми. Північноатлантичний альянс був задуманий передусім як військово-політичний союз, що становить військово-силову опору одного з двох полюсів біполярного світу. Його віссю були не тільки сила, а й ідеологія. У цьому сенсі НАТО охоплювала весь так званий вільний світ.

Проголошений Черчиллем атлантичний курс цілком відповідав вимогам лейбористів, які прийшли до влади після дострокових виборів 5 липня 1945 року. Політичний союз з США міг спростити складні переговори про американську фінансову допомогу, без якої майбутнє британської економіки малювалося в найпохмуріших тонах.

До того ж, лейбористські політики досить спокійно ставилися до перспектив перетворення Великобританії в «молодшого партнера» Вашингтона. На відміну від багатьох, вони розглядали колишню «велич Британії» як закриту сторінку історії, в ім'я якої не можна жертвувати перспективами країни у складній двополюсній світовій системі. Вже в 1946 році уряд Еттли принципово перейшов до політики атлантичної солідарності і разом з американською адміністрацією Трумена опинився в ролі ініціаторів холодної війни. Незважаючи на наростаючий фінансова криза, робилися

безпрецедентні кроки з нарощування озброєнь. Вже в 1946 році було прийнято рішення про виробництво британської атомної бомби.

У лютому 1947 року кабінет Еттли інформував Вашингтон, що в місячний термін буде змушений зупинити допомогу урядам Греції й Туреччини. Висока ймовірність того, що без зовнішньої підтримки уряду Туреччини і Греції не зміг контролювати ситуацію і вихід прорадянських сил у Східне Середземномор'я і в перспективі до близькосхідної нафти може відбутися в самому найближчому майбутньому.

Адміністрація США оцінила таку ситуацію. Китай «втрачений» - перемагають комуністичні сили і посередництво Маршалла між Чан Кай Ши і Мао Цзе Дуном виявилось безрезультатним. Греція - наступна у списку переходу під комуністичний контроль, в умовах погіршення економічної ситуації весь континент за великим рахунком має перспективу «почервоніти», переговори по німецькому врегулювання перебувають у глухому куті: не вдається узгодити як економічну політику, так і прийти до компромісу за мирним договором.

5 червня 1947 держсекретар США Джордж Маршалл у своєму виступі в Гарварді запропонував програму економічного відновлення Європи, дістала згодом його ім'я (план Маршалла). В основі програми було дослідження, проведене Управлінням політичного планування Держдепу під керівництвом Дж. Кеннана (George Kennan) і меморандум про економічний стан в Європі, підготовлене Уїллом Клейтоном (Will Clayton). Революційність ідеї полягала в тому, що на відміну від індивідуальних національних програм кредитування була запропонована схема, яка вимагала від учасників багатостороннього співробітництва для вироблення оптимальних способів вирішення загальних економічних проблем. Програма була чітко обмеженою за термінами - максимум чотири роки, тим самим заспокоюючи платників податків, що допомога не переросте у безстрокове зобов'язання про кредитування.

Таким був вдалий стратегічний рецепт апарату Маршалла як вирішити політичне завдання недопущення посилення комунізму в Європі, захист і просування економічних інтересів США з урахуванням ізоляціоністських настроїв всередині країни. Тобто, відповідно до цього плану всім європейським країнам (в тому числі СРСР) до 1951 року пропонувалася економічна допомога з умовою, що європейські уряди візьмуть на себе відповідальність за здійснення

програми і самі будуть сприяти відновленню Європи, по можливості, об'єднаними зусиллями. Уряд Великобританії активно сприяв прийняттю «плану Маршалла» країнами Західної Європи.

Напруженість у Європі продовжувала наростати, і західноєвропейські демократії попросили США про гарантії безпеки. Адміністрація Трумена звернула увагу на те, що перш ніж звертатися за допомогою до США європейці повинні зробити «домашню роботу» і об'єднатися. 22 січня 1948, виступаючи в Палаті громад, Бевін запропонував формулу Західного Союзу, і 17 березня Великобританія, Франція і три країни Бенілюксу підписали Брюссельський Договір. Договір передбачав економічне, соціальне та культурне співробітництво, а також зобов'язання колективної оборони. Оформлення гарантій безпеки відкриває дорогу практичної реалізації плану Маршалла та економічного співробітництва між країнами Заходу.

Президент Трумен зробив публічну заяву про готовність США захищати Західну Європу, постало питання про можливу формалізацію цих гарантій. 11 квітня 1948 держсекретар Дж. Маршал і заступник Держсекретаря Роберт Ловетт почали консультації з сенаторами Артуром Ванденбергом і Томом Коннелі з проблем безпеки у Північноатлантичному регіоні. Міністр закордонних справ Канади Луї Сен Лоран вперше публічно озвучив ідею в Канадській палаті громад 28 квітня 1948. Проте участь США у військовому альянсі з Європою вимагала певної законодавчої підготовки. Відповідний акт Сенату, відомий як резолюція Ванденберга, прийнятий 11 червня 1948 року.

2 квітня 1948 Конгрес підтримав виділення коштів, 16 квітня підписано Конвенцію про європейське економічне співробітництво між міністрами закордонних справ 16 європейських країн і комендантами західних окупаційних зон Німеччини.

Навесні 1948 у Лондоні зібралася конференція шести держав (США, Великобританія, Франція та країни Бенілюксу) з об'єднання зон Німеччини, що знаходяться під західним контролем. Ті ж п'ять європейських країн об'єдналися в рамках оборонного Західного Союзу, почали консультації про військові гарантії Європі з боку США і створення НАТО. У квітні Лондонська конференція відновлює свою роботу і до червня приймає основні рішення з відновлення економіки і державності в західній частині Німеччини. 18 червня проводиться фінансова реформа у західних секторах Берліна. У

жовтні 1948 року отримали схвалення плани щодо формування Північноатлантичного пакту, а 4 квітня 1949 незважаючи на різкий протест СРСР 12 держав підписали Вашингтонський договір про НАТО.

Великобританія розраховувала використати цей військово-політичний блок не тільки проти сил суспільного прогресу в Європі, але і для забезпечення своєї керівної ролі в європейських справах.

5 травня 1949 десять держав підписали в Лондоні угоду про створення Ради Європи. 8 травня прийнято Конституцію ФРН. 9 травня 1949 Радянський Союз зняв блокаду Берліна як визнання того, що спроба змусити Захід переглянути свою політику і врахувати радянські інтереси, остаточно провалилася.

Була своєрідна іронія в логіці процесу. Масштабні інвестиції потребували гарантій. Тепер у США не було іншої альтернативи, як узяти на себе зобов'язання забезпечити оборону Європи. При цьому у значної частини експертів і політиків було чітке розуміння пріоритетів: військовий альянс необхідний, але другорядне до економічних задач відновлення Європи.

Канцлер ФРН Аденауер докладав особливих зусиль для зміцнення міжнародного становища ФРН. Його ідеалом була незалежна і сильна Німеччина, яка подолала вікове відчуження від романської та англо-саксонської культури, інтегрована в європейський економічний і політичний простір. Першим кроком у цьому напрямку стало приєднання ФРН до Північноатлантичного альянсу.

Завдяки холодній війні Західна Німеччина стрімко перетворилася з окупованої, обмеженою у своєму суверенітеті країни на активного партнера своїх недавніх переможців. Вже в листопаді 1949 року США, Великобританія, Франція і ФРН підписали Петерберзьких угоду, що дозволяє ФРН самостійно вести зовнішні зносини, в тому числі переговори про приєднання до міжнародних організацій.

У 1950 році з початком Корейської війни була прийнята низка важливих рішень, яка створила передумови для розширення Альянсу через прийняття нових членів, не дивлячись на те, що такі дії передбачали внесення змін до Північноатлантичного договору. Визначальними стали рішення, які були прийняті на п'ятій сесії Ради НАТО в Нью-Йорку у вересні 1950 р. про створення Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі під централізованим командуванням та прийняття стратегії «передових рубежів» .

У 1950 році ФРН стала членом Ради Європи та почала брати активну участь у переговорах по проектах європейської інтеграції. Аденауер майстерно використовував зв'язки з Вашингтоном для подолання недовіри Франції до її історичного противника. Він активно підтримував ідеї військово-політичної інтеграції західноєвропейських країн, пов'язавши їх реалізацію з відновленням суверенітету країни. Переломними були переговори про створення «Європейського Оборонного співтовариства» за «планом Плевена».

Дорогу до участі ФРН в цьому проекті відкрило підписання 26 травня 1952 Загального, або Боннського, договору США, Великобританії, Франції і ФРН, що замінив Окупаційний статут. У ньому декларувалась скасування окупаційного режиму, надання ФРН суверенітету у внутрішніх і зовнішніх справах, але закріплювалися особливі права трьох держав в області розміщення їх збройних сил на території Західної Німеччини, а також по контролю над Західним Берліном. Набуття чинності Генеральний договір було пов'язане з реалізацією підписаного на наступний день договору про ЕОС.

Але зрив ратифікації цієї угоди у французькому парламенті відклав та набув чинності Генеральний договір. Франція побоювалася відродження німецької військової могутності без гарантує рівновагу зобов'язання з боку англійців. У результаті голосування звалилися ЕОС і всі Боннська і паризькі угоди 1952 року. Бонн був розгніваний, Аденауер наполягав на тому, щоб Західна Німеччина все ж таки отримала суверенітет.

Незадоволені були і у Вашингтоні, однак у Лондоні діяли більш конструктивно, хоча і з запізненням: До кінця року до участі у Брюссельському договорі 1948 року було допущено колишні вороги - Німеччина і Італія, і він був перейменований в Західноєвропейський Союз (ЗЄС), який почав виконувати невійськові функції організації брюссельського договору, а у військовому плані став компонентом НАТО. Великобританія заявила, що збереже на континенті такі ж сили, як і підлеглі Верховному головнокомандувачу Об'єднаними збройними силами в Європі, тобто 4 дивізії і тактичні військово-повітряні сили.

Після провалу з ратифікацією договору у французькому парламенті Великобританія частково відмовилася від своєї традиційної антипатії до об'єднань мирного часу і сприяла створенню Західноєвропейського союзу, членом якого також стала Німеччина. У

відповідний договір, підписаний в Парижі в 1954 році увійшли також і основні положення Загального договору.

За Паризькою угодою Федеративна республіка Німеччина, а також Італія приєднувалися до договору про Західний союз, членами якого були Великобританія, Франція та країни Бенілюксу. Було підтверджено закінчення окупації Західної Німеччини, і Федеративна Республіка приєдналася до НАТО. Після ратифікації цих угод у травні 1955 року ФРН стала майже повноправним членом західного альянсу. Вона відмовлялася від виробництва ядерної, бактеріологічної і хімічної зброї та погоджувалася на деякі види інспекції її промислових концернів. Натомість вона отримала повторне обіцянку щодо возз'єднання, визнання уряду в Бонні як уряду всій Німеччині і право поставити 12 дивізій у збройні сили НАТО.

Проти такого розвитку подій виступав Радянський Союз, намагаючись перешкодити Федеративній Республіці приєднатися до НАТО. У 1952 році він був згоден на деяке переозброєння Німеччини, якщо воно буде супроводжуватися її нейтралізацією; планувалося також виведення військ з Німеччини, однак після смерті Сталіна в 1953 році і повстань в східному секторі Берліна і в інших містах східної зони в червні того ж року дискусії з цих питань зійшли нанівець.

Аденауер зобов'язався не використовувати атомної, бактеріологічної або хімічної зброї, ракет дальньої дії або керованих ракет, бомбардувальників і військових кораблів, крім як за рекомендацією Верховного головнокомандуючого і за згодою 2/3 членів ради ЗЄС; Західна Німеччина повинна була стати повноправним членом НАТО, і вона стала таким офіційно на наступний рік. Франція і Західна Німеччина домовилися про те, щоб Саар, який Франція після 1945 року так чи інакше анексувала, представляв собою особливу автономну територію в рамках ЗЄС, але саарці відхилили цю домовленість шляхом плебісциту в жовтні 1955 року, і на початку 1957 року Саар став частиною Західної Німеччини.

Таким чином, до кінця першого післявоєнного десятиліття завдяки створенню НАТО, поширюється захист США на Західну Європу, і Німецька держава знову отримала визнання в Західній Європі. Великобританія активно сприяла ремілітаризації Західної Німеччини та її включенню до НАТО. У травні 1955 р. СРСР

анулював англо-радянський договір 1942 р., як втратив силу внаслідок вступу Великобританії у військовий союз з ФРН.

Європейські члени нового альянсу на початку були порівняно пасивними одержувачами допомоги; хоча вони і надавали 80% військ у Європі, але тим не менше залежали від більш істотного внеску США, без якого їх власний внесок ніяк не відповідав їхнім основним потребам і не знімав їх побоювання. Хоча формально договір представляв собою угоду про колективну безпеку, на ділі це було щось на зразок колишніх угод про протекторат, згідно з якими велика держава брала під своє крило слабші території.

Майже півстоліття НАТО було головним знаряддям холодної війни. Театром її дій була Західна Європа, Атлантика, а також Середземномор'я. Європейські члени організації надавали основну частину військ, американці - основну частину техніки і велику частину грошей. Європейці проявляли обережність, уникаючи будь-яких форм військового союзу між собою, в якому можна було б углядіти підрив євро-американських зв'язків. Крім того, їм було набагато важче, ніж американцям, визнати, що антирадянський альянс означає припинення ворожнечі з німцями і включення Західної Німеччини в їх союз.

Цей крок в історії НАТО, який викликав деяку розгубленість в той час, коли радянська загроза майже повністю зникла, був прискорений подіями, що відбувалися за тисячі миль, в Азії - війною в Кореї. Спалахнула через рік після підписання Північноатлантичного договору війна зажадала від Сполучених штатів нових значних ресурсів і викликала побоювання щодо можливості подібних військових дій в Німеччині. Тому, Вашингтон прагнув перетворити своїх союзників з пасивних протезе в молодших партнерів і створити в самій Європі на противагу радянським арміям контрсили, відокремлену від американської авіації далекої дії, хоча й базувалася. У Європі, але підпорядковувалася виключно американському командуванню навіть після того, як було створено об'єднане командування НАТО.

Однак союзники залишалися все ще слабкими. Великобританія і Франція, чії армії були пов'язані зобов'язаннями в основному поза Європою, не могли швидко надати суттєвої допомоги, і тому їх було легше примусити погодитися з екстремним рішенням США знову озброїти німців. Антирадянський альянс, появи якого побоювалася Москва в період між двома світовими війнами, тепер оформився, і до

кінця 1950 року генерал Ейзенхауер повернувся Європу як головнокомандувач силами нового величезного альянсу. У тому ж році Греції і Туреччині було запропоновано співпрацювати із союзниками у захисті Середземномор'я, хоча повноправними союзниками вони стали лише на початку 1952 року: їх співпраця допомогла зміцнити східний фланг для захисту центрального сектора і створити загрозу для СРСР із півдня.

На початку 1951 року став діяти новий штаб (Штаб Верховного головнокомандувача Об'єднаними збройними силами НАТО в Європі - SHAPE), а через рік у Лісабоні Рада НАТО затвердив план надання цій командуванню до 1954 року 96 бойових і резервних дивізій, включаючи 50 в центральному секторі, і 9000 літаків і вертольотів. Хоча ці показники так і не були досягнуті, прийняті в Лісабоні рішення додали альянсу ту форму, яку він зберігає досі: подальші дискусії стосувалися стратегічної доктрини нових озброєнь і їх розгортання.

Було одне виключення. У 1959 році залишалася невирішеною німецька проблема, тобто питання про статус Західної Німеччини як політичної освіти та про її роль у плануванні та проведенні операцій НАТО.

З початком корейської війни важко було протистояти американському тиску з метою прискорити надання суверенітету Західної Німеччини і здійснити її переозброєння, але Франція особливо наполегливо прагнула не допустити відродження німецької військової могутності. Міністр оборони Франції Рене Плевен запропонувати формувати німецькі підрозділи і включати їх до складу багатонаціональних дивізій, але не дозволяти Західній Німеччині мати власну армію, генеральний штаб або міністерство оборони. Взнявши за зразок Європейське співтовариство вугілля та сталі, яке було утворено з ініціативи Франції і незабаром повинен був почати діяти,

Плевен задумав створити Європейське оборонне співтовариство (ЄОС) зі своєю радою міністрів, асамблеєю і європейським міністром оборони. Франція мала на меті звести до мінімуму розміри німецького військового контингенту і одночасно інтегрувати військовий внесок Німеччини - як в оперативному, так і в політичному плані - у міжнародну організацію. Чи не найбільш важливим було участь Великобританії, оскільки без неї пропонована

міжнародна організація складалася б лише з Франції та Німеччини з деякими порівняно дрібними учасниками.

Ослаблення радянської загрози і побоювань з приводу економічного краху, а також досягнення головних цілей НАТО та здійснення «плану Маршалла» надали європейцям нову впевненість, яка вилилася в бажання вести свої справи самостійно. Оскільки американці рятували Західну Європу від російського панування, новий настрій був антиамериканським, так як на присутність саме американців, а не росіян, натрапила хвиля націоналізму, який у 60-ті роки ще більш загострилася в результаті обурення і тривоги у зв'язку з економічною проникненням американців - зворотним боком американських інвестицій, що дозволили американцям контролювати європейські підприємства і, таким чином, розпоряджатися наймом і звільненням робочої сили.

До кінця 50-х років проблеми, пов'язані з розподілом влади і озброєнь в альянсі, стали очевидними і привели до появи ряду химерних проєктів. Пропозиції де Голля про створення «директорату» НАТО у складі трьох держав, висунуті у 1958 році, не знайшли підтримки у США і Великобританії, тому що, по - перше, це призвело б до втрати зв'язків з іншими союзниками, а, по-друге, на тому етапі Лондон і Вашингтон не вважали Францію досить серйозним партнером.

Через рік між країнами - учасницями НАТО виникли дискусії з приводу можливого розміщення на території Європи балістичних ракет середньої дальності, а також створення багатонаціонального ядерного органу, а в 1960 році США запропонували встановити 300 ракет «Поларіс», які перебували б підамериканським контролем. Ці дискусії, хоча і безрезультатні, показали, що НАТО не зможе нескінченно спиратися на американську ядерну монополію. Або самі європейці створять сили стримування, приблизно еквівалентні американському ядерному внеску до альянсу, тим самим отримавши більший вплив, або слід знайти шляхи створення американо-європейських ядерних сил. Перше рішення - створення окремих європейських сил - припускало наявність європейського політичного органу для контролю над ними, і хоча європейці були б раді мати такі сили, вони нічого не робили для створення центрального органу управління. Тому рішення доводилося шукати на шляхах американо-європейського співробітництва, і виникли два напрями: доктрина «багатонаціональності» і доктрина «багатосторонності».

Прихильники «багатонаціональності» погоджувалися з суверенним національним контролем і виступали лише за передачу національних сил у відання командувача НАТО (з можливістю їх відкликання), а також за розширення участі всіх союзників в стратегічному плануванні і політичних консультаціях. Прихильники «багатосторонності» розробили схему створення «змішаних» сил, в рамках яких ядерною зброєю розпоряджалися б підрозділи з особовим складом, набраним у різних державах.

У 1962 році американська адміністрація прийняла концепцію «багатосторонності»; незабаром після цього британський і французький уряди продемонстрували свою незмінну прихильність ідеї «багатонаціональності»: Великобританія - в американському розумінні, а Франція - без участі американців. Однак, оскільки американці сподівалися, що «багатосторонність» дозволить відповісти на питання щодо Німеччини, незважаючи на заперечення інших своїх головних союзників. У березні 1963 року вони запропонували створити багатосторонні сили (МСС) у складі 25 надводних кораблів зі змішаними екіпажами, кожен з яких мав би на борту по вісім ракет «Поларіс», причому суми витрат повинні були сплатити Сполучені штати і Західна Німеччина, причому німці вітали цю схему як засіб відновлення тісних відносин із Сполученими Штатами.

Важливе значення у цьому напрямі мали Московська угода США, СРСР та Великої Британії 1963 р. про заборону ядерних випробувань у трьох сферах та переговори про нерозповсюдження ядерної зброї, що завершилися у липні 1968 р. підписанням відповідної угоди названих трьох держав.

9.2. Критерії розширення НАТО в сучасних умовах

В Європі розгортаються складні динамічні процеси завдяки яким відбувається формування нової архітектури європейської безпеки, дискусії про яку не припиняються вже не одне десятиліття. Важливою її частиною, безперечно, є Організація Північноатлантичного договору (НАТО), яка на протязі останніх 15 років активно трансформується і приймає до своїх лав нові держави, таким чином претендуючи на головну роль в забезпеченні безпеки євроатлантичного простору.

Ефективність функціонування сучасної міжнародної організації значною мірою визначається здатністю до посилення впливу на систему міждержавних відносин. Одним з основних інструментів реалізації такої політики є організаційне просторове розширення інституцій за рахунок набуття членства новими державами.

Відповідно до Вашингтонського договору від 4 квітня 1949 року розширення НАТО розглядається насамперед як якісний, а не кількісний процес¹⁶². Тому слід розуміти, що ефективність функціонування євроатлантичної системи безпеки безпосередньо залежить від спільних можливостей усіх без винятку держав-членів.

Розширення НАТО слід трактувати як процес вступу нових країн-членів до Організації Північноатлантичного договору - військово-політичного союзу держав в Європі та Північній Америці, що становить систему колективної оборони.

Процес вступу до Альянсу регулюється Статтею 10 Вашингтонського договору і наступних угод. Країни, охочі приєднатися повинні відповідати певним вимогам і завершити багатоступінчастий процес, що включає політичний діалог і військову інтеграцію. Процес приєднання перебуває під контролем Північноатлантичної ради, керівного органу НАТО.

Поступове поглиблення партнерських взаємовідносин під час інтеграції до Північноатлантичного альянсу на прикладі Польщі, Угорщини та Чеської республіки дало можливість західним дослідникам схематично змалювати процес розширення організації:

- розвиток військової співпраці з певною державою під егідою ПЗМ;

- поступ у співробітництві в рамках ПЗМ, що може передбачати задеклароване чи неяскраво виражене прагнення держави до набуття членства в альянсі й акцентування власних заходів у межах ПЗМ на досягненні цієї мети;

- досягнення консенсусу між державами-членами НАТО щодо схвалення інтеграційних прагнень тієї чи іншої країни-партнера;

- докладне дослідження усіх переваг та недоліків потенційного членства й обговорення термінів виконання передумов вступу до організації;

¹⁶² The North Atlantic Treaty, Washington DC. – 4 April 1949. – The official website of NATO // http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_text_17120.htm

- досягнення згоди всередині альянсу щодо дати запрошення нових членів¹⁶³.

Запроваджений механізм «План дій щодо членства» став практичною основою подальшого процесу організаційного розширення¹⁶⁴.

План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ НАТО) (англ. Membership Action Plan (MAP)) є програмою дій для країн кандидатів у члени організації. Відповідно до статті 10 Північноатлантичного договору НАТО залишається організацією відкритою для прийому нових країн. ПДЧ прийнято 24 квітня 1999 року на саміті НАТО у Вашингтоні, США.

План дій щодо членства в НАТО, який реалізовується на основі індивідуального діалогу з країною кандидатом, розроблений з метою підтвердити чіткий курс та зобов'язання стосовно подальшого розширення НАТО шляхом запровадження програми заходів, спрямованих на сприяння країнам-претендентам у їхній підготовці до можливого майбутнього вступу до НАТО як членів Альянсу.

ПДЧ є програмою для претендентів, де пропонується перелік заходів, з якого вони можуть вибрати саме ті, які, на їхню думку, є найраціональнішими з точки зору сприяння їх підготовці. Кожна країна-претендент наповнює план «своїм» змістом, «своїми» обставинами, тими чи іншими діями, котрі необхідно здійснити. Активна участь в механізмах програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ) та Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП) залишається суттєво важливою для країн-претендентів, які бажають далі поглибити своє військово-політичне залучення до діяльності Альянсу.

Будь-яке рішення щодо запрошення країни-претендента розпочати з Альянсом переговори стосовно приєднання до НАТО прийматиметься в кожному конкретному випадку країнами-членами НАТО згідно з параграфом 8 Декларації Мадридського (1997 р.) саміту та Декларацією Вашингтонського саміту. Участь у Плані дій щодо членства в НАТО, що має відбуватися на основі самодиференціації, не означає існування ані будь-якого масового розкладу щодо прийняття таких рішень, ані будь-якої гарантії

¹⁶³ Szayna T. NATO Enlargement, 2000–2015. Determinants and Implications or Defense Planning and Shaping. – Arlington: RAND, Project Air Force, 2001. – 77 p

¹⁶⁴ Petrauskaite J. Membership Action Plan. Practical Results from Washington Summit / Baltic Defense Review, 1999. – № 2. – P. 10-16

членства. Цю програму не можна вважати переліком критеріїв для набуття членства.

Розглядаючи план як підтвердження політики «відкритих дверей» і визначаючи пріоритетні сфери співробітництва з державами–кандидатами на вступ до НАТО (політичні, економічні, оборонні, ресурсні, безпекові та законодавчі питання), фундаментальний документ цієї ініціативи наголошує на важливості активної участі в ПЗМ та РСАП задля належного поглиблення відносин із Північноатлантичним альянсом¹⁶⁵.

Варто зауважити, що всі держави, котрі стали членами Організації Північноатлантичного договору під час другої хвилі розширення 2004 року, були учасницями ПЗМ і активно співпрацювали з альянсом у рамках ПДЧ.

План дій щодо членства в НАТО, який є фактичним проявом політики відкритих дверей, складається з п'яти розділів, а саме:

Політичні та економічні питання

Оборона / Військові питання

1. Фінансові питання
2. Питання безпеки
3. Правові питання

У кожному з цих розділів ПДЧ визначено питання, які можуть бути предметом обговорення (список не є вичерпним), та висвітлюються механізми, за допомогою яких можна якнайкраще здійснювати підготовку до можливого отримання членства. Перелік питань, визначених для обговорення, не являє собою набір критеріїв для отримання членства; цей перелік розрахований на те, щоб охопити всі ті проблеми, які визначають для себе самі країни-претенденти як питання, котрі вони бажають розглянути.

Від кожної країни-претендента вимагатиметься розробити річну національну програму підготовчої діяльності до можливого майбутнього членства з визначенням завдань та цілей підготовки і де б містилася конкретна інформація щодо заходів, які вживаються, відповідальних за це органів, а там, де це доцільно, також графік роботи щодо конкретних аспектів такої підготовки. Країни-претенденти, коли вважатимуть за потрібне, зможуть модернізувати цю програму. Програма формуватиме основу, з допомогою якої з

¹⁶⁵ Membership Action Plan (MAP), Approved by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council. – The official website of NATO // http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27444.htm

боку Альянсу можна буде простежити прогрес, досягнутий країнами-претендентами та для забезпечення зворотного зв'язку.

Зустрічі відбуваються за формулою 28+1 в Північноатлантичній раді та в інших органах, а також, якщо це буде доцільно, в рамках Групи НАТО з питань міжнародного персоналу та військових повноважних представників НАТО.

Зворотний зв'язок та поради з питань Плану дій щодо членства в НАТО забезпечено за допомогою механізмів, в основі яких формули, діючі нині для країн-партнерів, а саме: зустрічі за формулою 28+1 та семінари в рамках Групи НАТО. Ці семінари проводитимуться, коли доцільно, з метою обговорення окремих питань з Плану дій щодо членства в НАТО.

Групу НАТО очолює помічник Генерального секретаря, помічник директора міжнародного військового штабу, начальник управління або його представник. Група НАТО працює в тісному контакті з відповідними органами НАТО стосовно надання порад країнам-претендентам. З плином часу та в міру набуття досвіду відпрацьовуються належні процедури. Країни-претенденти подають письмові заяви на проведення семінарів помічнику Генерального секретаря (або його особистому помічнику), який несе відповідальність за впровадження ПДЧ та за розробку календарного плану зустрічей під загальним керівництвом та за координацією Політичного комітету високого рівня (або в його розширеному складі).

Щороку Альянс готує звіт для окремих країн-претендентів, що надає зворотній зв'язок, де увагу буде зосереджено на зрушеннях, досягнутих у сферах, охоплених щорічними національними програмами країн-претендентів. Цей документ стане основою обговорення на зустрічі Північноатлантичної ради з країною-претендентом. За допомогою цього звіту можна буде визначити сфери подальшої діяльності, проте питання стосовно того, чи брати на себе зобов'язання щодо подальшої діяльності, залишатиметься на розсуд самої країни-претендента.

Зосередимо увагу на основних критеріях ПДЧ.

Політичні та економічні питання. Країнам-претендентам пропонується можливість обговорити та обґрунтувати своє бажання і спроможність взяти на себе зобов'язання згідно з Вашингтонським договором (1949 року) та відповідними положеннями дослідження з питання про розширення НАТО. Майбутні члени мають відповідати

базовим принципам, викладеним у Вашингтонському договорі, таким як демократія, свобода особи та іншим відповідним положенням, викладеним у преамбулі до Вашингтонського договору.

Від країн-претендентів також очікується, що вони будуть:

- вирішувати міжнародні суперечки мирним шляхом;
- демонструвати відданість принципам верховенства закону та прав людини;

- вирішувати мирним шляхом міжетнічні конфлікти та зовнішні територіальні суперечки, зокрема й претензії стосовно невоз'єднаних земель та спірні питання внутрішньої юрисдикції, відповідно до принципів ОБСЄ та з метою прагнення до встановлення добросусідських відносин;

- встановити належний демократичний та цивільний контроль над своїми збройними силами;

- утримуватися від загрози застосування сили чи, власне, її застосування будь-яким чином, що не відповідає цілям ООН;

- сприяти розвитку мирних та дружніх міжнародних відносин шляхом зміцнення своїх вільних інституцій та завдяки сприянню зміцненню стабільності й добробуту;

- надавати далі цілковиту підтримку та брати участь у роботі Ради євроатлантичного партнерства і в програмі «Партнерство заради миру» ;

- демонструвати відданість справі зміцнення стабільності та благополуччя через дотримання принципів економічної свободи, соціальної справедливості та відповідальності за охорону довкілля.

Крім того, від країн-претендентів очікується, що після приєднання вони:

- поєднуюватимуть свої зусилля для колективної оборони та для збереження миру й безпеки;

- підтримуватимуть ефективність Альянсу шляхом розподілу обов'язків, витрат і прибутків;

- візьмуть на себе зобов'язання сумлінно докладати зусиль для досягнення консенсусу з усіх питань;

- візьмуть на себе зобов'язання брати активну участь у консультативному процесі Альянсу та в процесі прийняття рішень з політичних питань і питань безпеки, що стосуються Альянсу;

- візьмуть на себе зобов'язання зберігати відкритість Альянсу відповідно до Вашингтонського договору та декларацій Мадридського і Вашингтонського самітів.

Очікується, що країни-претенденти опишуть, яким чином відбуваються зміни в їх політиці та на практиці та наскільки ці зміни відображають вищенаведені міркування (в пунктах 1,2), а також викладуть свої погляди та підтвердять свою готовність і спроможність дотримуватися всіх інших положень, що є результатом набутого НАТО досвіду, зокрема Стратегічної концепції, розвитку власне Європейської системи безпеки й оборони в рамках Альянсу, Основоположного акту Росія-НАТО та Хартії Україна-НАТО.

Очікується, що країни-претенденти щорічно надаватимуть інформацію про стан своєї економіки, зокрема головні макроекономічні та бюджетні дані, а також відповідні результати розвитку економічної політики.

Країнам-претендентам буде запропоновано подати письмовий виклад своїх міркувань до Групи НАТО, який потім буде передано безпосередньо країнам-членам НАТО для надання ними своїх коментарів. Після належних консультацій в межах Альянсу Група НАТО скликає нараду для обговорення наданого матеріалу та відповідних політичних питань. Такі збори мають проводитися щорічно; за взаємною домовленістю можна скликати додаткові збори.

Оборонні та військові питання. Спроможність країн-претендентів робити свій внесок військового характеру в колективну оборону та у виконання нових завдань, що постають перед Альянсом, а також їх готовність взяти на себе зобов'язання щодо поступового удосконалення своєї обороноздатності становитимуть ті чинники, що враховуватимуться при визначенні їх придатності для членства в НАТО. Широкомасштабна участь в оперативних заходах програми «Партнерство заради миру» є істотною складовою цього процесу, оскільки це дасть змогу далі поглибити політичні та військові зв'язки країн-претендентів з Альянсом, сприяючи їх підготовці до участі в усіх видах нових місій. Нові члени Альянсу мають бути готовими до розподілу функцій, ризиків, обов'язків, вигод та витрат, пов'язаних з колективною безпекою та колективною обороною. Слід передбачити їх приєднання до стратегії Альянсу згідно з положеннями, викладеними в Стратегічній концепції та в інших заявах країн-членів на рівні міністрів.

Після приєднання країн-претендентів до НАТО передбачається, що вони:

- погодяться з підходом до питань безпеки, окресленим в Стратегічній концепції;

- виділять збройні сили та ресурси для забезпечення колективної оборони та виконання інших місій Альянсу;
- будуть належним чином брати участь у військовій структурі;
- будуть належним чином брати участь у плануванні колективної оборони Альянсу;
- будуть належним чином брати участь у роботі установ НАТО;
- надаватимуть і надалі цілковиту підтримку програмі «Партнерство заради миру» та розвитку співробітництва з країнами-партнерами, що не є членами НАТО;
- прагнутимуть здійснення стандартизації та досягнення оперативної сумісності.

Наступні заходи розроблені з метою надання допомоги країнам-претендентам у розвитку боєздатності їхніх збройних сил, зокрема шляхом посилення їхньої оперативної сумісності, з метою забезпечення їхньої спроможності сприяти ефективності Альянсу і таким чином демонструвати свою придатність для майбутнього членства. По можливості ці заходи розроблено на вже існуючих ініціативах.

Відповідно до існуючих процедур ПЗМ, країни-претенденти зможуть робити запити на розробку пристосованих до їх потреб Індивідуальних програм партнерства для того, щоб краще зосередити свою участь в ПЗМ саме на суттєво важливих питаннях стосовно членства у НАТО. В рамках кожної Індивідуальної програми партнерства будуть виділені, як суттєво важливі для країн-претендентів, окремі напрямки загального характеру, і країнам-претендентам буде запропоновано надати належної пріоритетності саме цим напрямкам співробітництва.

Проводитимуться щорічні зустрічі за участю країн-претендентів у «Кліринговій палаті» за формулою 19+1 (Довідково: за кількістю членів у 1999 році; зараз це 28+1) з метою сприяння координації двосторонньої та багатосторонньої допомоги та досягнення максимальної взаємної ефективності, щоб якнайкраще допомогти цим країнам в підготовці до майбутнього членства.

У межах загальної структури розширеного та адаптованого Процесу планування та огляду сил та відповідно до процедур цього процесу планування контрольних показників щодо конкретних напрямів стосовно безпосередньо тих країн, котрі готують свої військові структури та ресурси до можливого майбутнього членства в Альянсі, здійснюватиметься разом з країнами-претендентами.

Країни-претенденти проходять також процес аналітичної перевірки стосовно просування до запланованих показників.

Ці заплановані показники будуть встановлюватися на основі консультацій кожної країни-претендента з НАТО і можуть застосовуватися до будь-якої складової їх збройних сил, а не лише виключно до тих сил, що заявлені для участі в програмі «Партнерство заради миру» .

Міністерські директиви в межах Процесу аналізу і планування (PARP) охоплюватимуть ті підходи та конкретні заходи, до яких можуть вдаватися країни-претенденти в контексті Плану дій щодо членства в НАТО, щоб підготувати свої збройні сили до можливого майбутнього членства в НАТО.

Для того, щоб країни-претенденти мали змогу отримати більше інформації та даних з широкого кола питань, як наприклад, стосовно загальної політики в галузі оборони, ресурсів, поточних чи запланованих витрат на оборону, вони зможуть скористатися оглядовим звітом, що готуватиметься в рамках Процесу планування та огляду сил.

Країни-претенденти будуть запрошуватися до спостережень та участі на окремих, чітко визначених етапах військових навчань, що проводитимуться виключно за участю сил НАТО, коли Північноатлантична рада прийме рішення зробити такі навчання відкритими відповідно до нині діючих процедур. При визначенні пріоритету буде, передусім, братися до уваги міркування щодо забезпечення ефективності таких навчань.

Будь-які подальші засоби оцінки НАТО збройних сил країн-партнерів при проведенні під проводом НАТО операцій з підтримки миру та при визначенні результативності участі країн-партнерів під час навчань та операцій в рамках НАТО/ПЗМ будуть також використані для оцінювання ступеня оперативної сумісності та для визначення діапазону боєздатності збройних сил країн-претендентів. Якщо такі засоби оцінки будуть поширені й на ті збройні сили, які не залучені до операцій з підтримки миру, то ці засоби будуть також використані для надання допомоги цим країнам-претендентам.

Доцільним може стати застосування моделюючих технологій для військових навчань та відпрацювання процедур.

Фінансові питання.

Очікується, що нові члени Альянсу виділять достатню суму бюджетних коштів на те, щоб бути в змозі виконати всі ті

зобов'язання, які впливають із можливого членства. Через національні програми в країнах-претендентах мають бути створені необхідні структури з питань планування та виконання таких оборонних бюджетів, які відповідали б визначеним пріоритетам у сфері оборони та передбачали б відповідні схеми навчання для ознайомлення персоналу з існуючими в НАТО практикою та процедурами з метою підготовки до можливої в майбутньому участі в роботі структур Альянсу.

Після приєднання країн-претендентів очікується, що вони:

- виділять достатньо бюджетних коштів на виконання зобов'язань, що стоять перед Альянсом;
- створять національні структури, що вирішуватимуть питання щодо таких бюджетних коштів;
- братимуть участь у заходах Альянсу на умовах спільного фінансування згідно з погодженими частками витрат;
- братимуть участь у роботі структур Альянсу (постійне представництво в штаб-квартирі НАТО; військове представництво в структурі командування НАТО; належна участь в роботі установ НАТО).

Через існуючі механізми, зокрема й через ті, що діють в рамках ПЗМ, через можливі стажування та навчальні курси, через робочі семінари за участю Групи НАТО на прохання країн-претендентів їм буде надано:

- поради стосовно розвитку їх національних структур, процедур та механізмів для розв'язання вищенаведених проблем та забезпечення умов для якомога ефективнішого використання видатків на оборону;
- допомогу з питань підготовки персоналу, необхідного для комплектування цих структур та для роботи в НАТО і з його установами.

Питання безпеки.

Від країн-претендентів очікується, що вони після приєднання запровадять достатні засоби безпеки та процедури для гарантування захисту найбільш засекреченої інформації відповідно до положень політики НАТО з питань безпеки інформації.

На прохання країн-претендентів можуть проводитися відповідні курси з питань безпеки персоналу, фізичної безпеки, захисту документів, промислових таємниць та системи ІНФОСЕК (INFOSEC). Гарантується можливість розробки індивідуальних

програм для країн-претендентів. Комітет з питань безпеки та спеціальні комітети НАТО можуть висловлювати свої побажання зустрітися з претендентами будь-коли, якщо вони вважатимуть це за необхідне чи корисне.

Правові питання.

Для забезпечення виконання зобов'язань стосовно членства в НАТО країни-претенденти мають ознайомитися з належними правовими механізмами та угодами, якими керується НАТО для забезпечення співробітництва в своїй структурі. Це має надати країнам-претендентам можливість ретельно проаналізувати своє внутрішнє законодавство щодо його сумісності з нормативними положеннями НАТО. Крім того, країни-претенденти мають бути належним чином поінформовані про формальний юридичний процес, що передуює членству.

По завершенні належних процедур нові члени приєднуються до Північноатлантичного договору. Отримавши запрошення, нові члени мають приєднатися до Угоди, укладеної сторонами Північноатлантичного договору стосовно статусу збройних сил. Протоколу про статус Міжнародного військового штабу, створеного згідно з Північноатлантичним договором.

Очікується, що нові члени приєднуються до таких угод:

- Угода про статус НАТО, національних представників та Міжнародного штабу;

- Угода про статус місій та представників третіх країн в НАТО.

Очікується, що нові члени приєднуються до таких технічних угод:

- Угода між сторонами Північноатлантичного договору щодо захисту інформації;

- Угода про взаємне забезпечення таємності винаходів, пов'язаних з обороною і на які були подані заявки на патентування;

- Угода НАТО про передачу технічної інформації в цілях оборони.

- Щоб уможливити у перспективі доступ до інформації системи АТОМАЛ (ATOMAL), має бути передбачено, що нові члени приєднуються до:

- Угоди про співробітництво стосовно інформації з питань атомної енергії;

- Адміністративних механізмів реалізації угоди.

- Внутрішнє законодавство країн-претендентів має бути якомога сумісним з усіма іншими механізмами та з практикою їх застосування, якими керується співробітництво в НАТО.

Робочі семінари, що проводитимуться Групою НАТО, передбачатимуть інформування з правових питань та дискусії щодо тих заходів, які необхідно буде здійснювати. Країни-претенденти зможуть надати інформацію стосовно існуючих правових механізмів та заходів, які необхідно буде впроваджувати з метою приєднання до цих угод, зокрема стосовно того, чи існують які-небудь конституційні або юридичні бар'єри на шляху їх впровадження.

Країни-претенденти зможуть також надати інформацію з приводу того, чи може внутрішнє законодавство, і яким чином, стати перешкодою на шляху їх безпосередньої та цілковитої інтеграції до діяльності Альянсу. Відповідно можливий обмін інформацією та досвідом з цього питання може відбуватися з усіма країнами-претендентами.

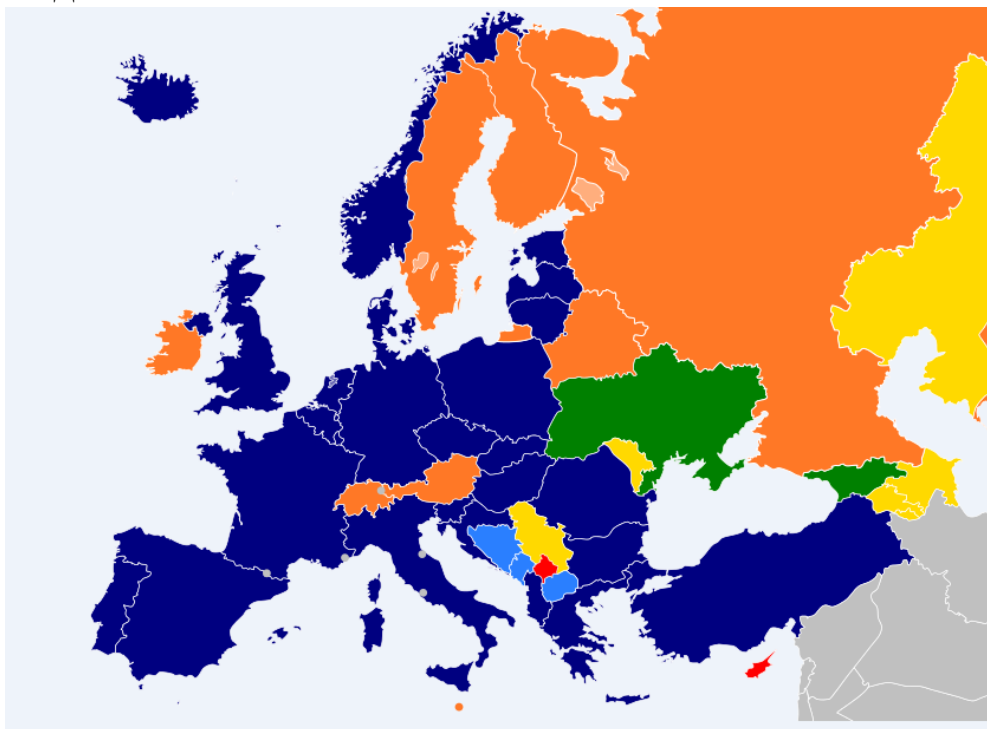

Рис. 9.1. НАТО в Європі. Сині - країни-члени. Зелені - інтенсифікований діалог. Помаранчеві - Партнерство заради миру

Варто зауважити, що розширення НАТО – двосторонній процес, який полягає у відповідності інтересів альянсу прагненням та потенціалам інших держав. Програма «Партнерство заради миру» відіграє фундаментальну роль у розвитку здатності держав-партнерів,

які ставлять за мету інтеграцію до НАТО, робити внесок у ефективне забезпечення безпеки та стабільності євроатлантичного простору. Власне колективно-індивідуальні підходи в межах ПЗМ сприяють поглибленню взаємовідносин із країнами-партнерами, виокремленню серед них із допомогою Плану дій щодо членства держав-кандидатів та їх можливого перетворенню на повноправних членів Північноатлантичного альянсу. Постійне підтвердження відкритості НАТО для вступу нових членів, готових і здатних долучитися до системи колективної безпеки, ще більше актуалізує ПЗМ у контексті реалізації стратегічних завдань організації

Індивідуальний план партнерства з НАТО, ІППН (англ. ІРАР - individual partnership action plan) — такий вид партнерства між постійними членами альянсу НАТО та третіми країнами, що в нього не входять, який передбачає союзницькі взаємини та стратегічне військове партнерство. При цьому країни, які мають такий спільний план дії, вважаються основними партнерами НАТО поза блоком та мають певні гарантії безпеки.

ІППН не слід плутати з партнерством заради миру. Країна, яка має ІППН, зазвичай може претендувати на вступ в НАТО в якості постійного члена. Наприклад, такі країни як Грузія, Україна, Боснія та Герцоговина націлені на вступ до НАТО, в той час як Казахстан та Вірменія концентруються переважно на військово-технічному співробітництві з альянсом, не претендуючи на постійне членство.

Країни у цьому форматі партнерства з НАТО:

- (22 листопада 2002)
- (29 жовтня 2004)
- (27 травня 2005)
- (16 грудня 2005)
- (31 січня 2006)
- (19 травень 2006)
- (10 січня 2008)
- (Червень 2008)
- (Січень 2015)

«Політика відкритих дверей» НАТО базується на Статті 10 Договору про заснування. Будь-яке рішення стосовно запрошення країни приєднатись до Альянсу приймається Північноатлантичною Радою, головним органом НАТО, що приймає рішення на основі консенсусу між країнами-членами Альянсу. Жодна третя країна-сторона не має права голосу в таких обговореннях. Постійний процес

розширення НАТО не є загрозою для будь-якої країни, бо направлений на сприяння стабільності та співробітництва для розбудови цілісної та вільної Європи, об'єднаної на засадах миру, демократії та спільних цінностей.

9.3. Три хвили розширення Альянсу після закінчення «холодної війни»

Розширення Альянсу на Схід Європи більшість дослідників розглядає, як одне з головних спірних питань у відносинах між Росією і Заходом. Історія дискусій про розширення НАТО свідчить про те, що інтереси Альянсу в регіоні Східної Європи пережили певну еволюцію з кінця 90-х років ХХ ст.

Раніше, саме логіка «холодної війни» визначала доцільність прийняття до організації тих чи інших членів. Сьогодні мотиви НАТО суттєво змінилися. Проблема безпеки вже існуючих членів альянсу та політичне маневрування стає визначальним в питанні розширення організації. Як і два десятиліття тому, вступ до Альянсу нових членів з числа країн колишнього соціалістичного табору, сьогодні гостро впливає на політичний клімат усього європейського континенту.

В період «холодної війни» НАТО було єдиним ефективним інструментом для європейських країн, здатним протистояти військовій могутності СРСР. Після закінчення «холодної війни» це завдання поступово втратило свою актуальність. Причинами, що спонукали східноєвропейські країни інтегруватися в НАТО, є не тільки привид СРСР, але і примари імперій минулого (Османської, Німецької, Австро-Угорської, Російської), для яких ці країни служили в якості арени суперництва або ж розмінної монети у великій геополітичній грі, були об'єктом торгу. Важливу роль відіграв психологічний фактор: імперій вже немає, в тому числі і Радянської, але їх тіні і примари залишилися.

Слід зазначити, що розширення НАТО не було чимось неминучим та наперед визначеним. Навпаки, на Заході на початку дев'яностих років ХХ століття серед більшості експертів переважала думка, що Альянсу розширяться не варто. А сама Росія була не проти вступити до НАТО. Також, на початковому етапі побудови нових

відносин, російська сторона не заперечувала щодо можливого вступу східноєвропейських держав в НАТО¹⁶⁶.

Процес формування нових напрямів розвитку НАТО відбувався завдяки посиленню патронажу Німеччини над Центральною та Східною Європою, особливо країнами Вишеградської групи й формування незалежного від НАТО Єврокорпусу, так і неспроможність ООН, ОБСЄ і ЄС зупинити війну на Балканах.

В 1990 році в НАТО велась жвава дискусія навіть з приводу присутності в блоці об'єднаної Німеччини, вже не кажучи про розширення за рахунок країн ЦПСЄ. Вступ колишніх країн соціалістичної орієнтації до НАТО не згадується в жодному з документів Альянсу початку 90-х років ХХ століття, а в Лондонській декларації 1990 року йде мова лише про те, що країни-члени ОВД не є противниками НАТО, та отримують пропозицію створити постійні дипломатичні відносини з Альянсом¹⁶⁷

У розпал так званих «оксамитових» революцій, але до розпаду Радянського Союзу автори паризької Хартії для нової Європи 1990 бачили своє завдання в тому, щоб забезпечити умови для об'єднання розколотого континенту шляхом поступового зближення Сходу і Заходу.

Отже, якщо у 1991 році перспектива розширення в Альянсі користувалась незначною підтримкою, то у 1993-1994 рр. ця тема була вже актуальною для більшості політиків Заходу. Слід відзначити, що ініціатива розширення блоку виходила з США, а не з Європи. На президентських виборах 1992 року в США переміг кандидат від демократичної партії Білл Клінтон. Новий американський лідер розуміє, що Росія вже не є заклятим ворогом Заходу, і в найближчому майбутньому їм не стане, а на території країн, що раніше знаходились під впливом СРСР, утворився певний ідеологічний вакуум. Про можливість розширення Б.Клінтон вперше згадав у квітні 1993 р. на церемонії відкриття музею Голокосту у Вашингтоні. Значний вплив на Б.Клінтона, саме в цей час, справили заклики президентів Чехії та Польщі В.Гавела та Л.Валенси, які до цього не зустріли підтримки своїх ідей від попереднього президента США Дж. Буша-старшого. Згодом, у своїй промові в Празі (12 січня

¹⁶⁶ Козырев В.А. Преображение / А.В. Козырев. – М., 1994. – С. 202.

¹⁶⁷ Declaration on a transformed North Atlantic Alliance issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council (The London Declaration)/ North Atlantic Treaty Organization. – Brussels, 2010. – С. 21.

1994 року) Б.Клінтон заявив, що відтепер питання полягає «не в тому, чи буде НАТО розширюватись» , а в тому, «коли і як це станеться»¹⁶⁸.

У листопаді 1991 р на сесії Ради НАТО у Римі було прийнято «Нову стратегічна концепція НАТО» , відповідно до якою було введено принцип меншої залежності від ядерних озброєнь. У 1993 р позначилися нові тенденції і акценти в підходах до вирішення даної проблеми. Поступово зароджувалася ідея інтеграції країн Центральної та Східної Європи в західні структури, насамперед структури НАТО.

Так, Копенгагенська сесія ЄС в червні 1993 прийняла рішення про вступ цих країн у союз, коли вони будуть відповідати відповідним критеріям. 1993-1994 рр. стали переломними і в питанні про розширення НАТО за рахунок країн-- членів колишнього Варшавського пакту.

Першим кроком було створення у січні 1994 року програми «Партнерство заради миру» . Відносно поміркована програма надавала країнам можливість, не набуваючи членства в НАТО, брати участь у воєнних навчаннях блоку¹⁶⁹. Запровадження програми «Партнерство заради миру» стало свідченням відмови країн НАТО від ідей реанімації довоєнних концепцій: створення «буферної зони» чи «санітарного коридору» на кордоні з Росією. На своїй січневій зустрічі у верхах в 1994 році НАТО відкрито декларована цю мету, оприлюднивши одночасно програму «Партнерство заради миру» . Під час свого візиту до Варшави липні 1994 р Б. Клінтон заявив, що відтепер розширення НАТО - це не питання про те, чи відбудеться воно чи ні, а про те, як і коли воно відбудеться.

Після того, як у грудні 1994 року міністри закордонних справ країн-учасниць ухвалили відповідне рішення. Протягом 1995 року тривав процес вивчення всіх аспектів майбутнього розширення й в результаті було розроблено «Дослідження з питань розширення НАТО» . 28 вересня того ж року документ був офіційно представлений країнам Центральної та Східної Європи та Росії. Відповідно до цих умов передбачалося поступово розглядати питання щодо вступу до Альянсу, а рішення приймати по кожній країні окремо, виходячи з оцінки міцності демократичних інститутів в цій

¹⁶⁸ Waller D., McAllister J.F.O. How Clinton decided on NATO expansion // The Time. – 1997. – Juli 14. – С. 8.

¹⁶⁹ Клінтон Б. Моя жизнь. Перевод с английского / Б. Клинтон. – М., 2005. – С. 401.

країні, а також її бажання і здатності виконувати серйозні зобов'язання, пов'язані з членством в НАТО. Документ передбачав синхронізацію прийому претендентів до Альянсу з їх вступом до ЄС. Результатом такого радикального курсу керівників провідних західних держав стало поглинання НАТО колишніх країн-членів Варшавського блоку та її просування до кордонів Російської Федерації.

Серед причин, що зумовлюють розширення альянсу, важливу роль відіграє зацікавленість політичних і бюрократичних кіл у збереженні цієї організації як роботодавця та отриманні вигідних замовлень

Перша хвиля розширення НАТО відбулась на Мадридському саміті 1997 р. в кінці складного процесу обговорення та інтенсивного індивідуального діалогу із зацікавленими країнами-партнерами, глави держав та урядів членів Альянсу запросили Польщу, Угорщину та Чеську Республіку розпочати переговори про вступ до НАТО, які стали повноправними членами союзу 12 березня 1999 року. Це рішення було прийнято, як компроміс між двома крайніми позиціями: а) прийом п'яти нових членів (за це ратувала Франція) і б) відмова від будь якого розширення за рахунок країн Східної Європи. Щоб вдовольнити прагнення французів та італійців у підсумковому документі в Мадриді в алфавітному порядку (англійський алфавіт) були згадані ще Румунія і Словенія¹⁷⁰.

Ці дві країни були виділені, як серйозні кандидати і можливість їх членства повинна була бути розглянута пізніше. Крім геополітичних міркувань, викладених вище, центральноєвропейський раунд розширення НАТО в 1999 р. виконав ще одну мету. Три держави Центральної Європи, прийняті тоді в НАТО, включили в інтегровану військову структуру Альянсу приблизно 200 тис. солдатів. Це майже стільки ж, скільки налічував до того часу військовий контингент США, виведений з Європи з часів закінчення «холодної війни». Таким чином, введення нових членів до складу НАТО в 1999 р. деякі дослідники розглядають як часткове заміщення військ США в Європі¹⁷¹.

Багато спостерігачів звертали увагу на той факт, що першими в списках претендентів на членство стояли якраз країни, для яких

¹⁷⁰ NATO Summit Madrid, Spain - 8-9 July 1997 // NATO Review. – Brussels, 1997. – С. 8.

¹⁷¹ Беблер А. Как далеко пойдет расширение НАТО? // Актуальные проблемы Европы. – 2010. – № 3. – С. 19.

характерна стабільність, Польща, Угорщина та Чехія, аж ніяк не обтяжені етнонаціональними конфліктами і територіальними суперечками. Це якраз ті країни, які традиційно орієнтувалися на Захід, і не було ніяких підстав припускати, що у разі неприйняття до Альянсу вони раптом знову звернуть свій погляд до Сходу.

Два найбільш очевидні мотиви її ініціювання — це виключення пошуку Німеччиною нових, альтернативних трансатлантичним, механізмів забезпечення її безпеки, і недопущення виникнення у Європі відмінних від НАТО міжнаціональних інтегрованих військових структур – підтримка «натоцентричності» європейської системи безпеки - що вимагало від Альянсу розширення членства, причому розширення відкритого, такого що сприймалося б як процес, а не подія.

У листопаді 2006 р. голови держав та урядів країн-членів НАТО зустрілися у столиці Латвії – Ризі на черговому 19-му саміту Організації Північноатлантичного договору. Цей саміт став знаменним з багатьох причин. По-перше, це був перший саміт альянсу на території колишнього Радянського союзу. По-друге, в рамках саміту не було заплановано консультацій на рівні НАТО-ЄС чи НАТО-Росія й головна увага була приділена вирішенню внутрішніх питань, які постали перед альянсом, насамперед політичної трансформації та військової операції в Афганістані.

Втім, незважаючи на відсутність у порядку денному питання про розширення організації, Ризький саміт ще раз підтвердив, що НАТО не відмовляється від політики «відчинених дверей» . Три країни Адріатичної хартії (Албанія, Македонія та Хорватія) отримали підтвердження того, що на наступному саміті альянс планує запросити їх до своїх лав. Ще двом потенційним кандидатам на членство – Грузії та Україні було надіслано сигнал про можливість членства у разі імплементації необхідних реформ в рамках Інтенсифікованого діалогу цих країн з НАТО. Нарешті, три західнобалканські держави: Боснія та Герцеговина, Сербія та Чорногорія приєдналися до програми «Партнерство заради миру» та стали членами Ради євроатлантичного партнерства, тим самим також розпочавши шлях до членства в Організації Північноатлантичного договору¹⁷².

¹⁷² Riga Summit Declaration // <http://www.nato.int/docu/pr/2006/p06-150e.htm>

Перенесення рішення про розширення на 2008 рік свідчить, що наразі альянс зробив певну паузу в цьому питанні. Всередині організації немає єдності щодо того, яким воно має бути. Все більше і більше країн, серед яких Франція, Німеччина, Канада та Іспанія закликають до того, що НАТО не повинна запрошувати «споживачів» безпеки, які не мають необхідних ресурсів та можливостей задля внесків у структуру колективної безпеки. Подальше розширення, на їх думку може послабити альянс і тому усі наступні раунди мають проходити у відповідності до більш жорстких критеріїв, які гарантуватимуть «корисність» нових членів. Згідно цієї точки зору, критерії, за якими приймалися країни першої та другої хвилі розширення 1999 р. та 2004 р., що були покликані сприяттю демократичних реформ у цих державах мають бути замінені і кожен кандидат має спочатку довести свою спроможність «донору» безпеки¹⁷³.

Таким чином, розширення є одним з найсуперечливіших питань з яким стикається альянс сьогодні. Всередині організації існує скептицизм щодо необхідності цього процесу, який разом з такими факторами, як невизначеність щодо завдань та місій НАТО в майбутньому, зростаючою необхідністю проводити все більше й більше різного роду операцій, несхваленням Росією факту поширення альянсу біля власних кордонів створює достатньо складну ситуацію. Перспектива «третьої» та наступних хвиль розширення НАТО залежить від декількох чинників. Насамперед, позиції існуючих членів організації, які мають чітко визначитися щодо очікуваних вигод та ризиків від розширення. По-друге, здібність країн-кандидатів робити внесок у забезпечення колективної безпеки, тобто бути «донором безпеки». І нарешті, дуже важливо, щоб вони продовжували доводити свою корисність вже після вступу до альянсу, не дозволяючи виникати запитанням щодо доцільності розширення НАТО.

Проблеми Грузії на шляху до членства в НАТО дещо відрізняються від українських. Керівництво та населення цієї країни повністю підтримують курс на євроатлантичну інтеграцію і наразі бажають лише одного – приєднатися до Плану дій щодо членства. Грузія успішно виконала індивідуальний План дій з партнерства і 21 вересня 2006 р. розпочала новий етап у відносинах із Організацією

¹⁷³ Transforming NATO (...again). A Primer for the NATO Summit in Riga 2006. – Center for strategic and international studies. – November 2006. – P.20.

Північноатлантичного договору – Інтенсифікований діалог. Втім нестабільна ситуація всередині самої Грузії та перманентне протистояння із сусідом – Росією не сприяє бажанням Тбілісі стати членом альянсу. Наразі, найголовнішим завданням для цієї країни є вирішення статусу двох сепаратистських (на думку Тбілісі) республік Абхазії та Південної Осетії.

Той факт, що режими цих двох республік підтримуються Москвою і Грузія не відкидає військовий варіант вирішення конфліктної ситуації – можливість членства цієї країни в НАТО, в статуті якої у статі V зазначено, що напад на будь-якого з союзників є нападом на всіх союзників, є дуже суперечливою. Грузія, у свою чергу, доводить, що ці сепаратистські суперечки ніколи не будуть вирішені дипломатичним шляхом, доки Росія не буде вимушена припинити свій тиск. Цим примусом і має стати членство Тбілісі в НАТО. Головними лобістами членства цієї південнокавказької республіки в альянсі є США, а також Італія. Для Вашингтону Грузія цікава своїм геостратегічним становищем – через її територію ідуть альтернативні російським нафтопроводи, а також близькістю до Близького Сходу та найголовніше до Ірану. Сподівання Грузії приєднатися до ПДЧ в Ризі не здійснилися, але в декларації Ризького саміту для Тбілісі пролунало декілька позитивних сигналів. По-перше, перспектива членства цілком реальна, але потребує важкого шляху реформ та трансформацій. По-друге, було оголошено про те, що НАТО підтримує територіальну цілісність Грузії та наголошує на мирному вирішенні абхазького та південноосетинського конфліктів.

Рішення, яке було прийнято на Ризькому саміті щодо запрошення трьох західнобалканських країн – Боснії та Герцеговини, Сербії та Чорногорії до Ради євроатлантичного партнерства й програми «Партнерство заради миру», свідчить про те, що розпочинається процес інтеграції й цих країн до Організації Північноатлантичного договору. В недалекому минулому цих країн альянс зіграв далеко не останню роль і дуже символічним є той факт, що Сербія, яка тільки сім років тому зазнала бомбувань літаками НАТО наразі шукає членства в цій організації. Серед перелічених держав найкращі шанси у Чорногорії – невеликої держави, яка швидко зможе адаптуватися до вимог альянсу. Сербія й Боснія та Герцеговина мають пройти ще великий шлях аби отримати запрошення приєднатися до альянсу.

18 березня 2014 прем'єр-міністр Фінляндії Юрки Катайнен заявив, що Фінляндія розглядає можливість вступу до НАТО і більше

не хоче залишатись нейтральною країною в російсько-українському конфлікті. Прем'єр додав, що Фінляндія весь час розглядає можливість вступити в НАТО, як повноправний член, і рішення про вступ до північноатлантичного союзу не залежить від бажання країни зберегти хороші відносини з Росією¹⁷⁴.

Таким чином, розширення є одним з найсуперечливіших питань з яким стикається альянс сьогодні. Всередині організації існує скептицизм щодо необхідності цього процесу, який разом з такими факторами, як невизначеність щодо завдань та місій НАТО в майбутньому, зростаючою необхідністю проводити все більше й більше різного роду операцій, несхваленням Росією факту поширення альянсу біля власних кордонів створює достатньо складну ситуацію. Перспектива «третьої» та наступних хвиль розширення НАТО залежить від декількох чинників. Насамперед, позиції існуючих членів організації, які мають чітко визначитися щодо очікуваних вигод та ризиків від розширення. По-друге, здібність країн-кандидатів робити внесок у забезпечення колективної безпеки, тобто бути «донором безпеки». І нарешті, дуже важливо, щоб вони продовжували доводити свою корисність вже після вступу до альянсу, не дозволяючи виникати запитанням щодо доцільності розширення НАТО.

Ключові поняття

Балістичні ракети середньої дальності	Міжнародна безпека
Доктрина «багатонаціональності»	План дій щодо членства в НАТО
Доктрина «багатосторонності»	Програма «Партнерство заради миру»
Донор безпеки	Рада євроатлантичного партнерства
Індивідуальний план партнерства	Розширення НАТО
Західна Європа	Хвилі розширення НАТО
Країни-члени НАТО	Холодна війна

¹⁷⁴ http://espreso.tv/new/2014/03/18/finlyandiya_mozhe_vstupyty_do_nato

Питання для самоперевірки

1. Назвіть статтю, якою регулюється процес вступу до Альянсу.
2. Розкрийте зміст процесу розширення Альянсу.
3. Охарактеризуйте першочергову мету створення Північноатлантичного альянсу.
4. Що сприяло анулюванню СРСР англо-радянського договору 1942 р?
5. В якому форматі відбуваються зустрічі з країнами-перетендентами на вступ до НАТО?
6. Коли ФРН стала повноправним членом Альянсу?
7. Розкрийте зміст «Плану Маршалла» .
8. В чому відмінність між доктринами «багатонаціональності» та «багатосторонності» ?
9. Поясніть особливості діяльності Штабу Верховного головнокомандувача Об'єднаними збройними силами НАТО в Європі.
10. Охарактеризуйте сутність індивідуального плану партнерства з НАТО.
11. Коли Саар став частиною Західної Німеччини?
12. Охарактеризуйте Європейське оборонне співтовариство.
13. Коли між країнами - учасницями НАТО виникли дискусії з приводу можливого розміщення на території Європи балістичних ракет середньої дальності.
14. В якому році американська адміністрація прийняла концепцію «багатосторонності» ?
15. В якому році уряд США запропонував створити багатосторонні сили (МСС) у складі 25 надводних кораблів зі змішаними екіпажами.
16. В якому році розпочалася Корейська війна?.
17. Охарактеризуйте сутність Плану дій щодо членства в НАТО.
18. Поясніть основні критерії програми «Партнерство заради миру» .
19. Коли було прийнято «Нову стратегічну концепцію НАТО»?.
20. Яким базовим принципам мають відповідати майбутні країни-члени НАТО?

Тестові завдання

1. Уряд Еттли принципово перейшов до політики атлантичної солідарності в:

- 1) 1942р.;
- 2) 1952р.;
- 3) 1946р.;
- 4) 1938р.;
- 5) 1974р.

2. Рішення про виробництво британської атомної бомби було прийнято в:

- 1) 1949р.;
- 2) 1952р.;
- 3) 1942р.;
- 4) 1919р.;
- 5) 1946р.

3. Держсекретар США Джордж Маршалл у своєму виступі в Гарварді висунув програму економічного відновлення Європи (план Маршалла).

- 1) 6 квітня 1949р.;
- 2) 3 грудня 1952р.;
- 3) 7 липня 1942р.;
- 4) 10 жовтня 1945р.;
- 5) 5 червня 1947р.

4. Великобританія, Франція і три країни Бенілюксу підписали Брюссельський Договір:

- 1) 22 січня 1948.;
- 2) 3 грудня 1952р.;
- 3) 17 березня 1948р.;
- 4) 10 жовтня 1945р.;
- 5) 5 червня 1947р.

5. Радянський Союз зняв блокаду Берліна як визнання того, що спроба змусити Захід переглянути свою політику і врахувати радянські інтереси, остаточно провалилася:

- 1) 9 травня 1945;
- 2) 13 грудня 1939
- 3) 8 липня 1949
- 4) 9 травня 1949;
- 5) 30 жовтня 1939.

6. Рік підписання Північноатлантичного договору:

- 1) 1949р.;

- 2) 1952р.;
- 3) 1942р.;
- 4) 1919р.;
- 5) 1974р.

7. Боннський договір було підписано:

- 6) 26 травня 1952;
- 7) 13 грудня 1939
- 8) 8 липня 1949
- 9) 9 травня 1949;
- 10) 30 жовтня 1939.

8. ФРН стала майже повноправним членом Альянсу:

- 1) у липні 1949
- 2) у травні 1949;
- 3) у жовтні 1939;
- 4) у травні 1955;
- 5) у березні 1952.

9. Саар став частиною Західної Німеччини:

- 1) на початку 1967 року;
- 2) на початку 1957 року:
- 3) на початку 1952 року;
- 4) на початку 1939 року;
- 5) на початку 1957 року.

10. СРСР анулював англо-радянський договір 1942 р., який втратив силу внаслідок вступу Англії у військовий союз з ФРН:

- 1) в травні 1955 р.
- 2) в жовтні 1955 р.
- 3) в серпні 1955 р.
- 4) в квітні 1955 р.
- 5) в грудні 1955 р.

11. Американська адміністрація прийняла концепцію «багатосторонності» в:

- 1) 1949р.;
- 2) 1952р.;
- 3) 1942р.;
- 4) 1962 р.;
- 5) 1974р.

РОЗДІЛ 10. СУЧАСНА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ

- 10.1. Система колективної безпеки НАТО в сучасних умовах
- 10.2. Миротворчі операції за участю НАТО
- 10.3. НАТО у боротьбі з тероризмом та сучасна безпекова доктрина

10.1. Система колективної безпеки НАТО в сучасних умовах

Організація Північноатлантичного договору, також Північноатлантичний альянс або НАТО (від англ. North Atlantic Treaty Organization — NATO, фр. L' Organisation du Traité de l' Atlantique Nord — OTAN) — міжнародна міждержавна організація, військово-політичний союз 28 держав¹⁷⁵ Північної Америки і Європи, які прагнуть досягти мети Північноатлантичного договору, підписаного у Вашингтоні 4 квітня 1949.

У відповідності до статутних документів Альянсу, головна роль НАТО полягає у забезпеченні свободи і безпеки країн-членів з використанням політичних і військових засобів. НАТО дотримується спільних для Альянсу цінностей демократії, індивідуальної свободи, верховенства права та мирного розв'язання суперечок та підтримує ці цінності в усьому євроатлантичному регіоні. Зasadничим принципом Альянсу є спільність поглядів між північноамериканськими та європейськими членами НАТО, що поділяють однакові цінності та інтереси і віддані справі збереження демократичних принципів, що робить нероздільною безпеку Європи і Північної Америки. Альянс стоїть на захисті своїх країн-членів від загрози агресії: головним військово-політичним принципом організації є система колективної безпеки, тобто спільних організованих дій всіх її членів у відповідь на напад ззовні¹⁷⁶.

НАТО є військово-політичним союзом 28 держав, що володіє всією необхідною інфраструктурою і системою органів з її управління. Вона є міждержавною, а не над державною організацією. Це союз незалежних, суверенних держав, що об'єдналися в інтересах

¹⁷⁵Станом на грудень 2015 року. http://www.nato.int/cps/en/natohq/nato_countries.htm

¹⁷⁶Довідник НАТО. — 1110 Brussels, Belgium : NATO Public Diplomacy Division, 2006. — 386 с. — ISBN 92-845-0184-9. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-ukr-2006.pdf>

спільної безпеки та захисту спільних цінностей. Основною метою Північноатлантичного альянсу є захист свободи і безпеки його членів у Європі та Північній Америці відповідно до принципів Статуту ООН. Для досягнення цієї мети Альянс використовує як свій політичний вплив, так і військову потужність, залежно від характеру проблем безпеки, що постають перед державами-членами НАТО¹⁷⁷.

Основними інститутами політики і прийняття рішень в Альянсі є Північноатлантична рада, Комітет оборонного планування і Група ядерного планування. Кожен з них відіграє важливу роль у процесах консультацій і прийняття рішень, які є основою спільного планування і безпеки країн. Рішення, ухвалені цими органами, мають однаковий статус і є узгодженою політикою країн-членів НАТО, незалежно від рівня, на якому вони прийняті. Цим вищим органам підпорядковані спеціальні комітети, які також складаються з офіційних представників країн. Така структура комітетів є базовим механізмом, який забезпечує Альянсу можливість проводити консультації та приймати рішення так, щоб кожна країна була представлена на кожному рівні та в усіх сферах діяльності НАТО¹⁷⁸. Структури НАТО забезпечують постійний процес консультацій, координації та співпраці між державами-членами щодо політичних, військових, економічних та інших аспектів безпеки, а також дають цим країнам можливість активно співпрацювати у невійськових галузях, таких як наука, інформація, екологія і реагування на надзвичайні ситуації¹⁷⁹.

Рішення в НАТО приймаються на основі консенсусу після обговорення і консультацій з країнами-членами Альянсу. Рішення, прийняте на основі консенсусу, є рішенням, згоду на яке дали і яке підтримали усі країни-члени Організації Північноатлантичного договору. Це означає, що рішення, прийняте НАТО, є виразом колективної волі суверенних держав, які є членами Альянсу. Принцип прийняття рішень на основі консенсусу стосується усіх справ Альянсу і віддзеркалює той факт, що рішення приймають саме

¹⁷⁷Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура, відносини з Україною / За заг. ред. проф. Д. І. Дзвінчука.. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. — 604 с.

¹⁷⁸Довідник НАТО. — 1110 Brussels, Belgium : NATO Public Diplomacy Division, 2006. — 386 с. — ISBN 92-845-0184-9. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-ukr-2006.pdf>

¹⁷⁹Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура, відносини з Україною / За заг. ред. проф. Д. І. Дзвінчука.. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. — 604 с.

країни-члени НАТО і кожна з них бере участь у процесі прийняття рішень. Цей принцип діє на усіх рівнях організації НАТО.

У разі незгоди обговорення ведеться доти, доки рішення не буде прийняте, інколи це може призвести до визнання того, що досягти згоди неможливо. Але майже завжди вдається знайти взаємноприйнятне рішення. Консультації є невід'ємною частиною процесу прийняття рішень в НАТО. Вони сприяють комунікації між країнами-членами, чією головною метою є прийняття таких колективних рішень, які відповідають їхнім національним інтересам.

Основна частина військових сил та військової інфраструктури належить державам-членам НАТО, залишається під їхнім безпосереднім управлінням і національним командуванням доти, доки не виникне необхідність в їх виділенні цілком (або частково) для вирішення певних військових завдань під загальним союзним командуванням⁴.

Збереження адекватної військової спроможності та готовності до колективних дій в інтересах колективної оборони є головною метою Альянсу в сфері безпеки. Оборонне планування є основою усіх операцій НАТО військового характеру. Воно побудоване таким чином, аби збройні сили Альянсу були готові до виконання повного спектра оборонних планів і політики, від звичайного стримування до врегулювання конфліктів, підтримання миру, гуманітарних операцій та інших оперативних завдань. Структура процесу оборонного планування забезпечується базовими принципами НАТО: політичної солідарності країн-членів, сприяння співробітництву і розвитку тісних зв'язків між ними в усіх сферах, де це забезпечує їхні спільні та індивідуальні інтереси, спільної відповідальності, визнання взаємних зобов'язань, спільної діяльності з утримання адекватної військової потуги на підтримку стратегії та політики Альянсу¹⁸⁰.

Ключова роль в оборонному плануванні належить Військовому комітету НАТО. Тісна координація діяльності Міжнародного секретаріату та Міжнародного військового штабу, військового керівництва НАТО і урядів держав забезпечується щорічним обміном інформацією про національні плани. Такий обмін інформацією дає змогу порівняти наміри кожної держави із загальними вимогами НАТО і при необхідності переглянути їх у відповідності до нових директив, вимог до модернізації та змін ролей і обов'язків

¹⁸⁰Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура, відносини з Україною / За заг. ред. проф. Д. І. Дзвінчука.. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. — 604 с.

національних збройних сил. Усі ці аспекти постійно переглядаються і контролюються на кожному етапі циклу оборонного планування. Відповідно до рекомендацій за результатами аналізу, міністрами оборони країн-членів кожні чотири роки розробляється документ «Керівні вказівки міністрів», який у разі необхідності оновлюється через два роки. На основі міністерських вказівок розробляються національні плани для збройних сил кожної країни-члена¹⁸¹.

Розроблені на основі пропозицій з розвитку збройних сил Командуванням об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації «Цільові завдання з розвитку збройних сил НАТО» спрямованих на те, щоб забезпечити командуванню НАТО з операцій можливість виконувати весь спектр оперативних місій, які можуть бути покладені на нього Північноатлантичною радою.

Третім етапом циклу планування збройних сил є процес аналізу оборонних питань, який відбувається кожен другий рік і триває протягом року. Він складається з індивідуального і колективного вивчення і оцінки планів розвитку збройних сил та відповідних фінансових планів країн-членів на індивідуальній основі, у порівнянні з еталоном, яким слугують узгоджені «Цільові завдання НАТО» на десятирічний період. Після тресторонніх зустрічей з представниками кожної країни — члена Альянсу, готується проект «Національних розділів». «Національні розділи» вивчаються на багатосторонньому рівні у Комітеті оборонного планування НАТО з метою усунення можливих розбіжностей між національними завданнями і планами розвитку збройних сил і тими, які визначені НАТО. Після цього «Національні розділи» перетворюються на індивідуальні національні додатки до Загального звіту. Загальний звіт також містить звіт Військового комітету щодо військової відповідності нового плану НАТО рівню розвитку збройних сил і ступеня пов'язаних з ним воєнних ризиків. Крім того, Загальний звіт містить розділ, узгоджений з інституціями ЄС та оснований на інформації європейських країн НАТО, в якому визначено ступінь, до якого новий план може відповідати потребам Європейського Союзу у сфері військових сил і засобів¹⁸².

¹⁸¹Довідник НАТО. — 1110 Brussels, Belgium : NATO PublicDiplomacyDivision, 2006. — 386 с. — ISBN 92-845-0184-9. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-ukr-2006.pdf>

¹⁸²Довідник НАТО. — 1110 Brussels, Belgium : NATO PublicDiplomacyDivision, 2006. — 386 с. — ISBN 92-845-0184-9. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-ukr-2006.pdf>

НАТО — міжурядова організація, члени якої виділяють кошти та ресурси, необхідні для повсякденного функціонування її згідно з Договором: проведення зустрічей, підготовки та прийняття рішень, реалізації інших завдань в рамках спільних інтересів всіх членів Альянсу.

Фінансування навчання і складу національних контингентів здійснюється за рахунок бюджету відповідних держав. Вони ж несуть всі витрати з утримання своїх представництв при НАТО, виплачують платню офіцерам, прикомандированим до штаб-квартири Альянсу. Платня цивільним службовцям виплачується з бюджету НАТО. Всі програми НАТО фінансуються спільно тими державами, які в них беруть участь⁸.

Згідно з неофіційною домовленістю, члени Альянсу повинні витратити на оборону не менше 2% ВВП. Однак у 2013 році тільки невелика частина країн-членів НАТО виконали ці вимоги. Згідно з даними НАТО, у США показник витрат на оборону сягнув 4,1%, Великої Британії — 2,4%, Греції — 2,3%. Військовий бюджет Естонії був на рівні 2%, Франції — 1,9%, Туреччини і Польщі — 1,8% , Німеччини — 1,3%, Італії — 1,2%. Іспанія, Угорщина, Латвія та Литва витрачали на оборону менше ніж 1% ВВП. Середній показник військових витрат європейськими членами Альянсу склав 1,4%¹⁸³.

Планування ресурсів Північноатлантичного альянсу спрямоване на забезпечення НАТО необхідними йому можливостями і засобами, здійснюється шляхом спільного фінансування: коли визначається потреба у видатках, між країнами, які можуть брати в них участь, починаються консультації з метою об'єднати ресурси в рамках НАТО. Принцип спільного фінансування на основі консенсусу є одним з фундаментальних принципів Альянсу¹⁸⁴.

Критерії спільного фінансування постійно переглядаються в результаті виникнення нових обставин, наприклад, необхідності чітко визначити ті елементи витрат НАТО на підтримання миру, які будуть покриватись з міжнародних бюджетів, і ті, які повинні фінансуватись з національних бюджетів. Спільне фінансування поширюється на цивільний і військовий бюджети НАТО і Програму інвестицій в

¹⁸³The New York Times: Європа починає переосмислювати політику фінансування оборони. *tyzhden.ua*. Український тиждень. 28.03.2014. Процитовано 2014-08-16.[Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://tyzhden.ua/News/106130>

¹⁸⁴Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура, відносини з Україною / За заг. ред. проф. Д. І. Дзвінчука.. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. — 604 с.

безпеку НАТО. Це єдині фонди, в межах яких керівництво НАТО визначає вимоги і встановлює пріоритети відповідно до головних завдань і пріоритетів Альянсу⁸.

Військовий бюджет включає поточні витрати і витрати на утримання, а також капітальні витрати міжнародної військової структури НАТО: Військового комітету, Міжнародного військового штабу, військових агенцій, Верховних командувань НАТО і підпорядковані їм командувань, системи управління й інформації, науково-дослідних установ та сил раннього повітряного попередження і управління НАТО. З військового бюджету також покриваються видатки на діяльність командних структур під час операцій з реагування на кризові ситуації та місії, які виконує НАТО¹⁸⁵.

Військовий бюджет фінансується переважно Міністерствами оборони усіх країн — членів НАТО і контролюється Комітетом військового бюджету.

Країни — члени НАТО також фінансують Програму інвестицій у безпеку НАТО (англ. NATO SecurityInvestmentProgramme). Ця програма використовується для фінансування об'єктів і обладнання, необхідних для забезпечення функціонування Командування НАТО з питань трансформації і Командування НАТО в Європі, оскільки їх утримання виходить за межі вимог щодо національної оборони окремих держав. NSIP також покриває потреби операцій з реагування на кризові ситуації і військові об'єкти та засоби, такі як системи інформації та зв'язку, системи повітряного управління і наведення, супутниковий зв'язок, військові штаби, аеродроми, трубопроводи і склади ПММ, причали, навігаційне обладнання¹¹.

Програма інвестицій у безпеку фінансується Міністерствами оборони країн-членів і контролюється Комітетом інфраструктури.

Після закінчення «холодної війни» провідну роль у зміні стратегічного середовищавєвроатлантичному регіонівідіграє політика Північноатлантичногоальянсу з розвитку партнерстваз великою кількістю країн, які не є членамиНАТО.Різні форми партнерства розвиваючи політичний діалог і співпрацю з широкого кола питань, сприяють створенню євроатлантичної культури безпеки, що характеризується прагненням використовувати міжнародну

¹⁸⁵Довідник НАТО. — 1110 Brussels, Belgium : NATO Public Diplomacy Division, 2006. — 386 с. — ISBN 92-845-0184-9. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-ukr-2006.pdf>

співпрацю для розв'язання ключових завдань безпеки як всередині, так і поза межами євроатлантичного співтовариства. На початку метою таких заходів було зменшення ризику виникнення конфлікту через непорозуміння або через злу волю; контроль над кризами, які впливають на безпеку союзників по Альянсу; посилення взаємного порозуміння і довіри між усіма країнами Європи. Пізніше до них долучилися нові ініціативи з розширення можливостей реального партнерства з розв'язання спільних проблем безпеки. Стимулюючи і підтримуючи оборонні реформи в країнах-партнерах, євроатлантичне партнерство робить свій внесок в демократичні перетворення, допомагає розбудувати сучасні, ефективні і демократично відповідальні збройні сили та інші оборонні інституції, а також допомагає країнам-партнерам пом'якшити соціальні і матеріальні наслідки реформ.

20 грудня 1991 року з ініціативи НАТО була утворена Рада північноатлантичного співробітництва, яка об'єднала 16 країн-членів НАТО, держави Центральної і Східної Європи, Балтійські держави. Після розпаду СРСР число членів ради зросло за рахунок приєднання до неї усіх країн СНД. В квітні 1992 року до РПАС приєдналася Грузія, в червні — Албанія. В червневій 1992 року сесії Ради як спостерігач брала участь Фінляндія. Рада північноатлантичного співробітництва була створена для спільного обговорення проблем безпеки державами-членами НАТО і колишніми учасниками Варшавського договору і протягом п'яти років координувала політичний діалог.

В 1993 році деякі країни Центральної Європи відкрито заговорили про можливість вступу до НАТО. Перша реакція держав Альянсу була доволі стриманою. Врешті, 11 січня 1994 року НАТО за ініціативи США запропонувала зацікавленим країнам ініціативу «Партнерство заради миру». ПЗМ це програма практичного двостороннього співробітництва між окремими країнами-партнерами та НАТО, завдяки якій ці країни можуть розвивати індивідуальні відносини з НАТО, самостійно визначаючи власні пріоритети для співробітництва¹⁸⁶.

«Партнерство заради миру» вважається операційною ланкою Євроатлантичного партнерства. Його суть полягає в партнерстві між

¹⁸⁶Програма «Партнерство заради миру». *nato.int*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/SID-AFEC1229-97A1164C/natolive/topics_50349.htm

окремою країною-партнером і Альянсом, яке формується на індивідуальній основі, згідно з індивідуальними потребами цієї країни, та реалізується спільно на такому рівні і з такою швидкістю, які обирає уряд кожної країни-учасниці.

У 1997 році на зміну Раді північноатлантичного співробітництва була створена Рада євроатлантичного партнерства. РСАП — це багатосторонній форум, який об'єднує 50 країн і забезпечує загальні політичні рамкові документи для співробітництва НАТО з партнерами та двосторонніх відносин, які розвинулись між НАТО та окремими країнами-партнерами у рамках програми ПЗМ¹².

Конфлікти і нестабільність на Балканах у 1990-х роках кинули прямий виклик інтересам безпеки країн-членів НАТО та миру і стабільності в усьому європейському регіоні. Це змусило Альянс здійснити операції з підтримання миру і врегулювання кризи спочатку в Боснії та Герцеговині, а потім в Косові і колишній Югославській Республіці Македонія. Ці події змусили міжнародне співтовариство переглянути свою участь у справах цього регіону і взяти на озброєння більш комплексний підхід до сприяння безпеці і стабільності, що знайшло свій прояв у прийнятті Південно-Східноєвропейської ініціативи НАТО та Пакту стабільності для Південно-Східної Європи.

З того часу участь НАТО в розбудові безпеки і стабільності в Південно-Східній Європі вийшла за рамки підтримання миру і перетворилась на розвиток співпраці у галузі безпеки цього регіону. Південно-Східноєвропейська ініціатива НАТО була ухвалена у квітні 1999 року на Вашингтонському саміті. Її метою став розвиток регіонального співробітництва і довгострокової безпеки та стабільності в цьому регіоні. Ініціатива ґрунтувалась на чотирьох елементах: Консультаційному форумі з питань безпеки в Південно-Східній Європі, відкритій Спеціальній робочій групі ANWG з регіональної співпраці в Південно-Східній Європі під егідою Ради євроатлантичного партнерства, робочих інструментах програми «Партнерство заради миру» і цільових програмах співпраці у сфері безпеки для країн цього регіону.

Консультаційний форум спочатку відбувся на рівні саміту паралельно з Вашингтонським самітом НАТО, а потім на рівні послів у штаб-квартирі Альянсу в Брюсселі з послами чотирьох південно-східноєвропейських країни-партнери Альянсу — Албанією, Хорватією, Молдовою і Республікою Македонією, а також з Боснією

та Герцеговиною і Сербією та Чорногорією¹⁸⁷. 1 квітня 2009 року Албанія і Хорватія стали повноправними членами Альянсу. Македонія, Чорногорія і Боснія і Герцеговина реалізують індивідуальні Плани дій щодо членства.

10.2. Миротворчі операції за участю НАТО

Північноатлантичний альянс відіграє активну і провідну роль у гарантуванні миру і безпеки на міжнародній арені. По закінченні холодної війни НАТО дедалі активніше бере участь в операціях миротворчого характеру і з підтримання миру, діючи в інтересах широкого міжнародного співтовариства і тісно співпрацюючи з іншими міжнародними організаціями над розв'язанням застарілих проблем, припиненням страждань людей і створенням умов для стабільного розвитку і збереження миру. Тривалий час НАТО вдавалося підтримувати мир і безпеку європейських країн виключно політико-дипломатичними шляхами. Однак початок 1990-х відзначився новими викликами і загрозами європейській безпеці. Першим серйозним випробуванням для НАТО як організації, що набувала характеру сили, покликаної не лише забезпечувати оборону її членів, а й сприяти збереженню миру та стабільності на всьому євроатлантичному просторі стала війна в Югославії. Перші три операції Альянсу з підтримання миру мали місце в Європі — в Боснії і Герцеговині, в Косові і в колишній Югославській Республіці Македонія.

Роль НАТО у Боснії і Герцеговині.

У грудні 1992 року Альянс заявив, що готовий надати підтримку миротворчим операціям під егідою Ради Безпеки ООН, яка несе головну відповідальність за міжнародний мир і безпеку. Аналізуючи заходи з відновлення миру, виконання санкцій і ембарго, які держави НАТО здійснюють як індивідуально, так і в межах Альянсу на підтримку виконання резолюцій Ради Безпеки ООН у зв'язку з конфліктом у колишній Югославії, міністри закордонних справ країн — членів НАТО вказали на те, що Альянс готовий позитивно відгукнутись на майбутні ініціативи Генерального секретаря ООН, спрямовані на отримання підтримки з боку Альянсу в цій сфері. З

¹⁸⁷Довідник НАТО. — 1110 Brussels, Belgium : NATO PublicDiplomacyDivision, 2006. — 386 с. — ISBN 92-845-0184-9. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-ukr-2006.pdf>

1992 по 1995 рік Альянс ухвалив ряд важливих рішень щодо проведення операцій з моніторингу і наступного забезпечення виконання ембарго і санкцій ООН в Адриатиці, а також з моніторингу і наступного забезпечення дотримання заборони ООН на польоти в повітряному просторі над Боснією та Герцеговиною. Альянс надавав також безпосередню повітряну підтримку Силам захисту ООН (UNPROFOR) і дав дозвіл на завдавання повітряних ударів для зняття облоги з Сараєва та інших зон, визначених ООН як зони безпеки, але які знаходились під загрозою. 30 серпня 1995 року літаки НАТО завдали низку високоточних ударів по визначених цілях на позиціях сербів у Боснії та Герцеговині. Це стало початком операції «Деліберет форс», першої повітряної кампанії НАТО, яка тривала до 15 вересня. Операція завдала шкоди лініям зв'язку боснійських сербів і разом з рішучими дипломатичними зусиллями допомогла прокласти шлях справжньому припиненню вогню; більше того, вона підготувала ґрунт для успішних мирних переговорів у Дейтоні, штат Огайо, США².

Із 1995 до 2004 року під проводом НАТО здійснювалася операція з підтримання миру в Боснії і Герцеговині, що допомагала гарантувати безпеку та сприяла відновленню країни після війни 1992—1995 років.

Боснія та Герцеговина стала ареною, на якій НАТО багато що робила вперше, і рішення, прийняті Альянсом у відповідь на події у цій країні, допомогли формувати еволюцію Альянсу та розвивати його можливості зі встановлення і підтримання миру. У серпні — вересні 1995 року НАТО провела повітряну операцію в Боснії та Герцеговині, яка допомогла припинити Боснійську війну, а потім відповідно до Дейтонської мирної угоди очолила операцію з підтримання миру, яка тривала дев'ять років — з грудня 1994 року по грудень 2004 року. Хоча у грудні 2004 року НАТО передала відповідальність за повсякденну безпеку в Боснії та Герцеговині Європейському Союзу, Альянс продовжує утримувати скорочений військовий штаб в Сараєві для надання допомоги у здійсненні оборонної реформи в Боснії та Герцеговині і у підготовці країни до участі в програмі «Партнерство заради миру»¹⁸⁸.

¹⁸⁸Операції та місії НАТО. *nato.int*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/topics_52060.htm

Політична основа ролі Альянсу в миротворчих операціях була закладена на засіданні міністрів закордонних справ держав НАТО в Осло в червні 2002 року. На тому засіданні міністри закордонних справ оголосили про свою готовність надати підтримку миротворчій діяльності під егідою Конференції з безпеки і співробітництва в Європі (КБСЄ, яка пізніше була перейменована на Організацію з безпеки і співробітництва в Європі, або ОБСЄ) в кожному випадку окремо і відповідно до своїх процедур.

Після наступного підписання Дейтонської мирної угоди 60-тисячні Сили втілення під керівництвом НАТО (ІФОР) були розгорнуті на один рік для виконання військових аспектів цієї угоди. 18 грудня 1995 р. відбулася передача повноважень від командувача силами ООН до командувача ІФОР. Протягом менше як півроку з визначених угодами територій виведено збройні сили, завершено обмін територіями, вилучено важку зброю і проведено демобілізацію. ІФОР також надавали підтримку цивільним організаціям та ОБСЄ, працюючи у напрямі створення безпечного середовища, сприятливого для цивільної і політичної перебудови, проведенні перших вільних виборів у вересні 1996 р. Військові інженери ІФОР зробили великий внесок у відновлення інфраструктури, комунікацій, відбудову цивільних споруд, розмінування території.

Після закінчення терміну дії мандату ІФОР 20 грудня 1996 р. були приведені у готовність на 18 місяців 32-тисячні Стабілізаційні сили (СФОР), які, відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН від 12 грудня 1996 р. стали правонаступниками ІФОР. На СФОР покладено завдання створення безпечного середовища, необхідного для консолідації миру. До 2002 р. сили СФОР було скорочено до 19 тис., до 2003 р. - до 12 тис, а до середини 2004 р. - до 7 тис. особового складу, який представляв 17 країн-членів НАТО та 15 інших держав. У складі ІФОР та СФОР брали участь також країни-не члени НАТО: Албанія, Аргентина, Австрія, Болгарія, Єгипет, Естонія, Фінляндія, Ірландія, Йорданія, Латвія, Литва, Марокко, Росія, Румунія, Словаччина, Словенія, Швеція, Україна. У грудні 2004 р. у Боснії і Герцеговині було розгорнуто сили Європейського Союзу ІЮФОР, які, проте, користуються підтримкою НАТО і мають змогу використовувати колективні активи і засоби Альянсу¹⁸⁹.

¹⁸⁹Федонюк С. В. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: Навч. посіб. / С. В. Федонюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук, Н. І. Романюк // – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. націон. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008.– 258 с

Миротворчі операції в Косово.

Військове втручання у Косово розпочалося після більш як річної ескалації насильства, зростання небезпеки розширення конфлікту в масштабах усього регіону і неодноразових порушень Белградом резолюцій Ради Безпеки ООН, що закликали до закінчення утисків албанського населення Косово.

3 червня 1999 року НАТО очолює операцію зі встановлення миру в Косові на підтримку широких міжнародних зусиль з розбудови миру і стабільності в цій спірній провінції. Косовські сили під керівництвом НАТО (КФОР) були розгорнуті після завершення 78-денної повітряної кампанії, розпочатої Альянсом у березні 1999 року з метою припинення гуманітарної катастрофи, яка розросталася, і повернення до нормального життя. Ця кампанія, яка була другою кампанією НАТО, почалася після більше ніж року ведення воєнних дій у провінції і провалу міжнародних зусиль врегулювати конфлікт дипломатичними засобами. Тліюче напруження в Косові, викликане нав'язуванням Белградом у 1989 році прямого правління у цій провінції, населеній в основному албанцями, наприкінці лютого 1998 року вилилось у насильницькі дії між сербськими військовими і поліцейськими формуваннями та косовськими албанцями. Міжнародне співтовариство дедалі більше непокоїла ескалація конфлікту, його гуманітарні наслідки і ризик поширення на інші країни. Посилене занепокоєння викликало також небажання президента Югославії Слободана Мілошевича погодитись з міжнародними зусиллями, спрямованими на мирне врегулювання кризи, а також дестабілізуюча роль бойовиків з числа косовських албанців. 13 жовтня 1998 року Північноатлантична рада видала наказ про підготовку до повітряних ударів на підтримку дипломатичних зусиль, спрямованих на виведення режимом Мілошевича збройних сил з Косова, його співпрацю з припинення насильства і сприяння поверненню біженців до своїх домівок. Після наступних дипломатичних ініціатив президент Мілошевич погодився співпрацювати, і повітряні удари було припинено. На підтримку резолюцій Ради Безпеки ООН з врегулювання конфлікту були здійснені подальші кроки, зокрема створено Місію з верифікації Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Місію повітряного спостереження НАТО, а також Спеціальну військову групу НАТО на допомогу в евакуації членів Місії з верифікації в разі продовження конфлікту. Ситуація в Косові знову погіршилася на

початку 1999 року після провокацій з обох боків і застосування надмірної сили сербською армією і поліцією. Це спричинило і масове знищення 15 січня 40 беззбройних цивільних у селі Рачак. Відновлені міжнародні політичні зусилля з пошуку мирного врегулювання конфлікту завершилися переговорами між сторонами конфлікту, які відбулися у Лондоні і Парижі за міжнародного посередництва. Однак ці переговори провалилися і в березні 1999 року сербська армія і поліція посилили інтенсивність своїх операцій і ввели в регіон додаткові сили та бронетанкову техніку, чим відверто порушили досягнуті 150 раніше домовленості. Десятки тисяч людей були змушені покинути свої домівки перед загрозою систематичного насильства. Остання безуспішна спроба переконати президента Мілошевича відмовитись від цієї політики була зроблена американським послом Річардом Голбруком. Коли усі дипломатичні можливості було вичерпано, 24 березня 1999 року НАТО розпочала повітряну кампанію проти режиму Мілошевича. Політичними цілями НАТО було реальне припинення усіх воєнних дій, насильства і репресій; виведення з Косова військовослужбовців, поліцейських і напіввійськових формувань; розташування в Косові міжнародних військових сил; безумовне і безпечне повернення усіх біженців і переміщених осіб та забезпечення безперешкодного доступу до них організацій, які надають гуманітарну допомогу; досягнення політичної угоди щодо Косова відповідно до міжнародного права і Статуту ООН. Внаслідок дипломатичних зусиль, здійснених 3 червня Росією і Європейським Союзом, 9 липня між НАТО і Федеративною Республікою Югославія було укладено Військово-технічну угоду. Наступного дня після отримання підтвердження про те, що виведення югославських сил з Косова розпочалося, НАТО оголосила про призупинення повітряної кампанії. 10 червня Рада Безпеки ООН ухвалила Резолюцію 1244, в якій вітала згоду Федеративної Республіки Югославія з принципами політичного врегулювання конфлікту, зокрема з негайним припиненням насильства і швидким виведенням своїх військових, поліцейських і напіввійськових формувань та забезпеченням ефективної міжнародної цивільної присутності, а також сил безпеки, за значної участі НАТО.

Після проголошення Косовим своєї незалежності в лютому 2008 року НАТО погодилася зберегти свою присутність на основі Резолюції 1244 Ради Безпеки ООН. У червні 2008 року Альянс вирішив взяти на себе нагляд за розформуванням Корпусу захисту

Косова та допомогти створити професійні багатоетнічні Сили безпеки Косова¹⁹⁰.

Операції у колишній югославській Республіці Македонія.

Відповідаючи на запит уряду Югославської Республіки Македонія, з серпня 2001 року до березня 2003 року НАТО здійснила у цій країні три послідовні операції: «Есеншіелхарвест», яка дозволила роззброїти групи етнічних албанців, що діяли на території Македонії; «Емберфокс» забезпечила захист міжнародних спостерігачів, що здійснювали нагляд за виконанням мирного плану; «Елайдхармоні» з надання консультантів на допомогу уряду в питаннях забезпечення стабільності на всій території Македонії.

У ході операції «Есеншіелхарвест», що розпочалася 27 серпня 2001 р. і тривала тридцять днів з участю приблизно 3 500 військовослужбовців НАТО, було зібрано 3 875 одиниць зброї та майже 400 000 інших одиниць, зокрема мін та вибухових речовин. Ці дії і присутність невеликого військового контингенту НАТО після їх завершення допомогли запобігти конфлікту і підготували ґрунт для примирення в країні й початку її відновлення¹⁹¹.

На прохання Македонії було реалізовано також місію «Емберфокс» (із вересня 2001 р.) та операцію «Елайдхармоні» (з 16 грудня 2002 р.), за якою військовослужбовці НАТО залишалися в колишній югославській Республіці Македонія до кінця березня 2003 р., забезпечуючи захист спостерігачам з Європейського Союзу та ОБСЄ, після чого цю місію перейняв Європейський Союз.

Ці операції у колишній Югославській Республіці Македонія продемонстрували тісну співпрацю між НАТО, ЄС та ОБСЄ.

Миротворча діяльність в Афганістані.

Перші три операції НАТО з підтримання миру в Боснії та Герцеговині, в Косові і в колишній Югославській Республіці Македонія мали місце в Європі, але потреба у довгостроковій розбудові миру має глобальний характер. Міністри закордонних справ держав НАТО визнали це на засіданні в Рейк'явіку, Ісландія, у травні 2002 року, коли погодилися з тим, що «для виконання повного спектра усіх місій НАТО мусить бути здатною застосувати такі

¹⁹⁰Операції та місії НАТО. *nato.int*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/topics_52060.htm

¹⁹¹Федонюк С. В. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: Навч. посіб. / С. В. Федонюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук, Н. І. Романюк // – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. націон. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008.– 258 с.

збройні сили, які можуть бути швидко доставлені туди, де необхідно, здатні витримувати тривалі операції на великій відстані і успішно виконувати свої завдання» . Це рішення проклало шлях першому в історії розгортанню сил НАТО за межами євроатлантичного регіону в Афганістані у 2003 році.

Після повалення режиму талібів, за підсумками Боннської конференції, що відбулася в грудні 2001 р., почався процес відбудови країни. Було створено нову урядову структуру у формі перехідного уряду Афганістану, а на виконання Резолюцій Ради Безпеки ООН 1386, 1413 і 1444 було створено Міжнародні сили сприяння безпеці (МССБ), завданням яких є дати можливість перехідному уряду і Місії ООН з допомоги Афганістану діяти в столиці, Кабулі, і його околицях в умовах достатньої безпеки. Подальші вказівки щодо операцій МССБ було викладено в детальній Військово-технічній угоді між командувачем МССБ і перехідним урядом Афганістану.

Концепція міжнародних сил, які діятимуть за мандатом ООН, забезпечуючи безпечну обстановку в Кабулі і в околицях, а також допомагаючи відновлювати Афганістан, була висунута для надання сприяння знов створеної Перехідної адміністрації. Партнерство передбачало участь трьох сторін - Перехідної адміністрації Афганістану, Місії ООН зі сприяння Афганістану та МССБ.

МССБ спочатку очолювались Великою Британією, а потім Туреччиною. У лютому 2003 року Німеччина і Нідерланди спільно перебрали на себе лідерство в МССБ і звернулись до НАТО з проханням по допомогу. У серпні 2003 року Альянс перебрав на себе відповідальність за МССБ, позбувшись у такий спосіб проблеми визначення нових країн, які бажали б і були здатні взяти на себе провідну роль у виконанні цієї місії кожні шість місяців. Міжнародний склад МССБ міняється, але з самого початку вони включали представників усіх 26 країн-союзниць по Альянсу, а також з Албанії, Азербайджану, Хорватії, Естонії, Фінляндії, Грузії, Ірландії, Нової Зеландії, Швеції, Швейцарії і колишньої Югославської Республіки Македонія, а також і афганські підрозділи¹⁹².

Крім проведення операцій з гарантування безпеки і розбудови афганської армії та поліції, МССБ також безпосередньо сприяють

¹⁹²Довідник НАТО. — 1110 Brussels, Belgium : NATO PublicDiplomacyDivision, 2006. — 386 с. — ISBN 92-845-0184-9. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-ukr-2006.pdf>

розвитку і відновленню Афганістану — 28 Груп відновлення провінцій залучені до визначення потреб у відновлювальних роботах і допомагають гуманітарній діяльності в усій країні¹⁹³.

Роль НАТО в Іраку.

Кампанію проти Іраку в 2003 р. проведено коаліцією сил різних країн, частина з яких була членами НАТО. НАТО як організація не брала участь у кампанії, але провела ряд заходів, відповідно до статті 4 Північноатлантичного договору, для забезпечення безпеки одного зі своїх членів, Туреччини, на випадок загрози їй у результаті війни. У відповідь на прохання Туреччини НАТО надіслала літаки спостереження і систему протиракетної оборони в період із лютого по квітень 2003 р. на допомогу цій країні у разі нападу на її територію або населення. Офіційне виконання операції «Дисплей детеренс» у Туреччині реалізовано з 20 лютого по 16 квітня 2003 р.

Після усунення від влади Саддама Хусейна 21 травня 2003 р. Альянс також згодився підтримати Польщу, члена НАТО, в її керівництві одним із секторів стабілізаційних сил в Іраку. Після вивчення рекомендацій, наданих військовим керівництвом, Рада погодилася допомогти Польщі з багатьох питань, зокрема в генеруванні збройних сил, зв'язку, тиловому і матеріально-технічному забезпеченні й перевезеннях.

На Стамбульському саміті НАТО в червні 2004 року союзники по НАТО дійшли згоди взяти участь у міжнародній діяльності, спрямованій на надання допомоги Іраку в формуванні боєспроможних і підзвітних демократичним структурам сил безпеки. Результатом цього стало утворення Тренувальної місії НАТО у Республіці Ірак. У рамках місії здійснюється підготовка, консультування і наставництво. У наданні допомоги в проведенні підготовки в Іраку або поза його межами беруть участь усі країни-члени НАТО допомагаючи фінансово або безоплатно передаючи техніку і обладнання¹⁹⁴.

Надання підтримки Африканському Союзу.

3 липня 2005 року НАТО спільно з Європейським Союзом допомагає Африканському Союзу розширювати його миротворчу місію в Дарфурі, Судан, де він намагається покласти край насильству.

¹⁹³ Операції та місії НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/topics_52060.htm

¹⁹⁴ Операції та місії НАТО. *nato.int*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/topics_52060.htm

Альянс забезпечує повітряні перевезення миротворців з Африканського Союзу і цивільну поліцію в охоплений війною регіон і забезпечує навчання з управління багатонаціональними військовими штабами та розвідувальною інформацією. У квітні 2005 року Африканський Союз звернувся до НАТО з проханням розглянути можливість надати йому матеріально-технічну підтримку на допомогу в розширенні операції Африканського Союзу в Судані з припинення насильства в Дарфурі. У травні голова Комісії Африканського Союзу Альфа Умар Конаре став першим офіційним представником Африканського Союзу, який відвідав НАТО з метою інформування Альянсу про деталі допомоги, про яку просив Африканський Союз. У червні після подальших консультацій з Африканським Союзом НАТО офіційно погодилась надати йому допомогу у формі повітряних перевезень і навчання. Повітряні перевезення НАТО розпочалися 1 липня і координуються з Європи. Спеціальна група повітряних перевезень Африканського Союзу при штаб-квартирі Африканського Союзу в Аддіс-Абебі, Ефіопія, координує переміщення військ, що прибувають. І Європейський Союз, і НАТО надіслали свій персонал на допомогу цій групі, але очолює її роботу Африканський Союз. НАТО також організовує семінари з розвитку штабних навиків для офіцерів з Африканського Союзу в мобільному інтегрованому оперативно-тактичному штабі в Ефіопії. Ця підготовка основана на плануванні стратегічного рівня і зосереджена на техніках і методиках виконання комплексного аналізу і розуміння ситуації в Дарфурі, а також на визначенні тих сфер, де застосування можливостей Африканського Союзу може вплинути на формування оперативного середовища і запобігти кризі. У відповідь на прохання Африканського Союзу від 16 вересня НАТО вирішила продовжити свою допомогу в сфері повітряних перевезень і розбудови потенціалу до кінця березня 2006 року.

Нова сторінка в історії конфлікту у Дарфурі розпочалася із прийняттям 31 липня 2007 р. резолюції 1 769 Ради Безпеки ООН та рішення скерувати у зону конфлікту майже 20-тисячний змішаний миротворчий контингент ООН і Африканського союзу.

Отже, у цілому НАТО є сьогодні організацією, доволі активною у плані операцій у конфліктних регіонах. Ця активність проявляється також у регіонах за межами «зони відповідальності» НАТО, наприклад Північна Африка і Близький Схід. Загальна пануюча у колах керівництва НАТО самооцінка Альянсу як ініціатора і лідера

силових миротворчих операцій залишається позитивною (незважаючи на внутрішні дебати, що загострилися після Косово), що, можливо, свідчить про перспективи розширення таких функцій в осяжному майбутньому.

10.3. НАТО у боротьбі з тероризмом та сучасна безпекова доктрина

Терористичні напади на Нью-Йорк і Вашингтон, округ Колумбія, 11 вересня 2001 року підштовхнули до боротьби з тероризмом не лише Сполучені Штати, але й увесь Альянс загалом. Менш ніж за добу після нападів НАТО вперше в своїй історії застосувала статтю 5 — положення Вашингтонського договору, що стосується колективної оборони. Політичне значення цього рішення обумовлене тим, що стаття 5 зобов'язує кожного з членів Альянсу вважати напад на одного або кількох з них в Європі, або в Північній Америці нападом на усіх. У результаті ці напади вважаються нападами на усіх членів Альянсу. Практичні наслідки цього рішення стали безпрецедентними, оскільки Альянс вперше застосував військові сили та інші активи для проведення операції з виконання положень статті 5.20 вересня 2001 р. керівники країн-членів Ради євроатлантичного партнерства, яка об'єднує 49 країн (26 країни-членів НАТО і 23 країни-партнери), рішуче засудили терористичні дії проти США та зобов'язалися докласти максимум зусиль для боротьби з проблемою тероризму.

Військова концепція захисту від тероризму була затверджена на Празькому саміті в листопаді 2002 року. В ній наголошується на готовності Альянсу допомагати захищати від терористичних нападів, стримувати і запобігати нападам, спрямованим проти населення, території, інфраструктури і збройних сил країн Альянсу, зокрема, через дії проти терористів та тих, хто їх укриває; надавати допомогу національним урядам в доланні наслідків терористичних нападів; підтримувати операції Європейського Союзу чи інших міжнародних організацій або коаліцій, в яких беруть участь держави Альянсу; та в розгортанні збройних сил там і тоді, коли цього вимагатиме виконання таких місій¹⁹⁵.

¹⁹⁵Федонюк С. В. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: Навч. посіб. / С. В. Федонюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук, Н. І. Романюк // – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. націон. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008.– 258 с

Спільно з країнами-партнерами НАТО виробила План дій Партнерства в боротьбі з тероризмом (PAP-T). Цей план, оголошений на Празькому саміті в листопаді 2002 року, забезпечує рамки співпраці проти тероризму, в яких визначено ролі партнерства та інструменти з боротьби з тероризмом і долання його наслідків. Країни — учасниці Середземноморського діалогу можуть також брати участь у запланованих заходах. Рада євроатлантичного партнерства, Рада Росія — НАТО, Комісія Україна — НАТО, країни — учасниці Середземноморського діалогу разом з НАТО засудили напади 11 вересня і запропонували Сполученим Штатам свою допомогу. Країни — члени НАТО продовжують активно використовувати механізми партнерства для консультацій з країнами-партнерами щодо подальших кроків. Вони погодились з тим, що для боротьби з тероризмом необхідно здійснювати комплексні заходи політичного, економічного, дипломатичного, військового і правоохоронного характеру; тобто довгостроковий, багатосторонній підхід НАТО як організації загалом, а також усіх членів Альянсу окремо, як членів НАТО, так і членів ООН, Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) і Європейського Союзу¹⁹⁶.

У рамках Ради євроатлантичного партнерства та програми «Партнерство заради миру» триває співробітництво з ряду галузей, які стосуються боротьби з тероризмом, а саме: політичне співробітництво, оперативне співробітництво, військове співробітництво, оборонне планування, воєнна реформа, подолання наслідків надзвичайних ситуацій та планування з питань надзвичайних ситуацій цивільного характеру, питання протиповітряної оборони та контролю над повітряним простором, охорона кордонів, боротьба з фінансуванням терористичних угруповань, запобігання незаконній торгівлі зброєю та вибуховими речовинами, співробітництво у галузі науки, контроль над озброєннями та питання нерозповсюдження зброї масового знищення (ЗМЗ).

Основними завданнями *Плану дій* щодо боротьби з тероризмом є:

- підтвердження готовності країн-членів РСАП створити, базуючись на спільних демократичних цінностях, умови, які

¹⁹⁶Довідник НАТО. — 1110 Brussels, Belgium : NATO PublicDiplomacyDivision, 2006. — 386 с. — ISBN 92-845-0184-9. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-ukr-2006.pdf>

стримуватимуть розвиток та поширення тероризму і сприятимуть взаємодопомозі у боротьбі з цією проблемою;

підтвердження готовності країн-членів РЄАП протистояти тероризму в усіх його формах та проявах, а також співпрацювати у напрямі запобігання здійсненню терористичних актів, протистояння їм та ліквідації відповідних наслідків;

- надання країнами-членами РЄАП (відповідно до національної політики безпеки й оборони) додаткових можливостей із підтримки НАТО в боротьбі з тероризмом;

- сприяння за допомогою здійснення політичних консультацій та реалізації програм у рамках РЄАП і ПЗМ, співробітництву між країнами-членами РЄАП у боротьбі з тероризмом;

- надання у разі необхідності допомоги окремим країнам-членам РЄАП щодо подолання наслідків терористичних актів (включаючи акти, спрямовані проти економічної та інших життєво важливих інфраструктур) і реагування на відповідні ризики.

На Стамбульському саміті у червні 2004 року було узгоджено вдосконалений пакет антитерористичних заходів. Ці заходи охоплюють вдосконалення обміну розвідувальною інформацією через Підрозділ антитерористичної розвідки НАТО та за допомогою інших засобів; вдосконалення здатності НАТО швидко реагувати на звернення країн по допомогу у відповідь на напади терористів; допомога в охороні важливих великих заходів, зокрема за допомогою літаків раннього повітряного виявлення і управління НАТО; посилення внеску операцій під проводом НАТО в Середземномор'ї, на Балканах і в Афганістані в боротьбу з тероризмом; зміцнення співпраці з країнами-партнерами та іншими міжнародними і регіональними організаціями; вдосконалення відповідних можливостей і засобів. Вони також містять спеціальну програму озброєнь, затверджену Народою національних керівників у галузі озброєнь на засіданні в травні 2004 року.

Ця програма зосереджена на десяти сферах:

- боротьба з саморобними вибуховими пристроями, такими як автомобілі з вибухівкою або придорожні бомби;

- зменшення вразливості широкофюзеляжних цивільних і військових літаків від переносних зенітно-ракетних комплексів;

- зменшення вразливості гелікоптерів від реактивних гранат;

- захист гаваней і кораблів від швидкісних катерів з вибухівкою і підводних плавців-диверсантів;
- виявлення, знешкодження хімічної, біологічної і ядерної зброї та захист від неї;
- утилізація боєприпасів;
- технологія високоточного десантування з повітря сил спеціального призначення та їх оснащення;
- розвідка, спостереження і визначення цілей серед терористів і тактична розвідка;
- технологія боротьби з мінометними обстрілами;
- захист критичної інфраструктури.

Перша операція НАТО з боротьби з тероризмом

На прохання Сполучених Штатів держави Альянсу погодилися здійснити вісім спеціальних заходів підтримки.

Серед цих восьми заходів: поліпшення обміну інформацією; допомога країнам, перед якими постала загроза внаслідок підтримки коаліції; посилення безпеки установ США та інших держав Альянсу на їхній території; поповнення певних активів Альянсу, необхідних для забезпечення антитерористичних операцій; необмежений дозвіл на прольот повітряним простором країни для військових літаків США та інших держав Альянсу, що беруть участь у антитерористичних операціях; доступ до портів і аеродромів; розгортання військово-морських сил НАТО у східному Середземномор'ї; розгортання елементів Сил раннього повітряного попередження і управління НАТО на підтримку антитерористичних операцій.

Одним із цих заходів було направлення до США літаків Системи раннього повітряного попередження і управління НАТО (АВАКС), які допомагали патрулювати повітряний простір цієї країни. Ця операція отримала назву «Іглесист».

Операція тривала з середини жовтня 2001 року до середини травня 2002 року. Було залучено 830 членів екіпажів із 13 країн НАТО, які здійснили понад 360 літако-вильотів.

Вперше в історії Альянсу його військові сили і засоби були застосовані на підтримку операції, що проводилася відповідно до вимог статті 5 Північноатлантичного договору¹⁹⁷.

¹⁹⁷Операції та місії НАТО. *nato.int*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/topics_52060.htm

Нагляд за Середземним морем

Операції НАТО в усьому демонструють готовність і рішучість Північноатлантичного союзу активно діяти в боротьбі із загрозою тероризму.

Наочно демонструє рішучість і здатність Північноатлантичного союзу дати відсіч тероризму контртерористична операція НАТО «Active Endeavour» (Активні зусилля).

Операція «Активні зусилля» , започаткована у жовтні 2001 року під проводом ОВМС НАТО має на меті виявлення та стримування терористичної діяльності в Середземному морі.

Кораблі НАТО, призначені до складу угруповання операції «Активні зусилля» , ведуть цілодобове патрулювання у Середземноморському басейні, збирають інформацію та проводять оцінку ситуації в районі їх плавання. Вони забезпечують помітну військову присутність у регіоні і можуть діяти як сили реагування, здатні за необхідності швидко здійснити дії у відповідь.

Керівництво цією операцією здійснюється штабом командування компоненту об'єднаних військово-морських сил НАТО в Неаполі через Центр морських операцій, робота якого ведеться на цілодобовій основі. Цей оперативний центр підтримує тісні зв'язки з національними агентствами низки країн НАТО й обмінюється з ними інформацією. Він розміщений поряд із Координаційним розвідувальним центром об'єднаних військово-морських сил НАТО. Іншим важливим джерелом інформації слугує експериментальний Об'єднаний інформаційно-аналітичний центр, що розміщений також у Неаполі.

Уже сама по собі фізична присутність кораблів виконує велику роль у забезпеченні безпеки на морі. Патрулювання в Середземному морі ведеться фрегатами і корветами, спеціально виділеними союзниками до складу угруповання «Активні зусилля» на добровільній основі. За необхідності їм надають підтримку два з'єднання військово-морських сил військ високої готовності НАТО. На додаток до надводних кораблів для ведення спостереження використовуються підводні човни, що забезпечують прихований контроль певних районів із метою виявлення підозрілої діяльності. Крім того, морські патрульні літаки ведуть широкомасштабне стеження за великими районами моря з використанням різноманітних датчиків виявлення і класифікації суден та інших об'єктів, що становлять особливий інтерес.

Із квітня 2003 року сили НАТО систематично здійснюють висадки на підозрілі судна за згодою капітанів кораблів і країн прапора відповідно до міжнародного морського законодавства.

На щоденній основі проводиться контрольне «опитування» торгових суден, які проходять через Середземне море, у ході якого патрулюючі військово-морські кораблі або літаки НАТО встановлюють із ними зв'язок і запрошують відповідну інформацію. Якщо щось на судні видається незвичайним або підозрілим, то на його борт для перевірки документації та огляду вантажу можуть висаджуватися групи спеціально навчених військовослужбовців чисельністю від 15 до 20 чоловік. За наявності достовірних розвідданих або надійних фактів, що свідчать про діяльність, пов'язану з тероризмом, у відповідному районі може бути розгорнуто угруповання сил «Активні зусилля» для проведення всіх необхідних дій відповідно до повноважень, наданих Північноатлантичною радою¹⁹⁸.

Наявність угруповання сил, готового до дій у морі, дає змогу НАТО, на додаток до боротьби з тероризмом, реагувати на широкий спектр змін обстановки і надзвичайних ситуацій. До них належать гуманітарні, пошуково-рятувальні операції і надання допомоги у біді. Так, у грудні 2001 р. кораблі вертольоти НАТО врятували 84 людини, котрі перебували під час шторму в морі на аварійній нафтовій платформі. У січні 2002 р. кораблі й вертольоти НАТО врятували життя 254 пасажирам тонучого судна в Східному Середземномор'ї, недалеко від острова Крит. Пасажири судна були евакуйовані на вертольотах, а його корпус відремонтований у морі та відбуксирований у порт.

На Стамбульському саміті НАТО в червні 2004 р. Північноатлантичний союз ухвалив рішення розширити склад учасників операції «Активні зусилля», запросивши до участі в ній партнерів НАТО, зокрема країни Середземноморського діалогу. У 2004 р. з пропозиціями про підтримку і виділення своїх сил та засобів виступила також і Україна. В операції взяли участь корвети військово-морських сил України «Тернопіль» і «Луцьк»²³.

¹⁹⁸Федонюк С. В. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: Навч. посіб. / С. В. Федонюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук, Н. І. Романюк // – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. націон. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008.– 258 с

Операція «Активні зусилля» виявилась ефективним інструментом у протистоянні тероризму на Середземному морі й біля його узбережжя.

Боротьба з піратством біля узбережжя Африканського Рогу

Із жовтня до грудня 2008 року НАТО розпочала операцію «Елайд провайдер», яка передбачала здійснення заходів боротьби з піратством біля узбережжя Сомалі. У відповідь на запит Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна військово-морські підрозділи НАТО супроводжували судна, які здійснювали рейси для Всесвітньої продовольчої програми ООН через небезпечні райони Аденської затоки. З березня до серпня 2009 року Альянс провів ще одну операцію з боротьби з піратством «Елайд протектор», метою якої було зміцнення безпеки морських торговельних маршрутів і міжнародної навігації поблизу берегів Африканського Рогу. Сили НАТО виконували завдання зі спостереження та забезпечення захисту для стримування й придушення піратства і озброєного грабежу, що загрожує морським шляхам сполучення і економічним інтересам¹⁹⁹.

Поточна операція «Океанський щит», яка ґрунтується на досвіді попередніх операцій НАТО з боротьби з піратством, зокрема «Елайд провайдер» та «Елайд протектор», має на меті вжиття заходів з боротьби з морським піратством біля узбережжя Африканського Рогу. Північноатлантична рада ухвалила проведення цієї операції 17 серпня 2009 року. За запитом регіональних країн у рамках операції також пропонується допомога в розвитку власних можливостей боротьби з піратством.

Ключові поняття

Система колективної безпеки
НАТО
Північноатлантична рада
Комітет оборонного
планування
Організації з безпеки і
співробітництва в Європі
Боротьба із загрозою
тероризму

Військовий бюджет
Партнерство заради миру
Дейтонська мирна угода
Міжнародні сили сприяння
безпеці
Військова концепція захисту
від тероризму
План дій Партнерства в
боротьбі з тероризмом

¹⁹⁹Операції та місії НАТО. *nato.int*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/topics_52060.htm

Миротворчі операції
Контртерористична операція
Зброя масового знищення

Миротворчий контингент ООН
Ради Безпеки ООН
Оборонне планування

Питання для самоперевірки

1. Поясніть суть системи колективної безпеки.
2. Основні аспекти трансформації НАТО в умовах формування нового середовища безпеки.
3. Назвіть основні завдання НАТО в галузі безпеки.
4. Як ухвалюються рішення в НАТО?
5. Проаналізуйте основні принципи діяльності НАТО.
6. Як фінансуються витрати на оборону в НАТО?
7. Охарактеризуйте значення операцій НАТО у Боснії і Герцеговині й Косово.
8. Які операції були проведені НАТО в колишній Югославській Республіці Македонія?
9. Які завдання виконують Міжнародні сили сприяння безпеці в Афганістані?
10. У чому полягає участь НАТО в Іраку?
11. Які чинники участі НАТО у врегулюванні ситуації у суданській провінції Дарфур ?
12. Які історичні обставини спричинили розгортання антитерористичної діяльності НАТО?
13. Які завдання операції «Активні зусилля» ?
14. Як формувалася правова база антитерористичної діяльності НАТО?
15. Які основні терористичні загрози Альянсу?
16. Поясніть завдання «Військової концепції боротьби з тероризмом» НАТО.
17. Що передбачено програмою науково-технічних розробок у боротьбі з тероризмом?
18. Якими є основні завдання та мета Сил реагування НАТО?
19. Яка роль євроатлантичного партнерства у боротьбі з тероризмом?
20. Як здійснюється контроль озброєнь, роззброєння та нерозповсюдження зброї масового знищення в НАТО?

Тестові завдання

1. НАТО це міжнародна міжурядова організація, військово-політичний союз 28 держав Північної Америки і Європи, які прагнуть досягти мети :

- 1) Дейтонської мирної угоди;
- 2) Північноатлантичного договору;
- 3) Празького саміту;
- 4) Стамбульського саміту;
- 5) Євroatлантичного партнерства.

2. Рішення в НАТО приймаються на основі :

- 1) консенсусу;
- 2) кваліфікованої одностайності;
- 3) абсолютної одностайності;
- 4) кваліфікованої більшості;
- 5) одностайності зацікавлених сторін.

3. Ключова роль в оборонному плануванні належить:

- 1) Радієвроатлантичного партнерства;
- 2) Комітету військового бюджету;
- 3) Верховному командуванню НАТО;
- 4) Міжнародному військовому штабу;
- 5) Військовому комітету НАТО.

4. Згідно з неофіційною домовленістю, члени Альянсу повинні витратити на оборону не менше:

- 1) 1% ВВП;
- 2) 2% ВВП;
- 3) 5% ВВП;
- 4) 10% ВВП;
- 5) 25% ВВП.

5. Рада північноатлантичного співробітництва створена:

- 1) 20 вересня 1991 року;
- 2) 20 листопада 1991 року;
- 3) 20 грудня 1991 року;
- 4) 20 січня 1992 року;
- 5) 20 лютого 1992 року?

6. Перша операція Альянсу з підтримання миру мала місце в:

- 1) Афганістані;
- 2) Іраку;
- 3) Боснії і Герцеговині;
- 4) Косові;
- 5) колишній Югославській Республіці Македонія.

7. Яку країну, члена НАТО, Альянс також згодився підтримати, в її керівництві одним із секторів стабілізаційних сил в Іраку після усунення від влади Саддама Хусейна 21 травня 2003 р.:

- 1) Францію;
- 2) Польщу;
- 3) Іспанію;
- 4) Італію;
- 5) Туреччину?

8. Військова концепція захисту від тероризму була затверджена на Празькому саміті в:

- 1) 1998 році;
- 2) 2000 році;
- 3) 2002 році;
- 4) 2004 році;
- 5) 2006 році?

9. Яка з операцій НАТО має на меті протистоянню тероризму на Середземному морі й біля його узбережжя:

- 1) Дисплей детеренс;
- 2) Активні зусилля;
- 3) Есеншіелхарвест;
- 4) Елайдхармоні;
- 5) Емберфокс?

10. Спільне фінансування поширюється на:

- 1) на цивільний і військовий бюджети НАТО;
- 2) програму інвестицій в безпеку НАТО;
- 3) фінансування навчання і складу національних контингентів;
- 4) правильні відповіді 1, 2;
- 5) правильні відповіді 2, 3.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Авраменко О. Вступ до НАТО: «за» і «проти». пошук переконливої політичної мотивації / О. Авраменко, Г. Ярмиш // політика і час. – К.: Літопис-XX, 2006. – № 1. – с. 94-96.
2. Барсегян А.Г. Перспективы реформирования мировой валютной системы / А.Г.Барсегян // Экономика и управление. Том 24 (63). – №1. – 2011. – С. 20–27.
3. Беблер А. Как далеко пойдет расширение НАТО? // Актуальные проблемы Европы. – 2010. – № 3. – С. 19.
4. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/2_Bidnist_i_nerivni_mozlyvosty_NEWDESIGN.indd.pdf.
5. Бовтрук Ю. Валютна інтеграція як сучасна риса розвитку світового господарства / Ю.Бовтрук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?ida=609>.
6. Боринець С.Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини: Підручник для студ. вищих навч. закладів. – 3.вид., стер. – К.:Т-во «Знання», 2005. – 305с.
7. Божидарнік Т.В. Розвиток молоко продуктового підкомплексу АПК в умовах глобалізації: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: Монографія. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2011. – 412 с.
8. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. Том 1. – К., 2004. – 212 с.
9. Булатов А.С. Мировая экономика: Учебник / А.С. Булатов, Е.Б. Рогатных, Р.Ф. Волков, В.В. Виноградов, С.А. Бартенев. – М.: Юрист, 2003. – 388 с.
10. Буряк П.Ю., Гупало О.Г. Європейська інтеграція та глобальні проблеми сучасності. Навчальний посібник. – Хай-Тек Прес, 2007. – С.16-18.
11. Ван дер Вее Г. История мировой экономики: 1945-1990 гг. – М.: Наука, 1994. – 412 с.
12. Верига А.В. Європейська валютна інтеграція: перспективи для України / А. В. Верига // Теорія і практика суспільного розвитку. – 2013. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.teoria-practica.ru/-4-2013/economics/veriga.pdf>.
13. Вірченко В.В. Трансформація фінансової систем в умовах глобалізації / В.В.Вірченко, В.О.Вірченко// Вісник Академії праці і

соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2010. – №1. – С. 49-55.

14. Волчук Р. Україна и Европейский союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.voanews.com/russian/archive/2005-12/2005-12-26-voa6.cfm>

15. Все про спільні політики Європейського Союзу/ Ніколас Мусис. – Пер. з англійської. – К., «К1С», 2005. – с. 466 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://194.44.198.61/fk_mv/resources/.../Common_EU_Policies_book.doc

16. Галазюк Н.М. Передумови та шляхи інтеграції України до європейських структур / Н.М. Галазюк, О.С. Галущенко, О.Г. Луцик // Матеріали VI міжнародної наукової практичної конференції, «Новини научного прогрес - 2010» (17- 25. 08. 2010). Том 3. Софія «Бял ГРАНД-БГ» ООД, 2010. – С. 58-60.

17. Геген Даніель. У лабіринті Європейського Союзу. – К.: Основи, 1995. – С.27.

18. Гражевська Н. Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в глобальному постіндустріальному вимірі: [текст] / Н. Гражевська // Економіст України. – 2008. – № 9. – С. 54–62.

19. Гронтковська Г.Е. Міжнародна економіка: навч. пос./ Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. – К.: ЦУЛ, 2014. – 384 с.

20. Гусєв А.А. Політика Європейського Союзу / А.А. Гусєв // Інститут порівняльної політології РАНЕЙ. – М., 2004. – 322 с.

21. Дідківська Л. Т. Захист конкуренції в Європейському Союзі та сучасні новації / Л.Т. Дідківська // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 9. – С. 117-123.

22. Дворніков М.Є. Міжнародні валютно-фінансові та кредитні відносини: навч. посібник для студ. екон. спец. – Вінниця: ВДТУ, 2002. – 148с.

23. Державне управління та державна служба в країнах ЄС в контексті європейської інтеграції України: навч.-метод. матеріали / О. М. Руденко; упоряд. І. В. Поліщук. – К. : НАДУ, 2013. – 68 с.

24. Довідник НАТО. – 1110 Brussels, Belgium : NATO Public Diplomacy Division, 2006. – 386 с. – ISBN 92-845-0184-9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-ukr-2006.pdf>

25. Друзенко Г. Європейська інтеграція України: оцінка в загальноєвропейському контексті: [текст] / Г. Друзенко // Часопис Парламент. – 2005. – №8. – С. 2–11.
26. Европейская интеграция: учебник / под ред. О.В.Буториной. – М.: Издательский Дом «Деловая литература», 2011. – 720 с.
27. Енергетична політика країн-членів ЄС: інтереси та цінності. \ Іван Пресняков, Ірина Озимок, Наталія Новак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uirp.org.ua/uploads/news_message/at_file_uk/0072/28.pdf
28. Етапи економічної інтеграції в Європі. Фінансова політика у контексті поглиблення європейської інтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studopedia.su/10_28456_etapi-ekonomichnoi-integratsii-v-yevropi-finansova-politika-u-konteksti-pogliblennya-ievropeyskoi-integratsii.html.
29. Європарламент і Україна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%>
30. Європейська інтеграційна політика: навч. посіб. / [А.М. Поручник, В.І. Чужиков, Д.О. Ільницький, О.А. Федірко]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В.І. Чужикова. – К.: КНЕУ, 2010. – 451 с.
31. Європейська інтеграція: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 464 с.
32. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? Застосування принципів та обмін досвідом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/international/external_uk.pdf
33. Європейський вибір України / За ред. К.В. Перебийніса. – Полтава: ПОДА, 2005. – 60с.
34. Європейський досвід державного управління: Курс лекцій / Уклад.: О.Ю.Оржель, О.М.Палій, Ю.Д.Полянський, С.М.Гладкова, С.В.Соколик, П.І.Крайник, Т.О.Гусаченко; За заг. ред. О.Ю.Оболенського, С.В.Сьоміна, А.О.Чемериса, С.В.Загороднюка, О.Л.Приходько, Л.О.Воронько. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 76 с.
35. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? Застосування принципів та обмін досвідом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/international/external_uk.pdf

36. Європейський Союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0>
37. Європейська та євроатлантична інтеграція України. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 172с.
38. Єфремов В.В. Міжнародні економічні відносини: навч. посібник / Ніжинський держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2006. – 80с.
39. Европейская интеграция: учебник / под ред. О.В.Буториной. – М.: Издательский Дом «Деловая литература», 2011. – 720 с.
40. Жан-Клод Юнкер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B0%D0%BD-%D0%9A%D0%BB%D0%BE%D0%B4_%D0%AE%D0%BD%D0%BA%D0%B5%
41. Журавель Т.М. Міжнародні процеси в повоєнній Європі. Початок «Холодної війни» / Т.М.Журавель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gimnaziya1.at.ua/publ/istorija_vid_zhuravel_tm/pochatok_quotkholodnoji_vijniquot/2-1-0-6.
42. Зуйко О. Основні пріоритети євроатлантичної інтеграції України // Економічний часопис. – XXI. – К.: Ред. ж-лу, 2006. – № 9–10. – с. 10–12.
43. Інтеграційне об'єднання країн Меркосур. Геоінфоцентр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/23-countries-styding-tourism/762-integratsijne-obednanny-a-krajin-erkosurgeograf.com.ua/geoinfocentre/23-countries-styding-touris>
44. Історія Європейської інтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.com.ua/ekonomika/1814/index.html>.
45. Історія ЄС і Маастрихтської угоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historiasiglo20.org/europe/maastricht.htm>
46. История экономики: Учебник / Под общ. ред. проф. О.Д.Кузнецовой и проф. И.Н. Шапкина. – М.:ИНФРА-М, 2002. – 384 с.
47. История мировой экономики: Учебник для вузов / Под ред. Г.Б.Поляка, А.Н. Марковой. – М.: ЮНИТИ, 2003. – 723 с.
48. Карасев В. Лучший «якорь» – евроидеология: [текст] / В. Карасев // День. – 2005. – 17 июня. – С. 7.
49. Кержковська Д.Р. Проблеми і перспективи розвитку світової валютної системи в умовах глобальної економічної кризи / Д.Р.Кержковська // Механізм регулювання економіки. – 2010. – №1.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/9041/1/15.pdf>

50. Киреев А.П. Международная экономика. В 2-х ч. – Ч. I. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие для вузов. / А.П. Киреев. – М.: 416 с.

51. Клинтон Б. Моя жизнь. Перевод с английского / Б. Клинтон. – М., 2005. – С. 401.

52. Козик В.В. Міжнародні економічні відносини. Навчальний посібник / В.В. Козик, Л.А. Панкова, Н.Б. Даниленко. – К.: Знання, 2008. – 406 с.

53. Козырев В.А. Преобразование / А.В. Козырев. – М., 1994. – С. 202.

54. Кожушко Е.П. Современный терроризм: Анализ основных направлений. – Минск: Харвест, 2000. – 220 с.

55. Кордон М. В. Європейська та євроатлантична інтеграція України: навчальний посібник / М. В. Кордон. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 172 с.

56. Кравчук О.Я. Шляхи забезпечення стабільності нової світової фінансової архітектури / О.Я.Кравчук // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія» : Збірник наукових праць. Луцький НТУ. Випуск 10 (40). – Редкол.: відп. ред. д.е.н., професор Герасимчук З.В. – Луцьк, 2013. – С. 135-143.

57. Крентовська О. Досвід європейської соціальної політики / О. Крентовська // Вісник НАДУ. – 2004. – № 1. – С. 25-37.

58. Кухта Б., Ткаченко Г., Старецька Л. Основи політичної науки. Міжнародна політика. Курс лекцій. 4-та частина. – Львів: Кальварія, 1999. – С.118.

59. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу. – К.: Вікар, 1999. – С. 737.

60. Леоненко П.М., Юхименко П.І. Економічна історія: навч. посібник. – К.: Знання-Прес, 2004. – 570с.

61. Лисситса А. Единая аграрная политика Европейского Союза – Путь становления и принципы функционирования / А. Лисситса, Лука О., Гагалюк Т., Кваша С. – ІАМО, 2006. – 204 с.

62. Лісабонський договір — новий етап європейського конституціоналізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1259/>.

63. Лібанова Е. Бідність в Україні: діагноз поставлено – будемо лікувати? : [текст] / Е. Лібанова // Дзеркало тижня. – 2001. – № 13 (337). – С. 4–5.
64. Лозовицький О. Європейська валютна інтеграція – основа створення загальноконтинентальних геополітичних структур / О.Лозовицький. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soskin.info/print/ea/new/2007/9-10/200702.html>.
65. Лютак О.М. Регіоналізація в умовах формування євро регіональної політики України / О.М. Лютак. Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія» Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Випуск 7 (28) – Ч.2. Редкол.: відп. ред. д.е.н., професор Герасимчук З.В. – Луцьк, 2010. – с.58-68.
66. Маастрихтський договір двадцять лет спустя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newsland.com/news/detail/id/1271964/>
67. Медеяєв В. Євросоюз. Інституції ЄС. / В. Медеяєв //Економіка в школах України. – 2007. – № 10. – С. 31–38.
68. Менеджмент європейської економічної інтеграції: підручник. За редакцією С.М. Писаренко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/2008021557891/ekonomika/uevropayska_komisiya
69. Міжнародні відносини і євроатлантична інтеграція України: підручник. – К.: Освіта України, 2005. – 404 с.
70. Міжнародна економіка: навч. посіб. / За ред. Г.Е. Гронтковської / Г. Е. Гронтковська, О. І. Ряба, А. М. Венцурик, О. І. Красновська. – К. : «Центр учбової літератури» , 2014. – 384 с.
71. Мітрі Ж.Ю. Становлення Європейського валютного союзу та його вплив на міжнародні ринки капіталів / Ж.Ю.Мітрі. – К., 2000. – 19с.
72. Мітрі Юсеф Валютний союз — основні напрямки перспективного розвитку // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць. – Вип. 3. Ч. І. – К.: Київський університет, 1997. – С. 50-56.
73. Мітрі Жорж Юсеф Європейська валютна спільнота: здобутки та втрати /Мітрі Жорж Юсеф // Вісник Київського університету. – Міжнародні відносини. Вип. 7. Ч. ІІІ. – К.: Київський університет, 1997. – С. 94-98.

74. Мокій А.І. Міжнародні організації: навч. посіб./ А. І. Мокій, Т.П. Яхно, І.Г. Бабець. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 182 с.
75. Мушак Н. Україна на шляху до безвізового режиму з Європейським Союзом: роль та значення угод про місцевий прикордонний рух / Н. Мушак // Віче. – 2014. – № 23. – С. 12-16.
76. Операції та місії НАТО. nato.int. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/topics_52060.htm
77. Основні функції Європейського центрального банку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrtvory.com.ua/referaty/bank1.html>
78. Палій О. Вступ до НАТО: двадцять переваг проти шести проблем на користь України // Економічний часопис – XXI. – к.: Ред. ж-лу, 2006. – № 7-8. – с. 18-20.
79. Передумови інтеграційних процесів в Західній Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.com.ua/pravo/362/index.html?page=2>
80. Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура, відносини з Україною / За заг. ред. проф. Д. І. Дзвінчука. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 604 с.
81. Політика європейської інтеграції: навч. посіб. /За ред. д.ф.н., проф. В.Г. Воронкової. – К.: ВД «Професіонал», 2007. – 512с.
82. Понін Ф.А. Європейський валютний союз: від Маастрихтського договору до боргової кризи / Ф.А. Понін // Фінанси і кредит. – 2012. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fin-izdat.ru/journal/fc/detail.php?ID=47409>.
83. Пороховський А.О. Економічна криза як рубіж сучасного світового і національного розвитку / А.О. Пороховський // Економічна теорія. – 2009. – №1. – С. 5–13.
84. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році» . – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2003. – 478 с.
85. Право європейського союзу [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://userdocs.ru/pravo/10545/index.html>.
86. Приступа Т.В. Європейська валютно-фінансова інтеграція: проблеми і перспективи для України / Т.В.Приступа // Фінансовий простір. – 2014. – №2 (14). – С.137–141.

87. Пріоритети у соціальній політиці: [текст] // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 195. – С. 4.
88. Про встановлення безвізового режиму для громадян держав-членів Європейського Союзу, Швейцарської Конфедерації та Князівства Ліхтенштейн: Указ Президента України № 1131/2005 від 26 липня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1131/2005>
89. Програма «Партнерство заради миру» nato.int. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/SID-AFEC1229-97A1164C/natolive/topics_50349.htm
90. Про схвалення проекту Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про місцевий прикордонний рух: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 655-р від 17 липня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/655-2014-%D1%80>
91. Промисловий переворот у Англії, Франції та Німеччині. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/econom_history/24828/
92. Рада Європейського Союзу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.city-adm.rv.ua/RivnePortal/ukr/Europe_Day_005_02.aspx
93. Рахункова палата: склад, структура, функції, порядок роботи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studies.in.ua/pravo_es-shporu/2478-rahunkova-palata-sklad-struktura-funkcyi-poryadok-roboti.html
94. Ризики європейського інтеграційного проекту: виклики та можливості для України / І. В. Клименко, І. В. Ус. – К.: НІСД, 2012. – 88 с.
95. Резолюція Європарламенту від 12.07.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.europa.eu/sides.
96. Розвиток системи управління в ЄС: досвід для України: наук.розробка / О. Я. Красівський, О. С. Киричук та ін. ; за заг. ред. О. Я. Красівського. – К. : НАДУ, 2013. – 56 с.
97. Рудік О.М. Конституція ЄС: етапи розробки та основні положення. – Д: ДРІДУНАДУ, 2005. – 84 с.
98. Семигіна Т. Соціальна політика у глобальному вимірі / Т.Семигіна. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2003. – 98 с.

99. Стрельцова О. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: передумови, проблеми і перспективи // Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 92.
100. Структура повсякденності: можливе і неможливе. – К.: Основи, 1995. – С. 268-270.
101. Суд ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/MP/16.htm>
102. Тамм А.Є., Стрельцов В.Ю., Дзюндзюк В.Б. Україна – ЄС: розвиток відносин та основні напрями співробітництва. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2009. – 144с.
103. Технологічна модернізація в Європейській економіці: монографія / Бурміч О.С., Лук'яненко О.Д., Панченко Є.Г., Чужиков В.І.; за наук. ред. В.І. Чужикова. – К.:КНЕУ, 2013. – 266 с.
104. Тивончук Я.О. Формування та розвиток ринку молока і молокопродуктів у країнах Європейського Союзу в контексті спільної аграрної політики ЄС і кон'юнктури світового ринку / Я.О. Тивончук // Агроінком. – 2009. – №1-4. – С. 17-20.
105. Тимченко М.Н. История введения единой европейской валюты и его последствия / М.Н. Тимченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.finman.ru/articles/2001/1/577.html>
106. Уайт У. Європейський валютний союз і євро: вплив на європейську банківську систему / У.Уайт// Проблеми теорії і практики управління. – 1998. – №5. – С. 9-11.
107. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про правила місцевого при кордонного руху від 18 вересня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/348_072
108. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про правила місцевого прикордонного руху від 28 березня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_138
109. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб від 18 червня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_851
110. Указ Президента України від 11 червня 1998 року № 615 «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» . – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/615/98>.

111. Україна-Європейський Союз: двосторонні відносини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/articles/911.
112. Урядовий портал «Підписання економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС зафіксує переваги для українських виробників» . – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247365721&cat_id=248439756
113. Федонюк С. В. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: Навч. посіб. / С. В. Федонюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук, Н. І. Романюк. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. націон. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008.– 258 с.
114. Філіпенко А.С., Мазуренко В.І., Сікора В.Д., Вергун В.А., Бураківський І.В. Міжнародні валютно-кредитні відносини: підручник для студ. екон. спец. вузів / А.С. Філіпенко (ред.). – К.: Либідь, 2003. – 206с.
115. Фракції Європейського парламенту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%84%D0%B2%D1
116. Характер та цілі Першої світової війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://idetperformance.com/lekczi-mzhdnrodn-vdnosini/547-xarakter-ta-cili-pershoi-svitovoi-vijni.html>
117. Чалий В. Перспективи євроінтеграції України // «Аргументи і факти» . – 2007. – № 25. – С. 98-112.
118. Чужиков В. Модернізація регіональної політики в ЄС / В.І. Чужиков //Економіка України. – 2008. – № 3. – С. 51-58.
119. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі: [текст] / А.Чухно // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 14-23.
120. Шевченко В.Г. Світ на початку ХХ століття / В.Г.Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/milana0110/Home/vsesvitna-istoria/lekcii/svit-na-pocatku-xx-stolitta>.
121. Яковюк І. Азбука європейської інтеграції / І.Яковюк, Л.Трагнюк, В. Медеяєв. – Харків, Апекс, 2006. – 168с.
122. A Constitution for Europe [Electronic resource] // EU official site. Mode of access: http://europa.eu/scadplus/constitution/index_en.htm>
123. Balassa B. The Theory of Economic Integration. / B. Balassa. – Homewood, 3.: Irwin, 1961. – 364 s.

124. Constitution for Europe [Electronic resource] // EU official site. Mode of access: http://europa.eu/scadplus/constitution/index_en.htm>
125. Declaration on a transformed North Atlantic Alliance issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council (The London Declaration)/ North Atlantic Treaty Organization. – Brussels, 2010. – C. 21.
126. Kooiman J. Governingas Governance / J. Kooiman. – London : SAGE, 2003 – 264 p. – p.10.
127. Membership Action Plan (MAP), Approved by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council. – The official website of NATO // http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27444.htm
128. NATO Summit Madrid, Spain – 8-9 July 1997 // NATO Review. – Brussels, 1997. – C. 8.
129. Petrauskaite J. Membership Action Plan. Practical Results from Washington Summit / Baltic Defense Review, 1999. – № 2. – P. 10-16.
130. Szayna T. NATO Enlargement, 2000–2015. Determinants and Implications or Defense Planning and Shaping. – Arlington: RAND, Project Air Force, 2001. – 77 p.
131. The Economics of the European Union / Ed. by Mike Artis, Frederick Nixon. – Oxford: University Press, 2001. – P. 21-26.
132. The North Atlantic Treaty, Washington DC. – 4 April 1949. – The official website of NATO // http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_text_17120.htm
133. Treaty establishing a Constitution for Europe // Official Journal. Series C. – 2004. – Vol. 47. – № 310. – P.1. – 474.
134. Transforming NATO (...again). A Primer for the NATO Summit in Riga 2006. – Center for strategic and international studies. – November 2006. – P.20.
135. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00014.en07.pdf>.
136. Treaty of Nice. Amending the Treaty of European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Delated Acts. «Official Journal of the European Communities» . – 2001. – 10 March.
137. Waller D., McAllister J.F.O. How Clinton decided on NATO expansion // The Time. – 1997. – Juli 14. – C. 8.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Колектив авторів

Наукове видання
ЄВРОПЕЙСЬКА ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

Навчальний посібник

Редакційно-видавничий відділ
Луцького національного технічного університету
Свідоцтво Держкомтелерадіо України ДК №4123 від 28.07.2011 р.

Видання друкується в авторській редакції
Дизайн обкладинки: **С.М. Дячук**

Підписано до друку 24.05.2016 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Ум. друк. арк 20,0. Обл. вид. арк. 21,95. Тираж 300 пр.
Зам. № 62

Друк РВВ Луцького НТУ
Свідоцтво Держкомтелерадіо України ДК №4123 від 28.07.2011 р.
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75, тел.: (0332) 74-61-02
e-mail: rvv_intu@ukr.net

Є 22 **Європейська та євроатлантична інтеграція: навчальний посібник** /
О.В.Баула, Т.В. Божидарнік, Т.М. Вісіна, Н.М. Галазюк, О.М. Зелінська
О.Я.Кравчук, П.Я. Кравчук, Л.В. Корольчук, О.М. Лютак, Т.Л. Никитюк,
Л.В. Савош, О.А.Урбан. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2016. – 328 с.

ISBN 978-617-672-135-2

У посібнику розглядаються історичне та геополітичне підґрунтя європейського та євроатлантичної інтеграції, особливості співробітництва України з Європейським Союзом та Організацією Північноатлантичного Договору. Проаналізовано реалізацію різних напрямів діяльності органів законодавчої та виконавчої влади ЄС, сучасні тенденції розвитку валютної системи та шляхи забезпечення стабільності нової світової фінансової архітектури, особливості реалізації євро інтеграційних можливостей та критерії вступу до ЄС. Особливу увагу зосереджено на концепції нової безпекової політики на європейському та євроатлантичному просторі.

Книга розрахована на науковців, керівників та спеціалістів управлінських структур, аспірантів, студентів навчальних закладів і стане в нагоді всім, хто цікавиться процесами європейської та євроатлантичної інтеграції.

УДК 339.92 (075.8)
ББК 65.5 я 73

